

Petar D. Stojaković:

STVARANJE
I TRAGANJE ZA SMISLOM

Odgovorni urednik:
Zvonko Savić, dipl. pravnik

Recenzent:
Prof. dr Spasenija Ćeranić
Prof. dr Biljana Panić-Babić

Lektor:
Prof. dr Biljana Panić-Babić

Kompjuterska obrada:
Nada Vuga

Štampa:
PPGP 'Comesgrafika' d.o.o. Banja Luka

Za štampariju:
Zvonko Savić

Tiraž:
300 primjeraka

Sva prava zadržava autor. Reprodukcijska pojedinih dijelova ili cjeline ove knjige nije dozvoljena.

PETAR D. STOJAKOVIĆ

**STVARANJE
I TRAGANJE ZA SMISLOM**

BANJA LUKA, 2015

I DIO

**TRAGANJE ZA SMISLOM I
STVARANJE**

O TRPLJENJU, TRAGANJU ZA SMISLOM I STVARANJU

*„Onaj ko smisao svog života traži u duhovnom
usavršavanju ne može da bude nezadovoljan,
jer je ono što želi uvijek u njegovoj vlasti.“ B. Paskal*

Psiholozi humanisti (G. Olport, A. Maslov, V. Frankl i drugi) odbacili su shvatanje frejdista da se problemi čovjeka i njegova razvoja nalaze u ranom djetinjstvu i njegovim nagonima, i tvrde da je čovjekova težnja za smislom osnovna motivaciona snaga života, a ne princip zadovoljstva ili težnja za moći. V. Frankl zastupa ideju da se smisao može naći i u trpljenju i patnji. Vlastito iskustvo ga je u to uvjerilo, jer je prošao trogodišnji pakao koncentracionih logora Aušvica i Dahaua. O tom bolnom i tragičnom iskustvu, gdje mu je i cijela porodica stradala, po završetku rata za samo devet dana, piše kultnu knjigu *Zašto se niste ubili*, koja je do sada prodana u skoro 10 miliona primjeraka. Ova knjiga mu je poslužila i da osnuje terapijski pravac i katedru za logoterapiju, tj. terapiju smislom ili liječenje smislom. Cijelo njegovo stvaralaštvo karakteriše povezanost vlastitog životnog iskustva i njegovog teorijskog rada. Ovo se može vidjeti kako u njegovim objavljenim djelima, tako i u njegovom radu na katedri za logoterapiju koju je osnovao na univerzitetu u San Dijegu. Predavao je psihijatriju i neurologiju na univerzitetima u Beču, Londonu, Harvardu, Kembridžu, Pittsburgu, Dalasu. Njegovo vlastito iskustvo, kao i praktičan i teorijski rad sa studentima i na klinikama, uvjerali su ga da se smisao može naći i u trpljenju. I sopstveni život ga je uvjerio da se čovjek neprekidno susreće sa trpljenjem i patnjom (neizlječive bolesti, smrt voljene osobe, ekstremne životne situacije - ratne strahote, zatvori, logori itd.). Smisao trpljenja i patnje se tu vidi i kao posljednja šansa da se nešto izmijeni i u tim teškim trenucima susreta sa sudbinom. I mnogi od nas su imali to iskustvo, da kad smo uspjeli ozdraviti nakon neke teške bolesti, poslije toga smo drukčije gledali na život,

promijenili smo se. To je kao da smo se ponovo rodili. Ono što nam je prije bolesti izgledalo toliko važno, sada poslije ozdravljenja je postalo nevažno, a ono na šta smo manje obraćali pažnju ili smatrali nebitnim, postalo je odjednom za nas primjetno i značajno. Dakle, ta patnja i ta bolest za nas su imali smisla, nešto smo novo naučili, promijenili smo se i sada drukčije gledamo na život. Dogodilo se to, kao što se često u životu i događa, da kao rezultat naše patnje, naše krize ili bolesti imamo blagodarnost i prosvjetljenje. Imamo novo iskustvo i novi uvid i sada drukčije gledamo i na sebe i svijet oko sebe. Takvo iskustvo Frankl i naziva samonadranje ličnog okvira, samonadmašivanje i samoprevazilaženje. On i smatra da većina problema savremenog svijeta i proističe iz životne praznine. Njegov princip logoterapije (terapije smislom) se i bavi tim problemima savremenog čovjeka, ukazujući na to da je svako od nas pojedinačno odgovoran za nalaženje smisla u svom životu. To je i zato što se taj smisao i ne može dati kao recept, jer ne postoji opšti smisao, već samo konkretni smisao određene osobe u određenoj situaciji i određenom trenutku. Tu svaki čovjek treba da postane svjestan svoje odgovornosti i slobode izbora u svakom trenutku i svakom aktu svoga života, u ma kakvim se teškim okolnostima nalazio. Frankl smatra da je čovjek biće koje čezne za smislom, a njega može naći samo u budućnosti. Zbog toga se i logoterapija mnogo više fokusira na budućnost, što nije slučaj sa psihoanalizom, koja korijene problema u našem ponašanju i životu traži u prošlosti, tj. u ranom djetinjstvu. Liječenje ili terapija smislom ima za cilj da otkrije osobi ono za šta vrijedi živjeti, a to nešto je uvijek u budućnosti. Zato se u terapiji smislom uvijek teži ka otkrivanju ciljeva u budućnosti i pronalaženju nesklada između onoga što je sada i onoga što bi se od budućnosti željelo, tj. između onoga što jesmo i onog što bismo željeli i mogli biti. Ovdje navodimo kao ilustraciju dvije kratke priče kako vjera, optimizam i potraga za smislom mogu puno da znače. U prvoj priči se govori o dva podjednako teška bolesnika, već u poodmaklim godinama i od kojih su i sami ljekari digli ruke. Jedan od njih je to primio kao

svoju sudbinu i pomirio se sa tim. Izgubio je svaku nadu, počeo naglo da propada i ubzo i umro. Drugi bolesnik iz ove priče, i pored toga što su ljekari digli ruke od njega, još uvijek je gajio nadu da se može dogoditi neko čudo i da ne treba klonuti duhom, već se i dalje boriti za život, sa nadom da je i čudesni obrt moguć u svladavanju bolesti. Iako su ljekari digli ruke od njega, on je još imao nade i nekako je doznao da postoji neko udaljeno sveto mjesto gdje se nalazi hram sa moštima nekog sveca gdje odlaze teški bolesnici na poklonjenje i da se dešavaju čudesna i natprirodna ozdravljenja. Ovaj bolesnik, koji još nije bio klonuo duhom i još uvijek imao nadu da se i njemu može dogoditi slično, ma kako bio teško bolestan, donio je odluku da i on, iako skoro nepokretan, posjeti to mjesto i pokloni se svetim moštima i ikonama. I samom tom svojom odlukom da krene na tako dalek put on je već započeo duhovnu pripremu za svoje natprirodno ozdravljenje, svojom bezgraničnom vjerom u mogućnost postojanja čuda i natprirodnog ozdravljenja.

U drugoj priči se spominje i naš Sv. Sava. U njoj se govori o tome kako je on kao mlad monah na Svetoj Gori naišao na dva radnika koja su pripremala kamen za gradnju nečega, pa ga je zainteresovalo šta će to biti. Radnici su bili dosta udaljeni jedan od drugog. Sava odluči da priđe jednom od njih da ga pozdravi i da ga upita šta će se to graditi. Prvo priđe onome koji je bio sav u znoju, licem napaćenog izgleda i sav prašnjav, kazavši: "Bog ti pomogao, majstore. Šta to radiš"? A on mu odgovori brišući znoj sa čela: "Vidiš i sam. Muku mučim. Tucam kamen". Pošto nije dobio odgovor na svoje pitanje, Sava ode kod onog koji je bio nešto dalje i pozdravi ga upućujući mu isto pitanje. A on sav ozaren kaza: "Gradim sveti hram". Monah Sava je to tumačio ovako: Prvi radnik nije znao ni šta radi ni zašto radi, pa se i osjećao robom i velikim mučenikom. Drugi se smatrao učesnikom u božanskoj aktivnosti, u Božijem djelu. On je znao i *šta* radi i *zašto* radi, i šta je krajnji cilj toga djela. A obojica su radila na istom poslu. Razlikovali su se samo po uzvišenosti pobuda i motiva, po svom shvatanju rada i ciljeva kojima teže i žele ostvariti u budućnosti.

U već pomenutoj knjizi *Zašto se niste ubili* V. Frankl opisuje vlastito iskustvo preživljavanja i u najtežim uslovima trogodišnjeg zatočeništva u paklu koncentracionih logora fašističke Njemačke. Pretrpljena patnja u logorima pomogla je mnogim zatvorenicima da shvate ne samo da život ima smisla i pod najtežim uslovima, već i da je važno tragati za tim smislom do zadnjeg časa. Na vlastitom primjeru su se mogli uvjeriti da je smisao života važniji i od samog tog života, i da je smisao čovjekova postojanja važniji od samog tog postojanja.

Frankl je imao priliku da spozna da ljudi najlakše klonu, ne samo u teškim logorskim uslovima, već i u svakodnevnom životu na slobodi, ako su i taj život i ta sloboda prožeti osjećanjem besmislenosti i praznine. Borba da se preživi u teškim uslovima zarobljeništva izgradila je kod njega kredo: bezuvjetna vjera i bezuvjetna smislenost života. Život u koncentracionim logorima ga je uvjerio da šansu da prežive imaju samo oni koji imaju neki cilj i neku zadaću koju treba da ispune. Posmatrajući ostale zatvorenike u koncentracionim logorima u kojima je boravio, mogao je da primijeti da su prvo padali od fizičke iscrpljenosti ne oni fizički najslabiji, već oni koji su prvi gubili nadu da nikad neće živiti dočekati slobodu i ponovo se vidjeti sa svojom porodicom i prijateljima. Samim tim oni su gubili i osnovni oslonac za život: da su odgovorni za nešto, da je za to nešto potrebno vjerovati i imati nadu, ma kako bile strašne okolnosti u kojima se živi. Frankl u svojoj knjizi govori o tome kako su izdržali najčešće oni zatvorenici koji nikad nisu klonuli duhom, niti gubili nadu da će jednog dana dočekati željenu slobodu. Ni u najtežim trenucima života u logoru oni se nisu predavali niti odustajali u svojoj nadi da je moguće svladati i najveće nevolje i da su nemjerljive čovjekove snage da izdrži svaku patnju nadržavajući i nadmašujući samog sebe. Frankl zato i kaže da način na koji čovjek prihvata svoju sudbinu i sve patnje koje ona sa sobom donosi, način na koji uzima “svoj krst“, pruža mu bezbroj mogućnosti da i u tim najtežim uslovima i do zadnjeg svoga daha, traži i dokuči dublji smisao života. Prema tome koliko je u stanju da trpi, da izdrži i da ostane

hrabar, dostojan i nesebičan, da nikad ne zaboravi svoju čovječnost i u tim najtežim uslovima za samoodržanje, Frankl je tako tražio i nalazio odgovore na to zašto je i patnja vrijedna. On je mogao vidjeti da i mnogi drugi zatvorenici u logoru dosežu te moralne visine. Sačuvavši svoju unutrašnju i duhovnu slobodu oni su, upravo kroz patnju, dosegli najviše stepene moralnog uzdizanja i samonadranja.

Svuda se čovjek susreće sa sudbinom, ne samo u logoru ili tamnici, i svuda mu se pruža mogućnost da nešto postigne svojim trpljenjem i svojom patnjom. I u Bibliji se govori o tome. U *Starom zavjetu* se vidi kao su trpjeli i patili i patrijarsi Izrailja. Trpjeli su i patili i Avram i Isak, i Jakov i Josif, i Mojsije, i Saul i David, svako na svoj način. I *Knjiga o Jovu* govori o trpljenju i patnji. Prema *Starom zavjetu* Izrailj tradicionalno vjeruje da Bog nagrađuje pravednike, a kažnjava grešnike. Činjenice pobijaju ovu teoriju i ona više nije dovoljna, a muke pravednika ostaju zagonetka. Pisac *Knjige o Jovu* pokušao je da otvoreno postavi ovo pitanje i da ponudi neke elemente odgovora u obliku priče. I novozavjetne priče su pune trpljenja i patnje. Hristova žrtva na krstu postala je najveći simbol stradanja i paradigma suočavanja i izdržavanja najtežih životnih iskušenja sa vjerom da nose izbaviteljski smisao. Isus, postavši čovjekom, prihvatio je trpljenje i svojom smrću na krstu uzvisio ga, pokazujući ga svom nebeskom Ocu za spasenje svijeta. Trpljenje i patnja postaju tako spasonosna žrtva i lijek za grešnog i palog čovjeka. Prema hrišćanstvu, trpljenje jača naše duše. Ono ih izgrađuje kao što kipar kleše dljetom kip u kamenu ili kao što turpija glača željezo. Trpljenje, dakle, kuje, izgrađuje, kleše i tako naše duše trpljenjem postižu jakost i ljepotu. Koliko li samo treba oštih i jakih udaraca dljetom da bi se skinuo teški i tvrdi kameni oklop i izvajao kip u kamenu kome se mi divimo. Kao što postoji zamisao kipa u kamenu tako u svima nama postoji i ljubav i osjećaj smisla, samo ih je potrebno osloboditi. Međutim, nekad su naša sujeta, strah, sebičnost i oholost tvrdi i od najtvrdjeg hladnog kamenog oklopa. Koliko li samo treba bolnih udaraca dljetom da bismo se oslobodili tog najtvrdjeg oklopa: naše zavisti,

straha, gordosti i mržnje. Kakav li tek bol u duši stvara dlijeto kojim se želimo osloboditi oklopa mržnje, straha i oholosti. Naši strahovi i naša sebičnost nam ne dozvoljavaju da se otvorimo prema drugima, i da nas drugi prihvate onakve kakvi jesmo. "Trpljenje čisti i približuje naše duše Bogu - piše E. Autexiera u svom djelu *Tajna zla* i nastavlja: Ono je raskršće puteva, gdje Bog čeka zalutale i izgubljene duše da im dade svjetlo vjere. Ni filozofi, ni naučnici, ni teolozi ni propovjednici ne uspijevaju prema Bogu tako usmjeriti moleće poglede. Milton, pisac knjige *Izgubljeni Raj*, postavši slijep, zahvaljivao je odano bogu na toj kušnji. Pisao je, ili bolje rečeno, pjevao je: U noći, koja me opkoljuje, svjetlo božanske prisutnosti blista jačim sjajem. Bog me gleda s više ljubavi i nježnosti, jer ne mogu vidjeti ništa drugo, osim Njega. I Bodler je našao vjeru otkrivajući ljubav Božiju poniznim prihvatanjem trpljenja i govorio: *Budi blagoslovljen, moj Bože, koji daješ trpljenje, kao divni lijek našim nečistoćama.*

I Juda je trpio i patio i na kraju izvršio samoubistvo zbog svog nemoralnog djela. Zato u hrišćanskom svijetu samoubistvo i nosi pečat sramnog i hrišćanina nedostojnog čina, a hrišćanska crkva osuđuje samoubice još od apostolskih vremena kao malovjerne, slabe, podložne demonskom uticaju, izjednačavajući ih sa ubicama. Prema R. Petrović (2004) i u filozoskoj doktrini stoičara (filozofsko mišljenje antičkih mislilaca stare Grčke i Rima), samoubistvo stoji prividno u protivrječnosti sa njihovim stavom o nužnosti podnošenja zla i ravnodušnosti prema svemu što dolazi iz spoljnog svijeta. Uzimajući sreću za vrhovno dobro, koje se postiže životom u skladu sa prirodom, tj. sa razumom i vrlinom, oni su zauzeli stav uzvišenosti nad svim ovozemaljskim prolaznim dobrima u cilju postizanja i nenarušavanja duševnog mira. Ovi prekaljeni učitelji trpljenja su, ipak, u nekim slučajevima dopuštali nasilno prekidanje sopstvenog života kao: žrtvovanje za nekog (npr. za otadžbinu), teška i neizlječiva bolest itd. Voljno oduzimanje svoga života stoičari su smatrali najvećim dokazom moći ljudskog bića da se slobodnim izborom oslobodi životne nužnosti. Jer, kao što hrabro treba da podnese teret i bijedu

postojanja, tako svako ljudsko biće posjeduje i puno pravo da prekine nepodnošljive bolove i bijedu. Taj izbor Seneka (rimski filozof koji je pripadao grupi stoičara i koji je izvršio samoubistvo prerezavši sebi vene na zapovijed okrutnog rimskog cara i bezbožnika Nerona) predočava na potresan način: „Neću nikoga da nagovaram da ostane u bijednoj tamnici, jer iz svakog ropstva im jedan put ka slobodi; čovjek može bijedi i životu svakog trenutka da učini kraj. Kako? Vidiš li onu strmu provaliju? Njome se ide u slobodu! Vidiš li ono more, onu rijeku, onaj bunar? Na njihovom dnu nalazi se sloboda. Tvoj vrat, tvoje grlo, tvoje srce, sve su to putevi da izbjegneš ropstvo! Ako su ti ovi izlazi suviše mučni, ako traže suviše smjelosti i snage, ako pitaš za najlakši put slobodi, reći ću ti i njega: svaka vena tvoga tijela takav je jedan put.“

Suprotno stoičarima, o velikoj ideji besmrtnosti i njenoj iscjeliteljskoj moći snažne argumente je ponudio F. M. Dostojevski kad kaže: „Samoubistvo poslije gubitka ideje besmrtnosti, jeste nešto potpuno neizbježno, pa čak i nužno ko se makar malo uzdigne iznad životinje. Naprotiv, besmrtnost koja kao ideja nudi vječni život, mnogo jače vezuje čovjeka za zemlju. U ovome, naizgled, ima protivuriječnosti, ako već postoje toliki drugi životi, zbog čega onda do te mjere cijiniti zemaljski život? Ali, izlazi upravo suprotno: samo uz pomoć vjere u svoju besmrtnost čovjek može da shvati svoj razumni cilj na zemlji. Bez vjere u svoju besmrtnost, nestaju čovjekove veze sa zemljom. One postaju tanje i trulije, a gubitak smisla života (pa makar se on izražavao u obliku nesvesne tuge) sigurno vodi u samoubistvo.“

Ksenija Atanasijević naziva Dostojevskog "razotkrivačem ambisa ljudske duše" i razvija ideju o nužnoj vezi između zemaljskog trpljenja i patnje u cilju dolaženja do iskupljenja. To je oslobađanje ljudske duše od grijeha, pročišćenjem i ispaštanjem, čime se dolazi do oboženja i vaskrsenja. Taj put se nužno odvija kroz zemaljske patnje koje se moraju izdržati kako bi se duša iskupila. Pojmovima *trpljenja* i *patnje* neki filozofi, kao i religiozno usmjereni mislioci, pridavali su toliki značaj da su izgradili svojevrsnu etiku trpljenja i patnje. K. Atanasijević je

kritički analizirala razna učenja o trpljenju (posebno Hristovu doktrinu i doktrinu trpljenja stoičara) i izgradila sopstveno stajalište. O tome R. Petrović (2004) u svom djelu *Filozofija utehe* kaže: "U nastojanju da pronade smisao trpljenja i izgradi njegov najprečišćeniji oblik, ona najpre polazi od distinkcije između slobode i neslobode ličnosti da bi na njihovoj razlici napravila diferencijaciju u karakteru trpljenja. Trpljenje jedne neizgrađene, nedovoljno svesne individue, koja podnosi zlo iz moranja, iz sopstvene nedograđenosti, iz straha i nametnute pokornosti, nema isto važenje i značaj 'kao samoniklo žrtvovanje sebe'. Jer ovo prvo ne samo da vodi umnožavanju zla koje se neprotivljenjem hrani, već i srozava onoga koji je pristao na takvo uniženje. Nasuprot tome, samosvesne ličnosti ne pristaju na ucene nasilnika, ne puštaju na sebe nasrtanja koja će ugušiti njihovu unutrašnju slobodu. One se pod pritiskom ne savijaju i ne prihvataju podnošenje udaraca....." "Ovakvim stavovima Ksenija Atanasijević otvara niz pitanja. Najpre, da li svako trpljenje ima smisla? Da li ono vodi poništenju ili izbavljenju? Da li se strpljivom patnjom i podnošenjem zla gradi herojski duh? Da li povlačenje pred ljudskim nedelima, proizvodi istinski duševni mir, ili samo zatupljivanje osetljivosti?"

Već smo govorili o tome kakve su odgovore na ovakva pitanja ponudili stoičari. Njihovo samopregorno podnošenje kazni, mučenja, patnji, potvrđuje da oni nisu bili samo teoretičari odricanja, već istinski mudraci i mislioci. Lik mudraca i mislioca koga su stoici imali u vidu bio je njihov ideal u pogledu samoizgrađivanja, samousavršavanja i samoprevazilaženja, a za ostvarenje toga bila je potrebna nesalomiva i jaka priroda, iskonska snaga karaktera koja se ogleda u vlasti uma nad nagonima i afektima, u spoznaji da se blaženstvo ne postiže spoljašnjim dobrima i blještavilom, već vrlinom i u težnji ka zadobijanju moralne slobode...Ipak, iz životnog stava stoičara daleko više zrači heroizam patnje, povlačenje i neprotivljenje zlu, nego heroizam pregalaštva i prevazilaženja nedaća. Umjesto aktivne energične borbe oni su njegovali težnju ka moralnom usavršavanju ličnosti

nalazeći u unutrašnjoj slobodi i nezavisnosti uslov sreće. Za očuvanje tako shvaćene slobode bilo je potrebno zatvoriti se pred svim naletima grube, spoljne sile i postići potpunu bezosjećajnost i bezbolnost za sve što dolazi spolja. U svom kritičkom pristupu etici stoičkih mudraca K. Atanasijević se pita: Zar svaku tuđu zlu sudbinu da primimo kao lično ispaštanje i da budemo ravnodušni prema negativnostima? Da li gubitak osjetljivosti za spoljašnje sudaranje vodi neizbježnoj otupjelosti i zatupljenosti? Zato ona i kaže da za valjano izgrađenu etiku nije dovoljno spoznati ništavnost ovozemaljskih dobara i blještavila i ograditi se od njih kao što su to činili stoičari, već je potrebno otkriti i svu privlačnost neprolaznih vrijednosti duhovnog života i vezati svoju dušu za njih. Prema K. Atanasijević, najuzorniju formu trpljenja propovijedao je i ispoljavao Isus iz Nazareta, koji je osvijetljen Božanskom mudrošću došao do mističnog znanja najviših istina. Čovjek ima moć da zlo prihvati, da ga osvijetli svojim razumom, čime mu se otvaraju oči da krene mučnim putem koji ljudsko biće mora da prođe. Svako to mora uraditi sam za sebe svladavajući teškoće samouzdizanjem i samoprevazilaženjem. Nije to priznavanje nadmoćnosti i nepobjedivosti zla, niti poništavanje sebe pred njim, nego to znači prevazilaženje zla sviješću da je zlo samo jedan nužna prolaznost. Bez te svjesnosti o prirodi i porijeklu zla teško se možemo nositi sa njim. Samo oplemenjena i obožena svijest o porijeklu i prirodi zla omogućuje da se borimo protiv zla u sebi i drugima, smirujući svoje strasti i postizanjem vlasti nad sobom. Samo na taj način čovjek postiže uslov za vrlinu sa kojom mudrije prima iskušenja zla. Samo na taj način se neće izgubiti osjetljivost za ljudske patnje i napore uma da se nađu putevi koji neće voditi očajanju.

V. Frankl je opisao u svojim knjigama kako je i sam kao ljekar mogao zapaziti kod svojih teških i često neizlječivih bolesnika, kao i kod mnogih zatvorenika sa kojima je zajedno boravio u koncentracionim logorima, da je moguće i u tim najtežim uslovima povratiti i nadu i smisao života čak i u tim posljednjim i najtežim trenucima, pomažući im da dosegnu tajne unutrašnje

slobode kao glavnog oslonca, da se sve to izdrži. Sjećanja o moralnoj snazi tih ljudi, čiji je i sam bio svjedok, pomagala su mu i u susretu sa vlastitom sudbinom. Otežavajuća okolnost zarobljenika u logorima bila je i ta što niko nije mogao znati da li će iko od njih dočekati slobodu. Ta neizvjesnost i njeno neograničeno trajanje ne pruža puno nade za budućnost i postepeno lomi čovjekovu moralnu snagu. Frankl je tu pomagao ostalim zarobljenicima u smislu da uslove života u logoru prihvate kao test svoje moralne snage i duhovne slobode, kao što je i sam činio. Pokušavao je da ih moralno i duhovno podigne, usmjeravajući ih na ciljeve u budućnosti. I sam se uvjerio da je moguće doseći te visine izdižući se iznad gole stvarnosti u kojoj se nalazi i vlastite muke kojoj je izložen, ako na sve to gleda kao da je to već prošlost i vidi ponovo sebe sa svojom porodicom, svojim prijateljima i svojim studentima. Svojim primjerom on je djelovao i na druge zatvorenike hrabreći ih da mogu izdržati dovodeći ih do uvjerenja: da onaj ko zna *zašto* živi može lakše podnijeti i gotovo svakojako *kako* živi. Samo ta vjera i ta vizija budućnosti mogli su ga spasiti da ne umre u logoru slomljen i bezimen. Ovakvim svojim stavom prema okolnostima koje su ga snašle (a koje se ne mogu izmijeniti) svakom pojedincu još uvijek je ostala njegova unutrašnja sloboda da sam odluči i izabere svoj stav prema tim okolnostima.

Mnogi zatvorenici koji su preživjeli strahote logora govorili su kasnije kako im je i starozavjetna biblijska priča o Jovu (*Knjiga o Jovu*) pomogla da ne izgube vjeru i nadu u život. Ta priča govori o značenju trpljenja i patnje. Tu se vidi kako Bog nagrađuje pravednike koji su trpjeli i izdržali u vjeri svojoj. Prema ovoj starozavjetnoj priči vidi se da je Jov dobar i pravedan čovjek koji voli Boga i kloni se zla. Ima mnogo djece i velika stada. Srećan je. Dakle, Jov je bio čovjek po Božijoj volji. Ali nečastivi čini sve da tako ne bude. On tvrdi da ljudi ne služe Bogu zato što ga vole, i da će to dokazati tako što će od Boga odvratiti svakog vjernika samo ako mu to Bog dozvoli. Satana je, dakle, tvrdio da Jov voli Boga samo zato što dobija nešto zauzvrat. Zato je i kazao samouvjereno da bi se Jov, ako bi bio iskušán, okrenuo vrlo brzo protiv Boga.

Tvorac je dozvolio nečastivom da iskuša Jova kako bi se vidjelo da li je istinski vjernik.

Već od narednog dana Jov sve gubi. Stada mu krađu pustinjaški razbojnici, kuća mu se ruši u velikoj oluji i tako ginu svih desetoro njegove djece. I pored svega ovog, Jov nije sagriješio niti išta loše kazao o Bogu. Ali nečastivi nije odustajao. Pomislio je da bi se Jov, iako je podnio gubitke svog imanja, slugu i djece, okrenuo protiv Boga ako bi se teško razbolio. I Bog opet dozvoljava nečastivom da udari Jova jednom užasnom i teškom bolešću. Njegovo tijelo, od glave do pete, počinju da prekrivaju rane i čirevi. Svi bježe od njega. Tako bolestan, on usamljen živi izvan grada. Sjedi u pepelu i ciglom struže svoje rane. Žena mu govori da treba da kune Boga i da ga se odrekne. On sam ne razumije zašto mu se sve to dogodilo. Oplakuje svoju sudbinu i pita se zašto ga Bog kažnjava bez razloga, njega, pravednika koji nije učinio nikakvo zlo? Ali Jov čak ni tada nije izgubio vjeru u Boga, već je i dalje ostao čvrst i nepokolebljiv govoreći: *Dokle god dišem, neću odstupiti od besprijekornosti svoje*. Jov je ostao vjeran Tvorcu, i tvrdnja nečastivog da on služi Bogu iz sebičnih razloga pokazala se kao neistinita. Jovova vjernost je omogućila Bogu da pruži snažan odgovor uvredljivoj tvrdnji nečastivog. Jov je pokazao da voli Boga i On ga je nagradio za tu vjernost. Bog je zato svome slugi Jovu vratio zdravlje i blagostanje. Dao mu je svega dvostruko više nego što je ranije imao. Ovdje vidimo da je Jov našao smisao života u svojoj nepokolebivoj vjeri u Boga

I ova starozavjetna priča nam govori da je moguće sačuvati svoju unutrašnju slobodu kao duhovni oslonac i na njoj izgraditi vjeru u budućnost. V. Frankl iznosi u svojoj knjizi da one zatvorenike koji u tome nisu uspjeli, besciljni i teški logorski život brže lomi i privodi tjelesnom i duševnom propadanju. On je uočio tijesnu vezu između čovjekove duhovnosti i njegove hrabrosti i nade. U teškim zatvoreničkim uslovima čovjekovo duhovno bogatstvo odlučivalo je o životu i smrti. Gubitak vjere u budućnost, lomio je tjelesnu otpornost i smrt je brzo dolazila.

Frankl smatra da se smisao i sreća u životu najviše sastoje u posvećivanju drugima, a ne obraćanju pažnje samo na sebe. On kaže: „Kao i zdravo oko koje samo sebe ne vidi, čovjek najbolje ispunjava samog sebe kad zaboravlja i ne misli na sebe, kad se jednostavno posvećuje drugima, njihovoj dobrobiti. Zaboravljajući sebe čovjek postaje *osjećajni*, a dajući sebe drugima *kreativni*. Na tragu tih misli je i Tolstojev Olenjin u romanu *Kozaci*, kad je zaključio da je smisao života u životu za druge, tj. činiti dobro drugima i voljeti ih. Jednog dana u samoći i tišini šume u podnožju Kavkaza on je doživio '*obasjanje*'. Odmah po povratku u selo mladom kozaku Lukaški poklonio je konja. Tu se vidi kako veliki pisac i kroz svoja neprolazna djela zagovara ideju da čovjek mora graditi bolji život za druge i činiti sve za njihovu dobrobit. Kad se dosegne takav nivo duhovnog razvoja onda kod takvih pojedinaca vlada potpun mir i sklad između uvjerenja i postupaka. Nema više nesaglasnosti između ideala i načina života. Ni najveće lične žrtve i odricanja ne znače više patnju, nego pružaju zadovoljstvo i sreću zbog svladanih prepreka na putu duhovnog uzrastanja. Zato su milioni čitalaca u Tolstojevim književnim djelima lakše nalazili smisao života i lakše dovršavali svoju potragu za smislom. Tolstoj je isto činio i u svom stvarnom životu. Sam je pisao Gandiju u Indiju, nadahnut njegovom borbom nenasiljem za bolji život svih ljudi.

Čovjek je biće u neprekidnom traganju za smislom. Zahvaljujući samotranscendenciji ljudskog postojanja i volja za smislom gotovo je najjača sila koja pokreće čovjeka. Danas je, međutim, ta volja frustrirana. Zato se danas bolesnici najviše i obraćaju psihijatrima žaleći se na besmislenost i prazninu života. Danas ljude zaokupljaju pitanja sa kojima se nekad čovjek susretao samo na smrtnoj postelji. Frankl je i predvidio da kako materijalna i tehnička postignuća rastu, da će se sve više i postavljati pitanja smisla života i njegovih suprotnosti, besmisla i ispraznosti. To znači da besmisao života postaje sve veći i svakodnevan, i to na svim životnim uzrastima i u svim životnim situacijama, i svim društvenim slojevima. Primjeri za to su široko

rasprostranjene pojave: nasilje, zavisnost od droge, zapanjujuće veliki procenat samoubistava, posebno među mladima, samo su neki simptomi masovne neuroze današnjice, ističe Frankl. U tom pogledu on je posebno kritikovao zapadna društva koja su opsjednuta pitanjima "sticanja sreće" i materijalnog bogatstva, zaboravljajući i gubeći pojam o smislu života i brišući granice između dobra i zla. Zato i nije čudo šta nas je snašlo (posebno male narode i državnice na Balkanu) pri završetku 20. vijeka i početku trećeg milenijuma. Razmeđa između ovih stoljeća i ovih milenijuma donijela su velike lomove i među narodima i u duši čovjekovoj, što se vidi i u samo jednom pogledu sa kakvim zlom i iskušenjima su se suočili ne samo slovenski, već i drugi narodi.

Da je besmisao danas postao masovna pojava, Frankl primjećuje da čak i pisci u tom pogledu nimalo ne zaostaju i čine velike greške, jer često u svojim djelima stvaraju i nameću čitaocima takav besmisao. To je i zato što i pisac koga muči osjećaj besmislenosti, osjeti izazov da tu prazninu popuni besmisлом i apsurdnošću. Međutim, ističe Frankl, postoji i mogućnost drugog izbora i savremena književnost ne mora biti simptom masovne neuroze današnjice i može puno doprinijeti ozdravljenju društva. Pisci koji su i sami prošli kroz pakao očajanja zbog besmislenosti života i iskusili bolne emocionalne krize, mogu opisati te svoje patnje i kako su se borili i uspjeli "izvući" iz tih životnih kriza. To bi moglo biti i poruka i pouka mnogim mladima i odraslima koji danas pate od osjećaja besmisla. Tako mogu postupiti ne samo pisci književnici, već i drugi poznati naučnici, kulturni i javni radnici, sportisti, političari itd. Mnogi od njih su napisali svoje biografije (A. Švajcer, N. Tesla, M. Kiri, M. Selimović, Tolstoj, Dostojevski, itd.) iz kojih se vidi kroz kakve su sve bolne emocionalne krize prolazili i kako su uspjeli prevazići taj besmisao, unutrašnje konflikte i prazninu života i da na kraju pronađu smisao (zašto postoje i kome su potrebni), postanu i zdraviji i snažniji i sretniji ljudi, nego što su bili prije te krize. Otvaranjem svoje duše i iznošenjem svojih duševnih rana, može pomoći čitaocu kojeg muči isto stanje besmisla i praznine, da

prevlada svoje muke i ponovo pronade ciljeve za koje vrijedi živjeti i boriti se. Frankl samo upozorava da pisac treba da vodi računa o tome da uvijek štiti čitaoca od očajanja i da mu pomogne da izliječi sopstvene rane čitajući njegovu knjigu. Ima puno primjera koji se mogu navesti kao ilustracija o tome kako je neka knjiga promijenila čitaoca, ili ga čak i spasila, sprečavajući ga da sam sebi oduzme život. Knjiga mu je pomogla da pronade nove ciljeve koji su mu vratili nadu i smisao koji je bio izgubljen. Postoje i slučajevi u kojima je knjiga pomogla ljudima koji su bili u zatvoru ili na samrti, pa su i oni otkrili da postoji i da se može naći smisao i da se za njega vrijedi boriti, pa makar to bio i posljednji trenutak života. I tada, u tom posljednjem trenutku, kada se otkrije, taj smisao pomaže da se dobiju nova saznanja da život nije bio uzaludan, pa makar to bio samo taj jedan, posljednji i jedini trenutak života i da se za njega treba boriti. Na primjer, u Tolstojevoj noveli *Smrt Ivana Iljiča* govori se o pedesetogodišnjem čovjeku koji je iznenada spoznao da će umrijeti za nekoliko dana. Taj čovjek, oči u oči sa smrću, shvatio je da je čitav svoj život, kako to mi kažemo, protraćio u prazno, tj. da mu je život stvarno bio besmislen - i shvativši to on se izdigao iznad sebe, nadrastao sebe, i tako konačno, retroaktivno i unazad, stekao sposobnost da svoj život preplavi beskrajnim i beskonačnim smislom.

U jednoj drugoj njegovoj priči (*Šta sam sanjao*) čitalac i sam može vidjeti kako glavni likovi (otac i kćerka) pate, kako traže smisao života i kako razmišljaju o moralnoj strani svojih postupaka. I ovdje se jasno vidi koliko daleko seže odgovornost pisca koji piše knjigu. On treba da ima slobodu mišljenja i iznošenja svojih argumenata za određene postupke likova u svom književnom djelu. Ali sloboda nije posljednja riječ, kaže Frankl, i ona ne predstavlja cijelu priču. Sloboda prijeti da se degeneriše u svojevoljnost, ukoliko nije uravnotežena sa odgovornošću. Tolstoj se i svojim životom i svojim djelom borio protiv nepravde. To se vidi ne samo u njegovim objavljenim književnim djelima, već i iz njegova života. Od njegovih riječi (napisanih u istoimenoj raspravi): "Ne mogu da ćutim!", drhtali su moćnici tadašnje Rusije.

Kao i sam, tako su i likovi njegovih romana uvijek bili usmjereni prema nečemu ili nekom izvan sebe, prema susretu s drugim ljudskim bićem, prema smislu koji valja ispuniti. Na primjeru Tolstoja, Gandija, Tesle, Sv. Save, Pupina, M. Kiri i drugih velikana, vidi se da čovjek najbolje ispunjava sebe kad zaboravlja i ne misli na sebe, kad se jednostavno i u potpunosti daje i živi za dobrobit i sreću drugih. Zaboravljajući sebe, čovjek postaje *osjećajni*, a dajući sebe postaje *kreativni*, kaže Frankl. Tolstoj je to uspio i u svom životu i u svom djelu, često prolazeći i kroz bolne emocionalne krize. Riječi pobune protiv nepravde u borbi za bolji život napaćenih i potlačenih, "Ne mogu da ćutim" je bolni krik u koji je sublimirana sva patnja i gorčina nepravde miliona napaćenih i obespravljenih. Za sve njih je Tolstoj tražio bolji život, ne samo za ruskog čovjeka, ruskog radnika i seljaka, već i bolji život za svakog čovjeka na cijeloj Zemlji. Zato se i smatra da je Tolstoj tražio i dosegao univerzalne principe pravde. U toj svojoj težnji i borbi za bolji život drugih uspeo se na visine gdje vlada potpuni mir i sklad između uvjerenja i postupaka. Na tim visinama nema više nesaglasnosti između ideala i načina života. Ni najveće lične žrtve više nisu patnja da bi se tako živjelo, već postaju zadovoljstvo i sreća zbog svladanih prepreka na putu do željenih ciljeva i svog samouzrastanja. I Tolstojevo djelo i njegov život su univerzum sami za sebe, kao što su univerzum i kosmos sami za sebe neponovljivi stvaralački genije ruskih romansijera XIX vijeka. Tolstojevo djelo nas uči da u težnji za boljim životom i borbi za bolje uslove za sve, neizbježno se javljaju i zastoji i bolne emocionalne krize, ali da sve to ima svoj smisao ako se teži ka višim nivoima razvoja i pojedinca i društva. Iz biografija velikih stvaralaca u nauci i umjetnosti (M. Pupin, N. Tesla, K. Line, L. Tolstoj, V. Igo, A. Švajcer, F. M. Dostojevski, M. Gandi i drugi) vidi se da su i oni često prolazili kroz bolne emocionalne krize i imali velike unutrašnje konflikte, dok nisu sami pronašli ciljeve za koje je vrijedilo živjeti i boriti se. Svojim životom i svojim djelom oni su se borili za principe univerzalne pravde, pravde i mira za sve i dobrobiti za sve.. Knjige koje su napisali veliki ruski romansijeri

XIX vijeka (Tolstoj, Gogolj, Dostojevski, Njekrasov, Gorki, Gončarov, Turgenjev, Čehov i Puškin) prevazilaze svako pojedinačno trajanje, svaku prolaznost i zaborav. One govore o čovjeku i njegovom postojanju, (ne)savršenosti i (ne)završenosti, i (bes)konačnosti. One pomažu uspješan razvoj i društva i pojedinca. Kreativnost koja se ispoljava u njihovim knjigama nije trenutno stanje, jer ona izražava suštinu čovjeka koji traje i njegov opšti stav prema sebi i svijetu. Njihove knjige nude nove odgovore i originalna rješenja problema koja nadilaze i prevazilaze predrasude i stereotipe i uvećavaju našu sposobnost za učenje i usavršavanje u bezbroj načina. Veliki stvaralac i pisac neprolaznih romana *Tvrđava i Derviš i smrt*, M. Selimović kaže: „Knjige nijesu čovjek sav već ono što je u njemu najbolje, čovjek odabranih trenutaka. S tim živim čovjekom koga nema, možeš razgovarati, možeš uživati, a ne može mu se ni zahvaliti...Srdačno će te dočekati, ako mu se vratiš, uvijek spreman da počne razgovor s tobom.”

Mi znamo da su knjige plod duhovnog stvaranja čovjeka, a za knjige velikih pisaca se kaže i da su božiji dar i da to ne može napisati svako. Priroda je na svu sreću udesila stvari tako da svako ko ima neki izuzetan talenat ili dar, ima i potrebu da ga realizuje. Ta potreba se ispoljava kroz stvaralačku težnju čovjeka koju Sokrat naziva *dajmonijumom*, „unutrašnjim glasom“, koji ga opominje šta treba da radi i čega treba da se kloni. Platon tu posebnu vrstu sublimirane energije koja pokreće na stvaranje i od koje „duši rastu krila“ - naziva *duhovnim erosom* („kraljevskom požudom“), bez koje ne bi postalo nijedno umjetničko, naučno ili filozofsko djelo. Čovjek se rađa sa višestrukim energijama i sposobnostima. Što je primljena blagodat veća, to je veća i pozvanost i zahtijevnost za njeno ispunjenje. Prema tim darovima čovjek stoji otvoren sa mogućnošću da ih prepozna i usavrši ili da ih zanemari i zataji. Oni mu određuju ulogu u svijetu, jer ga čine pozvanim na ispunjenje vlastite prirode i višeg smisla bivstvovanja. Pokretan najdubljim urođenim stvaralačkim impulsima, blagodatima, čovjek stremi ka realizaciji svojih darova, čime stiče mogućnost ličnog i ljudskog ispunjenja uopšte. Platon je kao dar bogova primio ne samo ličnu

obdarenost, već i činjenicu da je rođen kao čovjek, kao Helen, kao Sokratov učenik. Kod velikih umova i stvaralaca, uvijek je prisutan i stav da je čovjek pozvan ne samo da stvara i tvori u svijetu u kome živi, već i da mijenja i usavršava samog sebe. On postavlja pitanja sebi i drugima u težnji da spozna istinu i smisao svoga života. Sokrat je posebno poznat po svom metodu postavljanja pitanja, u pokušaju da spozna istinu (vrhovnu ljepotu) i nađe smisao svoga bivstvovanja. Njegov čuveni metod postavljanja pitanja i vođenja dijaloga sa sagovornikom ostao je upamćen i do danas. Smatra se da je on prvi uočio ogromnu važnost pitanja u *traženju smisla* i sticanju kvalitetnog znanja (istine) o sebi i drugima. On svojim pitanjima nije imao namjeru da spriječi dolazak do znanja (istine, smisla), kako su to tada mnogi mislili, već se držao pitanja kako bi istakao vlastito neznanje i *želju da sazna, želju da osmisli*. Smatrao je da samo pitanjima sebi i drugima je moguće započeti potragu za smislom i istinskim znanjem. To je mukotrpan put koji se temelji na *umnom zajedništvu* kroz dijalog sa drugima. *Pitanje* i *potraga za smislom* su čovjeku prirodni i dati. Oni su suština čovjekove egzistencije i toliko mu izgledaju prirodno, kao što mu je prirodno da diše. Sokrat je svojom metodom pitanja i dijaloga, i induktivno-deduktivnog puta spoznaje, dolazio do onog što mi možemo nazvati *Sokratovo lukavstvo uma*. Ono se sastojalo u tome da putem svog prividnog neznanja, ispoljenog u obliku pitanja, ubijedi drugog da ne zna ni ono što mu se činilo da sigurno zna i što mu se činilo izvjesnim. Sokrat je volio istinu kao vrhovnu ljepotu i pitanja su mu bila osnovno sredstvo u potrazi za njom i potrazi za smislom. Svojom induktivno-deduktivnom metodom pitanja Sokrat se borio protiv dogme. Zato su ga i dogma i dogmatičari optuživali da ne vjeruje ni u najsvetije, da čak svojim sumnjama i istraživanjima štetno djeluje na mladež. Može se kazati da ga je to njegovo istrajavanje na istini, do koje je dolazio svojim pitanjima, na kraju i odvelo u smrt. Bio je osuđen da popije otrov, jer je bio optužen da kvari mladež. Zato je Sokratova smrt jedna od

najljepših uspomena čovječanstva. Da bi pobijedio, morao je da umre.

Sokratov primjer je za svakog umnog čovjeka bolan i poučan, jer upozorava i opominje na težinu izbora i da je ono najsvetije uvijek treba da bude muka pitanja i tegoba istraživanja koje vodi ka saznanju, ka smislu i istini. Dolaženje do istine ili put do istine je uvijek put ka saznanju, bez osvrta na to koliko žrtve su za to potrebne. Istina je, prema Sokratu, ono teško. I zaista, da bi se čovjek obreo na putu istine, on prvo mora znati pitati, jer samo umijećem ispitivanja može sebi prokrciti put ka istinitom odgovoru. Kod Sokrata je *pitati* značilo *misлити*, *tražiti smisao*. Zato se za njega i može kazati da je prvi i započeo *potragu za smislom*, potragu za smislom vlastitog bivstvovanja i bivstvovanja čovjeka uopšte. I drugi veliki antički mislilac i Sokratov učenik, Platon, istraživao je istinu u dijaloškoj formi. I kod njega je pitanje bilo sredstvo i pretpostavka dijaloga. I on je navodio svoje sagovornike majeučičkim pitanjima da dođu do odgovora. Pitanjem se započinje istraživanje, pitanjem započinje put ka istini i potraga za smislom - kaže Platon. Platon je govorio za Sokrata da je živio tako kao da je bio opsjednut sumnjom u sve. U osnovi te sumnje bila su pitanja. Sa pitanjem se rađamo, ono nam je dato i prirodno nam je. Ono se nameće, opsjeda. I sam Sokrat je govorio da ga je izgleda zapala neka čudna klet, sudbina da vazda luta i sumnja, da ga je zadesila kob koju mora izdržati ako shvata značenje poslovice prema kojoj je sve što je lijepo ujedno i teško. Teškoća je pratilja svakog istinskog traženja, traženja istine i traženja smisla. Izvor pitanju je čuđenje, nepoznato i nesaznato. Iz čuđenja se rađa pitanje i saznanje. Iz sumnje u ono što se saznalo rađa se kritičko preispitivanje, a iz čovjekove potresenosti i svijesti o sopstvenoj izgubljenosti izvire pitanje o samom sebi - govorio je K. Jaspers. I za njega je, kao i za velike antičke filozofe Sokrata, Platona i Aristotela - izvor i početak filozofije u čuđenju, pitanju i potrebi za smislom. I za njega je filozofija čin čuđenja. I Jaspers kaže da sam čin čuđenja znači težnju ka znanju, težnju ka smislu i osmišljavanju. Tu funkciju ima i pitanje, jer je i ono proizvod i

čudenja i mišljenja. Pitati znači misliti, osmisliti. U osnovi čudenja je pitanje. Za Aristotela je čudenje početak filozofije, a za Jaspersa čudenje znači i težnju ka saznanju, težnju ka smislu. Zato se može kazati da pitati znači željeti znati, željeti osmisliti. Pitanje je težnja ka smislu i težnja ka saznanju. E. Fink (1989) i kaže da filozofija po svojoj suštini i nije ništa drugo osim pitanje, jer sadrži otvorenost prema problemu i svaki odgovor upućuje na novo pitanje. On kaže da pitanje kao filozofski problem nastaje u *začudenosti* koja je ujedno i početak filozofiranja, razmišljanja, početak potrage za smislom. I Aristotel je tvrdio da početak filozofije treba tražiti u pitanjima i potrazi za smislom.

On je govorio da su znatiželja i čudenje odlučujući pokretači koji utiču na čovjeka da pokušava osmisliti svoj život i svijet oko sebe. Prvo čudenje čovjeka o prirodi i prirodnim pojavama koje nije mogao da razumije i nije ništa drugo nego praiskonsko pitanje, praiskonska potraga za smislom. Pitanja su prvo postavljana u vezi sa još uvijek nerazumljivim pojavama u prirodi i svemiru, kao što su postojanje Sunca, zvijezda, vaseljene itd. Iz ovog se vidi da pitanje stoji u osnovi svih spoznaja o sebi, o stvarima i svega što se uči i teži osmisliti. I svaki odrastao čovjek, jednako kao i kad je bio dijete, zastaje pred tajnama i prostranstvima svemira. Ta začudenost nas vodi i do pitanja o smislu našeg postojanja i našoj sudbini. Ta potraga za smislom našeg postojanja je vječno pitanje jer je vezano i za svaku pojedinačnu sudbinu, pa onda i za sudbinu cijelog ljudsko roda. Suština i jeste u tome da svaki čovjek želi da bolje upozna sebe kao i što želi da stupi u kontakt sa svojom sudbinom i onim ko upravlja njome i „natjera“ ga da govori s njim o tome.

Postoje mnogobrojna istraživanja o tome kako je moguće tražiti i nalaziti smisao života. Ta istraživanja prvenstveno ukazuju da smisao i sreća u životu podrazumijevaju kontrolu nad vlastitim ponašanjem i onim što nam se svakodnevno događa, a ne da mislimo da naš život više zavisi od nama nepoznatih sila (sudbine) na koje ne možemo uticati. Ovo nam govori o tome da svako od nas mora uložiti određen napor i svojim radom pokušati doći do

odgovora na pitanja o smislu života. Dakle, svako od nas je pojedinačno odgovoran za nalaženje toga smisla, jer se on (taj smisao) i ne može dati kao neki opšti recept kao što se to radi u medicini u liječenju određene bolesti kada se svakom pacijentu daje isti lijek za istu povredu ili istu bolest, infekciju, upalu i slično. Jer, ne postoji neki opšti smisao, već samo konkretni individualni smisao određene osobe u određenoj situaciji i u određenom trenutku, gdje svaki čovjek, pojedinačno, treba da postane svjestan svoje odgovornosti i slobode izbora, i to u svakom aktu i svakom trenutku svoga života, u ma kakvim teškim okolnostima se nalazio. Dakle, smisao je nešto što sami stvaramo i nešto što je potpuno individualno. Ne traži smisao svoga života i onoga što radi samo odrastao čovjek već i dijete. Za dijete bi to mogao biti pokušaj i strepnja da se prvi put samostalno uspravi i načini prvi samostalan korak u svom životu, ili drhtavo postavljanje posljednje kocke na visoki toranj koji samo gradi (dok to radi za njega ništa drugo na svijetu ne postoji); za atletičara je to rušenje vlastitog rekorda, za planinara da se ispne na neki vrh ili greben koji do tada nije osvojio, za pisca da napiše dobru knjigu, za ratara u polju da dobro pripremi njivu i dobije što bolje usjeve itd. Sve su to pitanja razvoja, samonadrastanja i samoprevazilaženja. Za svaku osobu postoji na hiljade takvih prilika tokom života. Dakle, sretan i smisaon život je nešto što svako za sebe stvara i to se ne može kopirati od drugih ili dati kao recept. Istraživanja u psihologiji pokazuju da je za sretan i smisaon život važno fokusirati se na sadašnjost i budućnost, što nije slučaj u psihoanalizi, koja korijene problema u našem ponašanju i životu traži samo u prošlosti, tj. u ranom djetinjstvu. Za razliku od psihoanalize koja je usmjerena na prošlost, pozitivna psihologija je usmjerena na budućnost, gdje se jedino i može naći smisao. Zato V. Frankl i kaže da onaj ko zna *z a š t o* živi taj će lakše podnijeti i gotovo svakojako *k a k o* živi, i u ma kakvim teškim okolnostima se nalazio. I zaista, čovjek najlakše može naći smisao svog postojanja ako misli na ono što dolazi, tj. ako je okrenut ka budućnosti i ciljevima koje želi da ostvari u svom budućem životu.

Kad se dosegnu takvi nivoi duhovnog razvoja, onda se postiže i veći sklad između uvjerenja i postupaka, između ideala i načina života. Na tom nivou duhovnog razvoja ni najveće lične žrtve i odricanja ne znače više patnju, već pružaju zadovoljstvo i sreću zbog svaldanih prepreka na putu duhovnog uzrastanja i samoprevazilaženja. Ipak, ni ovo nije kraj diskusije na ovu temu, jer i za pozitivnu psihologiju mnoge pojave ostaju još zagonetka, pogotovo kad se razmatraju moralna pitanja i pitanja odnosa između dobra i zla. I danas, kao i prije, filozofi, sociolozi i psiholozi uviđaju da kako materijalna i tehnička postignuća rastu sve su veće i izraženije moralne krize društva. Iz generacije u generaciju moralni standardi su sve niži i niži, i to se odvija ubrzanim tempom. Nečija nesreća ili tragedija koja nas je i mogla potresti prošle godine, već ove godine to i nije tako za nas strašno i treba da se dogodi neka nova i još veća nesreća ili tragedija da bismo mi opet pokazali saosjećanje. Psiholozi upozoravaju da ako se to ovako nastavi da će ova “potraga za srećom” (što se u savremenom društvu obično podrazumijeva materijalno bogatstvo) dovesti do velikih moralnih lomova i kriza, gdje će granice između dobra i zla biti potpuno izbrisane. Savremena društva su prosto opsjednuta pitanjima “sticanja sreće” i materijalnog bogatstva, zaboravljajući i gubeći pojam o smislu života i brišući granice između dobra i zla.

Knjige iz različitih oblasti saznanja (književnosti, filozofije, antropologije, sociologije, psihologije, prirodnih nauka, knjige koje osvjetljavaju duhovnu tradiciju itd.) pomažu nam u tom našem nastojanju i traganju za smislom, pokazujući čitaocu dostignuća ljudskog roda. One uspostavljaju i nove mostove među različitim disciplinama, pokazujući tako da diferencijacija i integracija ljudskih aktivnosti i ljudskog duha idu uporedo i komplementarno. To nam govori da, uprkos parcijalizaciji znanja na sve uže domene, usljed ogromnog i ubrzanog razvoja u svim oblastima, moderna misao nam ipak donosi jedinstvenu viziju svijeta i čovjeka u njemu. Knjige iz različitih oblasti pomažu nam da ostanemo u interakciji i dijalogu sa svijetom i sa samim sobom, u pokušaju da

bolje razumijemo i sebe i svijet oko sebe. Sve te knjige su za nas izvori znanja i podsticaj za našu misao, podsticaj u našem traganju za smislom. One nam ne donose i ne daju konačne odgovore, i ne odgovaraju da bi ukinule pitanja, već da bi postavile nova, uče nas da se pitamo i da osmišljavamo. Odgonetajući i razmišljajući o pojavama koje su opisane u tim knjigama, čitalac odgoneta i osmišljava i sebe i prirodu oko sebe.

Ono što čini neku knjigu velikom je i to što se ona može čitati uvijek i nanovo, i to, kao da je čitamo prvi put, sa istom željom i istim interesovanjem. Mnoge knjige mi pročitamo samo jednom i nemamo više želju da im se ponovo vratimo. Isto tako, velike knjige obično tretiraju neke velike teme nikad do kraja riješene i koje uvijek predstavljaju inspiraciju za nova pregnuća. Zato je dobra knjiga velika i duhovna i humana vrijednost, jer nam pomaže da nadrastamo sebe i tako postajemo bolji ljudi.

STRADALNIČKI ŽIVOT I KREATIVNOST

Iako se zna da je dosadašnji napredak čovječanstva postignut zahvaljujući, uglavnom, darovitim i kreativnim pojedincima, paradoksalna je činjenica da se društvo tokom čitavog jednog milenijuma nije moglo naviknuti na takve izuzetke. Zašto je to tako, pitali su se mnogi. Interesantno je pratiti kroz istoriju kako su takvi daroviti i kreativni pojedinci bili prihvaćeni od strane prosječnih, ali brojnijih članova društva u različitim epohama. Činjenice iz biografija velikih naučnika i umjetnika nam govore da je malo takvih pojedinaca, bez obzira o kojoj društveno-ekonomskoj formaciji je riječ, koji nisu bar jedan dio svog života obilježili žrtvenim karakteristikama, samo da bi unaprijedili ljudski rod. To je i zbog toga što se ljudski rod još nije naviknuo da u cijelosti poštuje individualne slobode i različitost među pojedincima. Ovo se još više odnosi na darovitog, kreativnog i neshvaćenog pojedinca. On je onaj drugi koji se razlikuje od većine i zbog toga se često odbacuje i kažnjava. U svim epohama razvoja ljudskog društva sigurnost za pojedinca se tražila u sličnosti sa ostalima, a odstupanje je značilo zlo i završavalo progonom, a često i smrću. Sjetimo se kako je srednjovjekovna inkvizicija spalila na lomači na hiljade nedužnih samo zato što se njihovo shvatanje nije slagalo sa crkvenim. Nije to bilo samo spaljivanje nedužnih žena koje su proglašavane za vještice, već je katolička crkva toga vremena koristila inkviziciju da se bori i protiv naprednih učenja najdarovitijih toga vremena, kako bi se odbranile neodržive crkvene dogme. Istorija razvoja nauke je zabilježila kako su tragično završavali svoje živote najveći umovi toga vremena (Đordano Bruno i mnogi drugi živi su spaljeni na inkvizitorskoj lomači), samo zbog toga što se nisu htjeli odreći svoga učenja.

Postoje i još mnogi drugi dokazi koji ilustruju da sve ono što je različito većina teško prihvata i suprotstavlja mu se. Moglo bi se čak reći da je dosadašnji razvoj društva, u cjelini gledano, bio na neki način u zavjeri protiv ljudske prirode i individualnosti, jer

se isticala usklađenost kao vrlina i sigurnost se tražila u sličnosti, a odstupanje je donosilo nesigurnost i progon. Mali je broj darovitih pojedinaca koji uspijevaju da prebrode sve prepreke i lične razvojne krize u odnosu na one kojima to ne polazi za rukom ako žive u atmosferi nerazumijevanja i neprihvatanja. To je ne samo lična tragedija takvih pojedinaca, već i tragedija ljudske zajednice u cjelini. Jer, koliko je ostalo neotkrivenih izuma, nepronadenih lijekova za najteže bolesti, nenapisanih sonata i književnih djela, samo zato što su takvi pojedinci u jednom određenom kritičnom periodu svoga života ostavljeni sami i završavali svoj život neshvaćeni, neprihvaćeni i odbačeni. Mi danas znamo samo za velikane iz oblasti nauka, književnosti i umjetnosti koji su uspjeli (Mocart, Tolstoj, Tesla, Ajnštajn, Paster i drugi), ali koliko je takvih darovitih pojedinaca od nastanka ljudskog roda do danas bilo i šta sve su mogli učiniti i kakva sve djela stvoriti da su imali uslove da realizuju svoje potencijale? Za ilustraciju ovih činjenica navodimo i jedan mali odlomak iz romana *Obojena ptica*.

Ovaj roman je napisao Jerzy Kosinski i u njemu se govori o sudbini koja je zadesila šestogodišnjeg dječaka kojeg su roditelji početkom rata uspjeli poslati u neko udaljeno selo kako bi se spasio od nacističkih logora i sigurne smrti. Seljanka kojoj su roditelji poslali dijete umire ubrzo po dječakovu dolasku. Roditelji to ne znaju, a dječak nema nikakve mogućnosti da im to javi. Prepušten sam sebi i dobroti pojedinaca, ali često i netrpeljivosti, pa i neprijateljstvu, dječak luta selima ratom uzavrele i rastrgane Poljske. Tako susreće usamljenog mladića Leha koji zarađuje kao lovac zamkama na divlje životinje i ptice. Leh ima i djevojku Ludmilu koja ga povremeno posjećuje. Događalo se da ona zbog rata ne može da dođe u planinu i po nekoliko dana, a često i sedmica. Od dosade i čekanja Leha bi obuzimao tihi bijes. Počinjao bi hvatati ptice i stavljati ih u kavez. Najčešće bi to bili vrana ili gavran. U toj svojoj dosadi i ljutnji uvijek bi nešto mrmljao i posmatrao ptice u kavezu dok se nečeg ne bi sjetio. Uzeo bi jednu pticu iz kaveza i povezao joj noge. Pripremio bi različite boje i počeo da boji pticu po grudima, glavi, ali i krilima samo pazeći da

se dobro osuše kako bi ponovo mogla letjeti. Ptica bi tako postala šarenija nego bilo kakva cvijetna livada. Prema dječakovom kazivanju, priča dalje teče ovako:

„U središtu šume Leh bi mi davao pticu i naredio mi da je lagano i pažljivo držim u ruci. Ptica bi počela cvrkutati i tako privlačiti čitavo jato iste vrste koje je nervozno letjelo iznad naših glava. Naš se zarobljenik, čim bi ih opazio, nastojao otet i pridružiti se jatu cvrkućući još glasnije, a malo bi mu srce u tek obojenim grudima žestoko udaralo. Kada bi se dovoljan broj ptica okupio iznad naših glava Leh bi mi davao znak da pustim /oslobodim/ zarobljenika. Ptica bi se vinula prema visinama sretna i slobodna kao duga na nebu i uronila u naraslo jato koje ju je čekalo. Na trenutak su ptice bile zbunjene. Obojena ptica je kružila sa jednog kraja jata na drugi zalud pokušavajući uvjeriti svoj rod da je jedna od njih. Ali, ostale ptice zaslijepljene žarkim bojama su kružile oko nje u nevjerici. Obojena ptica ne shvatajući o čemu se radi bila je prisiljena da ide dalje i sve više i upornije nastojala da se priključi jatu koje je ne prihvata i odbacuje. Uskoro smo vidjeli kako se jedna po jedna ptica ubilački obrušava i napada obojenu pticu, čime je započinjala očajnička borba na život i smrt. Obojenu pticu su napadali i kljunovima udarali sa svih strana. Crveno, zeleno, plavo i žuto perje počelo bi nam padati na noge, dok se konačno obojena ptica ne bi srušila na tek uzoranu zemlju. Bila je još živa. Otvarala kljun i zalud pokušavala pokrenuti krila. Oči su joj bile isključane i svježa krv je tekla obojenim perjem. Ipak, još jednom je pokušala zalepršati, ali više nije bilo snage.“

Ovaj izvod iz knjige J. Kosinskog može samo da obeshrabri svakog onoga ko zna šta znači ljudsko dostojanstvo i koji zna da poštuje individualnu slobodu i različitost među ljudima. Obojena ptica bi ovdje mogla da bude simbol drugog: tamne ili bijele boje kože, druge vjere ili druge nacije, zaostalog u razvoju ili darovitog, ali neshvaćenog pojedinca. On je onaj *drugi* koji se razlikuje od većine i zbog toga se odbacuje i kažnjava. Dakle, sigurnost se traži u sličnosti, a odstupanje je zlo i završava progonom, a često i smrću. Još je Ralph Waldo Emerson davne 1841. godine pisao da je „društvo posvuda u zavjeri protiv ljudske prirode i individualnosti, jer se uglavnom zahtijeva i cijeni usklađenost kao vrlina, a od različitosti se zazire“. Sve što je različito većina teško prihvata i suprotstavlja mu se, čak i onda kad to može da unaprijedi

čitav ljudski rod. Zato Emerson i kaže da je dosadašnji razvoj društva u cjelini bio na neki način u zavjeri protiv ljudske prirode i individualnosti, jer je isticana usklađenost kao vrlina i sigurnost se tražila u sličnosti, a odstupanje i različitost su donosili nesigurnost i progon.

Ali ne zavisi proces stvaranja samo od uslova sredine, već i od unutrašnjih snaga pojedinca (intelektualnih i emocionalnih potencijala), posebno njegovih emocionalnih stanja. Još u antičko doba je zapažena veza između određenih psihičkih stanja i stvaranja. I tada su neki veliki filozofi smatrali da zanos i neuroza nisu bolesti, već znak da pojedinac teži ka višim nivoima razvoja u odnosu na većinu kojoj pripada i da želi da se izrazi i to kreativno. Ovo stanje zanosu je posebno uočeno kod velikih pisaca, pjesnika i proroka, ali i kod mnogih naučnika. Još je Aristotel zapazio da mnogi duševno poremećeni „postaju pjesnici i proroci“ i da je „Marko Sirakuski dao vrlo lijepe stihove dok je patio od neuroza, a kada je ozdravio, izgubio je tu sposobnost“. Aristotel je još zapazio da su skoro svi istaknuti pjesnici, umjetnici i filozofi toga vremena bili pomalo melanholični, pomalo psihički neuravnoteženi i pomalo čudaci na svoj način. Sve je njih karakterisala i velika psihička osjetljivost, a posebno i velika osjetljivost njihovih čula i razvijenost unutrašnjih psihičkih stanja i unutrašnjih konflikata. Smatralo se da je to bio i glavni uzrok njihove plahovitosti i gubljenja snage, te su zarana bili iscrpljeni svojim stvaralačkim radom i rano završavali život. Neprestani i teški psihički naponi i tenzije, koje veliki stvaraoci imaju kao posledicu stvaralačkih težnji, a posebno jaka psihička uzbuđenja izazvana neuspjesima i nerazumijevanjima sredine, slabo materijalno stanje, i stalne sumnje u svoje sposobnosti i stalno preispitivanje važnosti i smisla onoga što rade, štetne navike i tjelesne slabosti – sve to stavlja nervni sistem velikih ljudi na tešku probu. Još od davnina se smatralo da genijalni pojedinci i veliki stvaraoci nisu predodređeni za lagodan i miran život, već za patnju i duševni bol. Sreća je rezervisana samo za prosječne i dobro prilagođene. Još u antičko doba mnogi su zapazili da „ima nešto delirijumsko u svakom

umjetničkom djelu.“ Smatralo se da neki bolesni oblici psihe i karaktera pogoduju stvaralašvu. Ovo se posebno odnosi na neka stanja epilepsije i depresije. Nešto slično je zabilježeno i u svetim knjigama Talmudu, Bibliji, Koranu – gdje se opisuju napeta i uzvišena duševna stanja vjerskog sadržaja koja dovode do čuda i čudotvornih ozdravljenja.

Analizirajući biografije velikana ljudskog roda kod većine njih, može se vidjeti da je velik broj njihovih djela stvaran i iz nemira, unutrašnjih sukoba i sumnji. Bol i muke koje su preživljavali daju za pravo onima koji tvrde da genijalni i veliki ljudi nisu predoređeni za lagodan život, već više za patnju. Njima kao da je više predodređen stradalnički život. Neki čak tvrde da nema stvaranja bez tragičnog, bez unutrašnjih nemira i unutrašnjih sukoba. Sve se rađa i stvara iz nemira, u bolu i mukama. Na ovaj način se mogu bolje razumjeti i sljedeće riječi francuskog mislioca Didroa, kad kaže: „*Kad priroda stvara genijalnog čovjeka, ona mu pripaljuje buktinju na glavi i ispraća ga u svijet riječima: Idi budi nesrećan.*“ Didro je prozreo takav udes genijalnih ljudi, pa je zato i izrekao navedene riječi. Tada se smatralo da je genijalnost najviši izraz intelektualne aktivnosti i da je genijalan pojedinac i neurotična ličnost. Međutim, za razliku od Frojdove klasične psihoanalize, koja je neurozu smatrala kao bolest, novija shvatanja govore više u prilog tome da takva psihička stanja u velikom broju slučajeva nisu bolest, već da su ona znak naprednijeg razvoja pojedinca koji pokušava da se izdigne iznad prosjeka i nailazi na prepreke koje treba svladati. Te prepreke, unutrašnje ili spoljne, izazivaju nemir, duševni bol i unutrašnje sukobe.

Njemački psihijatar Štekel piše da je neuroza osnova svakog napretka i da ona goni filozofa na mudrovanje, pronalazača na rješavanje važnih tehničkih problema, pjesnika na najviše tvorevine duha. „Neuroza u takvom smislu je upravo cvet na drvetu čovečanstva. Bez neurotika mi bismo bili danas na azbuci kulture. Neprestani i teški duševni naponi koje genijalnom čoveku nameće njegov plahovit nagon za stvaranjem, duševna uzbuđenja izazvana neuspesima, nerazumevanja sredine i vrlo često rđavo

materijalno stanje, sumnje u svoju vlastitu moć i važnost onoga što se radi, juriš i oluja života, bogatog neočekivanim promenama, čemu se pridružuju i štetne navike i telesne slabosti – sve to stavlja nervni sistem velikih ljudi na tešku probu.“

Mnogi autori u prošlosti, a i danas, smataju da je stradanje neophodan uslov stvaralaštva zato što ono budi i oživljava stvaralačke snage, dok ih uživanje uspavljuje i zatupljuje. Dostojevski je stradanje uzvisio na stepen kulta, i on je ideologiju stradanja i samostradanja razvio kao niko drugi. On razgovara jednom prilikom sa svojim drugom Solovjevim, pa sav ushićen uzvikuje: „Sibir, robija, to je za mene bila velika sreća“. A u *Zločinu i kazni* kaže da „ideja stvaranja leži u stradanju“.

V. Stanojević u svom djelu *Tragedija genija* kaže da to osjećaju nagonski i sami stvaraoci. On kaže: „*De Viniji* je to nazvao veličanstvo ljudskog stradanja, a *Mise* je pisao: 'Ništa nas ne čini tako velikim kao stradanje; jedino dobro koje mi ostaje od ovog sveta jeste to što sam ponekad plakao'. *Hajne* se tešio rečima: 'Ako moja pesma i nije vesela, sačuvala me od moje muke.' *Bodler* kaže o dejstvu patnje: 'Ti si mi dala blato, a ja sam od njega načinio blago.' *Gijo* objašnjava: 'Zar plač ne znači osećati svoju bedu i uzdići se iznad nje?....Kulturno stvaralaštvo proističe iz kulturnih društvenih težnji, koje prvi osećte, nagoveste i uobliče genijalni ljudi. Ono, isto tako, ima i svoje vreme pojavljivanja, koje zavisi od sklopa društvenih prilika. Povezani nevidljivim duhovnim nitima i fluidom sa svojim društvom i svojim vremenom, genijalni kulturni stvaraoci su ne samo prvi glasnici novog i naprednog u dijalektičkom smislu nego i njegovi sejači i žeteoci. To važi za sve grane društvene delatnosti i za sve kulturne stvaraoce, kako za osnivače društvenih pokreta, tako i za osnivače naučnih, filozofskih, književnih i umetničkih pravaca. Oni se pri tome potčinjavaju zakonu uzročnosti evolucije. Najbolji poučni primer za to je dotrajavanje feudalnog društva u XVIII veku, koje su prvi osetili, oglasili i uobličili *Volter*, *Monteskje*, *Ruso*, *Didro* i enciklopedisti, a njegov revolucionarni slom izveli *Mirabo*, *Danton*, *Robespjer* i drugi vođi. Bez te istorijske uslovljene

dotrajalosti društvenog poretka svi genijalni tvorci tog pokreta ostali bi nepoznati. Isti je slučaj i sa književnim i umetničkim pravcima, kao što su sentimentalizam, romantizam, realizam, itd. Takav tok i sudbinu imaju i svi drugi istorijski i društveni pokreti i njihovi pokretači.Prikazujući mnogostranost i složenost psihičkih procesa kulturnog stvaralaštva, kako u pogledu savlađivanja unutrašnjeg napora, tako i spoljnjih socijalnih smetnji, pariski psihijatri *Atom* i *Dromar* daju ovakav dijalektički zaključak: 'U umetniku leže istovremeno i nadahnuti ludak i kritički mudrac: ludak predlaže, a mudrac raspolaže.' Isti pisci čine svoju misao još jasnijom navodeći dijalektičko mišljenje čuvenog biologa *Šarla Rišea* o istom pitanju; ovaj je pisao: 'Za stvaranje genijalnog dela treba istovremeno duša Don Kihota i duša Sanča Panse: duša Don Kihota da bi se išlo napred, da bi se skrenulo s utrvenih staza, da bi se uradilo drukčije i bolje nego što to čini većina ljudi; duša Sanča Panse zato što duboka originalnost ne vodi ničemu ako nije osvetljena zdravim smislom, razboritim rasuđivanjem i uviđanjem stvarnosti. Mnogi znalci i elitni ljudi prošli su pored velikih otkrića i velikih dela i nisu mogli da ih sami izvedu samo zato što nisu imali smelosti i fantazije Don Kihota. Mnogi jadni ludaci istrošili su svoje snove i himere beskorisno, i po njih i po čovečanstvo, samo zato što nisu imali još i zdravog smisla Sanča Panse'."

Čini se da teorija razvoja darovite i kreativne osobe poljskog psihologa Kazimira Dabrovskog (K. Dabrowsky), koji uzima u obzir ne samo intelektualni, već i emocionalni i moralni razvoj kreativnih pojedinaca – daje bolju osnovu za svestranije sagledavanje razvoja ličnosti kreativnih pojedinaca.

Dugogodišnja klinička i terapijska praksa Dabrovskog su upućivali na to da se razvoj neke osobe (i njenih sposobnosti i osobina ličnosti) ne može svesti na neku prosječnu normu kako su to zagovarali nomotetski orjentisani psiholozi koristeći za to različite statističke postupke i prosjeke razvoja, već da se svaka ličnost može objašnjavati i bolje razumijevati samo kao jedinstvena i neponovljiva, kako po svojoj biološkoj strukturi, tako i po svom

ponašanju. Ovakvim svojim stavom Dabrovski se potpuno približio Olportovom (G. Allport) shvatanju pojma i strukture ličnosti i njenog razvoja, ali i drugim psiholozima ideografske i humanističke orijentacije, kao što su Abraham Maslov i Karl Rodžers.

Dabrovski je sagledavao razvoj svake ličnosti kao multidimenzionalan i višestepen i to je razvoj koji se kreće od jednog do drugog nivoa. To se može ilustrovati i sljedećim primjerom. Ljubav, na primjer, može da bude sebična u smislu da se koristi druga osoba kao objekt u cilju zadovoljenja neke vlastite potrebe ili želje. Na nekom drugom višem stepenu ili nivou razvoja ljubav može da bude nesebično žrtvovanje svog vlastitog života da bi se sačuvao i omogućio daljnji život drugima. Ovaj odnos je najčešće karakterističan za odnos majke i djeteta ili odnos roditelja i djece itd. Isto tako, strah na jednom nižem nivou može da bude primitivan i paralizirajući kao odgovor na neke prijeteeće stimule iz spoljne sredine, ali isto tako on može da bude potaknut i unutrašnjim i kritičkim sagledavanjem i preispitivanjem svojih vlastitih postupaka od strane samog pojedinca. U ovom drugom slučaju moralna odgovornost za vlastite postupke je tu uzrok straha, a ne neki spolja nametnuti i prijeteeći znakovi i pritisci sredine.

U oba navedena primjera (ljubav i strah) može se vidjeti da se ponašanje i razvoj kreću od najnižih nivoa egocentrizma do onih najviših – do samokritičke analize svojih vlastitih postupaka i moralne odgovornosti što vodi ka najvišim nivoima razvoja i altruizma.

Dakle, Dabrovski je vidio razvoj prije svega kao bogaćenje i razvoj unutrašnjeg emocionalnog života, gdje u početku preovlađuje praznina, jednostavna i primitivna reagovanja – krećući se dalje ka najvišim nivoima samosvijesti i samoodgovornosti za vlastite postupke.

Poznato je da Pijaževa (J. Piaget) teorija kognitivnog razvoja, ali i mnogi drugi psiholozi njegove orijentacije – uglavnom usmjeravaju pažnju na kognitivni razvoj ličnosti, a

razvoj emocionalnog i unutrašnjeg života se zanemaruje kao manje važan. Za razliku od toga, teorija Dabrovskog ističe značaj emocionalnog i moralnog razvoja za ukupan razvoj kreativne ličnosti. Dabrovski ne samo da daje detaljan opis toga razvoja, već pokušava da pronađe i osnovne mehanizme koji pokreću i transformišu taj razvoj od nižih ka višim nivoima i sekvencama razvoja.

Zato se svaki viši nivo razvoja i karakteriše drukčijom i različitom strukturom ličnosti i drukčijom i različitom organizacijom ponašanja. Emocionalne snage su tu odlučujući faktor razvoja i one obezbjeđuju dinamizme koji pokreću taj razvoj od nižih ka višim nivoima, ali i koji obezbjeđuju kontinuitet toga razvoja u cjelini.

Nivoi toga razvoja su hijerarhijski i višefazni i svaki viši stupanj predstavlja napredak u odnosu na prethodni. Transformacija se tu ogleda u prelasku i razvoju najnižih oblika ponašanja i osjećanja u kompleksnije forme. Na osnovu svojih istraživanja Dabrovski je zaključio da većina darovitih i kreativnih pojedinaca – ispoljavaju više nivoe empatije, osjećajnosti i moralne odgovornosti, samoposmatranja, altruizma i samokritičnosti u poređenju sa opštom populacijom. Tokom emocionalnih kriza takve osobe ispoljavaju neurotske simptome, kao: osjećaj inferiornosti i snažni unutrašnji konflikti, osjećaj krivice, straha i očaja za vlastitu egzistenciju i egzistenciju drugih. Zato Dabrovski i kaže da su takve osobe najčešće "pozitivno neprilagođene" ("positively maladjusted"). Takve osobe su u svom razvoju prešle granice prosječnosti i u socijalnom i emocionalnom životu u odnosu na većinu populacije i zbog toga su postale svjesne ne samo koliko se razlikuju od prosječnosti ("normalnosti") – već su zbog toga iskusile i veliku patnju i bol.

Ova teorija sugerise i to da daroviti i kreativni pojedinci nisu predodređeni za lagodan život, već su u neprekidnom stanju unutrašnjih konfliktata i razvojnih kriza koje vode ka višim nivoima razvoja ličnosti. To su nivoi na kojima se usvajaju i poštuju univerzalni principi pravde i ljudskog življenja.

NADAHNUĆE I STVARANJE

U većini rječnika sama riječ *nadahnuće* najčešće znači oduševiti se, dobiti podsticaj, biti inspirisan za nešto. To je stanje stvaralačkog zanosa, podsticaj za stvaranje. U umjetničkom i naučnom stvaranju to stanje ponekad nazivaju i božansko nadahnuće, božanski uticaj. Nadahnuće i stanje stvaralačkog zanosa se koristi i u objašenju pojma *jurodivosti* u smislu da se ona shvata kao Božiji znak ili posrednikom između svijeta bogova i svijeta ljudi. Jurodivi prenosi poruke 'odozgo' i imtira božanstvo. U medicinskom smislu nadahnuće može doslovno da znači udisanje ili uvlačenje vazduha u pluća. Kasnije je ta riječ dobila, drugi, prenosni značaj i psihološki smisao, pa se njom označavlo uvlačenje u sebe neobičnih osjećanja, raspoloženja, misli, nagovještaja, naslućivanja i svega što budi i oživljava stvaralački duh. Stojeći i sami pred zagonetkom tog svog neobičnog duševnog stanja, pjesnici su objašnjavali sve takve sugestije mistički, kao da su im došle 'odozgo', kao da su 'nadahnuti višom silom', 'natpridodnim migom', pa su to nepoznato nazivali 'božanskim'. Dakle, tu neobičnu moć da uobličavaju svoja djela uzvišeno, umjetnički, pjesnici su isto tako tumačili mistički, tj. voljom 'više sile'. Svi oni koji su se interesovali za takva egzaltirana stanja svijesti u trenucima stvaranja nekog naučnog ili umjetničkog djela su zapazili da takva stanja nadahnuća i oduševljenja prate i određene vrste emocija ili emocionalnih stanja. To neobično tjelesno i duševno stanje onog koji stvara nešto novo pažljivi posmatrači su nazvali mističnim terminom '*duša u jačoj mjeri božanska*' ili '*usta kroz koja će se oriti krupne stvari*'. Zapaženo je da postoje i nekolike (obično se govori o četiri) faze kroz koje prolazi proces stvaralačkog mišljenja i stvaralačkog rješavanja problema. Te faze stvaralačkog akta, tj. mišljenja i stvaralačkog rješavanja problema detaljnije su proučavali i opisali geštalt psiholozi (kognitivni prvac u psihologiji koji se dosta bavio izučavanjem procesa stvaralačkog mišljenja i stvaralačkog rješavanjem problema). I zaista, stvarni napredak u ispitivanju

stvaralačkog mišljenja i stvaralačkog rješavanja problema (nastanka naučnih i umjetničkih djela) vezan je za pojavu *geštalt teorije učenja i geštalt teorije stvaranja*. Geštalt psihologija je psihološki pravac ili psihološka škola koja se najviše interesovala za kognitivne procese, posebno za više kognitivne procese kao što su to kritičko i stvaralačko mišljenje kod ljudi. Geštaltistima pripada zasluga što su otpočeli sa ispitivanjem jedne tako značajne i velike oblasti u psihologiji stvaralaštva, koja je dugi niz godina bila neopravdano zanemarena. Osnovna oblast istraživanja geštaltista je oblast stvaralačkog mišljenja čovjeka, a osnovni metod istraživanja je metod problemskih zadataka. Pitanje, po kojim se zakonitostima odvija proces stvaranja i nastanka nekog umjetničkog i naučnog djela - postalo je centralna tema eksperimentalnog ispitivanja geštaltista. Geštaltisti (Kofka, Keler, Verthajmer i drugi) postavljaju zadatak, problem, problemsku situaciju, kao osnovnu eksperimentalnu situaciju u ispitivanju stvaralačkog i produktivnog mišljenja čovjeka. Svi njihovi eksperimenti znače, u stvari, analizu procesa rješavanja različitih vrsta problemskih situacija od strane čovjeka. Stvaranje takvih eksperimentalnih situacija koje dopuštaju i omogućuju proces rješavanja takvih zadataka jeste, takođe, zasluga koja pripada geštaltistima. Geštaltista Verthajmer (Wertheimer) naročito je poznat po tome što je u svom djelu *Produktivno mišljenje* (Productive Thinking) pokušao da odgovori na pitanja: Šta se dešava ako čovjek misli, i to produktivno? Koje su to bitne karakteristike i postupci stvaralačkog mišljenja?

Geštalt psiholozi smatraju da je razumijevanje i rješavanje nekog problema, u stvari, sagledavanje problemske situacije kao dijela neke šire slike, u sklopu neke veće, jasnije cjeline. Recimo, formula za izračunavanje površine pravouglog trougla bolje će se razumjeti ako pravougli trougao sagledamo kao dio neke veće, šire i jasnije cjeline, a to je pravougaonik. I zaista, svaki pravougli trougao je tačno polovina nekog većeg lika, tj. pravougaonika, čije su dimenzije (dužina i širina) jednake katetama pravouglog trougla, a dijagonala jednaka hipotenuzi. Zato i površina nekog pravouglog

trougla i nije ništa drugo nego polovina površine nekog pravougaonika. Veoma sličnu situaciju imamo i u stvaralaštvu našeg velikog pjesnika P. P. Njegoša. Na primjer, da bi bolje sagledao čovjeka, njegove slabosti i njegove snage, Njegoš ga je uvijek posmatrao u sklopu neke određene veće situacije, nekog šireg događaja i u njegovom odnosu sa drugima, a rijetko samog i izolovanog. Uvijek je posmatrao pojedinca u sklopu nekog većeg događaja i njegovom odnosu sa drugima (čak i u snovima), kao dijelu neke veće i šire cjeline, kako bi dobio što realniju sliku o njemu. I zaista, gledano kroz istoriju, čovjek bi malo šta mogao da uradi sam, bez pomoći drugih, ne samo kad je u pitanju borba za slobodu ili odbrana od velikih prirodnih katastrofa i izgradnja zemlje, već i kad je u pitanju lična inspiracija i lični podvizi. Zato i u narodnoj pjesmi, Njegoševom omiljenom sadržaju, Miloša Obilića uvijek prate njegova dva vjerna pobratima Kosačić Ivan i Toplica Milan. Sve probleme čovjekovog mikrokosmosa Njegoš je posmatrao u relaciji sa makrokosmosom i obrnuto. Cjelina će dati bolju sliku o nekom detalju i pojedincu, kao što će i pojedinačni detalji govoriti o cjelini nekog događaja. Tako je Njegoš prvi u psihološkom smislu sagledao mikrokosmos u kome se projektovao i vjekovni duševni makrokosmos dat u arhetipskim sadržajima kolektivnog nesvjesnog i akumuliranom iskustvu predaka. Sve se ovo lijepo vidi kad se povuče paralela između njegova dva najznačajnija djela. Dok se u *Gorskom vijencu* vodi borba između dobra i zla, pravde i nepravde, morala i nemorala, slobode i neslobode na Zemlji, u maloj Crnoj Gori, u *Luči mikrokozmi* ta se borba odvija na najširem planu u cijeloj Vaseljeni kao sveopšti princip borbe između svjetlosti i mraka, harmonije i haosa itd.

Dakle, prema geštaltistima, pojedinac koji stvara novo djelo treba da sagleda problemsku situaciju kao dio nekog šireg lika, treba da je nadopuni dobrim oblikom. Stvaranje nekog djela i rješavanje problemske situacije je upravo traženje takvog dobrog oblika. Po geštaltističkoj teoriji, proces stvaranja i stvaralačkog rješavanja problema prolazi kroz neke tipične faze. U rješavanju neke problemske situacije čovjek se prvo upoznaje sa elementima

te situacije. To upoznavanje može imati i oblik različitih pokušaja i pogrešaka. Kako ti pokušaji ne dovode do uspjeha, dolazi do napuštanja aktivnosti, do nečega što u pogledu spoljašnjeg ponašanja izgleda kao mirovanje. Međutim, na unutrašnjem psihičkom planu i dalje se odigravaju određene aktivnosti. Čovjek koji rješava problemsku situaciju i dalje vjerovatno misli o problemu koji je rješavao. Tad najednom dolazi do sagledavanja pravog rješenja. Najednom i naglo kao da subjekt koji rješava problem dođe do uvida i kaže: “Aha - to je tako i tako”, i nađeno se rješenje provjerava i realizuje. Taj čin uvida u problemsku situaciju i rješenje problema je i nazvan “Aha-efekat” ili “Aha-doživljaj”. Detaljniji opis navedene četiri faze procesa stvaralačkog mišljenja u toku rješavanja problema i stvaranja izgleda ovako:

Faza *pripreme* ili upoznavanja sa problemom je faza u kojoj započinje “igra” ideja. Razmatraju se sva stanovišta i pristupi za rješenje problema. Postepeno se zauzima jedan kritičniji i selektivniji stav, gdje se izvjesne hipoteze i ideje odbacuju, a druge se temeljitije ispituju - čime i započinje proces stvaranja nečeg novog. Sve nam to govori o važnosti pripremne faze u procesu stvaralačkog mišljenja i nastanka nekog umjetničkog ili naučnog djela.

Faza *inkubacije* ili prividnog mirovanja, može biti veoma različita po svojoj prirodi i svome trajanju, tj. ona može da traje kako nekoliko minuta, sati ili dana, tako i nekoliko nedjelja, mjeseci, pa čak i godina. U toj fazi problemi se za izvjesno vrijeme “stavljaju na stranu”, ali ponovnim obraćanjem pažnje na njih dolazi do naglog uvida u situaciju i rješavanja problema. Mnogobrojni primjeri iz života velikih ljudi, kao što su pronalazači, naučnici, matematičari itd., potvrdili su postojanje te faze u rješavanju problema i stvaranja. Ostalo je zabilježeno da su oni rješenja velikih naučnih problema često nalazili u situacijama kad su najmanje mislili na to (ništa “svjesno”), kao na primjer, za vrijeme kupanja, brijanja, slušanja koncerta ili šetnje parkom. Ovo nam govori o pozitivnom uticaju perioda “odmora” za uspješno stvaranje i rješavanje problema, tj. pravljenje “prekida” u radu.

Naročito su stvaralačkom geniju potrebni ovakvi povremeni prekidi, pa i usamljenost, da bi se iz daljine izgnanstva (pa i očajanja zbog nemogućnosti nalaženja rješenja i prvim pokušajima) sagledao vidik i veličina svog pravog zadatka. Najznamenitije poslanice čovječanstva došle su iz takovog prinudnog progonstva koje je nastalo nekim zastojem uslovljenim neuspješnim pokušajima u početku. Osnivači i stvaraoci velikih religija, Mojsije, Hristos, Muhamed, Buda morali su se povući u usamljenost i utočiti u ćutanje pustinje, skloniti se od ljudi, prije nego što su mogli da ukažu na nove puteve. Miltonovo sljepilo, Betovenova gluvoća, robija Dostojevskog i Danteovo progonstvo – sve se to dešavalo na misteriozni zahtjev sopstvenog genija. Upravo. svi ti povremeni prekidi i sva ta povremena povlačenja u tišinu svoga misterioznog i tajanstvenog odmora će omogućiti novu svježinu pogleda, i bolju sposobnost prosuđivanja što i dovodi do naglog skoka ka aktu otkrića i nalaženju spasonosnog rješenja. Jer ništa toliko ne slabi umjetnika, naučnika, vojskovođu ili čovjeka na vlasti kao stalni uspjesi. Tek neuspjesi pronalazača i umjetnika nauče da spoznaju svoj pravi odnos prema djelu koje žele stvoriti, tek poraz vojskovođu nagoni da vidi svoje greške, a državnika tek padanje u nemilost i gubljenje vlasti da stekne političku mudrost i preglednost. Na taj način se i dolazi do saznanja da naše greške i neuspjesi mogu biti i naši najveći učitelji. Odavno je zapaženo, još od antičkih vremena, da stalni uspjesi čine čovjeka manje budnim i mekušcem; stalno odobravanje zatupljuje i samo prekid daje tom monotonom i napraznom ritmičkom kretanju nov napon, stvaralačku energiju i elastičnost. Svaki neuspjeh, svaki prinudni prekid, svako izgnanstvo jesu često skupa škola, ali škola koja se može naučiti i na taj način načiniti mekušca da ponovo očvrsne volju i zadobije odlučnost da pokuša ponovo, možda samo na drugi način ili drugim putem, da nađe rješenje problema... Zato se i kaže da za istinski jakog čovjeka greške, neuspjesi i prekidi u radu mogu samo da ojačaju njegovu volju i osvježe njegov um.

Faza *iluminacije* (nadahnuća, prosvjetljenja) može se opisati kao stvaranje i nastanak nečeg novog i rješenje problema na kojem

se radilo. Dolazi do uvida ili "Aha-doživljaja" (nadahnuće, prosvjetljenje), kad se rađa rješenje i nastaje novo djelo.

U četvrtoj fazi, tj. Fazi *verifikacije* - dolazi do testiranja glavnih ideja do kojih se došlo, tj. do testiranja rješenja problema i postavljenih hipoteza kako bi se vidjelo da li je nađeno rješenje ispravno.

Čitav taj proces stvaralačkog mišljenja i procesa stvaranja može se jasno uočiti i u već spomeutom Njegoševom djelu, kao i u djelima Tesle, Pupina, Andrića i drugih velikih stvaralaca.

Prva faza je *piprema*, tj. pripremanje za nastanak stvaralačkog djela; u ovom slučaju pjesnik prikuplja materijalne činjenice. Tako prikupljeni "materijal" biva intenzivno proživljavan sadržajima svijesti, a sve je ovo praćeno burnim emocionalnim doživljajima.

Kada se prikupi dovoljno konkretnih činjenica ili "materijala", odvija se druga faza ili drugi stvaralački čin: *inkubacija*. Za vrijeme ove druge faze prikupljeni materijal se obrađuje na različitim nivoima ljudske psihe i to udaljenim od nivoa svijesti. Zato stvaralac i nije svjestan ovoga procesa. Ovdje je naročito naglašena nesvjesna obrada prikupljenog materijala iz kojeg će izniknuti i pojaviti se umjetničko ili naučno djelo. Upravo na tom nivou nesvjesnog psihičkog života stvaraoca odvijaju se inkubacioni procesi i kao da se sve odvija tamo gdje je tama nesvjesnog i gdje vlada mrak. Dakle, u zavisnosti od nekih, nama još nepoznatih činilaca, tj. poslije duže ili kraće inkubacije, u trenutku maksimalne egzaltacije ili maksimalnog zanosa, napetosti i ushićenja - dolazi do "eksplozije" inspiracije, nadahnuća ili "Aha-efekta", tj. uvida i rađanja ideje, rješenja ili djela. Upravo na ovom nivou odigrava se dijalektički skok u svjesnom dijelu psihe stvaraoca, praćen psihološkim manifestacijama zadovoljstva i psihološkom slikom olakšanja. Ovo su sve znaci manifestacije treće faze psihološkog procesa stvaranja, tj. *nadahnuća* ili *iluminacije* (prosvjetljenja).

Evo kako naš genijalni naučnik Nikola Tesla opisuje trenutak *nadahnuća* (inspiracije) ili *prosvjetljenja* (iluminacije)

prilikom otkrića jednog od svojih najvećih pronalazaka: *obrtnog magnetnog polja*, koje je bilo osnova da se stvori jasna umna slika novog elektromotora zasnovanog na ovoj pojavi.

"Jedno posle podne, kojeg se uvek sećam, zadovoljno sam šetao sa svojim prijateljem u gradskom parku i recitovao sam pesme. U to vreme znao sam napamet čitave knjige, reč, po reč. Jedna od njih bio je i Geteov *Faust*; Sunce je baš zalazilo i podsećalo me na slavno mesto u ovom spevu:

*Sunce uzmiče i dan umire,
A ono dalje novi život stvara.
Ah, što nemam krila, pa da se rašire,
Da za tobom letim iznad zemnog šara*

Kada sam u inspiraciji izgovarao te reči, ideja mi se pojavila kao blesak munje, i u jednoj sekundi bila je otkrivena istina. Šapatom sam crtao na pesku dijagrame koje sam pokazao šest godina kasnije u svom predavanju u Americi.... Slike koje sam video bile su neverovatno oštre i imale su čvrstinu metala ili kamena... Hiljade tajni prirode koje bih slučajno otkrio dao bih za ovo otkriće koje sam iz nje iščupao u borbi sa njenom nadmoćnošću po cenu svog života."

Dakle, iako na prvi pogled izgleda (ima se iluzija) da se rješenje, ideja ili novo djelo rodilo takoreći slučajno i da je gotovo ni iz čega nastalo, to nije tako. Naime, stvaralac najčešće nije svjestan, pogotovo u umjetničkom stvaralaštvu, rađanja novog djela i toka svog misaonog procesa za vrijeme stvaranja. Nauka još nije u stanju da u potpunosti objasni ovu fazu stvaranja ili nastanka nekog umjetničkog ili naučnog djela. Zna se jedino da nakon ovoga slijedi četvrta faza, provjeravanje i dotjerivanje novostvorenog djela - to je faza *verifikacije*. I ova faza nosi individualni pečat svakog stvaraoca i može da traje različito kod različitih stvaralaca. Poznato je da su Tesla, Edison i Pupin bezbroj puta provjeravali svoje izume, a da su genijalni pisci Tolstoj, Dostojevski i drugi i na desetine puta prepisivali i dotjerivali svoje

velike romane, kako bi dobili ono što je, po njihovom mišljenju, bilo najbolje. I veliki matematičar Poenkare (Poincare, 1908) brižljivo je bilježio okolnosti u kojima je došao do nekih svojih značajnih otkrića

On doslovno kaže: 'Uloga koju nesvjesni rad ima u matematičkom otkriću izgleda mi neosporna....Često, kad neko radi na nekom teškom problemu, on ne postiže ništa kad se prvi put lati posla. Zatim poslije dužeg ili kraćeg odmora ponovo sjeda za sto. Za vrijeme prvih pola sata on još uvijek ne nalazi ništa i zatim odjednom odlučujuća ideja mu pada na pamet. Mogli bismo reći da se svjesni rad pokazao plodnijim, zato šro je bio prekinut i što je odmor povratio duhu snagu i svježinu. Vjerovatno je taj odmor bio ispunjen nesvjesnim radom.... Ima tu još jedan drugi momenat u vezi tog nesvjesnog rada, tj. da on nije mogućan ili nije plodan ako mu ne prethodi, a zatim sleduje (nakon odmora) izvjestan period svjesnog rada....Ove iznenadne inspiracije se nikad ne javljajusem poslije nekoliko dana valjanih napora koji su izgledali kao potpuno бесплодни....Neophodnost ovog drugog perioda svjesnog napora i rada još je razumljivija. Nužno je obraditi rezultate ove inspiracije, tj. nužno ih je provjeriti.

Dakle, poslije nužnog prethodnog perioda intenzivnog rada na upoznavanju problema, mora doći jedan period odmora, ili možda nesvjesnog rada, prije nego što se može očekivati nova ideja. Ovoj novoj ideji potrebno je provjeravanje i obrada prije nego što se otkriće može označiti kao potpuno i uspelo. Dakle, ono što je u otkriću stvarno novo - izbija iznenada poslije pripreme i perioda neobraćanja pažnje na problem. Sve ove faze stvaralačkog mišljenja i stvaralačkog rješavanja problema mogu se uočiti i kod poznatog naučnika Arhimeda u jednom od njegovih najvećih otkrića. Ostala su mnoga zapisana svjedočanstva kako je tekao proces stvaralačkog mišljenja i stvaralačkog rješavanja problema kod mnogih naučnika i tu se može uočiti velika sličnost kako je tekao proces stvaranja i kako su faze stvaranja slijedile jedna drugu. U prvoj fazi se nastoji prikupiti što više podataka o problemu koji se treba riješiti, a zatim se čine određeni naponi da se dođe do zadovoljavajućeg rješenja problema. Tu se rijetko dođe do uspjeha u prvom pokušaju, već je češće da se mora prekinuti rad usljed zamora i bezuspješnih pokušaja. Tako mogu proći i dani i

nedjelje dok se javi („zasija“) spasonosna ideja i to za vrijeme dok je pažnja upravljena na nešto udaljeno od problema (zaokupljeni smo nečim drugim i ne mislimo direktno o problemu – bar tako izgleda), mada se to ponekad događa i za vrijeme spontanog razgovora o problemu, za vrijeme diskusije ili pokušaja da se problem objasni nekom drugom. Jedno od najranijih naučnih otkrića o kome imamo bilo kakve psihološke podatke jeste Arhimedovo otkriće, nastalo za vrijeme kupanja, pravi ‘eureka’ doživljaj, a sasvim slične okolnosti navode i neki savremeni umetnici, istraživači i naučni radnici. Često imamo ostavljene detaljnije opise procesa iluminacije (nadahnuća ili prosvjetljenja) koji se može dogoditi za vrijeme vožnje vozom, automobilom, avionom; za vrijeme šetnje po parku ili gradu; za vrijeme oblačenja, brijanja ili rada u bašti; pećanja riba, slušanja koncerta ili nekog govora, čitanja, odmaranja za pisaćim stolom ili na plaži, sanjarenja, ležanja u postelji pred spavanje, pri buđenju ujutro ili noću itd. Ovdje za ilustraciju navodimo priču ili bolje kazano legendu o velikom naučniku Arhimedu gdje se mogu sagledati te četiri faze (i tok) stvaralačkog mišljenja i stvaralačkog akta u cjelini.

’Prema jednoj legendi, kralj Hieron je posumnjao u svog zlatara da je pri izradi naručene krune od zlata možda upotrebio i izvjesnu količinu srebra. Zato je kralj zatražio od naučnika Arhimeda da pronađe način kako da se utvrdi da li je kruna sačinjena od čistog zlata ili ne, ali tako da kruna ostane neoštećena. Ni nakon mnogih pokušaja i upornog i dugog razmišljanja Arhimed nije uspio da riješi ovaj zadatak i na kraju je odustao bez nade da ga ikad i može riješiti. Ali, jednoga dana, kupajući se u svom kupatilu i ne misleći više na zadatak, primijeti da su njegovi udovi potopljeni u vodu izgubili znatno od svoje težine, tako da je mogao lako podići noge ili ruke koje su u vodi izgledale znatno lakše i prosto lebjele. Tada mu je došla (*’sinula’*) misao koja ga je i dovela do čuvenog otkrića i rješenja postavljenog mu zadatka od strane kralja Hierona.’

Ova legenda o čuvenom naučniku Arhimedu ujedno predstavlja i prvi psihološki zapis o nekom *aktu otkrića* (pravi ‘eureka’ doživljaj). Slične okolnosti vezane za akt otkrića navode i mnogi drugi savremeni pronalzači i o tome smo već govorili.

Isto tako psihološka i druga istraživanja su ukazala i na direktniju vezu između procesa stvaranja i emocija. Kada su te emocije neobično jake i protiču munjevito, onada je tu riječ o

a f e k t i m a, a kad su slabije jačine i dugotrajne onda ih označavamo kao *duševna raspoloženja* ili *strasti*. Koja vrsta emotivnih stanja će dominirati ovisi i od prethodnog iskustva. Navodimo kao ilustraciju sljedeći primjer: Ako se dva čovjeka otisnu čamcem podalje od obale, a jedan od njih je već preživio brodolom za vrijeme bure, a drugi uživao više puta vozeći se predveče, pred zalazak sunca, u društvu prijatelja, veselih drugova po mirnom moru, onda će i po najmanjem vjetru prvog obuzeti strah i javljaće mu se u pameti niz zastrašujućih slika fijuka vjetra, prevrtanje čamca, davljenje, dok će drugi uživati u neobičnim zvucima i bojama uznemirenog mora i ljuljanju čamca na visokim talasima.

Ali da bi se to stvaralačko nadahnuće koliko-toliko bolje razumjelo, potrebno je ovdje navesti i to šta, na primjer, o pjesničkom nadahnuću kažu sami stvaraoci, tj. njegovi jedini svjedoci, sami nadahnuti pjesnici, naročito liričari. Tu često možemo, prema kazivanju samih liričara, vidjeti da neposredan povod, pobuda ili motiv za nastanak ili nastupanje *nadahnuća* može biti nekakav spoljašnji momenat koji na pjesnika čini neobičan utisak, budeći i izazivajući kod njega neobično raspoloženje i stanje duha. Taj momenat može da bude raznovrstan i za svakog pjesnika je drukčiji. Kog jednog to može da bude voljena žena, živopisna priroda, zavičaj, prošlost, relikvija ili kakva uspomena; kod drugog je to nečiji junački lik i njegov junački podvig; kod trećeg je to socijalni motiv, potresna dramatična istorija ili tragičan kraj itd. Svi ti motivi, primljeni očima, ušima i ostalim čulima iz spoljnog svijeta i prerađeni unutra, u pjesniku, njegovim osjećanjima, raspoloženjem i razmišljanjem, dobijaju u zapaljenoj pjesničkoj mašti svoju konačnu sadržinu i oblik, tj. svoju umjetničku cjelinu. Dakle, taj konačni umjetnički proizvod (njegov sadržaj i njegov oblik), prema tome nisu vjerna slika ili kopija prvobitnog spoljnog motiva. Jer umjetničko djelo i nije

obično ili svakodnevno, već posebno i estetsko, a prvobitni spoljašnji podsticaj bio je samo veza sa stvarnošću.

Često se spoljni momenti koji izazivaju nadahnuće mogu javiti i u vidu iluzija ili halucinacija. V. Stanojević (1972) navodi da Puškin usvojim stihovima *'Noć'* vidi lik i čuje zvukove koji stvarno ne postoje. On piše da oči njegove dragane *'u tami blistaju'* pred njim i da mu se *'smeše'*; zatim dodaje da čuje riječi: *'Dragi moj, moj dragi....volim...volim...tvoja...tvoja'*

Isti autor navodi i sljedeće primjere:

Pol Verlen je sjedio jedne prilike u kafani s jednim svojim prijateljem. Napolju je bjesnio jak vjetar i njihao zavjesu. Pjesnik se zagledao u zavjesu pa, ponijet svojim asocijacijama, rekao svom prijatelju: *'Vidite li kako se trese ovo platno? Za vas je to komad štofa koji drmusu vjetar...a ja tu vidim jedro jedne lađe koju nosi bura, i vidim sebe, prestravljenog, na pobjesnelim talasima okeana. Ja vidim i druge stvari. Vidim kako se leprša zastava, čujem trubu kako trubi na uzbunu, vidim kako se juriša na neprijatelja, i kako juri cijela armija u vatru'*.

Šelijeve biograf priča da je pjesnik jednom prilikom šetao duž morske obale s jednim svojim prijateljem i da je tog prijatelja iznenada šćepao za ruke i, sav prestravljen, počeo vikati: *'Evo ga! Evo ga opet!'* Kad ga je prijatelj zapitao, umirujući ga, čega se to tako iznenada preplašio, pjesnik mu je, pribivši se, objasnio da je spazio, sasvim neočekivano, kako iz morskih talasa ispade nekakvo dijete i kako je stalo da mu se smješka i da pljeska ručicama'.

G. Flober piše u jednom pismu: *'Strašno sam umoran i imam osjećaj kao da mi je na glavu natučena nekakva gvozdена kapa. Od dva sata po podne pišem 'Madam Bovari'...Sada je šest sati, i pri pisanju svaka me riječ šiba po živcima. Bio sam toliko obuzet idejom djela i toliko sam proživljavao sudbinu svoje junakinje da sam se pobojavao da se ne zarazim tim osjećanjem. Ustao sam od stola i otvorio prozor da bih se smirio. Sada me jako bole koljena, leđa i glava, i osjećam jak živčani premor'*.

I Puškin je imao isto takvo osjećanje prilikom stvaranja svojih stihova i govorio ne samo o svojim mukama nadahnuća već

i o plaču i suzama: 'Dugo sam plako pred tobom i svoju zamišljenu stvar suzama sam zalio, 'suze nadahnuća'.

Iz svega navedenog se vidi da procesi stvaranja nekog umjetničkog djela su koliko zanimljivi toliko i individualni, te su kod svakog umjetnika drukčiji i svojstveni samo njemu lično. Bajron je pri pisanju svojih većih djela u toku niza nastupa nadahnuća toliko mijenjao, preinačavao, dodavao, izbacivao i dotjerivao na razne načine tekst da od prvobitne zamisli i skice nije ostajalo ni 20%. Gete je od prvog nadahnuća, zamisli i plana na izradi '*Fausta*' pa do konačnog završetka toga djela proveo u radu, neprekidno dotjerujući djelo, punih 20 godina.

Šiler nije mijenjao prvobitnu misao i započeti plan pri pisanju svojih djela, već je samo dodavao, i nastavljao u započetom smislu, novo. Smatrao je da pri stvaranju umjetničkog djela razum ne smije da pretegne nad '*stvaralačkom mišlju*', niti da bude strog kritičar i 'cjepidlaka' i dodaje: 'Treba prepustiti sve stvaralačkoj moći nadahnuća'

Gončarov piše: 'Meni se javi uvijek samo jedna slika i jedan glavni motiv. On me samo i vodi naprijed, i uz put dohvatam, onako uzgred, sve što mi dođe do ruku, tj. ono što je u bliskoj vezi s time. Onda radim živo, brzo, ruka jedva stiže da ispisuje ono što mi dolazi na pamet. I tako sve dok ne završim'.

Puškin je stvarao takođe svoja veća djela duže vrijeme, mijenjajući umnogome prvobitnu zamisao i tekst. '*Evgenija Onjegina*' stvarao je punih sedam godina. Za cijelo to vrijeme on je neprekidno radio, čitao, pravio zabilješke i izvode, razmišljao pri čitanju i ujedno bilježio na marginama čitanih knjiga, ubilježavao često i crteže i skice. Ponekad je i sam svoja započeta djela

unaprijed osudio da ne budu završena: 'Eto početak jednog mog djela u stihovima koje vjerovatno neće biti završeno'. komentarisao je on na margini.

I veliki renesansni pjesnik Petrarka ostavio je svjedočanstvo o tome kako nastaje umjetničko djelo. Tu nadahnuće i inspiracija dolaze kad se čovjek najmanje nada tome... Svom poznaniku je kazao i ovo: "Začudićeš se kad ti kažem da sam često radio i

stvarao jašući na konju, pa sam tako sa pređenim putem imao i gotovu pjesmu. Na mojim seoskim sjedeljama uvijek mi se pri ruci nalazilo i pero, sem ako me ne bi omeli u tome obziri prema prisutnom gostu. Na svakom stolu držim bilježnicu i tablice za pisanje. Vrlo često se budim u toku noći i onako u mraku uzimam pero, pa da mi misao ne bi utekla, zapisujem ono što sutradan mogu jedva da pročitam. Eto to su moje brige".

O značaju odgovarajuće pripreme i njenoj ulozi u stvaralačkom procesu i nastanku nekog umjetničkog djela imamo dosta podataka i svedočanstava. S. Cvajg (1957) analizira Tolstojev rad u pripremnom periodu književnog stvaranja.... "Njegove čudesne freske sveta su umetnički i mukotrpno izgrađen mozaik, sastavljen od bezbrojnih sitnoboynih kamenčića miliona minucioznih pojedinačnih zapažanja. Ogromni ep od dve hiljade stranica *Rat i mir*, prepisivan je sedam puta. Svaka istorijska sitnica, svaki psihološki detalj pomno je dokumentovan: da bi bici kod Borodina dao stvarne preciznosti. Tolstoj dva dana jaše sa generalštabnom kartom u ruci po bojištu, vozi se mnogo milja željeznicom da bi od nekog još živog borca saznao neznatan detalj kojim će da iskiti prikaz....Traži izgubljena dokumenta i privatna pisma samo da bi prigrabio još koje zrnice istine. Tako se kroz godine i godine okupljaju one sitne živine kuglice od deset hiljada, sto hiljada sićušnih opažanja dok se malo-pomalo, gotovo bez ijedne pukotine ne stope u zaokružen, čist i savršen oblik." I kod našeg književnika S. Sremca rad se odvijao u tri etape: prikupljanje građe, razrada fabule i pisanje konačnog teksta. Ako bi polazio od neke anegdote, prvo bi zabilježio anegdotu, zatim je istu u skici opširnije i detaljnije obradio, i tek bi kasnije prešao na pisanje, pri čemu se obično služio zabilježenom građom (dijalogima, portretima i drugo)....Pri tome se nije ustručavao da se građom sakupljenom u jednoj sredini posluži za prikazivanje druge, slične sredine, što dokazuje da mu konačan cilj nije bila naturalistička vjernost već prije svega umjetnička uvjerljivost. Tu glad za autentičnošću i neodoljiva težnja da se pronikne u samu srž onoga što treba da se stvori i oživi u riječi, imamo kod mnogih knjiženika.

G. Flober se, na primjer, priključio pogrebnoj povorci neke gospođe Ponše, ljekareve žene, koja je pala s konja i ostala na mjestu mrtva, jer je htio da prikupi građu za držanje gospodina Bovarija na pogrebu svoje žene. I ruski pisac Turgenjev je imao običaj da detaljno i precizno obrađuje biografije likova u svojim romanima. Pavletić (1966) navodi da je Turgenjev imao običaj da detaljno i precizno obrađuje biografije svojih ličnosti..."On je, pišući *Očeve i decu* vodio dnevnik svog Bazarova. O svakoj knjizi koju je pročitao, o svakom čoveku koga je sreo i o svakom važnijem događaju on je unosio u taj dnevnik zapažanja koji bi učinio sam Bazarov. Te beleške su narasle u debelu knjigu, koja je po završetku romana izgubila svoju vrijednost kao iskorištena sirovina. Ona je bila potrebna samo za to da bi pisac stalno držao na oku svog junaka, da bi mu svakog dana znao misli, osjećanja i utiske. Na taj način je Turgenjev postizao istinitost, svojih likova." I veliki slikar Matis u svom pismu Klifordu ostavio je svjednočanstvo o tome koliko su važni naponi i svestrana priprema u umjetničkom stvaranju. On kaže: "Uvek sam pokušavao da sakrijem svoje napore i želio da mi dela imaju lakoću i veselost proljeća koje nikad nikome ne dopušta da vidi trud i napor kojim se to plaća. Zato se plašim da će mlad čovek, koji u mom delu vide samo tobožnju lakoću i nemir u crtežu, to da upotrebi kao izgovor da bi se oslobodio izvesnih napora koje ja smatram nužnim. Nekoliko izložbi koje sam video tokom posljednjih godina ulile su mi bojazan da mladi slikari izbegavaju sporu i mučnu pripremu, nužnu za vaspitanje svakog savremenog slikara koji želi da stvara isključivo bojom. Spor i mučan rad je neophodan.....Kada umetnik ne zna kako treba da pripremi svoj period cvetanja radom koji ima malo sličnosti s krajnjim rezultatom, onda pred njim stoji kratka budućnost. Umetnik mora da poseduje prirodu. On mora da se identifikuje s njenim ritmom, naporima što će prethoditi majstorstvu koje će mu kasnije omogućiti da se izražava sopstvenim jezikom."

U stanju nadahnuća svaki stvaralac traži od sebe ono najbolje i daje sebe do krajnjih granica svojih mogućnosti i ne

osjećajući da tako čini. On sam uvijek osjeća da se u njegovom djelu još nešto može uraditi bolje i uvijek je spreman na takve napore i takve izazove iako to nama običnim ljudima izgleda samo kao kakav nepotreban perfekcionizam i gubljenje vremena. Takvo stanje kreativnog zanosa mnogih velikih stvaralaca detaljnije je opisao čuveni književnik-esejista S. Cvajg u svojim djelima *Zvezdani časovi čovječanstva* i *Jučerašnji svijet*. Taj proces nadahnuća i stvaranja Cvajg je posebno slikovito opisao kad je bio u posjeti kod čuvenog vajara Rodena. To je ona već dobro poznata i istinita epizoda kako vajar Roden prima Cvajga u svom ateljeu da mu pokaže svoje najnovije djelo. Onda mu se najednom učini da treba popraviti neku sitnicu, pa onda drugu, i još jednu, i još jednu, dok se potpuno ne zanesese; radio je tako nekoliko sati, i kada je htio da izađe, umalo nije zaboravio gosta u ateljeu. Ipak, ovdje je bolje da navedemo svjedočenje samog Cvajga o tome, jer samo svjedočenje iz prve ruke može da pomogne u tome da se bar malo približimo tajnama stvaranja. Tu možemo da vidimo kako taj Duh stvaranja ponekad voli da se ironično podsmjehne i samom stvaraocu. Da pisac Cvajg upozna velikog Rodena i da se sastane sa njim, omogućio mu je jedna drugi umjetnik i njegov prijatelj, belgijski pjesnik Emil Verharen. Ovdje detaljno navodimo opis toga susreta i kako se on odigrao.

"Kod Verharena smo zapali u diskusiju sa jednim historičarem umjetnosti koji se žalio da je prošlo vrijeme velikog vajarstva i slikarstva. Ja sam žestoko protivriječio. Ne nalazi li se još uvijek među nama Roden, ništa manji u stvaranju oblika od velikana prošlosti? Počeh da nabrajam njegova djela, i kao uvijek kada se čovjek bori sa nečijim protivrječnostima, skoro se jarnosno razmahah. Verharen se osmjehivao za svoj račun govoreći da neko ko toliko voli Rodna, trebalo bi ustvari i da ga upozna. -Sjutra ću biti u njegovom ateljeu, ako ti odgovara, povešću te sobom- reče. Da li mi je odgovaralo? Od radosti nisam mogao spavati. Ali kod Rodena su mi riječi zapele u grlu. Nisam bio u stanju ni da ga oslovim, pa sam stajao među statuama kao jedna od njih. Začudo, izgleda da mu se ta moja smetenost dopala, jer starac me je na

rastanku upitao da li želim da pogledam njegov pravi atelje, i pozvao me čak i na objed. Prvu pouku sam dobio: da su veliki ljudi i najdobrođšnji.

Druga je bila ta da su oni u ličnom životu gotovo uvijek i najjednostavniji. Kod tog čovjeka čija je slava ispunjavala svijet, čija su djela našoj generaciji svakom svojom linijom bila prisna kao najbliži prijatelji, jelo se prosto kao kod kakvog srednjeg seljaka; dobro snažno meso, nekoliko maslina i obilno voća, uz to jako seljačko vino. To mi je ulilo novu hrabrost, pri kraju sam opet govorio neusiljeno kao da sam već godinama blizak poznanik toga starca i njegove žene. Poslije objeda prešli smo u atelje. To je bila ogromna dvorana u kojoj su bila na okupu njegova najbitnija djela u drugom odlivu, ali je među njima stojalo i ležalo na stotine dragocjenih malih studija detalja – jedna šaka, jedna ruka, konjska griva, jedno žensko uho, oblikovani većim dijelom samo u gipsu; još i danas mi žive tačno u sjećanju mnoge od tih skica koje je on stvorio samo radi sopstvenog vježbanja, i o tom jednom satu mogao bih da pripovijedam satima. Najzad me je majstor doveo do postolja na kome se, iza vlažnih krpa, skrivalo njegovo posljednje djelo, jedan ženski portret. Svojim teškim, izbrazdanim seljačkim rukama razdriješio je krpe i koraknuo unazad. Iz stegnutih grudi istisnu nehotice jedno "admirable", i već se zastidjeh za banalnost. No on je, sa spokojnom objektivnošću u kojoj ne bi mogli naći ni zrna sujete, promumlao samo potvrdno, sopstveno djelo: "N'est se pass?" Onda oklijevao. "Samo tu kod ramena....Trenutak!" Zbacio je domaći kaputić, obukao bijelu bluzu, uzeo u ruku lopaticu, i jednim majstorskim pokretom poravnao na ramenu ženinu kožu, koja je treperila meko, kao da je živa. Opet je koraknuo unazad. "Pa onda ovde", promrmlja. Opet sa jednim malecnim detaljem utisak povećao. Onda više nije govorio. Koračao je naprijed i nazad, pogledao je figuru iz ogledala, mrmljao i istiskivao nerazumljive glasove, mijenjao, korigovao. Njegovo oko, za stolom ljubazno rasejano, sada je sijevalo čudnim ognjevima, činilo se da je postajao veći i mlađi. Radio je, radio, radio je svom strašću i snagom svog moćnog, teškog tijela; svaki put kada bi

žustro koraknuo naprijed ili nazad, parket bi zapucketao. Ali on to nije čuo. Nije primjećivao da iza njega stoji jedan mladić, kome se srce popelo u grlo od blaženstva što smije da gleda takvog jedinstvenog majstora kako radi. Potpuno me je zaboravio. Za njega nism bio prisutan. Za njega je bio prisutan samo oblik, djelo, a iza toga, nevidljiva, vizija apsolutnog savršenstva. Tako je bilo četvrt sata, pola sata, ne znam više koliko dugo. Veliki trenuci su uvijek s onu stranu vremena. Roden je bio toliko udubljen, toliko utonuo u svoj rad, da ga nekakva grmljavina ne bi razbudila. Sve čvršći, gotovo bješnji postajahu njegovi pokreti; obuzela ga je neka vrsta jarosti ili pijanstva, radio je brže i brže. Onda mu ruke počеше oklijevati. One kao da su shvatile: nema za njih više ništa da urade. Jedanput, dvaput, tripud je koraknuo unazad ne mijenjajući više ništa. Onda je nešto tiho promrmljao u bradu, pa je nježno, kao što se stavlja šal oko pleća ljubljene žene, omotao figuru krpama. Odahnua je, duboko i oslobođeno. Prilika kao da mu je opet otežala. Vatra biješe izumrla. Tada mi se pružilo ono nepojmljivo, velika pouka: skinuo je bluzu, opet obukao kućni kaputić i spremio se da ode. Totalno me je bio zaboravio u tom času krajnje koncentracije. Nije više znao da je iza njega, potresen i uzdržana daha, nepokretan kao njegove statue, stajao jedan mladić, koga je, međutim, on sam bio poveo u atelje, da mu pokaže svoje radove. Pošao je vratima. Kada je htio da ih otvori, on me spazi i zagleda se u mene skoro ljutito: ko je taj strani mladić koji mu se ušuljao u atelje? Ali u sljedećem trenutku se sjeti i pristupi mi gotovo posramljen. "Pardon, monsieur," poče. ali ja mu ne dozvolih da nastavi. Samo što ga zahvalno zgrabih za ruku: najradije bih je poljubio. U tom času pred mojim očima se biješe rastvorila vječna tajna svake velike umjetnosti, i čak, ustvari, svakog ovozemaljskog stvaranja: koncentracija, sažimanje svih snaga, svih čula, prevazilaženje sebe samog, prevazilaženje čitavog svijeta u svakom umjetniku. Naučio sam nešto za cio život."

Izgleda da je priroda stvaralačkog nadahnuća ili prosvjetljenja, uprkos mnogih značajnih saznanja i svjedočanstava koja su nam ostavili sami umjetnici i drugi stvaraoci, još uvijek

nedokučiva tajna. Iako znamo za mnogobrojne motive koje ga stavljaju u pokret i još mnogo štošta, još uvijek nedovoljno znamo o tome kako se taj proces razvija i šta mu je suština. Priča o tajnama stvaranja će i dalje biti nedovršena priča i jedna od mnogobrojnih nerješivih zagonetki svijeta, ali zagonetka koja je i najdublja i najtajanstvenija. To je tajna stvaranja. S. Cvajg nastavlja i dalje svoju priču, pa kaže da se tajna stvaranja, kao i priroda, ne da oslušnuti i nikad ona neće dozvoliti da joj se sagleda ta posljednja majstorija: kako je nastala zemlja i kako nastaje cvijet, kako pjesma a kako čovjek. Tajna stvaranja tu nemilosrdno i nepopustljivo navlači veo. Tu čak ni sam stvaralac (ni pjesnik, ni muzičar, ni vajar, ni slikar) naknadno neće moći više da rasvijetli trenutak inspiracije, taj božanstveni trenutak nadahnuća i stvaranja. Mnogi naknadni izvještaji samih stvaralaca nedvosmisleno svjedoče o tome da kada je djelo jednom oblikovano u konačnome vidu, umjetnik više ne zna odakle je ono poteklo, kako je ono izraslo i nastalo.... Jedino što može da se pruži tom procesu tajne stvaranja je bližnja i neuhvatljiva slutnja data u samim ostacima usputnih produkata samog toka procesa stvaranja kao što su stranice rukopisa, i to naročito one još neizvjesne prve skice, koje još nisu određene za štampu (i koje su prepune ispravaka iz kojih se zatim tek postepeno kristalizuje buduća dovršena forma ili završni akt stvaranja bilo da je to lirska pjesma, muzičko djelo, novela, likovni ili skulptorski rad). Upravo ti, kako da kažemo, usputni ili uzgredni produkti nastanka nekog stvaralačkog djela više nam govore o tajni stvaranja nego sam završni ili konačni ili finalni proizvod samog akta stvaranja. Jer taj "uzgredni" materijal nastao u samom procesu stvaralačkog rada pokazuje pravu i istinsku prirodu samog stvaraloca u jednom stvaralačkom trenutku kao i sam proces stvaranja 'uhvaćen' na djelu. Zato kad se govori o zaostavštini nekog stvaraloca brigu treba posvetiti ne samo njegovim završnim stvaralačkim djelima (književna, muzička, likovna itd) koja su dostupna javnosti, već posebnu brigu i pažnju treba posvetiti čuvanju upravo tih "uzgrednih" produkata stvaranja koji su nastali u toku samog procesa stvaranja i koji su vodili do onog konačnog

stvaralačkog djela koje nam je dostupno i kome se svi divimo. Upravo takvi uzgredni produkti i skice sa mnogo ispravaka i komentara, mogu više da govore i svjedoče o nastanku nekog umjetničkog djela nego samo završeno djelo kome se mi svi divimo. Jer ti uzgredni "ostaci" govore ne samo o samom nastanku i toku stvaranja nekog umjetničkog djela, već i o stvaralačkoj borbi samog stvaraoca i njegovoj istrajnosti, perfekcionizmu, neizostavnim patnjama i mukama, sumnjama i bolnim krizama. O svemu ovome smo nešto više govorili u okviru teme: *Stradalnički život i kreativnost*. Koliko puta se samo dogodilo da su veliki stvaraoci (o tome imamo i svjedočanstva samih stvaralaca ili onih koji su živjeli sa njima) znali i po nekoliko puta uništavati svoje gotovo završeno djelo na kome su proveli i po nekoliko godina mukotrpnog rada, jer su bili nezadovoljni i jer su mislili da to nije ono najbolje što oni mogu dati. Na kraju, koga to ne bi interesovalo kako su stvarali Andrić, Crnjanski, Njegoš, Selimović, Jesenjin, Tolstoj, Tesla, Pupin, Edison, Leonardo da Vinči itd. Samo na takav način mogu i mladi da se uče da se samo radom može postići uspjeh i da ništa ne dolazi lako. Ništa nije tačnije od već davno poznate izreke da velika djela staju i velikih muka. Ali tu leži i sam paradoks stvaranja. Zato treba kazati i to da niko kao sam stvaralac se ne raduje toliko samom procesu stvaranja. On daleko više uživa u samom procesu stvaranja, nego u konačnom ostvarenju, tj. završenom umjetničkom djelu. Zato stvaraoci i jesu u stanju i da podnesu toliko napora i muka koje zahtijeva taj proces. Na taj način, kad se mladi upoznaju sa svim tim procesima nastanka nekog kreativnog djela, to djelo ima i vaspitnoobrazovnu ulogu, jer uči mlade kako se radi, da ništa ne dolazi brzo i lako, i da nas na tom putu rada i učenja mogu da očekuju mnogobrojne prepreke.

Na kraju o nadahnuću ili prosvjetljenju, uprkos mnogih značajnih saznanja i svjedočanstava koja su nam ostavili umjetnici i stvaraoci u cjelini, priroda umjetničkog i stvaralačkog nadahnuća je još uvijek nedokučiva tajna.

ARHETIPSKU PREDSTAVE U STVARALAČKOM AKTU

Švajcarski psiholog Jung (C. G. Jung) je razvio svoju psihodinamsku teoriju ličnosti. Jedan od razloga zbog kojih se Jung razišao sa Frojdom (S. Freud) je i taj što je on pretpostavljao da postoje dva različita nesvjesna procesa. Jedan je *lično nesvjesno* ili individualno nesvjesno (slično Frojdovom shvatanju nesvjesnog), a drugi je *kolektivno nesvjesno* – što predstavlja potpuno nov pojam sa novom teorijskom osnovom. Šta je kolektivno nesvjesno?

Nasuprot ličnom nesvjesnom, čiju sadržinu čini lično ili individualno iskustvo - kolektivno nesvjesno odražava akumulirano iskustvo naših predaka ili, bolje rečeno, cjelokupno prošlo iskustvo ljudske vrste. Prema Jungu, svaka pojedinačna ličnost ili individua predstavlja rezervoar takvog akumuliranog kolektivnog iskustva ljudske vrste.

Jung tvrdi da to kolektivno nesvjesno iskustvo nikad nije direktno dostupno svijesti pojedinca, premda ima veliki uticaj na njegovo ponašanje. To kolektivno nesvjesno je univerzalno za sve pojedince ljudske vrste i ogleda se u tome da se svaki pojedinac, ma kojoj rasi ili narodu pripadao i ma gdje živio, u sličnim situacijama ponaša na sličan način. Ma koliko je pojam kolektivnog nesvjesnog originalan i nešto novo u psihologiji, on je, isto toliko, dosta nejasan i kontroverzan. Možda čak i najkontroverzniji aspekt Jungove teorije.

Arhetipovi igraju veoma važnu ulogu u kolektivnom nesvjesnom. To su elementarne ili primarne ideje (pra-pra slike) sa naglašenom emocionalnom osnovom. Arhetipski sadržaji se odnose na akumulirano kolektivno iskustvo svih naših predaka i oni uspostavljaju kontinuitet sa duhovnim nasljeđem kada je taj kontinuitet doveden u pitanje. Ukoliko se govori o nekoj univerzalnoj duhovnoj vrijednosti (tradicija, običaji, mitovi, jezik itd), onda su to arhetipovi koji su nam dostupni posredstvom individualnih snova, ali i posredstvom religijskih predstava, obreda i mitova kao kolektivnih snova. Arhetipovi su po sebi nesaznatljivi,

ali njihove raznovrsne predstave koje sadrže odgovarajuće emocionalne nabojе zbog svoje ambivalentnosti mogu da dobiju različita pozitivna ili negativna značenja.

Tako, na primjer, postoji arhetip (pra-pra slika, imidž) majke koji je svojstven svim pripadnicima ljudske vrste i čitavoj istoriji ljudskog roda i materinstva. Međutim, lična percepcija, pamćenje, iskustvo i nesvjesni procesi nekog pojedinca o sopstvenoj majci mogu da se značajno razlikuju od arhetipa majke u kolektivnom nesvjesnom. Upravo te razlike između individualnog iskustva o predstavi majke i arhetipa majke u kolektivnom nesvjesnom mogu biti uzrok mnogih unutrašnjih konflikata pojedinca.

Izučavanjem i istraživanjem mitova, običaja, kultura, tradicije, jezika, umjetnosti, snova, vizija, halucinacija i slično (čime se Jung dosta bavio) mogu se dobiti korisne informacije o arhetipovima u našem kolektivnom nesvjesnom. U mnogim oblastima čovjekovog stvaralačkog rada prisutni su i arhetipski sadržaji koje pojedinac može da koristi za stvaranje nekog originalnog djela u bilo kojoj oblasti umjetničkog stvaranja (književno, muzičko ili likovno stvaralaštvo itd).

Ovdje ćemo kao ilustraciju nešto više govoriti o arhetipovima i arhetipskim predstavama u stvaralačkom djelu velikog pjesnika Petra Petrovića Njegoša.

Petar Petrović Njegoš ili vladika Rade rođen je 1813. godine u Njegušima, kao drugi sin Tome Markova Petrovića i Ivane Proroković. Na krštenju je Njegoš dobio ime Radivoje. Kada je postao crnogorski vladika, on se potpisivao samo kaluđerskim imenom - Petar i prezimenom - Petrović. Narod ga je ipak više pamtio pod imenom *vladika Rade*, a *vladikom Petrom* narod je nazivao jedino njegovog strica, koji ga je odredio za svog nasljednika. Nije tačno poznato zbog čega je uzeo dodatak Njegoš, a ne Njeguš, kao što bi trebalo prema imenu njegova plemena i najužeg zavičaja. Pretpostavlja se da je to preuzeo od strica vladike Petra I, koji je ponekad uz svoje prezime dodavao Njegoš, a ne Njeguš. Upravo taj njegov stric, vladika Petar I, doveo ga je 1825. godine kod sebe da ga školuje i priprema za svog nasljednika. On

je ranije, za nasljednika pripremao Njegoševa brata od strica, Dordija, koji se školovao u Rusiji, ali je ovaj više volio vojsku i oficirski poziv. Tako se dogodilo da jedan drugi dječak iz plemena vladike Petra I, njegov drugi sinovac Rade, sin vladčinog drugog brata Tome, bude određen za nasljednika. Vladika Petar I, već u dubokoj starosti, ovaj put se nije usuđivao da u Rusiju šalje i ovog svog nasljednika i mladi Rade se učio kod kuće, po slučaju i neredovno. Tradicija je nalagala da vladar Crne Gore bude vladika, pa se mladi Rade, kasnije Njegoš, spremao i za taj poziv. Školu je kratko vrijeme učio u cetinjskom manastiru kod kaluđera Misaila, a kasnije i u Boki Kotorskoj kod učenog monaha Josifa Tropovića. Tako je bilo njegovo vaspitanje do 1828. godine, kada ga je stric vladika Petar I odredio za nasljednika. Tada mu je stric doveo za učitelja Simu Milutinovića, srpskog pjesnika. Poslije stričeve smrti, 1830. godine, Njegoš se zakaluđerio i primio upravu nad Crnom Gorom. Dakle, imao je tad samo sedamnaest godina. Nedugo poslije toga (1833) putovao je u Petrograd, gdje se zavladičio. Tako je on postao prvi crnogorski vladika posvećen u Rusiji. Njegoš je tada ostao u Rusiji nekoliko mjeseci i mnogo naučio viđajući se sa istaknutim ljudima i gledajući uređenje ruske države, kako bi mu sve to koristilo da unaprijedi i Crnu Goru. Po povratku iz Rusije donio je i slova za štampariju i otvorio školu sa internatom.

U Petrograd je išao još jednom, ali sada samo zbog državnih poslova. Bilo je to 1837. godine. Putovao je i u Beč, i to dva puta, kao i u Italiju radi razgledanja umjetničkih spomenika i liječenja. Tako je zimu 1850. proveo u Napulju, teško bolestan. Umro je na Cetinju 1851. i sahranjen u kapelici na vrhu Lovćena, po njegovoj izraženoj želji.

Njegoš je bio i vjerski i svjetovni poglavar svoga naroda. Kada je došao na vlast odmah je počeo da uvodi red i unapređuje i modernizuje državu i njenu upravu. Podiže škole, osniva sudove, izgrađuje puteve, postepeno uzima vlast u svoje ruke i uvodi poreze. U jednoj patrijarhalnoj i dosta zaostaloj sredini to nije išlo lako i sam je duševno patio zbog toga. Kako ga se sve to dojmilo,

vidi se i iz ovih njegovih riječi: *Ja sam vladar među varvarima i varvarin među vladarima.*

Njegoš je od prvih godina svoje vladavine stalno razmišljao o oslobađanju svih Južnih Slovena, i od Turaka i od Austrijanaca i od Mađara. Na tome je mnogo radio, kao što je uporedo stvarao i svoje književno djelo. Zato se za Njegoša može kazati da je on uporedo sa vladarskim životom imao još jedan život, život pjesnika. Mnogi su isticali da je Njegoš, i u najtežim trenucima svoga života, i u najvećim nevoljama male Crne Gore, stvarao i svoje pjesničko djelo. Pošto se Njegoš nije redovno školovao, niti se učio na višim školama, on je svoje prvo učenje dobio od narodnih guslara i primorskih kaluđera. Kada mu je učitelj postao Sima Milutinović-Sarajlija, koji ni sam iza sebe nije imao redovno školovanje, razvio je u njemu ljubav za narodnu poeziju, ukazujući mu na njene ljepote, i podsticao ga je na pisanje. Učitelj je to mogao postići kod svog učenika, jer su i jedan i drugi imali i smisla i sposobnosti za to. Kroz razgovor mladog Njegoša sa svojim učiteljem, kod njega se proširio pjesnički interes i dar, kao i bogatstvo njegovog izraza. Da je Njegoš bio čovjek velike kulture i poznavalac stranih jezika (čitao je djela francuskih, ruskih i italijanskih pjesnika i to u originalu), moglo se vidjeti i po njegovoj biblioteci koja je govorila o tome da je on poznao Puškina i rusku poeziju prije njega, a takođe i Lamartina, Bajrona, Milтона i druge. Već je rečeno da je Sima Milutinović razvio kod njega posebno ljubav prema narodnoj poeziji i upućivao ga u mitologiju (punu arhetipskih sadržaja) i klasičnu starinu uopšte. Upravo sadržaje kao što su mitološki rječnici i sklonost prema arhaizmima, Njegoš je primio od svoga učitelja Sime Milutinovića. Na njega je dosta uticao još jedan srpski pjesnik toga vremena koji se zvao Lukijan Mušicki. Preko Mušickog on je zavolio i bolje upoznao antički klasicizam, a posebno Homera i njegova djela, ali i druge antičke pisce.

Dva najznačajnija Njegoševa djela su *Luča mikrokozma* i *Gorski vijenac*. B. Kovačević (1953) ističe kako se često *Luča*

posmatra kao potpuno odvojeno djelo od *Vijenca*, što je, kako on kaže, pogrešno, jer i jedan i drugi spjev prožima ista misao:

"U *Luči* se vodi borba između harmonije i haosa, svetlosti i mraka, dobra i zla; u *Vijencu* se ova ista borba prenosi na zemlju i životnu stvarnost, u Crnu Goru. Od prvog stiha vladike Danila do poslednje reči igumana Stefana vidi se kako su Crnogorci za pobjedu etičkih načela, a njihovi protivnici za tijumf sile i zla. Mnoga misao i mnogi gest u *Gorskom vijencu* imaju svoju paralelu u *Luči*; samo dok je u *Luči* sve dato apsolutno, u *Gorskom vijencu* ta ista ideja razvija se konkretizovana u crnogorskoj stvarnosti. Ovaj paralelizam postoji, naravno, samo u koncepcijama Njegoševih dela. U svemu ostalom *Gorski vijenac* je iznad njegovih drugih dela, kao što je *Faust* iznad ostalih Geteovih tvorevina. On je vrhunac stvaranja jednog pesnika i vladara koji svoj život nije odvajao od života svog naroda, te je kosovski udes osećao kao svoju ličnu tragediju. Otuda je *Gorski vijenac* sinteza našeg narodnog duha i vrhunac našeg pesničkog izraza; jedino delo u narodnom stihu u kome je umetnik uspeo da prevaziđe narodnu pesmu. Ono što su Eshil i Sofokle za staru grčku poeziju i kulturu, to je Njegoš za nas. Kao što su helenske tragedije izrazile najveće patnje koje su stari Grci postavljali čoveku i svom narodu, tako je i *Gorski vijenac* dao naše patnje i naše odgovore o svetu i našoj sudbini u njemu... Ovdje valja napomenuti da Njegoš u književnosti nije učestvovao samo sa svojim pesničkim delom. Njegove veze sa Vukom, Simom Milutinovićem-Sarajlijom, Ljubomirom Nenadovićem, Matijom Banom i još nekim srpskim piscima, takođe su od kulturno-istorijskog značaja....U cetinjskoj štampariji, o trošku Crne Gore i Njegoša, objavljeno je osim Njegoševih, Vukovih i Milutinovićevih dela, još nekoliko izdanja važnih za našu kulturnu istoriju: pet godišta almanaha *Grlice*, prva srpska gramatika sastavljena za crnogorsku mladež, prvi srpski bukvar za crnogorske škole i nekoliko crnogorskih knjiga."

Poznato je i to da je Njegoš počeo da piše veoma rano i to još kao dječak. Ti njegovi prvi pjesnički radovi bili su kratki i sasvim u duhu narodne poezije. Sima Milutinović, njegov učitelj, u

svojim zbirkama narodnih pjesama uvrstio je i pet za koje tvrdi da su Njegoševe. Kasnije je Njegoš sam objavio dvije zbirke pjesama u kojima se već naslućivao genijalni pjesnik *Luče mikrokozme i Gorskog vijenca*.

Ovdje će se detaljnije govoriti samo o nekim arhetipovima i arhetipskim predstavama u Njegoševom pjesničkom djelu. J. Striković (1980) ističe da je Njegoševo djelo obojeno snažnim emocijama, što je karakteristično za sve arhetipske sadržaje. Na taj način genijalni pjesnik uspijeva da izazove intenzivni doživljaj kod čitaoca. Njegoš to postiže jakim opisima spoljašnjih i unutrašnjih stanja i psiholoških momenata. Na taj način se čitalac ne ostavlja ravnodušnim prema pitanjima lične slobode, njene vrijednosti i potrebe njenog čuvanja. Naglašavajući da je čovjek ne samo razumsko, već i emotivno biće, on je želio da visoke principe ljudske slobode učini trajnom potrebom čovjeka i njegovog razuma. Tako se u proces stvaranja uključuje i intuicija koja se često odnosi i na "odvojenu stvarnost". To govori i o tome da pojedinci koji posjeduju to intuitivno mišljenje imaju i širi ugao viđenja, tj. oni vide i ono što nije dostupno običnom čovjeku. Na taj način mišljenje postaje potpunije, jer se sagledavanjem novih elemenata može doći i do novih zaključaka, kao i otkrivanja novih pojmova i zakonitosti.

Svi se slažu da i Njegoševo književno djelo, svojom kompozicijom i umjetničkom vrijednošću, prevazilazi i vrijeme i prostor u kojem je nastalo. Kako je i naznačeno u podnaslovu ovog rada, ovdje ćemo samo nešto više govoriti o nekim psihološkim aspektima i arhetipskim sadržajima u Njegoševom djelu. U arhetipskom nasljeđu (mitovi, simboli i narodna predanja) Njegoš je našao bogatu riznicu za svoje pjesničko i književno stvaralaštvo. J. Striković ističe da je naš genijalni pjesnik veoma rano osjetio vrijednost te arhetipske riznice i vrijednost arhetipskih sadržaja, kao što su arhetipske predstave, predačko iskustvo i različiti simboli zasićeni emotivnim nabojem. J. Striković (1980) u svom djelu *Putevima Njegoševe psihoanalize* kaže:

"Njegoš je najneposrednije u sebi sagledao psihički *mikrokosmos* u kome se projektuje i vjekovni duševni *makrokosmos*. Time se kao najdirektnijim ključem vješto služio. Budući da je u sebi nosio crte svoga naroda i sredine, uspio je da u svijesti ostvari i subjekat i objekat svoga posmatranja. Originalnost ovog fenomena ogleda se u Njegoševoj sposobnosti da objektivizira subjektivne doživljaje...Njegov psihički život je bio duboko prožiman kolektivnim nesvjesnim, simbolima i arhetipovima koji su naprosto izlijetali iz nesvjesnog dijela njegove psihe. Njegoš je toga bio duboko svjestan, pa otud i potiču napadi na njega kao na nereligiozno svešteno lice. U našim nacionalnim kulturama u mit su ušle mnoge istorijske ličnosti čiji su se podvizi prenosili s koljena na koljeno i doista postale arhetipovi za ovo podneblje. Takav je slučaj sa Obilićem, i zbog toga nije nikakvo čudo što svi okupljeni u *Gorskom vijencu* pričaju san u kome su sanjali Obilića*

U Njegoševom stvaralaštvu nailazimo na veoma velik broj simbola. Na početku svog stvaranja on se opredijelio za simbole *luča, zraka, svjetlost, plam* i tim simbolima će ostati vjeran do kraja života. Već u ranim refleksivnim pjesmama osjeća se stalno prisustvo ovih simbola kao dijela njegovog duševnog bitisanja. Mogao bi se steći utisak, da ovaj pjesnik rijetko koju misao može da saopšti bez svojih simbola. Preko ovih simbola on, u stvari, naoružava misao atributima koji pojačavaju njenu moć u raznim vidovima (da bude brza *kao iskra*, moćna *kao luča*, da rastjeruje *tamu neznanja* itd). Sazrijevanjem pjesnikove misli širili su se i njegovi duhovni horizonti, a *luča, zraka, svjetlost* - mijenjaju svoju funkciju u pjesnikovom stvaralaštvu. Svi ovi simboli i njihovi

* Naši poznati psiholozi B. Stevanović i J. Striković se ne slažu sa Jungovim učenjem o biološkoj onovi arhetipova i njegovim shvatanjem nasljednog predačkog iskustva. U njihovoj analizi u konkretnom slučaju o kome je ovdje riječ isključuje se genetski faktor u prenošenju arhetipa (mita) Obilića. Tu se samo radi o predanju koje se prenosi s generacije na generaciju. Dakle, ne radi se tu o biološkom nasljeđu, već o nasljeđivanom iskustvu od jedne generacije do druge i to vjekovima.

transformisani oblici (*oganj blaženstva, plam elektrizma* itd) imaju i funkciju u ekonomisanju riječima, radi postizanja jačeg pjesničkog izraza, a i da se dobije veća preciznost u asocijacijama, odnosno u mišljenju i saznanju."

U daljoj analizi uloge simbola i snova u pjesničkom stvaralaštvu kod Njegoša, J. Striković povlači i paralelu u tumačenju snova kao omiljene teme kod psihoanalitičara, filozofa i umjetnika (Frojd, Bahtin, Aristotel, Kant, Šopenhauer, Dostojevski). Tumačenjem simbola u snovima ličnosti iz *Gorskog vijenca* Striković ne dovodi u sumnju bilo koju teoriju, niti joj se suprotstavlja, već nastoji da na osnovu specifičnosti podneblja, događaja, i života o kome je riječ, uopšte, da snovima smisao koji zaslužuju. Striković je, kako sam kaže, prihvatio eklektički stav u tumačenju snova u Njegoševom pjesničkom djelu. On ističe da je kroz opise snova u svom književnom djelu naš genijalni pjesnik izrazio krajnji optimizam, vjeru u pobjedu dobra nad zlom i tako ih je dobro i realistički opisao da ne ostavljaju nimalo sumnje u postojanje takvih snova. Snovi koje je Njegoš opisao u svojim djelima, snovi su zdravih ljudi i ratnika i njihovog svakodnevnog života. Kroz opise kolektivnog sna pjesnik *Gorskog vijenca* je vjerovatno iznio zajedničke težnje za slobodom kao najvišim principom u njegovom narodu. O kolektivnim snovima u Njegoševom pjesničkom djelu, Striković dalje kaže:

"U *Gorskom vijencu* susrećemo više lica koja pričaju svoje snove, a imamo i jedan rijedak fenomen kolektivnog sna. Izjutra, kako nam to pjesnik objašnjava, 30-40 ljudi ustaje i priča isti san, tj. svi su vidjeli istu ličnost. Polazeći od činjenice da svaki čovjek ima svoj duhovni dnevni i noćni život, svoje svijetle i mračne trenutke, svoj razum i svoju iracionalnost, pokušaćemo da ove snove sagledamo u svim dimenzijama koje nam je umjetnik omogućio. Kolektivni san, koliko god izgledao jasan, krije u sebi specifičnu enigmatičnost i njemu se mora prići sa više strana. Već smo pomenuli da se Obilić javlja kao simbol ili mit kod svakog crnogorskog borca. Njegov lik je stalno na 'straži', ukliješten negdje između dijelova ega, negdje u njegovom centru ili u

neposrednoj blizini. Surova i nemilosrdna stvarnost koja je pritiskala crnogorski narod odslikava se u duši svakog njegovog pripadnika. Pojam kolektivnog ne odnosi se samo na pojedine psihičke sadržaje, već i na cijele funkcije, kao što je mišljenje, osjećanja, pa i na snove. Zar bi umjetnik bez razloga izveo na pozornicu pedesetak osoba da pričaju svoje snove? Doduše, kroz snove je dao i ostale ljudske dimenzije, ali većina snijevačkih elemenata svodi se na kolektivne, zajedničke ciljeve i preokupacije.

Proučavanjem kolektivnog nesvjesnog saznalo se da kad god se jedan arhetip pojavi u snu ili mašti, on donosi sa sobom energiju koja fascinirajuće podstiče na akciju. Da bi opravdao ovaj kolektivni san, Njegoš je u tu grupu ljudi uveo i jednu od najviđenijih ličnosti svoga djela. Kod svih njih te neobične noći, iz sfere njihovog nesvjesnog javlja se isti arhetip: Obilić kao simbol pravde, grom koji uništava tlačitelje. Krstario je Obilić cijele noći po duhovnom životu tih ratnika koji su se spremali da sutra dostojanstveno odu u smrt. Pojaviće se Obilić tamo gdje stvaralačka mašta svakog ratnika ponaosob želi da ostvari podvig. To je trenutak kada svojim činom svi mogu da se izjednače sa Obilićem. Momenat nastanka arhetipske situacije obilježen je posebnim emocionalnim tonusom, jer je san prethodio zakletvi. I sama pomisao tih ratnika na zakletvu i obavezu koja ih čeka narednog dana, pokrenula je zategnute strune iz čije je materijalnosti jeknuo rezak, gromki glas: 'O Miloše, ko ti ne zavidi?' U osnovi svega je borba između dobra i zla, pravde i nepravde, pri čemu su čak i snovi na strani pravde; uz njihovu pomoć, djelimično se sagledava i perspektiva.

U tome kako se čovjek postavio prema stvarnosti i leži osnova za tumačenje snova. Kroz snove se poznaju samo one stvari koje uznemiruju naše spokojstvo. Na osnovu gotovo svih snova u *Gorskom vijencu*, možemo jasno sagledati problematiku kojom su zaokupljeni Danilovi saplemenici. Zbog svega toga nije slučajno što je pjesnik izveo ovoliko ljudi da pričaju svoje snove. On je osjetio (anticipirajući Jungovo mišljenje) da jedinka nije u stanju

sama da iskoristi svoje potencijale, da to može učiniti tek onda ako dio njene aktivnosti dolazi od kolektivnih predstava. Tada kada je opasnost prijetila sa svake strane, kada je smrt kucala na svačija vrata, kada je prijetila opasnost opstanku nacije, pjesnik je aktivirao nešto kolektivno, što je do tada izbijalo samo sporadično. Tako je i kroz san stavljeno na znanje svim snijevačima da pronađu puteve do najplemenitijih rudnika koji bi inače ostali prepušteni zubu vremena u bezvremenosti."

Kod nekih ličnosti u *Gorskom vijencu* (knez Rogan, knez Bajko, knez Obrad i drugi) može se uočiti i princip sinhroniciteta o kome je kasnije govorio i Jung. Kod Junga se ideja o sinhroničnosti temelji na pretpostavci o unutrašnjem nesvjesnom stanju, što povezuje fizički događaj sa psihičkim uslovom; događaj koji izgleda sporedan ili slučajan može biti fizički smislen, a njegov smisao često simbolički izražavaju snovi koji se podudaraju s tim događajem. Pjesnik ovako daje san kneza Rogana (*Gorski vijenac*, stih 1377-1380):

*„Ja ću pričat, kad svi ostaviste:
Viđeh na san Draška Popovića;
A meni se ka u zarok stjeca,
I reka bih, eto ga niz polje.*

J. Striković ističe da su snovi proizvod složenih interakcija psihičkih aktivnosti. Nestrpljenje i iščekivanje, kada su u snu snažno emocionalno obojeni, znak su anticipiranog događaja koji će uslijediti. To je kao nekakva prekognicija čiji su sadržaji prodrli iz nesvjesne i nalaze se u predsvjesnoj sferi. Zato su fenomeni prekognicije i intuicije u dosta bliskoj vezi. Upravo na taj način je i Jung prvi objasnio fenomen sinhroniciteta i taj njegov originalni pronalazak predstavlja novi put u tumačenju snova. Fenomen sinhroniciteta, prema Jungu, označava istovremenost unutrašnjih i spoljašnjih događaja bez zajedničke uzročnosti. Striković zato kaže: "San kneza Rogana jasno nam ilustruje Jungovo tvrđenje. Jung smatra da se u osnovi ovakve sinhroničnosti kriju arhetipovi

koji djeluju u nesvjesnom dijelu osobe koja sanja. Čim zapazimo da se određeni tipovi događaja podudaraju u određeno vrijeme, počinjemo shvatati mišljenje Kineza, po kojem se neke medicinske i filozofske teorije mogu bazirati na fenomenu značenjskih istovremenosti. Jung dalje navodi da se kod Kineza nije pitalo što je čemu uzrok, nego šta se sa čim 'voli' zbiti. Po svoj prilici, sinhronih događaja daleko je više nego što ih mi registrujemo; razlog toga neregistrovanog nalazi se u činjenici da pojedinac nije naučio da uviđa sličnost snova i da ih osmišljava. U procesu individuacije, fenomen sinhroničnosti uvijek je prisutan. Knez Rogan nije slučajno sanjao Draška Popovića, koji je pošao u Mletke da donese pomoć za predstojeći oružani sukob. Rogan je vjerovatno intenzivno razmišljao o njegovom povratku. Sinhroničnost, arhetipovi i simboli daleko su od potpunog razumijevanja, ali je sigurno da djeluju snažno na sve oblike ljudske djelatnosti i ponašanja. Poznato je da arhetipovi i simboli mogu djelovati na naše psihičko stanje na dva načina: stvaralački i razorno. San kneza Bajka mogao je uništiti ovu ličnost, ali zahvaljujući njegovoj trezvenosti i potencijalnom očekivanju, to se nije dogodilo. Neke karakterološke osobine, namjere i čovjekove duševne patnje često se bolje mogu sagledati iz snova nego iz riječi i ponašanja. Naravno, ovo ekstremno shvatanje ne treba apriori prihvatiti, ali ni zanemariti, bar pri tumačenju snova iz *Gorskog vijenca*. U opisanim snovima, koji nijesu enigmatični, nema nikakve fantastike niti nadzemaljskih sila. Njegoš je i ovom prilikom prodro u duhovni život ljudi koji su ispunjavali njegovo *podneblje* i njegovo *vrijeme*; on je uporno, pažljivo i dugo proučavao stvarnost, upoznao najdublje svoje savremenike sa svima njihovim osobenostima, njihov rad, njihovu dušu, lične osobine, kao i o čemu razgovaraju s drugima, što misle u sebi, kako vole, mrze, plaču, kako se raduju i, eto, kako snijevaju."

Već smo kazali da je pojam kolektivnog nesvjesnog i njegov sadržaj (arhetipove i arhetipske predstave) prvi u psihologiju uveo Karl Gustav Jung, a Njegoš se u svojim pjesničkim djelima, posebno *Luči mikrokozmi* i *Gorskom vijencu*, koristio tim

sadržajima znatno prije Junga. Prema Jungovoj teoriji ličnosti, postoje dva različita nesvjesna procesa: Jedan je *lično nesvjesno*, a drugi je *kolektivno nesvjesno*. Nasuprot *ličnom nesvjesnom*, čiju sadržinu čini lično i individualno iskustvo, *kolektivno nesvjesno* odražava cjelokupno akumulirano iskustvo naših predaka. Svaka pojedinačna ličnost predstavlja rezervoar takvog akumuliranog iskustva ljudske vrste. Tu se dalje tvrdi da to kolektivno nesvjesno nikad nije direktno dostupno svijesti pojedinca, premda ima veliki uticaj na njegovo ponašanje. Sadržinu nesvjesnog čine arhetipske predstave, tj. praiskonske slike koje se javljaju kroz različite simbole u snovima, mitovima, bajkama i legendama svih naroda svijeta. To nadindividualno iskustvo ili kolektivno nesvjesno sadrži nepregledan broj arhetipskih predstava koje su i samim svojim nosiocima obično skrivene, a u prostor svijesti prodiru tek u graničnim situacijama. To su tzv. *predsvjesna stanja* ili ona stanja gdje nesvjesni sadržaji graniče, dodiruju, miješaju i dopijevaju u svjesne sadržaje u snovima, stanjima pomračenja svijesti, za vrijeme epilepsije itd. *Arhetipovi* igraju veoma važnu ulogu u kolektivnom nesvjesnom. To su elementarne ili primarne ideje i predstave sa naglašenom emocionalnom osnovom. Izučavanjem mitova, umjetnosti, snova, vizija, halucinacija i slično, čime se Jung dosta bavio, mogu se dobiti korisne informacije o arhetipovima i arhetipskim predstavama u našem kolektivnom nesvjesnom. Arhetipovi igraju veoma važnu ulogu u kolektivnom nesvjesnom. To su elementarne ili primarne ideje (pra-pra slike) sa naglašenom emocionalnom osnovom. Arhetipski sadržaji se odnose na akumulirano kolektivno iskustvo svih naših predaka i oni uspostavljaju kontinuitet sa duhovnim nasljeđem kada je taj kontinuitet doveden u pitanje. Ukoliko se govori o nekoj univerzalnoj duhovnoj vrijednosti (tradicija, običaji, mitovi, jezik itd), onda su to arhetipovi koji su nam dostupni posredstvom individualnih snova, ali i posredstvom religijskih predstava, obreda i mitova kao kolektivnih snova. Arhetipovi su po sebi nesaznatljivi, ali njihove raznovrsne predstave koje sadrže odgovarajuće

emocionalne naboje zbog svoje ambivalentnosti mogu da dobiju različita pozitivna ili negativna značenja

Prema Jungovoj *analitičkoj teoriji* (i *dubinskoj psihologiji* uopšte) dušu čine predstave, koje nam pomažu da održimo našu vezu sa prošlošću. Te kolektivne predstave su pra-pra slike naših predaka i njihova života. Savremeno pretjerano uzdanje u sadašnjost ili budućnost, a nikad u prošlost (i zanemarivanje prošlosti), ima pogubno dejstvo na psihi pojedinca i cijele zajednice kojoj on pripada. Zato Jung i smatra da kad se dogodi da smo odsječeni od prošlosti, ne možemo izbjeći konačnom osjećaju ništavila koji budućnost na sebe preuzima. Srpski narod, kao i svaki drugi narod, ima svoje arhetipove i arhetipske predstave koje mu omogućuju da održi svoju vezu sa svojom prošlošću. Jedna takva arhetipska predstava kod srpskog naroda vezana je i za Kosovsku epopeju. Ta predstava je, prema V. Popoviću (2005), naše imaginarno pronicanje u našu prošlost. To je glas koji nam dopire iz davnina, ali nedovoljno ga čujemo i razumijemo, nalikuje liku iz tmine čiji se obrisi jedva naziru, srodno je davno zaboravljenom drugu iz djetinjstva i zato nam djeluje nekako poznato i blisko, ali opet ne sasvim jasno. Oni koji nedovoljno poznaju istoriju našeg naroda i Kosovsku epopeju sa tako naglašenom emotivnom, tj. arhetipskom osnovom, ne mogu da razumiju ni zašto se srpski narod tako grčevito opire oduzimanju onog što je njegovo stvarno, ali i arhetipsko nasljeđe, jer arhetipsko uvijek u sebi sadrži i božansko i sveto. Zato je sada u tom, ne samo individualnom nesvjesnom, već daleko više u kolektivnom nesvjesnom, ranjena i paćenička duša naroda, koja trpi i istrajava pokušavajući da ne izgubi vezu sa svojom prošlošću, svojom istorijom i tradicijom, svojim identitetom, svojim pjesmama, mitovima i legendama. Cilj je sačuvati dušu naroda. Jung i kaže da se duša i sastoji u trpljenju i istajavanju. Poput starozavjetnog pravednika Jova, potrebno je trpjeti bol sve dok se u njemu ne otkrije smisao i ne nađe rješenje. Arhetipske predstave nam omogućuju da otkrijemo zajedničku, povezujuću nit, koja se provlači kroz psihi određenog pojedinca, i istovremeno, kroz sve

pripadnike njegovih današnjih saplemenika i svih predaka. *Arhetipski jezik* o našem Kosovu, Kosovskom boju i Kosovskom zavjetu i jeste zato duboko emocionalan, dramatičan, čulan i jezovit. Tokom samog boja sve pliva u krvi, britkim sabljama se odsijecaju glave, na sve strane leže mrtvi i osakaćeni, ranjeni nose svoje odsječene ruke, drugima se vide kroz rebra bijele džigerice. Dakle, naša psiha i arhetipska predstava Kosovskog boja koriste se metaforičkim jezikom koji je detaljan, upečatljiv i konkretan: mrtvi i osakaćeni junaci, okrvavljene zloslutne ptice, izdaja, vizije i snovi ispunjeni najcrnijim slutnjama, nabjeđivanje drugih da spremaju urotu, poricanje opasnosti. Sve to ima veliku snagu koja ostavlja duboki utisak na nas. Metaforički jezik arhetipskih predstava Kosova i Kosovskog boja sažima prošlo i sadašnje; prošlo je uvijek prisutno u sadašnjem, a sadašnje uvijek izvodivo iz prošlog. U arhetipskoj predstavi Kosovskog boja gube se granice između ličnog i nadličnog (individualnog i kolektivnog) i njena izvorna snaga leži u sposobnosti da sjedini spoljašnje i unutrašnje, pojedinačno i opšte, da vidi univerzalno u pojedinačnom (trpljenje, pravda, nepravda, izdaja itd). Na ovaj način svaka predstava, ime ili stvar, kad biva doživljena arhetipski ili mitski, poprima univerzalno značenje i vrijednosti, a sve apstraktne univerzalije, velike ideje o ljudskoj sudbini su, sa druge strane, prisutne u pojedinačnom djelanju konkretne osobe i svakog pojedinca. Tako, na primjer, u arhetipskim predstavama Kosovskog boja posebno se ističe arhetipska predstava (i motiv) *izdaje*, jer je ona presudna za ishod bitke. Sudionici ove arhetipske situacije su knez Lazar, Miloš Obilić i Vuk Branković. Doživljaji izdaje, napuštanja, prevare, iznevjerenih očekivanja itd. nisu isključivi sadržaj samo kosovskog mita, već i brojnih drugih. I u novozavjetnoj priči o Isusu Hristu, Spasitelju, Logosu - naglašena je arhetipska osnova izdaje. I posljednji časovi Isusovog zemnog života ispunjeni su izdajom. Triput Ga izdaju: prvo Juda, potom usnuli učenici, a na kraju i ugaoni kamen Crkve - Petar (štaviše, Petar Ga se i triput odriče). Ova umnožena izdaja ima svoj psihološki smisao, ona vodi ispunjenju onoga što je već predviđeno i predodređeno: Raspeću,

Krsnoj smrti i Vaskrsu. Arhetip i motiv *izdaje* je sadržaj koji leži u samom središtu hrišćanske misterije. Poput Isusove sudbine i Lazareva je predodređena. Poput Logosa i Lazar žali za večerom što će biti izdan, doživljava agoniju i golgotu na bojnem polju i mučenički umire, kao i Isus. Ali *izdaja* ne rađa samo opasnost, već vodi i u promjenu svijesti i omogućava dalji rast. Izdaja je istovremeno i kreativan agens, pokretačka snaga, djelotvoran princip. Izdani, svejedno da li je to Hristos, Lazar ili neko treći, poslije izdaje mora na neki način vaskrsnuti, napraviti korak naprijed, protumačiti i razumjeti ono što se dogodilo. Tako je u oba spomenuta mita o izdaji (i kod Hrista i kod Lazara) prisutan i drugi arhetipski sadržaj: *nužnost* (predodređenost ili predestiniranost). Kroz izdaju se ispunjava sudbina, ona je nužna. Isus mor biti izdan i razapet kako bi vaskrsnuo. I Lazar ispunjava svoju sudbinu. Kneževa žrtva je nužna i ostvaruje se kroz izdaju. Nužnost vlada među arhetipovima, a mit nas uči nužnosti: Vuk mora da izdaje, Lazar mora da se opredjeljuje i da nabjeđuje Miloša za izdaju, a mora i da se žrtvuje. Miloš mora da dokazuje nevinost na bojnem polju, i da gine junačkom smrću. Nužno je da se Kosovska bitka završi na način na koji se završila i kao da Bog tako zapovijeda i kažnjava za počinjene grijeha velikaša koji se svađaju, dijele i izdaju jedni druge. Ni ostali sudionici kosovskog mita (dva Miloševa pobratima, Kosančić Ivan i Toplica Milan, starac Jug Bogdan i njegovih devet sinova, devet Jugovića, carica Milica, Kosovka djevojka i mnogi drugi) nisu lišeni moranja i nužnosti. Ali pored arhetipova *nužnosti* i *izdaje*, u kosovskoj epopeji postoje i arhetipovi junaštva i kukavičluka, pravde i nepravde, morala i nemorala, istine i laži, sebičnosti i žrtvovanja za druge, ljubavi, trpljenja, patnje, istrajavanja itd. Prostor nam ne dozvoljava da govorimo i o ovim arhetipovima u kosovskoj legendi.

J. Striković ističe da su arhetipovi kao metafizička i psihička "supstanca" prisutni u svakom čovjeku i bili su predmet razmišljanja velikih umova. To se vidi i u djelima sv. Augustina koji arhetipove, kao urođene ideje kojih se sjećamo u toku života kao idealnih oblika stvari, preuzima iz Platonovog učenja.

Međutim, Jung kaže da se ne nasljeđuju arhetipske slike (predstave), već samo mogućnosti da se takve slike pojave u našoj svijesti, koje imamo utisak, da odnekud pamtimo. Zato se može kazati da su nagonske dispozicije urođeni oblici ponašanja, a da su arhetipovi i arhetipske predstave urođene dispozicije za neke psihičke i fizičke oblike u vidu slika, praslika i pojava. To su dvije potpuno različite stvari. Znači, arhetipovi i arhetipske predstave su sadržaji koji iskrsavaju u svijesti stvaraoca u vidu živih oblika (slika) koje oni onda otjelotvoruju kroz svoje slikovno ili pisano djelo. Te slike i tekstovi u stvari projektuju veoma snažne i složene kolektivne sile u čovjekovom nesvjesnom životu i mogu imati pozitivnu stvaralačku, ali i rušilačku ulogu u životu pojedinaca i naroda. Dok je Jung govorio o kolektivnom nesvjesnom i arhetipu, arhetipskim predstavama na nivou cijelog čovječanstva, neki drugi autori su govorili o familijarnom arhetipu i arhetipovima i kolektivnom nesvjesnom na nivou pojedinih naroda. J. Striković govori jezikom silogizma o *nacionalnom nesvjesnom u Njegoševom djelu*, što nije ništa drugo već *nacionalni simbol ili mit*. Naše nasljeđene mogućnosti, uslovno rečeno naše nacionalne imaginacije, omogućuju nam da na osnovu nekih spoljašnjih oblika ponašanja prepoznamo lik i oblik našeg nacionalnog arhetipa. Striković doslovno kaže: "Arhetipovi se najprije i najbolje mogu identifikovati u djelima velikih umjetnika, velikih filozofa i pjesnika koji govore jezikom hiljada i miliona glasova etnosa kome pripadaju ili civilizacije čiji su dio. Neće biti sporno ako kažemo da u Njegoševom djelu dominiraju tri arhetipa: Obilić, Karađorđe i Kosovo, i da nivo Njegoševe nacionalne svijesti počinje i završava se sa njima i u njima. Mnoge svoje moralne i intelektualne dileme Vladika saopštava kroz emocionalni zanos prema ovim arhetipovima koji su za njega mjerilo ne samo nacionalnog obilježja, već i antropološkog, odnosno filozofskog vrednovanja stvari i pojava u svijetu....Po jednom filogenetskom zakonu i psihička struktura ličnosti nosi u sebi mentalne ljestvice predaka poput onih koje čine njegov anatomske supstrat. Na određenom nivou duševnog razvoja nacije javljaju se, iskrsavaju, ličnosti koje

su svojim prisustvom obilježavale vrijeme i epohu, te one više nisu samo fizička 'supstanca', već i konkretan fizički supstrat urastao u centralni nervni sistem svakog pojedinca tog naciona, čiji su preci preživjeli tu 'psihičku traumu i torturu' u vidu ekscitacije mozga i mozga kolektiviteta i stvorili mentalni engram u obliku materijalnog otiska....Veliki pjesnik poput Njegoša prepušta se opasnom riziku da siđe do korijena sebe samog, da stigne do svoje suštine. U ovom slučaju do svoga mentalnog temelja. Na tom svom 'putovanju' Njegoš je naišao na Obilića, Kosovo i Karađorđa, koji su inače na određenom mjestu i nivou svijesti prisutni u duhu i duši cijele nacije. Pojave ovih ličnosti kao arhetipova se periodično javljaju i iščezavaju, a kolektivitet (ob)uzimaju samo u određenim istorijskim trenucima u procesu sazrijevanja kolektivne i individualne svijesti, onda kada je proces identifikacije kolektivne i individualne svijesti u svom kurikulumu....Arhetipovima Obilića i Karađorđa Njegoš se opsesivno vraća u toku cijelog svog života, te se više ne zna ko koga vodi i zavodi. Uostalom, to isto čini i nacion, ali on to radi u strogo određenim okolnostima koje smo već bili u prilici da vidimo i doživimo. Mozak velikog pjesnika je, kako kaže jedan analitičar, dno mora gdje počinjavaju mnoge trupine potonulih lađa koje povremeno izbijaju kao psihički sadržaji ne zato što pjesnik to hoće, već zato što tako mora. To se dešava bez njegovog voljnog učešća. Psihoanaliza još nije u mogućnosti da do kraja shvati posrednu poruku pjesnika, jer ne znamo da se služimo prirodom duše pjesnika, duše koja nam se pruža." Striković dalje tvrdi da arhetipovi mogu tako podsticajno djelovati da se sa njima po snazi sugestivnosti i podsticaja ništa ne može porediti. I genijalni pjesnik Njegoš je to osjetio pa je pričom htio da probudi potencijalnu spremnost svojih slobodara da se identifikuju sa Obilićem. U ovom slučaju arhetip nije neutralan (ni dobar ni loš) kako je tvrdio Jung, jer kako inače objasniti Njegoševu, prosto kazano, opsjednutost Obilićem. Poređenje Obilića i njegova komparativna supermatija nad junacima iz drugih tradicija, takođe, je funkcionalno poređenje u razbuktavanju borilačkog žara. Pjesnik Njegoš je opisao Obilića tako da on, Obilić, kosovski junak, po

svom junaštvu prevazilazi sve druge i sva poznata junaštva i viteštva do tada. Striković dalje ističe da je arhetip Obilića i danas vrlo živ kod Crnogoraca. I danas se muškom djetetu kad ga valja ohrabriti kaže: *Moj Obiliću*. To se vidi i u *Gorskom vijencu*. Kad god su Crnogorci vodili borbe za odbranu svoje slobode i pregovarali sa protivnicima, oni se ne kunu božijom vjerom, kako je to inače običaj svuda, već se kunu vjerom Obilića, tj. nečeg opipljivijeg, za nacion sugestivnijeg, konkretnijeg. Drže se jačeg arhetipa, Obilića. Mnogi pisci o Njegoševom djelu su isticali da je on vaspitavan u kosovskoj tradiciji i njegov genije je razumio tu tradiciju i te žrtve mnogo bolje nego iko drugi. Poznato je da je Njegoš ne samo čitao i poznavao tu tradiciju i narodne pjesme kosovskog ciklusa, već i sve ono što je o tome do tada bilo objavljeno. Ali dok ta tradicija i narodna pjesma slavi Marka Kraljevića, kao najvećeg srpskog junaka, dotle Njegoš uzdiže Miloša Obilića iznad svih junaka. On u svojim djelima samo tri puta spominje Kraljevića Marka. Razlog za to se nalazi i u tome što je Marko uvijek prikazivan kao neko ko se bori protiv gaženja opštečovječanskih prava, a Obilić je neustrašivi borac za nacionalna prava i slobodu svog naroda. Obilić je za Njegoša ideal junaštva. *To se vidi i u Gorskom vijencu kad se crnogorski borci za slobodu i u pregovorima sa protivnicima ne kunu vjerom božijom, kako je inače bio običaj, već se kunu vjerom Obilića*. Oni se time drže nečeg opipljivijeg, za narod sugestivnijeg i konkretnijeg. Ali Jung je govorio da arhetipovi nose u sebi i opasnost da se u čovjeku pokrenu i rušilačke snage. To je i zbog toga što oni imaju ogromnu i fascinantnu pokretačku snagu i na taj način mogu da iz temelja mijenjaju ličnost pojedinca, njen način života, njenu svijest i savjest, tj. da je transformišu u potpuno drugo biće. Niko prije Junga svojim umjetničkim djelom nije bolje prikazao snagu tih iskonskih slika (arhetipova i arhetipskih predstava) kao što je to učinio Njegoš u svom književnom djelu, posebno u *Gorskom vijencu* i *Luči mikrokozmi*. U ovim svojim djelima Njegoš nam je ostavio mnoge opise kolektivnog nesvjesnog, čije najdublje i emocionalno najjače obojene sadržaje čine arhetipovi i arhetipske

predstave ili praiskonske slike koje mogu da budu pokrenute u određenim okolnostima i određenim trenucima. Takvi sadržaji (sadržaji kolektivnog nesvjesnog) nikad ne zastarijevaju i mogu biti pokrenuti u bilo kom vremenu. To je, kako bi kazao Hegel, naše "arhajsko nasljeđe" koje nam govori da ništa što je u duševnom životu pojedinca i naroda jednom nastalo, ne može nestati. Zato se za kolektivno nesvjesno i kaže da je to akumulirano iskustvo naših predaka smješteno u najdubljim slojevima naše psihe (duše) sa najjačim emocionalnim nabojem i za koje je teško predvidjeti i kontrolisati sve posljedice koje može da izazove u ponašanju pojedinaca, grupa i naroda.

Gledano iz perspektive kolektivnog nesvjesnog i arhetipskih predstava u Njegoševom djelu, psihologija je prije svega ontologija duše koja je zasnovana na arhetipovima. Smatra se da je veliki grčki filozof Heraklit ujedno i prvi psiholog, jer je prvi doveo u smisaonu vezu psihi, logos i dubinu. "*Duši granice nećeš naći, makar obišao sve puteve; tako je duboko (skrivena) njena mjera (logos)*", uči nas Heraklit. Arhetipovi su antropološki, i kulturološki, i duhovni, i religiozni fenomeni koji transcendiraju iskustveni svijet vremena i prostora. Razumijevanje psihologije arhetipova i arhetipskih predstava može nam pomoći da bolje razumijemo obrasce ponašanja o kojima se govori u religijama, bajkama, mitovima i legendama itd. Arhetipovi su i spremište svetog, božanskog.

KATARZA U UMJETNIČKOM DJELU

U većini psiholoških rječnika i rječnicima stranih riječi pojam *katarza* (grč. katharsis) ima značenje *pročišćenja* duše od strasti i uspostavljanje duševnog mira. Ovakvo značenje katarze došlo je iz Aristotolovog učenja o uticaju umjetnosti na čovjeka. Tu se prvenstveno mislilo na psihičko rasterećenje, moralni preobražaj i uspostavljanje ravnoteže duše.

Psihoanalitičari smatraju da se pojam *katarza* može koristiti da se opišu i objasne različite vrste ponašanja gdje postoji jaka emocionalna osnova. Tako na primjer, i agresivno ponašanje (posebno *pomjerena agresija*), ali i stvaralačko ponašanje u toku nastanka nekog kreativnog djela (npr. pozorišna npredstava sa snažnim dramskim zapletom i slično) mogu se objašnjavati djelovanjem katarze. Već je rečeno da je ovaj pojam prvi koristio grčki filozof Aristotel koji je tim terminom objašnjavao emocionalno stanje i ponašanje posmatrača neke tragedije koje su se u to vrijeme često izvodile u grčkim pozorištima. Posmatrajući šta doživljava junak tragedije i uživljavajući se u prikazano zbivanje, posmatrač takođe doživljava emocije junaka tragedije kao što su kolebanja, sumnje, ljutnju, neodlučnost itd. Doživljavajući ih, tako se i gledalac ili posmatrač pozorišne tragedije oslobađa svoje emocionalne tenzije. On gledanjem tragedije "pročišćava svoju dušu", tj. oslobađa se različitih neprijatnih emocija koje su se kod njega nagomilale. Tako i možemo zamisliti da posmatrač tragedije doživljava takođe u sebi nagomilane impulse agresivnosti i oslobađa ih se posmatranjem onoga što se zbiva na pozornici i uživljavanjem u to. I u nekim predjelima Balkana običaj je da najbliži članovi porodice oplakuju i nariču za umrlim članom porodice prilikom sahrane. To veliko osjećanje bola javlja se posebno za nekom dragom osobom koju smo izgubili (majka djeteta ili djeteta majku, brata, sestru itd) Tada možemo čuti komentare ostalih koji prisustvuju sahrani da ih treba pustiti da plaču i kukaju, jer će se tako lakše osoboditi prevelikog bola za gubitkom voljene osobe. Upravo i u grčkim tragedijama

koje su se izvodile u pozorištima antičkog vremena često su se nalazile i ovakve scene:

“Kad joj donesoše kući njenog mrtvog ratnika, ona se niti onesvijesti niti ispusti bolni krik. Gledajući to, sve njene služavke u glas povikaše: Ona mora da zaplače ili će joj srce prepući od bola“

Za objašnjenje povezanosti *pomjerene agresivnosti* i katarze često se navode sljedeći primjeri. Kad su procesi frustracije na djelu, onda se prvi i najjači agresivni impuls usmjerava prema izvoru frustracije. Zato kad dijete vidi slatkiš na stolu i želi da uzme jedan i majka ga pri tome spriječi, onda je dijete veoma motivisano da bude agresivno prema majci. Ali takvo ponašanje je inhibirano saznanjem da će biti kažnjeno ako tako nešto učini. Prema *teoriji frustracione agresije* dijete će tada premjestiti i pomjeriti svoju agresiju sa pravog izvora svoje frustracije na neke druge stvari i pojave (npr. baciće igračku i slično). Dakle, tu se neprijateljska osjećanja pomjeraju na bezopasnije ciljeve za izliv svoje ljutnje i agresije. Za takav primjer premještene agresije se skoro u svim psihološkim udžbenicima i priručnicima navode mnogobrojni primjeri a najčešći je onaj o radniku koji je na poslu kritikovan od svog šefa, kad ode kući galami na svoju suprugu, koja onda kritikuje njihovo dijete koje, opet, udari njihovog psa. Prema frustracionoj teoriji agresije što je manja sličnost objekta ili cilja agresije sa stvarnim izvorom frustracije to je slabija pomjerena agresija i slabiji katarzični efekti. Prema teoriji o frustracionoj agresiji kad se ona primijeni u oblasti predrasuda, onda se može predvidjeti da kada je izvor frustracije veoma snažan i plašimo ga se i nemoguće mu je uzvratiti, onda se agresija premješta na slabijeg koji postaje nedužna žrtva (*scapegoat*) i koja nije u mogućnosti da se brani. Za to imamo mnogobrojne primjere u istoriji. Svi mi znamo da su na početku hrišćanstva malobrojni hrišćani u rimskom carstvu bili optuživani za sve što bi krenulo loše tom carstvu. Ako bi se desile masovne bolesti, poplave, suše,

požari, zemljotresi i druge prirodne nepogode, optuživani su malobrojni hrišćani uz užasne povike: *"Hvatajte hrišćane i bacajte ih lavovima. Oni su nam donijeli ove nesreće i katastrofe"* Isto se događalo i Jevrejima u Njemačkoj tokom II svjetskog rata. Dakle, o pomjerenoj agresivnosti govorimo kada se agresivno ponašanje ne može iz nekog razloga ispoljiti na stvarnom izvoru ili izazivaču frustracije te se agresija manifestuje prema nekoj drugoj osobi koja nije stvarni uzrok frustracije. Takve situacije su i najčešći izvor nacionalnih predrasuda i progona. I česta pojava da mladi ljudi pokazuju nezadovoljstvo pa i netrpeljivost prema svakoj vrsti autoriteta, djelimično je posljedica pomjerene agresivnosti prema ocu na druge autoritete kao što su nastavnici, škola i razne druge društvene institucije. Zato se i može kazati da kad god imamo količinu agresivnosti koja je u nesrazmjeri sa karakterom situacije na koju se agresivno reaguje, može se reći da imamo posla sa pomjerenom agresijom koja se može osloboditi upravo putem katarze.

Isticanje katarzičkog značenja umjetničkog stvaranja ujedno označava da je umjetničko djelo intimnije vezano za sam život umjetnika i da je postalo dio njegovog vlastitog života. Ako se umjetničko stvaranje bazira na sakupljanju i izbijanju afektivnih potencijala koje umjetnik stiče u toku života, u tom slučaju umjetničko djelo prestaje da bude čisto intelektualna igrarija i postaje stvar koja osigurava ličnu, duhovnu egzistenciju umjetnika. Pored ostalog, umjetničko djelo može da predstavlja i višestruko oslobađanje od neke depresivne, problemske lične situacije. Ono tada predstavlja ozbiljan napor umjetnika da se izdigne iznad takve psihičke situacije. Tu umjetnik teži da se umjetničkim djelom odvoji od sadašnjeg, dramatičnog psihičkog stanja, da bi se lakše i slobodnije pošlo u susret novim životnim iskustvima i iskušenjima. Prema Frojdu, može se dogoditi da naši motivi često nailaze na otpor u svijesti pojedinca ili na otpor u društvu i zato, izgleda da se takva stanja lakše započinju i odvijaju u snu, tj. nespvesnom ili polusvjesnom stanju kakvi su snovi. Psihološki mehanizmi sna sadrže sljedeće bitne momente: kondenzaciju, premještanje,

dramatizaciju i simbolizaciju. Rezultat djelovanja navednih mehanizama je činjenica da se određena situacija ili težnja pojavljuje u jednom prerusenom, preobraženom ili izmijenjenom sadržaju, da između takozvanog "očiglednog" i "latentnog" sadržaja postoji istovjetnost u afektivnim i instinktivnim tendencijama, ali su inscenacije i uloge tako izmijenjene, da bi postale prihvatljive za izvjesnu društvenu sredinu. Psihonaliza je pokušala da ukaže na koji sve način nesvjesno djeluje u našem svjesnom životu i našem ponašanju u cjelini. Tu se polazi od stava da nagon u sukobu sa zahtjevima svijesti stvara komplekse, koji su djelimično svjesni, a djelimično nesvjesni. Kompleksi ne samo da nas čine osjetljivim za neke doživljaje, predmete i predodžbe, izazivajući u nama veće uzbuđenje, iako nismo uvijek svjesni njihova korijenja, već oni bude latentne ili potisnute tendencije, tako da naše uzbuđenje može da postane pretjerano ili nesrazmjerno s prividnim uzrokom. Tako čovjek najčešće u tako pretjerano uzbuđenom stanju doživljava stvari suviše intenzivno i reaguje u mašti ili u stvarnom ponašanju jače nego što je normalno. Naš poznati istraživač stvaralačkog mišljenja i stvaralačkih procesa R. Kvaščev (1976) smatra da mnogi psihoanalitičari svode nesvjesno na komplekse, tako da se istraživanje nesvjesnog i njegovog uticaja na stvaralačke procese uglavnom i svodi na otkrivanje raznih kompleksa kod stvaralaca. Tu postoji shvatanje da je cilj estetske analize u prvom redu traženje odnosa koje umjetnost "ima" s kompleksima, a koje nalazimo i kod umjetnika stvaralaca i kod posmatrača umetničkog djela. I psihologija snova je omogućila da se sadržaji snova protumače kao prikriveni ili simbolički znakovi nesvjesnih, dubljih tendencija i latentnih tendencija u doživljavanju pojedinca. To je i omogućilo da se rascisti put u simboliku sadržaja kojima se izražavaju umjetnici. Tako se mogućnosti simboličkog tumačenja sadržaja nekog umjetničkog djela nevjerovatno povećale, posebno kad su psihoanalitičari napravili razliku između ličnih kompleksa i primitivnih, tj. starijih (kolektivnih) kompleksa u evolucijskom smislu ljudske vrste. Lični kompleksi su nastali (naučeni) u toku

individualnog razvitka, na osnovu ličnih doživljaja, a zbog nekih trauma, povreda, što je odvratilo istinsko zadovoljenje nagona njegovim pravim, tj. prvobitnim ciljem. Dakle, ti individualni kompleksi su nastali u sukobu sa okolinom, koji su neminovni s obzirom na zahtjeve našeg nagona, po prirodi asocijalnog ili nedozvoljenog ponašanja (na primjer, zahtjev za posjedovanjem majke u Edipovom kompleksu). Međutim, čovjek se u svom normalnom razvitku oslobodio tih sukoba, a kompleksi nastaju samo kao pretjerano fiksiranje uz ranije, neprevladane i još neprevaziđene faze razvitka našeg libida. Dakle, u ličnom razvitku ne postoji neki fatalizam kompleksa. Međutim, drukčije je sa takozvanim primitivnim ili kolektivnim kompleksima (kompleksi ljudske vrste od njenog nastanka i koji su svojstveni svim pripadnicima ljudske vrste). To je zbog toga što oni, prema Jungu (C. G. Jung), počivaju na "kolektivnom nesvjesnom" koje je svojstveno cijeloj ljudskoj vrsti ili svim društvenim grupama, pa se i prenosi nekom vrstom psihološkog nasljeđa. Šta nam to ukazuje da zaista postoji kolektivno ili primitivno nesvjesno (primitivni kompleksi kao arhetipski sadržaj)? Činjenica je da kod svih naroda, od najprimitivnijih do najrazvijenih oblika civilizacije, nalazimo neke zajedničke simbole ili teme, izražene više mitološki ili racionalizirano, ali koje nas upućuju na neke zajedničke tendencije, brige i težnje kod svih ljudi svijeta. Psihoanalitičari misle, da ljubomoru sina prema ocu zbog posjedovanja majke ne nalazimo samo u patrijarhalnom buržoaskom društvu, nego i u svim drugim društvenim organizacijama, pa i u onim najstarijima koje mi nazivamo primitivnim organizacijama ljudskog društva, i zato je ovaj kompleks ne samo lične već i kolektivne prirode. Psiholozi su utvrdili da je i Frojdovo prvobitno uvjerenje o simbolima kao sredstvu da se prikriju neprijatni sadržaji, bilo pogrešno. U jednom svom ranom tekstu sa naslovom "*Pjesnik i maštanje*" Frojd je tvrdio da umjetnik u suštini pomoću dva postupka uspijeva da mu "sanjarenja" budu prihvatljiva. Tu nas umjetnik "zavodi" čisto formalnim, tj. estetskim uživanjem koje nam pruža prikazom "svojih maštarija". Drugim riječima, tu umjetnička forma služi da

sakrije pravi sadržaj djela i da spoljnom ljepotom zasladi odvratne sastojke u piluli. Nasuprot Frojdovom gledištu o simbolima sna, Jung je tvrdio da simboli otkrivju, a ne prikrivaju poruku. Jung tvrdi da kad Frojd govori o "fasadi sna", on ustvari ne govori o samom snu, već o njegovoj nejasnoći i tako projektuje na san svoj sopstveni nedostatak razumijevanja. To znači da kad kažemo da san ima lažnu fasadu to kažemo samo zato što ne možemo da proniknemo u njega. Ovo drugo tumačenje sna otvara nam oči o sličnosti jezika sna i jezika umjetničkog djela. Za vrijeme sna, ljudski duh kao da se spušta u dublje slojeve u kojima se životne situacije ne opisuju apstraktnim pojmovma, nego značajnim slikama. "Treba da se divimo toj stvaralačkoj uobrazilji koju san budi u svima nama. Iz te pritajene moći slikovnog jezika i umjetnik crpi svoje zamisli" – ističe Jung.

Na ovaj način smo došli i do teme koja govori o tome kako psihoanaliza tumači umjetničku komunikaciju. Kvašćev (1976) ističe da je psihoanaliza pokušala da na originalan način riješi problem umjetničke komunikacije i odnos između stvaraoca i uživaoca umjetničkih djela. Psihoanalitičari postavljaju pitanja: Šta umjetnik prenosi u umjetničko djelo? Da li umjetnik saopštava ono što je htio da izrazi ili nešto drugo? Kako se vrši saopštavanje umjetničkog izraza i kako se uspostavlja komunikacija između stvaraoca i uživaoca umjetničkih djela? Psihoanaliza na ta pitanja odgovara: da umjetnost, istovremeno, prenosi više i manje no što vjeruje da prenosi. Odnos između stvaraoca i uživaoca može imati različit smisao. Umjetnik projicira u djelo svoje komplekse a uživatelj svoje, a takva je projekcija značajnija od onih svjesnih veza kakve stvara neka fabula ili tema. Psihoanaliza može bez poteškoća pokazati, kaže Frojd, da pored spoljašnjeg učestvovanja u umjetničkom uživanju postoji i jedno latentno uživanje, neizmjerno aktivnije, a koje proizilazi iz oslobađanja skrivenih nagona. Umjetnik se izražava ili rasterećuje iz jednog razloga, a posmatrač uživa ili se rasterećuje iz drugog razloga. Dva pojedinca projiciraju u isto djelo veoma različita osjećanja. Umjetnik koji misli da je u djelu izrazio svoje duboko ja, ima sigurno pravo, kažu

psihoanalitičari, ako misli pod tim da ga je rasteretio; ali se vara, ako misli da ga je i prenio. Umjetnik i uživatelj imaju svoj unutrašnji svijet, potpuno zatvoren prema spoljašnosti, ali oni stupaju u dodir zbog slučajne koincidencije nekih svojih saznanja i akcija. Nakon svega ovog zaključak koji nam se nameće jeste: da umjetničko djelo nema ulogu da obogaćuje drugog čovjeka; ono, u najboljem slučaju, osvještava ono što čovjek već nosi u sebi. Takav stav isključuje stvarni razvitak preko umjetničkog doživljavanja i zato ovo i jeste najslabija strana psihoanalitičkog učenja o funkciji umjetnosti. Kvaščev zato o tome kaže: "Da bi rešila navedeno pitanje, psihoanaliza proširuje pojam ličnih kompleksa i uključuje primitivne ili kolektivne komplekse (arhetipski sadržaj) koji su svojstveni svim ljudima. Ako je umetnost izraz ovih primitivnih kompleksa, ona, po mišljenju psihoanalitičara, uzbuđuje podjednako sve ljude. Drugim rečima, umetnost pobuđuje u nama neke duboke iracionalne veze, mitološke snove i pracomplekse, koje nosimo vekovima i čiji se sadržaj menjao, ali su po svojoj nagonskoj i emocionalnoj osnovi ovi kompleksi ostali uvek isti....Na složenost umetničkog izraza deluju uvek tri osnovna doživljajna sloja: primitivni kompleksi ili kolektivno nesvesno; individualno nesvesno ili podsvesno, koje se izražava u snovima, simbolima i slobodnim asocijacijama; i svesno zamišljeni sadržaji, koji se manifestuju u traženju pogodne teme i forme. Uloga pojedinih slojeva nije podjednako važna, jer je uloga umetnosti prvenstveno da izražava prvi sloj (kolektivno nesvesno i mitološko) i treći sloj, tj. svesno traženje pogodnog sadržaja i forme. Drugi sloj, koji sadrži lične podsvesne tendencije, olakšava saopštavanje i uživanje, ali on nije glavna briga umetničkog izraza. On je značajniji kod ispitivanja snova. Zbog prevlasti prvog i trećeg sloja, umetnički izraz se bitno razlikuje od snova, te je i pokušaj nadrealista da približe umetničko izražavanje mehanizmu snova, zapravo, zabluda. Metoda slobodnih asocijacija, kojom su se toliko bavili dadaisti i nadrealisti, nije sposoban da prodre do punog smisla koje umetničko delo mora da ima. Nadrealizam postavlja pesmi ideal koji se sastoji u tome da se ona svede na niz

slobodnih asocijacija ideja, sličnih snu, zabeleženih najvećom brzinom, kako bi se isključilo svako razmišljanje, svaka razumna konstrukcija. To nije apsurdno, ali je pogrešno. Pogreška proizilazi iz činjenice da se slike koje izazivaju (slično) podsvesno imaju određeno a katkad i duboko značenje, ali ipak čisto lično, i kao takvo i nesaopštivo....Umetnički izraz se razlikuje od sna i po tome što racionalizacijom ili dramatizacijom opšteg nesvesnog, sadržanom u kolektivnom nesvesnom, uspostavlja vezu među ljudima u njihovom pra-korenu, dok san ostaje čisto individualan, socijalno nevažan i kao takav umetnički bezvredan." Kvašček (1976) zaključuje da zavisi i od posebnih kulturnih uslova da li ćemo kolektivno nesvesno izražavati više u jednom uopštenom obliku, kao u mitologiji i klasičnim tipovima alegorije, ili ćemo ga izražavati posredstvom individualnog podsvjesnog, tj. na jedan više zatvoren i simbolički način, koji traži da postepeno prodremo u njegovu dubinu, kao što je to slučaj sa modernim simbolizmom. Umjetnički izraz mora prelomiti kolektivno- nesvesne porive kroz prizmu ličnog doživljaja, dati im lični pečat, individualizirati ih u skladu s jednim trenutkom ljudskog trajanja. Kvašček se dosta bavio i psihoanalitičkim biografskim studijama umjetnika. On kaže da su psihoanalitičari intenzivno radili na biografskim studijama umjetnika s ciljem da što dublje osvijetle proces stvaranja umjetničkih djela. Psihoanalitičari su se posebno trudili da dokažu kako lični kompleksi umjetnika utiču na odabiranje sadržaja i simbola u njihovim djelima. Umjetnička djela imaju istu funkciju koju ima i san kod neurotičara, tj. služe rasterećenju od nekih kompleksa i unutrašnjih sukoba, tako što te sukobe dramatizuje i prikazuje ih u neposrednom ili preobraženom obliku. Oni su smatrali da će, kad budu upoznali psihologiju umjetnika, pronaći ključ za razumijevanje njihova stvaranja. Psihoanaliza otkriva u karakteru umjetnika narcističke tendencije, a zajedno sa narcizmom i eksibicionizam. Narcizam je posljedica odvajanja libida od predmeta za koji je prvobitno vezan i njegov povratak prema subjektu. Tako možemo pretpostaviti da nagoniska energija i libido idu od subjekta prema predmetima i da se vraćaju od

predmeta prema subjektu. U estetskoj aktivnosti se, prema psihoanalizi, taj interes vraća na čovjeka koji doživljava predmete. Tu je posrijedi jedna vrsta regresije i introverzije: čovjek nalazi u vlastitim mislima i snovima isto toliko zadovoljstva, koliko ih normalno nalazi u stvarnim predmetima, ali preobraženim zbog naših želja. Frojd (1968) raspravlja i o činjenici da postoji put povratka koji vodi od mašte do racionalnosti, a to je umjetnost. "Umjetnik je ujedno introvertan čovjek na granici neuroze. Ispunjen neobično snažnim motivima i sklonostima, on bi želio postići počasti, moć i bogatstvo, slavu i ljubav. Ali nedostaju mu sredstva da se domogne tih zadovoljstava. Stoga, kao i svaki nezadovoljan čovjek, okreće se od stvarnosti i usmjerava sav svoj interes, a takođe i svoj libido, na želje što ih stvara njegova živa mašta, a što ga lako može dovesti do neuroza....Međutim, istinski umjetnik može više ostvariti nego običan sanjar. On umije da daje svojim budnim snovima takav oblik da će oni izgubiti ono lično obilježje, koje može povrijediti strance, i postaće izvor užitivanja za druge. On ih zna i tako uljepšavati da bi izbrisao potpuno njihovo sumnjivo porijeklo. On posjeduje pored toga misterioznu moć da oblikuje prisutne materijale, sve dok ih ne načini vjernom slikom predstave koja živi u njegovoj mašti....Kad uspije da ostvari sve to, on pribavlja drugima sredstvo da crpe novo olakšanje i utjehu u izvorima užitivanja svoga vlastitog nesvjesnog, a koje je sada postalo nepristupačno; on dobija njihovo priznanje i zahvalnost i konačno postiže pomoću svoje mašte ono, što je prije postojalo samo u mašti: počast, moć i ljubav".

Kvašćev (1976) ističe da je izvjesna introverzija potrebna i preduslov umjениčkog doživljaja, jer se mašta razvija slično kao i san, prekidanjem i povlačenjem akcije u sebe. Introverzija nas ne vraća samo u unutrašnji svijet nego i u jedan prošli svijet. Ona se povezuje sa regresijom, s povratkom na primitivnije stanje razvitka, a povlačenjem u sebe dolazimo i do narcizma. Introverzija je istovremeno preduslov i sublimacije i napretka kao i regresije i narcizma. Postoje i unutrašnje veze između narcizma i eksibicionizma. Onaj koji sebe voli i sebi se divi, voli takođe da

mu se i drugi dive. U stvaralačkoj ličnosti uvijek nalazimo suprotne tendencije između pokazivanja i prikrivanja, iako obe ulaze u narcistički kompleks. Zavisi od sublimacije i regresije kod pojedinih umjetnika da li će više preovladati jedna ili druga, i u kojem će se obliku pojavljivati. Kvašćev je dao i dosta snažnu kritiku psihoanalitičke teorije tumačenja umjetnosti i mehanizama stvaranja i nastanka umjetničkih djela. On ističe da malo ima eksperimentlanih i kliničkih dokaza koji bi u cjelini potvrđivali psihoanalitičko shvatanje stvaralaštva i umjetnosti. Takođe, ne postoji jedna cjelovita psihoanalitička teorija umjetnosti koja bi obuhvatila sve grane umjetnosti i nauku o umjetnosti u cjelini. On ističe da u mnogim svojim postavkama psihoanaliza polazi od jedne već zastarjele, asocijativne i mehanicističke psihologije. Ona zanemaruje društvenu i ideološku uslovljenost ljudske svijesti i psihičkog života, te zanemaruje i relativnu zakonitost onih pojava koje važe za čovjeka određene epohe. Psihoanaliza se najvećim dijelom oslanja na biologizam, pa mnoge psihičke doživljaje i komplekse tretira kao da su prvenstveno uslovljeni instinktivnim, libidinoznim i energetičkim procesima. Psihoanaliza ne pravi razliku i poistovjećuje "ontogenezu", tj. razvitak individualnog psihičkog života sa "filogeneom", tj. sa razvitkom društvene svijesti i razvitkom psihičkog života vrste, prosto projicirajući u ove posljednje individuane procese i komplekse. "Društvena i ideološka uslovljenost ličnih "kompleksa" ili psihičkih situacija veoma je važna činjenica. Ako o njoj vodimo računa, naše tumačenje simbolike nekog dela znatno će se razlikovati od psihoanalitičkog tumačenja. Tada se nećemo naći u položaju da za neku izuzetno dramatsku situaciju i za duševno raspoloženje stvaraoca tražimo po svaku cijenu uzroke u detinjim iskustvima, a ne u stvaranju društvene svesti u zreloom dobu. Delimično možemo prihvatiti kao naučno ispravan deo Adlerove i Jungove kritike psihoanalitičkog tumačenja umetnosti. Suština ovog dela kritike je u sledećem: umetničko dela treba posmatrati odvojeno od njegovog stvaraoca, jer je ono uvek objektivizacija nekih sila u čoveku i objektivno postoje nezavisno od konkretne psihologije, od čiste

subjektivnosti svoga stvaraoca. Psihologija može objasniti psihogenezu jednog umetničkog dela, ali ne može objasniti istovremeno i na isti način "objektivni duh" koji nosi u sebi. Tamo gde završava psihologija započinje estetika. Estetiku i kulturu nemoguće je shvatiti iz neuroze. Objektivne vrednosti, koje ostvaruje umetnost, odvajaju se od svog stvaraoca, da bi započele vlastitu egzistenciju". Psiholozi koji su dobro obučeni i dobro upoznali psihologiju stvaralaštva lako zapažaju da Frojd pravi razliku između primarnih i sekundarnih procesa u mišljenju. Primarni procesi se javljaju u vidu: premještanja, pomjereanja, kondenzacije, supstitucije, sublimacije i instinktivnih potreba. Sekundarne procese karakteriše sposobnost dobrovoljnog odlaganja zadovoljenja i pravljenje plana za dobijanje zadovoljstva, tj. zadovoljenje potreba pomoću određenih objekata u realnom životu, a ne pomoću supstitucije, premještanja i fantazije, koja skreće potrebe od realnih objekata. Sekundarni (naučeni) procesi su označeni kao: tolerancija na frustracije, fleksibilnost u otkrivanju realnih alternativa, logično programiranje sekvenci ponašanja u ostvarivanju cilja. Primarni procesi uključuju određene vrste kognitivne aktivnosti u okviru kojih opada spoljašnja realnost. To su snovi, telepatija, vidovitost, javljanje neuobičajenih koincidencija, paralelnost i prekognicija (istočnjački princip - šta se s čime voli zbiti ili dogoditi), mistično iskustvo itd.

Nakon svih ovih kritičkih primjedbi psihoanalitičkoj teoriji tumačenja procesa stvaralaštva i nastanka umjetničkih djela, može se na kraju kazati i to da je psihoanaliza, ipak, dala značajan doprinos izučavanju stvaralačkog procesa i nastanka umjetničkih djela. Psihoanaliza je, prije svega, istakla katarzičan značaj umjetničkog stvaranja i povezala afektivne komponente stvaranja sa psihološkom situacijom samog umjetnika. Ona je omogućila i da se bolje objasni i osvijetli izbor tema koje književno stvaranje približuje mehanizmu sna. Psihoanaliza je bolje osvijetlila i ulogu podsvijesti u književnom stvaranju.

TALENAT I DUHOVNI DAROVI

Talenat predstavljaju izrazito razvijene sposobnosti koje pojedincu omogućuju da na području svoje talentovanosti (darovitosti) trajno postiže natprosječne rezultate. Zato je talentovanost uvijek specifična: književni talenat, muzički talenat, matematički talenat, sportski talenat itd. Sa psihološkog i pedagoškog stanovišta otvoreno je pitanje u kojoj mjeri je talenat nasljedan, a u kojoj je rezultat vaspitanja i vježbanja. Smatra se da u populaciji ima oko 2,5 % darovitih (približno koliko i mentalno zaostalih), ali da nisu svi razvili svoje potencijalne mogućnosti. Darovitost je širi pojam od talenta i može da bude samo potencijal, tj. da se ne realizuje ako za to ne postoje uslovi. Darovitost je opšti naziv za karakteristike koje pojedincima omogućuju da tokom dužeg vremenskog perioda postizu visoko natprosječne rezultate u svojim aktivnostima. U psihologiji se istražuje u kojoj je mjeri darovitost nasljedna, a u kojoj je posljedica povoljnog djelovanja okoline i vježbanja. Faktori okoline posebno zaslužuju da budu istraženi, jer se mogu mijenjati i učiniti pogodnijim. Ako se darovitost pojedinca ispoljava samo na jednom području, onda se govori o njegovom talentu na tom području. Prema Svetom pismu, talenat nije naš i nije nam dat na našu ličnu korist. Pošto to nije naše privatno vlasništvo, onda sa njim ne možemo ni raspolagati kako hoćemo. Prema apostolu Pavlu, Bog nam je podario talenat kako bismo ga mogli koristiti za opštu dobrobit, a ne za svoju ličnu korist („*Jer doći će Gospod i tražiti od nas da mu položimo račune*“). Pošto prema Svetom pismu talenat nije naš, mi za njega i nismo dostojni pohvale. Zato ako je neko zadobio pet talenata i s njima radeći i usavršavajući se duhovno zadobio još pet, onda on samo može da kaže da je Božiji sluga i da je učinio samo ono što je bio dužan učiniti. Već na osnovu ove Jevanđeljske priče može se vidjeti kakvo je učenje Novog zavjeta o bilo kojoj djelatnosti i svaka djelatnost se mora usmjeravati na umnožavanje duhovnog imanja Gospodnjeg. To što se u Jevanđelju naziva talenat, apostol Pavle označava terminom *duhovni dar*. Darovi su različiti, ali

imaju zajedničko izvorište: Duha Svetog. Svakome se daje pojava Duha na korist: nekome se kroz Duha daje riječ mudrosti, drugome riječ znanja, nekome vjera kroz istog Duha; nekome, pak, darovi iscjeljivanja, ili dar da se čine čuda, nekome dar proroštva, nekome dar za učenje jezika, a nekome za njihovo tumačenje. Prema nauci Hristovoj sve sposobnosti čovjekove nisu ništa drugo nego duhovni darovi. Imajući u vidu da je svakom čovjeku dat poneki dar i da svi darovi imaju jedno zajedničko izvorište, ukazuje na nekakav naročit cilj postojanja svih tih duhovnih darova. Dar kroz Duha nije povjeren čovjeku radi njega samog i za njega lično, već da ih koristi za dobrobit svih i pomoć drugima kao Božijeg sluga. Sveti Pavle u svojim poslanicama koristi i pojam *harizma* ili *harizmatični darovi*. Ovaj pojam kod naroda obično znači neku veliku sposobnost za proročanstvo, moć izlječenja dodirom, stvaranje čuda itd. Međutim, prema sv. Pavlu pojam *harizma* obuhvata sve duhovne darove, te su svi ljudi potencijalno duhovno daroviti ili harizmatični. Ovi spiritualni darovi Božiji su dar čovjeku i tako Bog djeluje kroz čovjeka i čini sve ove darove mogućim u stvarnom životu ljudi. Prema dosadašnjim saznanjima, može se kazati da je veći dio ljudske populacije sposoban za određen kreativan rad. Naravno, što je stvaralaštvo jednostavnije i na nižem nivou, brojnije je i učešće ljudske populacije. Međutim, kad su u pitanju najveća otkrića i izumi koji mijenjaju uobičajen red stvari u određenoj oblasti, relativno je mali broj pojedinaca koji su sposobni za takva otkrića. Prema nekim statističkim proračunima koje je već davno primjenjivao engleski naučnik Galton, takvi genijalni pojedinci javljaju se samo jednom u populaciji od milion ljudi. Psiholog Terman je, takođe, u svojoj longitudinalnoj studiji postavio kao kriterij određivanja darovitosti 1% najviših rezultata u opštim intelektualnim sposobnostima u ukupnoj populaciji. Prihvaćeno je i mišljenje da se kreativnost javlja na svim uzrastima i u svim kulturama i oblastima ljudskog rada, ali da postoji razlika u pogledu učestalosti, intenziteta i vrsti kreativnosti i darovitosti unutar ovih kategorija. Neka shvatanja objašnjavaju darovitost i kreativnost kao posljedicu specifičnih

uslova unutar i izvan ličnosti. Isto tako, potrebno je imati u vidu i to da kreativnost i intelektualna darovitost nisu potpuno jednoznačni pojmovi. Sve veći broj savremenih istraživanja pokazuje da intelektualna darovitost ne može biti sinonim za kreativnost i stvaralaštvo. Jer, postizanje izrazitih rezultata u nekoj oblasti zahtijeva ne samo intelektualnu darovitost, već i druga svojstva ličnosti, kao što su stavovi, navike, interesi, emocije itd. Samo određen sklop svih ovih osobina može da daje kreativne produkte. Ovakva i slična pitanja izazivala su interesovanja i pokretala istraživanja s ciljem da se bolje upoznaju sposobnosti i osobine ličnosti kreativnih pojedinaca. Kad je riječ o stvaralaštvu postoji i popularno uvjerenje da se sve rađa iz nemira, bola i radoznalosti. Prema našem autoru V. Stanojeviću (1972), genijalni stvaraoci imaju pačenički stvaralački duh. Zato je francuski mislilac Didro i kazao: „*Kad priroda stvara genijalnog čoveka, ona mu pripaljuje buktinju na glavi i ispraća ga u svet s rečima: Idi, budi nesrećan!*“ Iz ove tvrdnje velikog mislioca može se zaključiti da su i patnja i stradanje neophodni uslovi stvaralaštva, jer one pokreću stvaralačke snage. O tim svojim mukama, sumnjama i stradanjima pisali su mnogi stvaraoci u svojim biografijama. Savremena istraživanja se interesuju i za biološke ili genetske osnove stvaranja. Koliko su zakonitosti nasljeđivanja složene i kako ih je teško kontrolisati vidi se i iz sljedećeg: Izračunato je da ljudska jedinka u toku samo 20 svojih prethodnih pokoljenja ima oko 2.100 000 predaka. Svi ti mnogobrojni preci na neki način sudjeluju pri začeću organizma svojim činiocima nasljeđa, svojim genima. Ako se uzme samo deset pari nekih osobina oba roditelja, onda je moguće dobiti preko 60.000 različitih tipova potomaka i preko milion mogućih međusobnih kombinacija tih osobina. A pošto po zakonima genetike, ni svi nasljedni činioci ne dolaze odmah do izražaja, jer jedni preovlađuju, tj. postaju dominantni (i javljaju se u prvoj generaciji), a drugi bivaju potisnuti, tj. recesivni (i teško predvidivi kad će se pojaviti u nekoj narednoj generaciji), to se kombinacije gena stvorene pri začeću, kao i njihov kasniji razvoj u svakom

organizmu ponaosob, teško može kontrolisati. Sve to postaje još složenije ako se zna da na to mnogostruko mogu uticati različiti socijalni faktori i različiti uslovi fizičke sredine. Uočeno je da nasljeđe snažno djeluje u oblasti muzičkog stvaralaštva (u porodicama Baha, Mocarta, Betovena i drugih). Ovo je uočeno i kod nekih naučnika (Bernuli, Galilej, Line, Darwin, Galton itd.). Interesantno je navesti i istraživanje o sposobnostima i osobinama ličnosti eminentnih naučnika i stvaralaca koje je pod rukovodstvom američkog psihologa Termana obavila Koksova (1954). Ona se prvo bavila procjenjivanjem njihove opšte intelektualne sposobnosti na bazi njihovih postignuća u nauci i stvaralaštvu, a zatim je tražila u kojoj je mjeri svaki od tih istaknutih naučnika i umjetnika imao razvijenu neku od 67 osobina sa pripremljene liste. U cjelini gledano, genijalni naučnici i stvaraoci imali su u znatnom stepenu razvijene sljedeće osobine: visoko razvijene opšte intelektualne sposobnosti, izrazita motivisanost, veoma snažan karakter, razvijena imaginacija i originalnost, razvijena memorija i sposobnost rezonovanja i kritičkog mišljenja, razvijeno samopouzdanje i istrajnost u radu itd. Priroda je na svu sreću tako udesila stvari da svaki čovjek koji je naslijedio neki izuzetan talenat ili dar, ima i potrebu da ga realizuje. Ta potreba se ispoljava kroz stvaralačku težnju čovjeka, koju Sokrat naziva *dajmonijumom*, „unutrašnjim glasom“ koji ga opominje šta treba da radi i čega treba da se kloni. Platon tu posebnu vrstu sublimirane energije koja pokreće na stvaranje i od koje „duši rastu krila“ - naziva *duhovnim erosom* („kraljevskom požudom“), bez koje ne bi postojalo nijedno umjetničko, naučno ili filozofsko djelo. Čovjek se rađa sa višestrukim energijama i sposobnostima. Što je primljena blagodat veća (te blagodati po sv. Pavlu su duhovni darovi), to je veća i pozvanost i zahtijevnost za njeno ispunjenje. Prema tim darovima čovjek stoji otvoren sa mogućnošću da ih prepozna i usavrši ili da ih zanemari i zataji. Oni mu određuju ulogu u svijetu, jer ga čine pozvanim na ispunjenje vlastite prirode i višeg smisla bivstvovanja. Pokretan najdubljim urođenim stvaralačkim impulsima, blagodatima, čovjek stremlji ka

realizaciji svojih darova, čime stiče mogućnost ličnog i ljudskog ispunjenja uopšte. Platon je kao dar bogova primio ne samo ličnu obdarenost, već i činjenicu da je rođen kao čovjek, kao Helen, kao Sokratov učenik. Kod velikih umova i stvaralaca uvijek je prisutan i stav da je čovjek pozvan ne samo da stvara i tvori u svijetu u kome živi, već da mijenja i usavršava samog sebe. I ovdje se kao najbolji primjer može uzeti život i rad sv. Save. On je bio višestruko darovit i zato je mogao da postiže izvanredne rezultate i daje kreativne produkte u više oblasti. Mnoge darove je naslijedio, ali je mnoge i sam izgradio kod sebe, jer je imao i višestruke potencijale i višestruke želje za učenjem i usavršavanjem. Tako je bilo i kod naših drugih velikana: Njegoša, Tesle, Pupina. I ovdje se stvaralaštvo pokazuje kao izlazak iz zatvorenosti ličnog bića. Jer, mijenjanje sebe podrazumijeva i spoznaju vlastite prirode, poznavanje svojih jačih i slabijih strana. To je izoštrena svijest o sebi i prepoznavanje sopstvenih slabosti u cilju pokretanja težnje da se te slabosti i slabije strane naše ličnosti prevladaju. Međutim, za istinsku samopromjenu potrebno je ne samo asketsko iskustvo, već i dar ličnog preobražaja. Sam napor ne proizvodi dar, već je potreban urođeni ili prirodni potencijal, te ako toga nema, nikakvim naporom i podvigom se to ne može nadomjestiti.

JURODIVOST KAO DAR I ARHETIPSKI SADRŽAJ. -

Jurodivost je najčešći naziv za tzv. "svetu budalu", "*božijeg čovjeka*", luđaka od rođenja, na kome se, tobože, vršila i vrši "*volja Božija*" i dosta čest je lik u staroj ruskoj književnosti, ali i u književnostima drugih naroda. Pridavala mu se proročanska moć. Jurodivost podrazumijeva odstupanje od normalnog ponašanja. To su oni pojedinci koji svojom anomalnošću u ponašanju privlače pažnju i porugu okoline da bi tako prikriju duhovno savršenstvo "luda Hrista radi", sveta luda. Lik lude ili jurodivog čovjeka može se naći u svim religijama i kulturama svijeta, pa i kod nas. I naši književni stvaraoci (Andrić, Ćopić, Ćorović, Sremac i drugi) imaju likove u svojim djelima sa karakteristikama jurodivosti. Među brojnim arhetipovima, arhetip lude je najjasniji i najnesхватljiviji. Zato je važna i interesantna i psihološka sadržina ovog pojma, jer je sve to u znatnoj vezi sa arhetipovima i arhetipskim predstavama u Jungovoj analitičkoj

psihologiji, pa i dubinskoj psihologiji u cjelini. Tek razumijevanjem arhetipskog i arhetipskih predstava u kolektivnom nesvjesnom, bolje možemo razumjeti sadržinu i značenje pojma *jurodivost*. Opšte je poznato da ako želimo govoriti o savršenstvu (da bismo ga što bolje istakli i objasnili), moramo govoriti i o onome što je suprotno, tj. inferiorno ili manje vrijedno. Ali isto važi i za obrnuto. Za većinu religija i kultura gdje se javlja luda, to je znak razdora i rasula, nesreća i nedaća, brzopletosti i neumjesnosti. Prema V. Popoviću (2001) za ludu ništa nije "i suviše", nijedan zakon nije suviše moralan, nijedan tabu suviše svet, nijedno dobro nije suviše visoko. Njena suština sastoji se u tome da sve izvrće, ono što je bilo gore sad je dole, i obratno, što je bilo napolju sada je unutra, unutrašnje se pretvara u spoljašnje, a besmisleno u smisleno. U tome se i očituje paradoks, da se kroz kaos stvara poredak, i da se istovremeno, u poretku stvara kaos. Tako budala u besmislenom otkriva smisao, a u smislenom uočava besmisao. Njegova priroda je paradoksalna i ne pruža skoro nikakvu nadu da može biti shvaćen iz naše svjesne perspektive. Jurodivost se neprekidno kreće između svijeta poretka i rasula i to takvom brzinom i lakoćom kakva se ne susreće ni kod jednog drugog arhetipskog lika. U njegovom liku susreću se i iracionalno i nepredvidivo u njegovom ponašanju. Lik jurodivog tako je dobro opisan u književnostima raznih naroda, i to na veoma sličan način, baš zbog toga što se u njega uključuje toliko toga opšteg ili univerzalnog (arhetipskog) što je karakteristično za brojne kulture i religije. Prema V. Popoviću, psihološku sadržinu lika jurodivog čovjeka čine: dvosmislenost, anomalnost, djetinjastost, opsjenarstvo, česta protivrječnost, preteča je Spasitelja i njegovih predaka. Neprekidno se kreće od svetog do profanog, od nagoniskog do duhovnog, od realnog do magijskog i mističnog, od života do smrti, a ipak, nijednoj od ovih oblasti ne pripada i zato je neuhvatljiv, protivrječan i neshvatljiv za druge. Takvo je i njegovo cjelokupno ponašanje. Njemu sve pristaje i ništa mu nije dovoljno. Lako prelazi granice svjetova: iz prizemnog i nagoniskog u visoko duhovno stanje. U njegovom ponašanju uvijek su prisutni skaradnost i marifetluk, a pravila se neobično lako krše. U njegovim rukama sve što je sveto ili profano preinačiće se u svoju suprotnost. Budala je anomalne prirode, izvan granica normalnog i očekivanog, kreće se preko svih granica, nadilazi sve klasifikacije i

kategorije. Za nju nema neprikosnovenih i nepovredivih međa i zakona, bili oni religijski, kulturni ili metafizički. Rušeći sve pred sobom i sam sa sobom, sve postavljene i ustanovljene granice, on se kreće brzo, mahnito, gotovo prisilno napred-nazad i nikad ne stoji u mjestu i ne može se ničim obuzdati. U većini religija i kultura, gdje se bena ili luda javlja, on i njegovo ponašanje nagovještaji su razaranja i rasula, nesreće i nedaća, neumjesnosti i nepristojnosti. Svetost jurodivosti skrivena je od tuđih pogleda, ispoljava se kao svoja suprotnost. Svojim spoljašnjim ponašanjem jurodivi uzdižu na pijedestal bolesno, nakazno, ludo i osakaćeno, što je nepristupačno snazi razuma, uzročnim objašnjenjima, jasnim granicama, idealnim obrascima i normalnosti. Njihovo ponašanje, izgled, vrijednosti kojima mašu pred očima običnog, normalnog svijeta, ove druge zastrašuje. I ma koliko u nama izazvali smijeh, sažaljenje, osjećanje nadmoći, oni, istovremeno, svojim tajanstvenim, nerazboritim i nerazumnim ponašanjem utjeruju strah u naše kosti. Krasi ih nepredvidivost i neočekivanost i ne mogu se sputati ili okovati. Stalno izmiču našoj kontroli i to nas još više plaši. To je i strah od nepoznatog, neshvaćenog i nepojmljivog za većinu nas običnih i prosječnih u svemu. To je i strah da ne nađemo ili susretnemo u sebi isto takav lik, to je i suočavanje sa vlastitim projektovanim sadržajima izvan prostora našeg JA, što nas plaši jer je neomeđeno, vodi nas u nepoznato i ne može se kontrolisati. Zato jurodivi i jesu nosioci misterije čovjeka, a time i putokaz koji nas uvodi u "božanski mrak", on nas vodi Onome koji je neizreciv i neodrediv. Kao kolektivna personifikacija (naša arhetipska svijest i predstava) luda nekada u sebi nosi osobine i crte koje su gore od onih koje posjeduje Ja-ličnost, nekad one koje su bolje. Sveta luda je i personifikacija principa kompenzacije. Kao kolektivna personifikacija naše inferiornosti, predstavlja sve ono što nam je u našoj prirodi neprihvatljivo, strano, odvratno, ili nakazno. Jurodiva luda je istovremeno neljudska i nadljudska, bestijalna i božanska, no ono što nas najviše zastrašuje sadržano je u tome što ona ovaploćuje nesvjesno. Često se takva ludost (jurodivost) u raznim kulturama i religijama smatrala Božijim znakom ili posrednikom između svijeta bogova i svijeta ljudi. Jurodivi prenosi poruke "odozgo" i imitira božanstvo. On se na zemlju šalje po "specijalnom zadatku" i često paradira moći i attribute bogova.

Prelazeći granice gornjeg i donjeg svijeta, života i smrti, luda nam se javlja u vidu "vodiča duša". Poznavanje psihologije arhetipova i arhetipskih predstava u Jungovoj analitičkoj psihologiji i dubinskoj psihologiji uopšte, može nam pomoći da bolje razumijemo obrasce ponašanja koji karakterišu *jurodivost*.

II DIO

S T V A R A O C I

KARL LINE

U sveobuhvatnoj analizi koju je nedavno uradila poznata internet enciklopedija *Vikipedija*, Karl Linnaeus je proglašen za najuticajnijiu osobu u historiji nauke i čovječanstva. Sama ova činjenica dovoljno govori o kakvom se naučniku radi i kakav je doprinos dao razvoju nauke i ljudskog roda uopšte. Danas skoro svako zna da se moderne biološke klasifikacije (taksonomije) organizama baziraju na istraživačkom djelu velikog švedskog naučnika i prirodnjaka iz 18. vijeka Karla Linea (**Carl von Linnaeus**). Njegova želja i ambicija je bila da imenuje i opiše sve tada poznate životinje, biljke i minerale. On je 1753. godine objavio svoju dvotomnu studiju *Species Plantarum*, u kojoj je svaku biljku detaljno opisao i odredio njeno ime. Time je uveo i binominalnu nomenklaturu. Naučno je zasnovao sistematiku biljaka i tako odredio tok proučavanja raznovrsnosti biljnog svijeta kao i uzroke te raznovrsnosti. Identifikacija, imenovanje i klasifikacija vrsta glavni su dijelovi taksonomije u Lineovoj sistematici biljaka. U svom dugo-vjekom istraživačkom radu Line i jeste poklanjao najveću pažnju sistematizaciji biljnog i životinjskog svijeta. Uradio je to tako temeljito i sveobuhvatno kao niko prije njega. Posebnu je pažnju posvećivao identifikaciji, klasifikaciji i imenovanju biljaka. Kako smo već naveli, u sistematizaciji je puno uradio sam, ali se dosta koristio i rezultatima rada njegovih prethodnika u toj oblasti. U tom pogledu dosta se oslanjao i na rad velikog grčkog filozofa i prirodnjaka Aristotela koji je detaljnije opisao biljke iz svoje neposredne okoline. Line je kao univerzitetski profesor bio odličan predavač i još bolji pisac naučnih djela i rasprava. Predavao je botaniku, zoologiju, geologiju, praktičnu medicinu i higijenu i imao velike naučne uspjehe u svim tim oblastima. Njegov broj objavljenih naučnih knjiga i rasprava je impresivan i to do začuđujućih razmjera, pa je tako i kao pisac u toj oblasti ostao neprevaziđen i do danas. Sjećanja i način na koji je opisao svoje

doživljaje na svojim brojnim naučnim ekspedicijama i putovanjima ubrajaju se među najbolja djela švedske književnosti. Često se za njega kaže da je u svijetu nauke bio i pjesnik po svom stilu i zanimljivosti pisanja o prirodi, prirodnim pojavama i svojim doživljajima. Još za života bio je obasut mnogim počastima i priznanjima i postao član mnogobrojnih naučnih akademija i društava u Evropi. Kao priznanje za svoj rad dobio je i plemićku titulu.

Ovdje ćemo ukratko iznijeti kako je išao životni put Karla Linnea i kakve su bile porodične i druge prilike u kojima je rastao i razvijao se u slavnog prirodnjaka, priznatog i poznatog širom svijeta. Sliku dječaka iz Stenbrohulta, rodnog mjesta Linnea, kako se igra cvijećem dok je još bio u kolijevci, pamte svi koji su se interesovali za njegov život i djelo. Ta slika kao da nam je govorila ko će i šta će taj dječak biti kad poraste i čime će se baviti i šta će mu biti životna i najdraža preokupacija. I kasnije kad je postao poznati naučnik i prirodnjak detaljno je govorio o svojim najranijim sjećanjima na te sretne dane u rodnom mjestu. Rodio se 23. maja 1707. i to kao prvo dijete u porodici Nilsa Linnaeusa i kasnije će dobiti još dvije sestre i dva brata. Karl Line je smatrao za sretnu okolnost da je prvorodeno dijete kao i to što je rođen u maju, tj. najljepšem godišnjem dobu "kad kukavice nagovještavaju ljeto između mjeseca listanja i mjeseca cvjetanja". Otuda je i najtrajnije i najduže njegovo sjećanje na te dane iz ranog djetinjstva i prve susrete sa biljnim svijetom, posebno cvijećem, kojim je njegov otac kitio kolijevku u kojoj je nalazio dječaćić koji je sa čuđenjem posmatrao svijet oko sebe i igrao se mirisima i raznobojnim cvjetovima kad bi ga roditelji iznijeli u kolijevci u cvijetni vrt pored kuće u kojoj su živjeli. Njegov otac Nils Linnaeus je bio seljačkog porijekla i kapelan u Rashultu, a majka Christine Broderosonia je bila kći sveštenika iz susjednog sela Stenbrohulta. Tek što se rodio Karl, njegovi roditelji su se preselili u Stenbrohult gdje je njegov otac Nils Linnaeus naslijedio svog tasta koji je bio kapelan ili sveštenik i tako nastavio porodičnu tradiciju. To je pitom i veoma lijep kraj sa puno raznobojnog

cvijeća. Još dok je dijete bilo u kolijevci, njegovi su ga roditelji iznosili u cvijetne vrtove koje su sami uređivali i gajili. Otac Nils je posjedovao prilično botaničko znanje pa je zato uvijek imao veoma lijepe cvjetne vrtove kod kuće. Tek rođeno dijete je zato imalo veoma povoljne i sretne okolnosti za svoje odrastanje. Dječaćić je bio veoma radoznao od najranijih dana i imao je dobro zapažanje o svemu što se događa oko njega. Ovu njegovu radoznalost otac je još više podsticao donoseći mu raznovrsno poljsko i planinsko cvijeće ukrašavajući kolijevku djeteta. Još prije nego što je prohodao iznosio je otac sinčića u kolijevci u obližnji porodični cvijetni vrt, a ponekad i na rukama u obližnje parkove, cvijetna polja i livade u blizini kuće. Otac je brao cvijeće da se igra njime i opaža njihov izgled, boje i dijelove. Kao da je otac već tada znao čime će se njegov sin baviti i šta će ga najviše fascinirati kada odraste. Kada je mali Karl prohodao, za oca Nilsa je to bila najveća radost kao i za samo dijete, jer ga je sada otac mogao voditi u dalje predjele da se upozna sa raznovrsnošću prirode, sa raznovrsnošću biljnog i životinjskog svijeta koji ga je okruživao. Za smo tri decenije kasnije on će postati jedan od najslavnijih naučnika svoga doba i to u oblasti sistematizacije biljaka (oblast botanike) što je do tada bila potpuno neuređena oblast prema naučnim kriterijumima. Čim je pošao u školu, mali Karl je naučio čitati i pisati veoma brzo, a veoma je dobro svladao i latinski. Nije bio naročit đak, jer škola nije mogla zadovoljiti njegova raznovrsna interesovanja, pogotovo njegova interesovanja za teme iz botanike. Kada se kasnije upisao na studije, prvo u Lundu pa u Upsali, odabrao je ono što ga je najviše interesovalo, tj. botaničke studije. Sa svojim znanjem iz te oblasti veoma brzo je zadivio svoje profesore i odmah je postavljen za lektora i demonstratora u univerzitetskom botaničkom vrtu. Njegov rad je bio sada i prepoznat i cijenjen od strane naučne i univerzitetske zajednice te je ubrzo dobio i finansijsku pomoć da preduzme obimno studentsko putovanje u još neistraženo područje Laponije na sjeveru zemlje. To studentsko putovanje bilo je jako naporno, ali veoma korisno za mladog istraživača prirode. Kao rezultat tog velikog studentskog putovanja

bila je velika naučna studija objavljena na latinskom pod nazivom *Flora Laponica*. Kasnije je objavio i svoj dnevnik sa tog putovanja pod nazivom *Put po Laponiji* i to prvi put na engleskom u Londonu 1811. sa naslovom: *A Tour in Lapland*.

Po povratku sa tog studijskog putovanja i objavljivanjem svojih prvih djela, ubrzo se pročuje za mladog naučnika te odmah bude pozvan da predaje geologiju na univerzitetu u Upsali. Nakon toga preduzima i drugo studijsko putovanje i istraživanja po Laponiji i upoznaje se sa svojom budućom suprugom Sarom, kćerkom bogatog ljekara. Prema Lineovom biografu Knutu Hagbergu u to vrijeme mu je bio cilj da stekne akademski stepen doktora medicine kao i da prikupi dovoljno sredstava za objavljivanje svojih djela. Kako je planirao tako je i učinio. Uputio se u Holandiju gdje je stekao naučni stepen doktora medicine. Pošto se već bilo pročulo za njegove naučne radove vrlo brzo je dobio mogućnost da objavi svoje veliko djelo *Sistem prirode* (*Systema Naturae*) u kojem je izložio svoje revolucionarne ideje o sistematizaciji životinjskog, biljnog i mineralnog svijeta. U Holandiji je Linnaeus objavio i svoja druga znamenita djela kao: *Flora Laponica*, *Genra Plantarum*, *Critica Botanica* itd. Putovao je i u Englesku i Francusku da se upozna sa dostignućima tamošnjih prirodnjaka kao i da on njih upozna sa svojim naučnim dostignućima u istoj oblasti. Kada se nakon tih putovanja vratio u Švedsku već je bio glasoviti svjetski naučnik i to u svojoj 31. godini. Pored svog naučnog rada i dalje je nastavljao da se bavi svojom ljekarskom praksom i jednakim žarom širi svoja saznanja u mnogim oblastima: botanici, geologiji, medicini itd. Sve mu je to omogućilo da bude izabran za profesora medicine i prirodopisa na univerzitetu u Upsali, gdje je i ostao do kraja života. Iz njegove pisane zaostavštine kao što su njegovi dnevници i pisma lako se može vidjeti da je imao i veoma razvijen literarni dar. Linneov mlađi brat Samuel u sjećanjima na svog slavnog brata kad je on umro piše kako im je brat stalno za vrijeme školskih praznika, dok je bio učenik, dolazio kući i rado provodio vrijeme sa svojom mlađom braćom i sestrama i najviše im je volio pričati o cvijeću i

učiti ih kako je kojem cvijetu ime. Tako je uvijek bilo kad bi se nalazili na izletu u cvijetnim poljima i okolnim šumama. Kad bi se vraćali kući Karl je donesene uzorke cvijeća presovao i stavljao u svoj herbariji. Takođe je odlično crtao cvijeće i tu sklonost pokušao razviti i kod drugih. Učio ih je takođe ne samo kako cvijeće treba njegovati i posmatrati već, kao pravi ekspert, i iz kojih dijelova se svaki cvijet sastoji i kakva je njihova uloga i funkcija u životu cvijeta itd. Svi su mogli primijetiti njegovu sklonost za izučavanje biljaka kao i njegovu veliku radoznalost i darovitost koja se zarana počela ispoljavati. Međutim, njegovi roditelji su tada već bili odlučili da Linaeus postane teolog, iako su ustvari oni bili ti koji su kod svog još uvijek malog sina razvili interes i sklonost za proučavanje biljaka i svega u okolini njihova doma i tako položili temelje za njegovo trajno interesovanje za prirodu i svega što se u njoj događa. Trebalo je malom Karlu puno hrabrosti da kaže svojim roditeljima da on to ne želi da bude i da mu oni trebaju dozvoliti da uči i da se bavi onim što voli kao što su botanika i medicina. Slična odluka i sličan zaokret se desio i kod našeg Tesle koga su roditelji, takođe, ubjeđivali da i on treba učiti za sveštenika i tako nastaviti porodičnu tradiciju, što je on teško primio pa čak zbog toga i obolio, jer je želio da uči i studira elektrotehniku. I Tesla je bio uporan i tek kad su se njegovi roditelji uplašili za njegovo zdravlje (jer je bio teško obolio), dozvolili su mu da studira ono što je on odabrao i gdje je imao najviše sklonosti. Tesla je zaista ubrzo i ozdravio, počeo da uči ono što je oduvijek želio i kasnije postao naučnik svjetskog glasa kao i Linnaeus. Isto je bilo i sa Linneom koji je živio i radio čitav vijek prije Tesle. Ni on kao ni naš Tesla nije nastavio porodičnu tradiciju svešteničkog poziva, već je postao naučnik i prirodnjak svjetskog glasa.

Studij medicine i botanike koji je odabrao da studira Karl Linne bio je u to vrijeme veoma skup, ali i roditelji su odlučili da podrže sklonosti svoga prvenca i omoguće mu da studira ono što želi. Umjesto teoloških kupovali su mu medicinske i botaničke udžbenike i knjige.

Lineovo bavljenje biljkama i botanikom od naranjnih dana sada mu je dobrodošlo za njegov studij medicine. Pošto je do tada bio pročitao skoro sve objavljene knjige o biljkama to mu je sada bilo od velike praktične koristi u studiju i bavljenju medicinom. Počeo je da biljke sređuje i klasifikuje prema njihovoj korisnosti za zdravlje, što je tada bila praksa i kod drugih prirodnjaka. Tako je Linne od svojih prvih dana proučavanja biljaka pridavao veliku važnost ljekovitosti biljaka, ali se tu nije zaustavio kao što je to činila većina prirodnjaka toga vremena. Pored njegove želje da se što bolje upozna sa medicinskim svojstvima biljaka i njihovom ljekovitosti, on je želio da temeljitije i naučnije prouči život biljaka u cjelini, njihova staništa, razvoj, narav, njihove dijelove, njihova imena itd. Linnaeus je smatrao da je sam proces imenovanja biljaka najviši naučni prioritet. To se može vidjeti i po tome što je tvrdio da su imena put kojim se upoznaju stvari. Za ovakav svoj stav našao je potvrdu i u Bibliji gdje se, kaže on, navodi i to da je svijet doista u početku bio stvoren riječju. Da bi što bolje proučio imena biljaka čitao je sve što mu je došlo do ruke i u tom pogledu najviše su mu pomogla Aristotelova djela u toj oblasti. Sa kakvim žarom i pažnjom je čitao djela slavnog grčkog filozofa svjedoči i Linnaeusovi pisani komentari na marginama stranica (i to na latinskom kojim je on ovladao veoma rano) Aristotelovih djela o proučavanju biljaka i životinja. U Aristotelovom djelu o istoriji biljaka Line je našao sve ono što u drugim knjigama toga doba nije mogao naći, a to je prije svega: *veliki prirodni sistem*. Međutim, iako je Aristotelovo djelo *Historia Animalium* bilo prvi Linnaeusov udžbenik, on nije stao kod toga, već je nastojao da polazeći od onog što je slavni filozof postigao u toj oblasti, da ide dalje i stvori naučniji i bolji prirodni sistem, a posebno bolju klasifikaciju i sistematizaciju bljaka. Linnaeus se u svojim predavanjima i objavljenim radovima držao Aristotelove karakterizacije biljaka i životinja, ali je odavno sanjao o tome kako će jednog dana svaku biljku i životinju zvati po imenu i uvrstiti ih u svoj sitem na mjesta koja im pripadaju. Knut Hagberg, biograf Karla Linnea, piše da su prirodno okruženje, očeva obožnost i prvi

uvidi u sistem koji je stvorio Aristotel, bili su najvažniji faktori Linnaeusova razvoja u ranom periodu njegova života, tj. u prirodu dječastva. U gimnaziji je bio osrednji đak, ali je odlično vladao latinskim i dotignućima antičkih filozofa. Program po kome se tada radilo u školama, pa i u gimnaziji, ni izbliza nije zadovoljavao interesovanja mladog Linnea. Posebno je bio rzočaran što nije bilo više prostora u nastavnom planu i programu za širenje znanja o prirodi i učenja iz prirodopisnih knjiga. Zato je on sam tražio načina kako da nabavi te knjige i tako zadovolji svoju radoznalost i ogromnu žeđ za znanjem u toj oblasti. Knjige je sam morao da nabavlja i kupuje jer ih školska biblioteka nije ni imala. Ali dobre knjige su u to vrijeme bile veoma skupe, pa često nije mogao da ih nabavlja, pogotovo što majka njegova nije pokazivala neku naklonost prema interesovanjima mladog Linnea. Dakle, zbog slabijeg materijalnog stanja njegova naučna postignuća u to vrijeme nisu mogla da prate njegovu darovitost ili talentovanost u toj oblasti. Nije mogao da prati naučna dostignuća u botanici i zoologiji u drugim zemljama, jer nije imao mogućnosti da nabavlja najnoviju naučnu literaturu i rezultate istraživanja iz stranih zemalja. Na primjer, velikih zamah i dostignuća prirodnih nauka u Engleskoj u drugoj polovini XVII vijeka imali su veliki uticaj i značaj i za švedsku naučnu javnost. Ali Linne je nalazio načina da dođe do najnovnijih saznanja u oblasit botanike i prirodopisa. I sam je mnogo putovao u druge zemlje i dobro je poznao jezike i sam prevodio, pogotovo je sve sam prevodio sa latinskog koje je tada i bio dominantan u oblasti medicine i botanike. Samo na taj način je i bilo oguće da veću svojoj 24-oj godini ima obrise biljnog sistema kojeg će kasnije detaljnije razraditi i objaviti u svom čuvenom djelu: *Systema Naturae*. Svaka biljka, svaki cvijet je za Linnea bio lijep i u svojoj sistematizaciji biljaka on je vidio trag ruku nekog stvoritelja. Njegov biograf Knut Hagber o svemu tome piše ovako:

”Nama danas nije lako, pravo uočiti, šta je Linnaeus mislio, osjećao i imao na umu, kada je kao mlad student pipajući tražio put ka sistematskoj klasifikaciji u botanici, zoologiji i minerologiji. Da

shvatimo Linnaeusa, ponajprije moramo pokušati da zaboravimo najnoviji razvoj modernih nauka i s pomoću uobrazilje nastojati da slijedimo taj Linnaeusov tok misli u vrijeme, kada su te nauke još bile u povojima, dakle nama danas strane. Kad je Linnaeus svrstao vrste i rodove, rodove i razrede, nije ni pomišljao na kakvu genetičku vezu, na nasljednost i razvoj. Za Linnaeusa i njegovo doba sve su vrste bile određene jednom zauvijek, kako ih je bog stvorio u početku. Podjela u biološke skupine je zato bila za Linnaeusu sasvim nešto drugo nego što to danas znači nama. To je značilo, da je stvoritelj, kao vješt tkač, osnovom i potkom izradio jasan i lijep uzorak, tako uređen i oblikovan na prirodnim stvarima botaničkim, zoološkim i mineralnim, da promatrač u tome mora vidjeti stanovitu shemu. U ovom svijetu prirode, kakv je doređen jednom zauvijek, postoji izvjestan plan,, neka geometrijska tendencija. Priroda je od stvoritelja dobila nagon, da se ustali u stanovitim oblicima. Vrste su za Linnaeusa bile pojmovi, koji su postojali u božijoj svijesti još prije nego što je došlo do stvaranja. Zato naći sličnost i naći vezu nije Linnaeusu značilo, što znači i nama, tj. utvrditi malen dio beskrajno složenog razvoja, već mu je značilo u samoj prirodi naći tragove božijeg plana stvaranja. Linnaeusu je bilo svega dvadeset i osam godina kada je 1735. godine u Holandiji objavio prvo izdanje svoga *Systema Naturae*. U toj se knjigi vidi da je Linnaeus smatrao da ono što je pronašao nije bilo ništa drugo do: *plan stvaranja*. Sve je bilo poredano po vrstama: minerali, biljke i životinje... Linnaeus ni najmanje nije sumnjao, kako je voljom Providnosti upravo on bo obdaren, da otkrije povezanost opstanka, afinitet vrsta, onaj red, onaj sklad, koji je njemu bio izraz božijega... Sam Linnaeus je često isticao, da je on jedini čovjek koji je bio kadar izvesti to tumačenje, tj. "svrha stvaranja zemlje je nauk božiji, koji se očituje u djelima prirode, a protumačiti ga može jedino čovjek. U svom mladalačkom djelu *Critica Botanica* Linnaeus je uspio da postavi samo opšte principe nomenklature, tj. da svakoj biljci da ime, vodeći se izrekom: Ako čovjek ne zna ime ne vrijedi mu ni poznavanje stvari. Zato Linne i jeste smatrao da je nomenklatura u botanici važna isto toliko koliko

i klasifikacija. Zaista je prije Linnea u oblasti imenovanja biljaka vladala prava zbrka i tek je trebalo poduzeti velik i ozbiljan posao da bi se to dovelo u red. Zato je on tražio da imena porodica biljaka budu jednobrazna, tj. da vrste koje pripadaju istom rodu (porodici) imaju iste porodične nazive. Takođe je tražio da se ista porodična imena ne primjenjuju na vrste koje pripadaju različitim porodicama. Tu se vidi da je on tražio jasnoću i nešto što se može primijeniti u širim razmjerama. Nastojao se osloboditi starih srednjovjekovnih naziva biljaka. Kaliko je Linne bio svestran naučnik i temeljit istraživač sa neutoljivom željom za novim saznanjima i spreman da se sa svojim saradnicima podvrgne i najvećim teškoćama da bi došao do tih saznanja, svjedoče i ove njegove riječi:

”Kakav bi trud, kakvo bi istraživanje moglo biti zamornije i napornije od botanike, da nas često u tom smjeru ne goni čar neke volje, koju ni sam ne znam objasniti, tako da u svakog od nas ljubav prema biljakama nadvladava ljubav prema samom sebi? Bože dragi! Kad razmislim o udesu botaničara, vjere mi, ne znam pravo, da li da ih nazovem pametnima ili sumanutima, što se toliko oduševljavaju biljkama. K tome ću dodati samo nekoliko primjera... U svojoj sam se mladosti probijao kroz laponsku divljinu, premda nisam poznavao ni jezik Laponaca, ni njihove običaje ni način života. Živio sam isključivo od vode i mesa, bez kruha i soli. Stavljao na kocku svoj život na brdu Skulbergatu u Finnmarki, na alpskim ledenjacima, u brodolomu i među oblacima; pješačeći sam krčio sebi put kroz šume i planinske krajeve, a sve to zbog težnje da sakupim što više biljaka oskudne laponske flore.”

U ovakvim svojim sjećanjima on ne navodi samo sebe i svoje saradnike, već i druge naučnike koji su, takođe morali često svladati mnoge pa i najteže prepreke samo da bi unapredili botanička saznanja na korist nauke i cijelog ljudskog roda. Linnaeusovi saradnici su putovali po cijelom svijetu izlažući se ili najvećim zimama i snježnim olujama polarnih predjela, ili najvećim tropskim vrućinama putujući u žarke predjele Afrike samo da bi pružili biljni svijet tih predjela. Mnogi od njih su za

vrijeme tih svojih naučnih i studijskih putovanja morali izdržati i glad i žeđ i najveće hladnoće ili tropske vrućine i obolijevali od teških upla pluća i teških zaraznih bolesti u tropskim šumama Afrike, malarije i slično. Samo je njihova žeđ za znanjem mogla da ih učini tako hrabrim da su se upuštali u po život opasne rizike i da izdrže najveće napore. Ipak, mnogi od njih nisu izdržali sve te teškoće i umrli su, jer su mislili više na svoje biljke nego na svoje zdravlje. U svojim zapisima i sjećanjima svima njima Linne odaje priznanje za doprinos razvoju botaničke nauke gdje na samom vrhu stoji sam on: Carl von Linnaeus. On je bio svjestan značaja svoga doprinosa razvoju botaničke nauke i da je u topm pogledu na samom vrhu, ali je bio svjetan i značaja i doprinosa svojih prethodnika i koliko su oni svojim prethodnim otkrićima pomogli njemu da se ispne na sam vrh te naučne piramide botaničke nauke. Bio je svjestan da se on sam ne bi mogao ispeti na taj vrh bez njihove pomoći, tj, da nije stajao na ramenima svojih slavni prethodnika. Svi oni su ugradili sebe u tu botaničku piramidu znanja gdje na samom vrhu stoji sam Linnaeus. On odaje priznanje i prvim svojim učiteljima botanike dok je još u svojim dječaćkim danima obilazio okolna polja i šume tražeći rijetke biljke. Svi su oni, kaže Linne ugradili sebe u to veliko botaničko zdanje ili veliku botaničku priamidu znanja i piramidu nauke.

U svom ranom djelu *Systema Naturae* on je zastupao tezu da nema drugih vrsta do onih koje je u početku stvorio bog. Ali on je isto tako zapazio u vrtovima cvjećara odlike stvorene na umjetni način, pa i one nakazne cvjetove i biljke koje potiču od normalnih oblika. Sve ga je to navelo na studioznije razmišljanji i istraživanje takvih fenomena. Već u svom narednom djelu *Critica Botanica* on je taj problem pokušao riješiti na sljedeći način: "Sve vrste u posljednjoj liniji potiču od Svemogućeg Stvoritelja; to je nepobitno. Ali Stvoritelj je ujedno prirodi dozvolio da se koji put i našali. Zato postoje dvije razlike između biljaka: jedna je prava razlika, raznovrsna, što ju je napravila premudra ruka Svemogućega, dok je druga, varijacija u vanjskom ovoju ili obliku djelo prirode u trenutku raspoloženja za šalu. Time se cvjećari

znaju i te kako koristiti. Zato ja i pravim razliku između vrsta Svemogućeg Stvoritelja, koje su prave, kaže Linnaeus - i vrtlarovih abnormalnih oblika: Za prve držim da su od većeg značenja s obzirom na njihovog začetnika, dok posljednje odbijam zbog njihovih začetnika. Prve postoje i postojale su od početka svijeta, dok se posljednje, koje su nakazne, mogu podićiti samo kratkim vijekom.”

Linnaeus je bio već tada svjestan da takvo rješenje samo priveremeno premošćuje neke protivrječnosti i pukotine i njegovom naučnom zdanju i da to nije ono najbolje rješenje ili nešto konano čemu je on težio. Osjećao je da u njegovoj ogromnoj zgradi *Systema Naturae* već popuštaju neki važni nosači i da se ona počinje ozbiljno da ljulja. Već u svom narednom djelu *Critica Botanica*, on ponovo počinje da preispituje sistem koji je tek završio i sa oduševljenjem bio prihvaćen i pozdravljen od stručne i naučne javnosti. Počinje da sumnja da sa temeljima toga sistema koji je sam izgradio nešto nije uredu. Malo je ljudi koji bi se našli na njegovm mjestu a koji bi to uradili. To mogu uraditi samo oni kojima je više stalo do istine nego do njihova djela. U tom poletu za Linnea nije bilo dvojbe na kojoj je strani. On je bio borac za naučnu istinu do kraja. Sam je počeo da sumnja u sve što je radio. Čak i poslije svih priznanja koje je dobijao za svoj rad i svoja istraživanja, bio je spreman da počene iznova testiranje svih hipoteza na kojima je počivla njegova građevina. Svi su ga i poznavali kao takvog, tj. da mu je uvijek bilo više stalo do istine nego do slave. Nije bio sujetan i bio je svjestan da i velika djela mogu da prate manje ili veće zablude. Neprekidni rad uticao je da se kod njega počinju pokazivati prvi ozbiljniji znaci i fizičkog i psihičkog zamora. Neprekidni naporni rad učinio je da je on postao i više razdrzljiv i više svadljiv. Postepeno su mu iščezavali i njegova poznata vedrina i njegov poznati inat i radni elan. Ali te pukotine koje su se pokazale u njegovom temperamentu nisu se mogle primijetiti u njegovom smislu za pravljenje velikih naučnih sinteza i u njegovm lirskom zanosu poslom i naučnom tematikom kojom se bavio. Samo u njegovom raspoloženju spoljni posmatrač

je mogao uočiti promjenu. Sve češća promjena raspoloženja mogla se uočiti i na taj način što je znao duže vrijeme biti povučen i ćutljiv, a potom bi se kod njega ponovo pojavili svadljivost i netrpeljivost. Bila je to vjerovatno posljedica neprekidne napetosti i iscrpljenosti tokom dugog stvaranja svog monumentalnog djela. Prema njegovim biografima ovu životnu krizu on je uspio prebroditi i kasnije pokazati više životne mudrosti, osjećanosti, humora i životne radosti. Ipak, sa godinama krize su se ponovo javljale i on je ponovo postajao malodišan, kolebljiv, djetinjest, sumnjičav i razdražljiv. Ponovo je bio sklon jakim osjećanjima i jakim riječima, često je znao odustajati od tek započetkog posla. Posebno se u zadnjim godinama svoga života počeo češće žaliti, imao česte promjene raspoloženja, smatrao sebe mučenikom i sumnjičavo gledao na druge plašeći se njihovih nedobronamjernih ciljeva. Ipak, on je do kraja svog života bio opsjednut istraživačkom i teorijskom strašću, posebno strašću za sintezom koja ga je podsticala da traži nove dokaze za svoje hipoteze i tako zadovoljava svoje nepresušne želje za novim saznanjima. Iako se primjećivala promjenljivost u njegovom emocionalnom životu, još uvijek je imao veliku racionalnost koja mu je omogućavala da se u potpunosti preda svojim istraživanjima. Bio je zaokupljen svojim otkrićima u sistemu prirode u njenoj jedinstvenosti i njenom pravilnošću u beskrajnoj raznolikosti.

Sve nam ovo govori da je Linnaeus, kao i drugi veliki i genijalni ljudi, bio složene i komplikovane naravi. Možda je bio i miljenik bogova, kako to ističe njegov biograf Knut Hagberg, što je rano učinio velika naučna otkrića i za njih dobio priznanja i slavu. Linne je u cilju sveobuhvatnosti svojih naučnih istraživanja prokrstarao uzduž i poprijeko svoju rodnu Švedsku, a pogatovo njene polarne dijelove kao što je Laponija koja je do tada još uvijek velikim dijelom bila nepoznata. Njegovi studenti i saradnici su putovali u Japan, Afriku i Južnu Ameriku da traže neobične biljke i životinje kao i da opišu život i običaje još nepoznatih i neistraženih naroda i kultura. Njegovi učenici su, može se kazati, prokrstarili zemaljsku kuglu uzduž i poprijeko i izdržali najteže napore,

izlažući se i najtežim uslovima, a neki čak i rizikovali svoj život, samo da bi dali svoj doprinos nauci i pomogli Linneausu da izgadi svoje veliko djelo. Ostala su zapisana svjedočenja njegovih učenika i saradnika šta su sve izdržali i kakvim sve opasnostima su se izlagali na tim svojim velikim putovanjima. Često su ostajali bez hrane i danima gladovali što je činilo njihov organizam slabijim i neotpornijim na razne bolesti, pa i one najteže kao što su malarične bolesti u tropskim predjelima Afrike, Sumatre ili Jave. Linnaeus je imao veoma široka i raznovrsna interesovanja. Bavio se proučavanje i životinja i biljaka i minerala. Posebno se interesovao za selidbe ili migracije ptica o čemu se u njegovo vrijeme nije puno znalo. Njegova istraživanja u toj oblasti su savremena i danas. To je zahtijevalo dug i naporan rad kao i posmatranje i istraživanje na terenu u šumama i poljima. Svoja posmatranja i istraživanja ponašanja ptica je pripremao i izvodio veoma brižljivo i sve tačno bilježio. Ustanovio je, na primjer, koje se ptice sele a koje ne, kad se sele, a često je navodio i gdje se sele, a ponekad i kako se sele. Ustanovio je i tri velika smjera selidbe prekao Sredozemnog mora. O tom svom istraživanju migracija i ponašanja ptica i drugih životinja napisao je niz monografija koje je objavila Švedska kraljevska akademija nauka.

Mnogi su isticali da su Linneovi opisi biljaka i životinja ravni najboljim književnim djelima po ljepoti opisa i stilu. Imao je neobično jasan i jednostavan stil pisanja, što nije umanjivalo naučnu vrijednost njegova djela, već doprinosilo njegovoj popularizaciji. Posebno se u tom pogledu ističu opisi i analiza atmosfere šume, radosti dubrava ili kada na svijet dolaze mladi, opisi staništa, njihova izgradnja i podizanja mladih itd. Tu su sjedinjeni svi utisci i doživljaji i estetski i emocionalni i vizuelni. Zato, iako se za Linnea može kazati da je bio pjesnik po svojoj širokoj i emotivnoj duši, on je, ipak, prvenstveno naučnik. I Darwin je gajio veliko divljenje prema Linneausu i u njegovim djelima se prepoznaje Linneov stil pisanja i prikazivanja prikupljenih i posmatranih činjenica. I Darwin je imao lineovsko osjećanje radosti i ljubavi za sve ono što je neobično i rijetko. I mnogi drugi naučnici su se

ugledali na Linneov stil pisanja. Linnaeusovi zapisi nisu bili samo naučni već i lirski i književni, jer su imali puno lepote u sebi. Sam Linne je doživljavao veliko ushićenje posmatrajući kao sunce izlazi i kako se premješta po nebu i kako ptice tek što je svanulo nad jezerom prosto podivljaju od života i radosti, ćurliču i pjevaju, lete tamo – amo, spuštaju se do obale i prskaju se krilcima, rone, stresaju i šire svoja krilca kako bi se što brže osušila. I odjednom bi zavladao mir, piše Linne, koji bi to sve posmatrao sa oblžnje klupe gdje je sjedio u hladu i neprimijećen. Tada je to djelovalo Linneu kao neko rajsko mjesto ili nešto nalik na najljepši san. Smatrao je da u prirodi djeluju božanski zakoni samo se ljudi trebaju potruditi da ih otkriju. On doslovno kaže:

”Zbog toga mora biti jasnije od dana, da su prirodne nauke važnije od svih nauka i najzaslužnije da im čovjek posveti sav svoj rad i napore, jer su to više-manje božanske nauke. One nam ne otkrivaju smo razloge stvaranja čovjeka, nego nas ravno vode spoznaji o stvoritelju, o mudrosti, o sveznanjnu, o svemoći i milosrđu, bez čijih se saznanja mi ne bi mogli koristiti svim ovim dobrima zbog kojih smo stvoreni. Put, kojim moramo ići, istraživanje je tvorevina božijih. On nas je doveo na svijet, koji je snabdjeven i ukrašen neograničenom različitošću proizvoda prirode. Da je ova zemlja, zajedno sa svim onim što je na njoj, stvorena zbog čovjeka, tvrdnja je koju uopšteno prihvataju teolozi. Dakle, ne zanemarujmo božije tvorevine, nego poštujmo pomoću njih pravog gospodara! Objavimo tvoja čudesa, o gospode, i neka ljudi cijene tvoju zapanjujuću moć. Jednom riječju: razmišljanje o prirodi uvodi nas u božanski radosno raspoloženje, ono je stalno veselje u duši, početak njene obnove i najviša tačka ljudskog zadovoljstva. Kad duša sudjeluje u tome, ona, kao da se budi iz obamrlosti i izlazi u svjetlo, u takoreći rajsku zemlju ili raj na zemlji, zanesena, bez svijesti o vremenu, koje protiče...” Iz ovga se vidi da je Linnaeus u svom sistemu prirode čovjeku dao posebno mjesto. On ovim samo potvrđuje hrišćansko učenje da je svijet stvoren zbog čovjeka. Sve što postoji, postoji radi čovjeka. Ovo je uobičajena dogma hrišćanske vjere, ali u njenoj primjeni Linne je

bliži Aristotelu nego Bibliji. Linnaeusov bog je bog stvaralac iz Starog zavjeta. Isto tako, bog je stvorio čovjeka da se divi njegovom djelu. Da bi to postigao - dovoljno je da čovjek stekne znanje o prirodi - tvrdi Linne. Začuđenost ljepotom i raznolikošću prirode ukazuje na djelovanje božanskih zakona u prirodi. Linnaeus je zaista sve to i posjedovao: i začuđenost i radoznalost i neutoljivu žeđ za novim saznanjima o prirodi i njenim zakonima beskonačnosti i opstanka. I za njega se može reći, kao i za Šekspira, da je njegovo najtananije svojstvo sposobnost čuđenja. Iz njegovih zabilježaka koje je često i uredno vodio vidi se veoma upečatljivo šta je on mislio i osjećao prema životu. To se može vidjeti i iz njegovih brojnih pisama koje je pisao prijateljima, porodici i saradnicima. Iz te svoje pisane zaostavštine kao i iz zabilježaka iz svojih dnevnika vidi se da je imao i veoma mnogo književnog dara, a bio je i veliki stilista i imao osjećaj za izraz i rečenicu.

Bio je i neobično, ne samo radoznao, već i veoma hrabar istraživač. Gdje su se drugi plašili rizika od nepoznatog, on je upravo tamo išao i tamo upravljao pogled. Privlačilo ga je sve nepoznato i raznoliko. Imao je višestruke darove, bio je dobar botaničar, ljekar, profesor, prirodnjak i pisac. Ukratko, bio je pisac i mislilac. Za svoje djelo bio je obasut počastima i postao je član većine naučnih društava i akademija tadašnje Evrope. Dobio je 1762. i plemićku titulu i ime promijenio u fon Linne. Studenti iz svih krajeva svijeta dolazili su da slušaju njegova predavanja. Mnogi od njih su učestvovali u velikim naučnim ekspedicijama i postali Linnaeusovi sljedbenici ne samo u nauci već i po tome kako se radi, kako se voli naučni rad kako bi se tome posvetio i cio život. I mnogo godina poslije njegove smrti, ostao je model naučnika i zanesenjaka koji su mladi istraživači rado slijedili.

Kao i sva velika naučna i umjetnička postignuća i Linnaeusovi stvaralačko postignuće je prolazilo kroz neke karakteristične psihološke faze stvaranja, faze stvaralačkog mišljenja o kojima smo već ranije govorili.

Svi se slažu da i Linnaeusovo djelo, svojom kompozicijom i umjetničkom vrijednošću, prevazilazi i vrijeme i prostor u kojem je nastalo. Još za života je stekao planetarnu slavu uvođenjem binomne nomenklature u taksonomiju. Linnaeus je razdjelio prirodu na carstva, razrede, redove i rodove, te uveo praksu pridruživanja latinskih naziva svim živim bićima što se i danas koristi. Napisao je blizu sto knjiga, najviše iz botanike, i preko trista naučnih radova, pa je po tome i prozvan "princ botanike". Uz finansijsku pomoć dva prijatelja 1735. godine objavio je čuveno djelo *Systema Natura* na 11 strana (13. izdanje već je imalo 3000 strana) sa frazom "Deus creavit, Linnaeus disposuit" ("Bog stvorio, Linne posložio"), gdje je formulisao tri carstva. Biljke su klasifikovane na osnovu polnih karakteristika u 24 klase. Linne je bio prirodnjak u pravom smislu te riječi, ali prvenstveno botaničar. Govorio je da proučavanje prirode automatski vodi ka poznavanju boga. Bio je izvanredan pisac, toliko dobar, da je bio hvaljen i od poznatih književnika svoga vremena i kasnije. To je postizao i time što je pisao jednostavnim i razumljivim stilom sa puno parabola kao i u Bibliji. Najtalentovanije učenike zvao je svojim "apostolima" i često ih je slao na nesigurna putovanja oko svijeta, sa kojih su mu vjerno slali skupljene biljke. Mnogi od njih su i umrli ili izgubili svoje živote u izvršenju takvih zadataka u dalekim krajevima Zemlje gdje su otišli po zadatku. To samo govori o tome koliko su mu bili odani, koliko su ga cijenili i bili posvećeni i njemu i poslu kojim su se zajednički bavili. U sveobuhvatnoj analizi koju je nedavno uradila poznata internet enciklopedija *Vikipedija*, Linne je proglašen je za najuticajnijiu osobu u istoriji nauke i čovječanstva. Umro je 10. januara 1778. i sahranjen u katedrali u Upsali. Ostao je nezaobilazan uzor svakog botaničara, pa i naučnika uopšte, a na svim univerzitetima i danas studenti uče o Karlu fon Linnaeusu, tvorcu binomne nomenklature.

NIKOLA TESLA

Često se danas kaže da ugled jednog naroda ne čine toliko ni veličina zemlje, ni broj stanovništva, ni prirodna bogatstva, već prije svega duhovne vrijednosti i stvaralačke moći pripadnika toga naroda. Zasluga takvih kreativnih pojedinaca ne mjeri se samo po tome koliko su zadužili svoj narod, već i prema njihovom doprinosu dobrobiti cijelog čovječanstva. Lista takvih pojedinaca je veoma mala i mogu da prođu i stoljeća dok se u nekom narodu rodi takav velikan. Jedan od takvih velikana je i naš Nikola Tesla – genijalni naučnik i pronalazač. Zato Tesla i njegovo djelo pripadaju čitavom svijetu, čitavom čovječanstvu. On je stvorio besmrtno djelo iz koga su proizišle i nove naučne oblasti i nove tehničke grane. Dao je snažan podsticaj i drugim naučnicima i istraživačima da rade i istražuju sa velikim uspjehom – što su i oni sami uvijek isticali i priznavali. Neki od njih su postali najslavniji fizičari današnjice i dobitnici Nobelovih nagrada, kao što su Ruterford, Miliken, Amstrong, Borg, Kampton i mnogi drugi.

Koliko je Tesla svojim naučnim pronascima zadužio cijelo čovječanstvo – najbolje nam govore riječi engleskog profesora R. Kapa – koje je on izgovorio na svom predavanju u povodu stogodišnjice rođenja Nikole Tesle.

"Daleko u praistoriji anonimni genije pronašao je točak. To je bilo jedno od najkorisnijih djela koje je jedan čovjek ikada dao svome rodu. Ali ovaj pronalazak, ipak, je bio sasvim očigledan – za razliku od Teslinog pronalaska jednog nevidljivog točka – koji je napravljen ni od čega drugo nego od nevidljivog magnetnog polja – što je i tajanstvenije i udaljenije od očiglednog – i to je ono što mi dugujemo Tesli. Tako nešto moglo je da ponikne smo u jednom briljantnom i jedinstvenom intelektu". (Prema: A. Milinković, 2000: Tesla: pronalazač za treći milenijum).

Ali Tesla je bio i višestruki genije sa višestrukim sposobnostima i višestrukim darovima: odlično je poznavao strane jezike, bavio se filozofijom, književnošću, astronomijom, istorijom, a značajni su njegovi doprinosi medicini, kosmologiji,

psihologiji (bavio se snovima), telepatiji, bavio se astralnim i paralelnim svjetovima, itd. Njegovi izumi su direktne preteče današnjeg električnog noža, kompjutera itd. Imao je natprirodnu osjetljivost čula i nevjerovatnu imaginaciju i žive predstave (mentalne slike ili mišljenje u slikama).

Prema biografu V. Popoviću (1956) Nikola Tesla je rođen 10. jula (po novom kalendaru) 1856. godine, od oca Milutina Tesle, pravoslavnog sveštenika u selu Smiljanu, i majke Georgine – Đuke, rođene Mandić. Pitomo i mirno selo Smiljan, sa svojim njivama i livadama leži svega desetak kilometara od Gospića. Gospić je tu najveće mjesto i po svom položaju je prirodni centar ličke visoravni. Svuda unaokolo se šire i prostiru gospićka polja ka horizontu na kome se ocrtavaju vrhovi susjednih planina. Dakle, po svom porijeklu i po mjestu rođenja, može se reći da je Tesla dijete iz naroda i taj neposredni dodir sa prirodom, selom i narodom morao je imati jak uticaj na njegov razvoj i kao čovjeka i kao naučnika. Ponikao u skromnoj, ali obrazovanoj sredini, gdje su duhovne vrijednosti bile uvijek iznad materijalnih – usvojio je i zadržao mnoge pozitivne odlike koje su mu pomogle da se održi u tuđini – gdje je proveo skoro čitav svoj život, daleko od svojih i svog zavičaja. Preko svojih roditelja Tesla je primio u nasljeđe sve najbolje osobine dinarskih predaka, u vidu neobične nadarenosti. I po ocu i po majci Tesla vodi porijeklo iz čisto srpskih porodica, koje su se ovdje nastanile vjerovatno u doba velikih seoba Čarnojevića – kada se i dogodilo do tada najveće pomjeranje srpskog naroda na zapad i sjever. Teslin otac Milutin nije se povinovao očevoj želji, koji je i sam bio isluženi oficir, da završi oficirsku školu. Milutin je tu školu napustio i krenuo sasvim drugim putem, upisavši se na pravoslavnu bogosloviju koju je i završio kao najbolji đak. Nešto slično uradiće i njegov sin Tesla kasnije – ne htijući da se bavi sveštениčkim pozivom što mu je bio otac i što je otac želio – već radikalno mijenja pravac svog životnog puta postajući naučnik i istraživač koga svijet do tada nije niti poznao niti imao. Samo prevelika očeva ljubav i popustljivost prema svom darovitom, ali i krhkom i bolešljivom

sinu (u djetinjstvu), kao i Teslina žarka želja i upornost – omogućili su mu da ide svojim putem i za svojom zvijezdom vodiljom.

Po završetku bogoslovije Teslin otac Milutin se odmah oženio Đukom – kćerkom istaknutog i uvaženog sveštenika Nikole Mandića iz Gračaca. Postavljen je prvo za kapelana, sveštenika, početnika u Senju, gdje je živio od 1846. do 1852. U tom periodu rodilo mu se troje djece: sin Dane kao drugo dijete (koji će kasnije nesretno nastradati) i dvije kćeri Milka i Angelina. Nakon toga Milutin je prešao u selo Smiljan za administratora, a stalni paroh smiljanski postao je 1857. Ovdje mu se pored još jedne kćeri rodio i sin Nikola, koji će kasnije postati genijalni pronalazač i naučnik. Kada su djeca pristigla za školu Milutin je tražio i dobio premještaj u Gospić, gdje je i ostao sve do svoje smrti 1879. Ostalo je upamćeno da je Teslin otac Milutin bio veoma učen, darovit i trezven čovjek. Bio je veoma načitan i dobro je govorio njemački i italijanski, a imao je i vlastitu biblioteku. Po ondašnjim časopisima i novinama objavio je niz članaka i rasprava o ekonomskim i kulturno-prosvjetnim problemima Like, a pisao je i pjesme. Bio je vatreni pobornik otvaranja srpskih škola i obraćao je veliku pažnju na vaspitanje svoje djece. Kad je kod malog Nikole primijetio znakove darovitosti – počeo je da mu posvećuje više pažnje u želji da podrži i još više podstakne ono što je priroda nagovještavala. Sveštenečki poziv je smatrao kao nešto uzvišeno, pa je i sve tri svoje kćeri udomio za sveštenike. Taj za njega uzvišeni poziv bio je namijenio i svom mezimcu Nikoli – ali on će krenuti sasvim drugim putem, putem naučnika i pronalazača.

Uspomena na Teslinu majku ostala je kod svih sačuvana pod narodnim imenom Đuka, dok je njeno kršteno ime Georgina potpuno palo u zaborav, čak i kod rodbine. Ona potiče iz stare i ugledne ličke porodice Mandić koja je kroz naraštaje davala ugledna sveštena lica. Među njima je najpoznatiji bio mitropolit Petar Mandić, rođeni brat Đukin. Tesla ga je volio i cijenio i s njim imao čestu prepisku. Veoma je poznat i Teslin pradjed po majci, prota lički Toma Budisavljević (1750-1825).

Kao najstarije žensko dijete u kući, Đuka je još kao djevojčica morala da preuzme sve poslove u kući poslije smrti njene majke. Stalno zauzeta, nije imala vremena da pohađa školu i tako razvije svoj prirodni dar. Ali njena bistrina i neobično dobro pamćenje bili su joj od neprocjenjive koristi. Ono što je jednom čula ili zapazila – ostajalo joj je u trajnom pamćenju – tako da je ona na svoj način izgradila jak duhovni život.

"U preranoj stalnoj borbi za svoje i sebe, postala je odvažna i preduzimljiva i jake volje. Docnije, u životu, uživala je ugled i poštovanje od svih koji su je izbliže poznavali. Volela je narodne pesme i mnoge je znala napamet kao i čitave odlomke iz Njegoševa *Gorskog vijenca*. Bila je u stanju da satima ređa stihove i svi su je rado slušali. Tada je često uzimala malog Nikolu u svoje nežno materinsko krilo i učila ga kroz narodnu pesmu i prvoj istoriji svoga naroda, i govorila mu o velikim i plemenitim delima iz srpske prošlosti. Bačeno seme je najbolje urodilo. Ona je prva budila kod svoga sina pesničko nadahnuće toliko potrebno za poznije stvaranje. Za svoj pronalazački dar, Tesla je češće isticao da duguje mnogo ovoj darovitoj, jednostavnoj ženi, tako bliskoj onim neznanim umetnicima iz naroda, velike stvaralačke mašte i vrlo tanana ukusa koji u rezbariji, ćilimarstvu i vezovima ostavljaju za sobom dela od velike umetničke vrednosti. Đuka je u svom kraju bila poznata po svojoj spretnosti u pronalaženju i izmišljanju korisnih stvari za domaćinstvo, kao i po svojim rukotvorinama i vezovima divnih šara i boja po narodnim motivima. Izgleda da je pronalazačka crta bila jako izražena u porodici Mandić" (V. Popović, N.Tesla, 1956, str. 25).

Svoje roditelje Tesla je mnogo volio i cijenio i uvijek je isticao koliko su oni zaslužni za njegove uspehe. O tome je govorio u svojim sjećanjima *Moji pronalasci*. O ocu je govorio da je bio veoma učen čovjek, pjesnik i pisac. Takođe je imao izvanredno pamćenje i mogao je da navodi poduže odlomke i stihove iz raznih djela na stranim jezicima. Tesla se sjeća kako ga je otac, dok je još bio mali, vježbao u pogađanju tuđih misli, pronalaženju grešaka u načinu izražavanja, učenju računa napamet

itd. Sve je to imalo za cilj da pojača pamćenje i rasuđivanje, a naročito da se razvije kritičko rasuđivanje – što je bez sumnje bilo vrlo korisno za kasniji razvoj Teslina kritičkog i naučnog duha.

Roditeljski dar i neposredna prirodna okolina sela Smiljan sačinjavali su svijet u kome je mali Nikola provodio prve godine svoga ranog djetinjstva i iz njega crpio prve utiske o životu, prirodi, stvarima, ljudima i događajima. Prvo troje djece već su išli u školu kada je mali Nikola prohodao. Ta povećća razlika u godinama doprinijela je da se mali Tesla rano osami i da sam traži sebi zabavu. Rastao je u slobodi i širini koju može da pruži samo selo. Zato je mali Nikola i zavolio prirodu i ona mu je postala najvažniji drug u zabavi i igri i najbolji učitelj u spoznaji ne samo svijeta koji ga okružuje, već i samog sebe. U miru te netaknute prirode razvijala se i ona potreba za samoćom i povlačenjem, koja je tako karakteristična za većinu darovite djece i mladih, a koja je Tesli tako godila cijelog života i navodila ga od najranijih dana na posmatranje i razmišljanje ne samo o, za njega zagonetnoj prirodi koja ga okružuje, već i o sebi samom, svojim osjećanjima, tajnama života i nadama za bolje sutra za čitav ljudski rod. Većina njegovih biografista ističe da je mali Nikola tih nekoliko prvih godina ranog djetinjstva do polaska u školu proveo bezbrižno.

"Bio je živahan, radoznao i plašljiv. Godišnja doba su se smenjivala, i priroda je dobivala drugi izgled. Posle duge i dosadne zime nastajao je sa prolećem i sunčanim danima veseli život, i on je opet mogao slobodno da se igra oko roditeljske kuće. Svima bliska i ozelenela šuma privlačila ga je, ali dugo nije kročio u nju, plašilo ga je njeno šuštanje i onaj tajanstveni mir. Najomiljeniju zabavu nalazio je na potočiću, koji je silazio iz šume i žuborio pored kuće" (V. Popović: Isto djelo: str. 29).

Iz ovih nekoliko crtica iz Teslinog djetinjstva može se vidjeti da je on imao sve karakteristike darovitog djeteta, ne samo u intelektualnom pogledu, već i u oblasti emocija i osjećanja – što je tako karakteristično za rano ispoljenu darovitost. Ne samo da je njihovo mišljenje raznolikije i na višim nivoima u poređenju sa vršnjacima, već su i njihove emocije i osjećanja daleko

raznovrsnija, bogatija i dublja. Ona više osjećaju i dublje doživljavaju svijet i sve ono što ih okružuje. Te svoje karakteristike i bogatstvo osjećanja zadržavaju do kraja života. Baš zbog toga što su više osjećajni (savremeniji izraz: emocionalno daroviti) oni drukčije i snažnije doživljavaju i svijet oko sebe i veoma su osjetljivi na nepravdu i lako ranjivi – što mogu da nose kao bolnu uspomenu čitav život. Dešava se baš da zbog svoje velike osjećajnosti takve osobe i više trpe i ostaju neshvaćene u svojim nastojanjima da učine svijet boljim i pravednijim. Oni uvijek teže ka moralnim standardima višeg reda i o sebi uvijek misle da mogu i trebaju uraditi bolje i više; veoma su samokritični i uvijek spremni na samoanalizu. Ta njihova duboka zabrinutost za moralnost i pravdu posebno je bolna ako moraju da žive u svijetu nasilja i nepravdi – što ih često dovodi u situaciju da budu neshvaćeni, prolazeći kroz velike emocionalne krize i unutrašnje konflikte. Nihovi moralni standardi, moralne vrijednosti i očekivanja su iznad prosjeka u poređenju sa većinom. Oni ranije postaju svjesni moralnih problema i pitanja razvoja porodice, pojedinca i opštih pitanja i problema razvoja čovječanstva u cjelini. Karakteristike njihove ličnosti su: težnja ka ličnim idealima i osjećajnost za probleme humanosti i čovječanstva; autonomnost, autentičnost i socijalna odgovornost; samoaktuelizacija i harmonija s principima univerzalne pravde.

Tesla je naučio da piše i čita i prije polaska u školu, jer je rastao pored brata i sestara koji su već išli u školu. Zato mu prvi dodiri sa školom i nisu bili toliko interesantni i više je učio iz svojih usamljeničkih izleta u prirodnoj okolini, provodeći sve više vremena u šumi i na obalama okolnih rijeka i jezera. Najviše ga je interesovala voda (potočići, rijeke, jezera) i njena tajanstvena snaga da pokreće njegove prve točkiće koje je napravio još prije polaska u školu. U toj beskrajnoj tišini i slobodi mogao je da zadovolji svoju radoznalost izvedeći svoje prve eksperimente o iskorištavanju vodene snage i praveći svoje prve modele vodenih turbina – što mu je davalo moćan podsticaj za njegov pronalazački dar. To iskorištavanje vodene snage fasciniralo ga je do kraja

života. Još kao dijete, provodeći vrijeme na Plitvičkim jezerima, maštao je o tome kako će jednog dana izgraditi prvu električnu centralu na vodopadima Nijagare – što mu je i pošlo za rukom. Koliko li je samo prepreka morao savladati da bi ostvario svoje želje i svoje ciljeve, ne samo kasnije u tuđini, već i kao dijete – nailazeći često na nerazumijevanja za svoju istraživačku radoznalost. Za česta "lutanja" i provođenje mnogo vremena oko rijeka i jezera bio je često prekoravan od roditelja, ali i strica, o čemu Tesla govori u svojim sjećanjima.

"Moj stric nije voleo što ovako ludo trošim vreme i često me je zbog toga prekoravao. Mene su, međutim, oduševljavali vodopadi Nijagare, o kojima sam čitao u nekim knjigama, i u svojoj mašti sam stvorio slike ogromnih vodenih točkova koje voda okreće. Stricu sam kazao da ću jednog dana otići u Ameriku i ostvariti svoj plan. Posle trideset godina moje ideje bile su ostvarene na Nijagarinim vodopadima i ja sam se čudio neizmernoj tajni čovekovog uma."

Možemo samo zamisliti sliku njegovog strica dok je slušao ove riječi i sa čuđenjem se pitao da li je to dijete bilo normalno. Upravo to jeste odlika genija da vidi smisao u besmislicama običnog čovjeka. Iz navedenog Teslinog sjećanja pada u oči koliko je snažna njegova vizualizacija događaja i vizuelno pamćenje. On u svojoj mašti i svom mišljenju može da stvori precizno slike onog što želi da uradi i to mu je lakše nego opisati to riječima. Imati tako žive slike i predstave o onom što će tek nastati (u ovom slučaju radilo se o djetetu koje će svoje snove ostvariti nakon trideset godina) to tzv. mišljenje u slikama – je karakteristika visoke nadarenosti i kreativnosti. U analizi vlastitog kreativnog procesa i Ajnštajn je primijetio značajnu ulogu vizuelne obrade podataka kad kaže: "Izgleda da riječi nemaju nikakvu ulogu u mehanizmu mog mišljenja. Jedinice koje mi služe kao elemenat mišljenja jesu određeni znakovi i više ili manje jasne slike". Poznato je da u oblasti otkrića i pronalazaka radoznalost ima ne samo pokretačku, već i odlučujuću ulogu. To je ne samo začuđenost pred tajnama prirode i života, već i težnja da se dozna nešto više i o sebi i

drugima, o prirodi koja nas okružuje, o stvarima, događajima i pojavama sa kojima se susrećemo. Radoznalost je kod djece urođena i to je iskonska težnja da se nešto sazna ili ispita. Prema pričanju njegove rodbine – Tesla je još prije polaska u školu pokazivao jaku znatiželju da ispita kako stvari funkcionišu, volio je da eksperimentiše i pokuša primijeniti ono što je zamislio (napraviti igračku, neki stroj ili slično). Živo se zanimao za sve što se dešavalo ili što bi vidio. Imao je neobično razvijeno pamćenje za svoj uzrast. Prema pričanju njegovih roditelja bio je pretjerano osjetljiv i lako ranjiv. Naročito su mu dugo u sjećanju ostajali tužni događaji. Sve nam to govori da je mali Nikola bio ne samo intelektualno, već i emocionalno darovit. Osjećao je dublje, pa je zbog toga i patio više kad bi se odigrali tužni događaji ili dogodila nepravda. Imao je neobično bujnu maštu pomoću koje je bio u stanju da dočara sebi jedan novi, zamišljeni svijet, čije se granice razmiču u nedogled, i koji se nadovezuje na ono što je stvarno preživio. Prema sopstvenom kazivanju znao je čitave noći, osamljen u tišini svoje sobe i dok su njegovi vršnjaci uveliko spavali – u svojim mislima preduzimati putovanja kroz nepoznate predjele, svemir, gradove, zemlje – i divio se svemu tome i osjećao uzbuđenost kao da mu se to događa i na javi.

To je moglo da doživi samo dijete koje je posjedovalo ogroman razum, maštu i osjećanja – što će i biti najbitniji preduslov za njegova kasnija genijalna otkrića i pronalazke.

Da je to tako, može se vidjeti i u Teslinim sjećanjima: *Moji izumi* (My Inventions, New York, 1919), gdje govori o svojoj mašti i pronalazačkom daru.

"Naši prvi poduhvati sasvim su instinktivni i proističu iz žive i nedisciplinovane mašte. Kad dođemo u zrelije godine, naš razum dolazi sve više do izražaja i postajemo sređeniji i počinjemo razmišljati. Ali oni raniji impulsi, iako nisu neposredno produktivni od najvećeg su uticaja na naš razvitak i mogu biti odlučni i za dalju našu sudbinu. I, doista, sad osećam da bih, da sam ih bio razvijao umesto što sam ih potiskivao, moj prilog čovečanstvu bio od veće

vrednosti. Ali sve dok nisam postao zreo čovek nije bilo jasno da imam pronalazački dar".

Ali veoma važna komponenta darovitosti nije samo veoma razvijen um, razvijena mašta i osjećajnost, već i ogromna žeđ za znanjem, tj. ničim sputana radoznalost da se dozna više o sebi i svijetu koji nas okružuje. Istraživati i eksperimentisati da bi se vidjelo kako stvari i događaji funkcionišu, da bi se proniklo u tajne prirode i smisao života – jedini je način da se ta neutoljiva žeđ za znanjem zadovolji. Tesla je, pored velike intelektualne snage i izvanredne mašte, imao i neobičan dar za vizuelno pamćenje i vizualizaciju događaja. U svojoj glavi mogao je da stvori precizne slike onoga što još ni sam, niti bilo ko drugi prije njega – nije vidio u realnosti. Istraživanjima je dokazano da je to upravo jedna od bitnih karakteristika genijalnih naučnika i pronalazača, i o tome postoje mnogobrojna svjedočenja njih samih. Njihovo mišljenje je jasno pokretljivo i mogu da misle u slikama, što je karakteristika više nervne djelatnosti desne hemisfere mozga. Ta istraživanja u oblasti centralnog nervnog sistema su pokazala da su za kreativne procese važnije funkcije desne hemisfere, mada se najbolji rezultati postižu kad se omogućući skladno i integralno funkcionisanje obje hemisfere. O toj svojoj sposobnosti da sebi tako živo predočava ono što je naumio da konstruiše (tzv. mišljenje u slikama), Tesla govori u svojim sjećanjima da se mogao uvijek prepustiti njegovom najvećem uživanju da u mislima predstavlja mašine i da izmišlja nove aparate. Ideje su mu, kaže, dolazile neprekidno kao nošene nekom strujom, i jedina mu je poteškoća bila što ih je morao tako brzo i hvatati i praviti nacрте tačno onako kako su mu se i predočavale u mislima. Dijelove aparata koje bi zamislio bili su za njega potpuno stvarni i opipljivi u svakoj pojedinosti, čak i u najsitnijim oznakama žica. Posebno je uživao da zamišlja motore kako se neprestano i brzo okreću, jer su tako bili privlačniji za oko.

Novija medicinska istraživanja daju dosta podataka za pretpostavku da je nervni sistem darovitih i kreativnih pojedinaca organizovan na drukčiji način i na daleko višem nivou i daleko osjetljiviji nego kod običnih ljudi. Pretpostavlja se da je kapacitet

provodljivosti nervnih vlakana obično iznad prosjeka, te zato i mogu da prime i obrade više informacija za istu količinu ili jedinicu vremena. Pretpostavlja se da upravo ta karakteristika nervne djelatnosti kreativnih pojedinaca može da izazove i neželjene posljedice, ako se neprekidno radi i to bez zastoja i odmora. To je bio slučaj i sa Teslom, dok je bio u Budimpešti. U to vrijeme, pored svog redovnog posla kojim je sebi obezbjeđivao egzistenciju, Tesla nije prestajao da se bavi omiljenom temom: problemi motora za naizmjeničnu struju. U njegovoj biografiji stoji i ovo.

"Ali svakodnevni preterani rad i stalno razmišljanje, prouzrokovali su, najzad, jednu čudnu i tešku živčanu bolest. Lekari nisu mogli ustanoviti tačnu dijagnozu. Bolest se ispoljavala u preteranoj osjetljivosti njegovog živčanog sistema. Sva su čula bila prenadražena u svojim funkcijama, naročito čulo sluha. Najmanji šum koji bi dolazio noću sa ulice izazivao je tešku nesanicu, i to se danima produžavalo. Tesla priča da je još od rođenja imao vrlo osjetljiv sluh. U detinjstvu spasao je kuću suseda od požara, jer je čuo pucketanje vatre, a što ostalima nije smetalo da u miru spavaju, dok je on na vreme uzbunio svoje i nesreća je izbegnuta."

Tesla je na preporuku ljekara počeo da uzima poduže odmore, što mu je uz njegovu jaku volju i želju za radom pomoglo da se ta bolest svlada, da bi i sam Tesla na kraju rekao "zdravlje se vratilo a s njim i snaga uma". Teslina čula su zaista bila toliko tanana i osjetljiva da je mogao da čuje, vidi (i stvara u svojim mislima tako jasne slike i predstave onoga o čemu je razmišljao) i ono što je običnom čovjeku bilo nepojmljivo. Evo kako Tesla opisuje trenutak nadahnuća ili inspiracije prilikom otkrića jednog od svojih najvećih pronalazaka: **obrtnog magnetnog polja**, koje je bilo osnova da se stvori jasna umna slika novog elektromotora zasnovanog na ovoj pojavi.

"Jedno posle podne, kojeg se uvek sećam, zadovoljno sam šetao sa svojim prijateljem u gradskom parku i recitovao sam pesme. U to vreme znao sam napamet čitave knjige, reč, po reč.

Jedna od njih bio je i Geteov *Faust*; Sunce je baš zalazilo i podsećalo me na slavno mesto u ovom spevu:

*Sunce uzmiče i dan umire,
A ono dalje novi život stvara.
Ah, što nemam krila, pa da se rašire,
Da za tobom letim iznad zemnog šara*

*Lep je to sanak dok Sunce odmiče
A telesno krilo lako ne niče
Uz laka, čila duhovna krila.*

Kada sam u inspiraciji izgovarao te reči, ideja mi se pojavila kao blesak munje, i u jednoj sekundi bila je otkrivena istina. Šapatom sam crtao na pesku dijagrame koje sam pokazao šest godina kasnije u svom predavanju u Americi.... Slike koje sam video bile su neverovatno oštre i imale su čvrstinu metala ili kamena... Hiljade tajni prirode koje bih slučajno otkrio dao bih za ovo otkriće koje sam iz nje iščupao u borbi sa njenom nadmoćnošću po cenu svog života."

Istraživanja u oblasti darovitosti i kreativnosti su takođe pronašla da je za sve komponente tih procesa (procesa darovitosti i kreativnosti: intelektualnu, motivacionu, osjećajnost, imaginaciju) veoma važna žeđ za knjigama i znanjem. Tu svoju žeđ mladi Tesla zaista je imao i gdje da zadovolji. Sam njegov otac imao je dosta veliku biblioteku, a češće je nego bilo ko drugi odlazio i u školsku i gradske biblioteke. Prema Teslinim sjećanjima, otac je u početku blagonaklono gledao na sinovljevu sklonost prema knjizi, ali nekoliko godina docnije, kada je primijetio da mu čitanje prelazi u pravu strast i da pretjeruje na štetu zdravlja koje, ionako nije bilo baš najbolje, morao se umiješati. Zabranjivao je sinu da dugo ostaje u biblioteci, naročito noću.

Pošto se Tesla oglašavao na ove zabrane, otac je išao u svojim mjerama i dalje: biblioteku je većinom zaključavao, a pred spavanje je sinu oduzimao svjetlost. Sve to nije mnogo pomoglo,

jer se Tesla snalazio na svoj način: čitao je potajno i to baš noću. Pitanje osvjettjenja riješio je tako što je sam pravio lojane svjećice koje je danju krio, kao i knjige, a naveče ih izvlačio. I kad bi sve u kući noću utihnulo, onda bi se nesmetano odavao čitanju.

"U tim prekršajima, njegova dosetljivost išla je do najsitnijih mera predostrožnosti. Zastirao je prozore svoje sobe i zapuštao mali otvor na ključaonici i svaku pukotinicu na vratima da ni najmanji zrak svetlosti ne izađe. Tako je u čitanju provodio mnoge noći često do zore, kada je već mati ustajala i, pre nego što bi počela svoj domaći posao, obilazila svog sina. Zaticala ga je u krevetu, ali se pravio da spava. Zbog učestalih nesanih noći, preterane i prerane umne napregnutosti, njegov organizam je postepeno popuštao, dok najzad nije pao u postelju iz koje se digao tek posle više meseci. Tada je imao 14 godina i tek završio nižu realnu gimnaziju u Gospiću. Bolest je bila vrlo ozbiljna i roditelje bacila u pravo očajanje, jer su i lekari gubili nadu da će ozdraviti. Zato su i dozvolili da mu se ispunjava svaka želja. Jedna od prvih bila je da zatraži knjige za čitanje. Doneli su mu nekoliko knjiga iz gradske biblioteke. To su bile pripovetke velikog američkog pisca, Marka Tvena, prevedene na nemački jezik. Kako je počeo da ih čita, toliko su ga zanele i oduševile da je "potpuno zaboravio na svoje beznadežno stanje". Možda je baš to delovalo spasonosno, jer se zdravlje ubrzo povratilo. Docnije, u Americi, Tesla je imao priliku da se upozna sa Markom Tvenom. Susret je bio vrlo dirljiv. Tesla mu je ispričao o svojoj bolesti iz detinjstva i spasonosnom dejstvu onoga što je pročitao u njegovim knjigama. Čuvenom piscu smeha, zasvetlele su suze u očima. Otada, ove dve velike duše, postale su vrlo bliske jedna drugoj. Tven je sve do smrti održavao prijateljske veze sa Teslom. Posećivao je njegovu laboratoriju i izbliza pratio nastajanje nekoliko velikih pronalazaka" (V. Popović: Isto djelo: str. 52).

Tesla je imao i nevjerovatan dar za učenje stranih jezika. Nakon završetka niže realne gimnazije u Gospiću i stabilizacije zdravlja, koliko-toliko, školu je nastavio u višoj realnoj gimnaziji u Karlovcu, gdje se nastava izvodila na njemačkom. Tu je Tesla još

ovladao i italijanskim, francuskim i engleskim. Tako je kao vrlo mlad, mogao da čita razna književna i naučna djela u originalu i na raznim jezicima. To mu je omogućavalo da stiče opšte i stručno obrazovanje i to u znatno širem obimu nego što su za to imali priliku ostali učenici koji su većinom ostajali samo na onom što se u školi zahtijevalo. Po toj svojoj neutuljivoj želji za znanjem i nevjerovatnoj energiji za rad, Tesla se i najviše isticao iznad svih ostalih. Zato je često dobivao i priznanja od svojih drugova koji su mu govorili da će on jednog dana postati velik i slavan čovjek. Naravno, uvijek se tu nalazila i po koja zajedljiva primjedba, najviše od onih zavidnih i ljubomornih na Tesline uspjehe u školi, koja bi se odnosila na to kako je on nedruželjubiv, samotnjak i da uopšte ne zna za život mladog čovjeka po kafanama i barovima. Ali Tesla je bio sasvim drugi tip ličnosti i njemu takav način života uopšte nije odgovarao, mada je i to pokušavao, pa ostavio. Nije imao mnogo prijatelja, ali jednom uspostavljene prijateljske veze obično su bile dugotrajne.

Introvert po prirodi – on je pokazivao snažnu tendenciju da nalazi zadovoljstvo u svom unutrašnjem životu (svojim razmišljanjima, maštanjima, emocijama) i odatle je crpio energiju za svoje najvažnije životne i naučne aktivnosti i pronalaskе. Upravo za introvertne osobe je i karakteristično da se one često povlače u usamljenost. Sjetimo se samo Teslinog djetinjstva i njegovih usamljeničkih izleta na rijeke, jezera, u šume, gdje ga je vukla njegova radoznala priroda kako bi nešto ispitao, posmatrao, naučio – dok su njegovi vršnjaci tražili drugu djecu i vrijeme provodili u igri. Za introvertne osobe je inače karakteristično da je za njih dosta naporno provoditi cijelo vrijeme sa drugima. To je za njih dosta naporno i zato se povlače u usamljenost kako bi ponovo zadobili izgubljeni smisao za ravnotežu i energiju za rad. Sa ekstrovertima je potpuno suprotno, jer oni dobijaju i crpe energiju iz druženja sa drugima, tj. što više druženja, socijalnih kontakata i veza – to više energije imaju za sebe. Očigledno je da razvoj društva ne ide u prilog introvertnoj strukturi ličnosti. Druženja, javni i politički skupovi, sportska i druga takmičenja i priredbe – je

u cjelini život sastavljen od pokazivanja i kao podešen svijet za ekstroverte. Tesla sve to i nije mnogo zanimalo i od najranijih dana je bio najsrećniji ako bi pronašao neko usamljeničko mjesto da na miru pročita neku knjigu, posmatra prirodu i izvodi eksperimente u realnosti koja ga je okruživala (potoci, rijeke, jezera, šume) ili u svojoj mašti. Tesla je volio svoju privatnost i za to se borio, ali je isto tako cijenio i poštovao privatnost drugih. Imao je refleksivno mišljenje, i temeljito je proučavao i analizirao svaku svoju odluku prije nego što će je saopštiti ili dijeliti sa drugima. Sa ekstrovertima je suprotno, i oni razumiju bolje čak i sopstvene misli kad ih dijele i prodiskutuju sa drugima.

Tesla je bio ne samo darovit, već i perfekcionista, što je takođe karakteristika kreativnih pojedinaca. Kad bi došao do nekog pronalaska – to ga nije ostavljalo na miru, već je to dotjerivao i usavršavao uvijek do krajnjih granica svojih mogućnosti – pokušavajući da dobije ono najbolje. Znao je da i po nekoliko stotina puta ponovi neki eksperiment, samo da bi provjerio pod kojim uslovima najbolje funkcioniše neki izum, neka naprava, mašina, motor, radio-aparat i slično. Teško bi bilo čak i zamisliti koliko je Tesla morao da izvede takvih eksperimenata kako bi dobio ono najbolje za svoje mnogobrojne pronalaskе. Ali to se isto može reći i za druge velike stvaraoce u muzici, književnosti, kiparstvu, vajarstvu, slikarstvu. Zar i genijalni muzičari i kompozitori nisu proveli čitav svoj život dotjerujući svoja djela. Zar i genijalni ruski pisci Tolstoj i Dostojevski nisu i sami po nekoliko puta prepisivali svoja djela (koja su brojala na hiljade stranica) samo da bi dosegli ono najbolje po njihovom mišljenju i da bi dosegli standarde koje su oni sami sebi postavili. Biti perfekcionista u ovom slučaju znači ne žaliti truda i vremena da se sopstveno djelo usavrši i to bez ikakvih nagrada ili poticaja spolja. Biti darovit i perfekcionista je nešto što zahtijeva neprekidan i dugotrajan rad, a što se ne zahtijeva i za prosječnost. Samo oni koji vjeruju u sebe i svoje sposobnosti neće žaliti napora da se postavljeni ciljevi i ostvare. Naravno, što je cilj teži i udaljeniji, to će biti i više strepnji i frustracija. Mnogi zato i nisu spremni da se

upuste u takve napore i izazove. Poznata je priča o velikom američkom pronalazaču i Teslinom drugu i savremeniku Tomasu Edisonu, koji je eksperimentalno provjeravao 1500 različitih niti (žica) za sijalicu, prije nego što je pronašao onu pravu i najbolju. Nakon njegovog posljednjeg eksperimenta njegov nestrpljivi asistent ga je upitao: "Gospodine Edison, kako se osjećate nakon 1500 pogrešnih pokušaja?" Edison je odgovorio: "Ne, to nisu bile greške. Sada mi znamo kojih 1500 žičanih vlakana nisu dobri za sijalicu". Sam Tesla je znao noćima da ne spava dok bi dotjerivao neki svoj izum ili patent. Na takvom putu ima i dosta prepreka i grešaka, lutanja i frustracija. Ova priča sadrži mnoge poruke za sve, a posebno za mlade i talentovane koji su tek na putu da realizuju svoje potencijale u različitim oblastima. Do vrhunskih rezultata se ne dolazi ni brzo ni lako, a greške i neuspjesi su sastavni dio života. Možda bi najbolje bilo usvojiti takav stav (ili životnu filozofiju kako je to učinio i Edison u prethodnoj priči) da se i ne govori o neuspjesima i greškama kao takvim – već je bolji izraz *iskustva u učenju, istraživanju, pronalaženju*. Tu je veoma važno uočiti gdje se griješilo i uvijek nešto naučiti iz tih bezuspješnih pokušaja i grešaka. Biti sposoban da se otkrije i uvidi vlastita greška je velika stvar – jer i to nas sve više približava konačnom cilju, uspjehu.

Daroviti pojedinci su u stanju da idu čak i preko granica svojih mogućnosti samo da bi postigli nešto što je za njih veoma važno ili što predstavlja njihov smisao života. U stanju su da podnose i najveće lične žrtve samo da bi postigli ono najbolje u svojoj oblasti. Naravno, u takvim situacijama potrebna im je podrška i razumijevanje svih, i to više kad dožive neuspjeh, nego kad ga postignu.

Zaista je to i velika hrabrost da se živi u prostoru između onog "što jeste" i onog "što bi trebalo biti" u stalnom nastojanju da se postigne ovo drugo ili mu se bar što više približimo. Želja za samoperfekcijom i savršenstvom je veoma često i bolna i zato i nije za svakoga, jer svako i nije spreman ili dovoljno hrabar da se podvrgne takvim izazovima, bolnim sumnjama i neizbježnim

patnjama i lutanjima na tom putu. Ali i uspjesi i neuspjesi su sastavni dio razvoja i sastavni dio puta ka visinama. Za to imamo bezbroj primjera, kako kod običnih ljudi, tako i kod onih koji su svojim sposobnostima i izumima - zadužili čitav ljudski rod. Čitajući biografije velikana u oblasti nauke, književnosti, muzike, slikarstva, sporta itd. – može se vidjeti da su mnogi od njih imali velike emocionalne i razvojne krize, koje su uspjeli prebroditi i nakon toga postati još srećniji i plodotvorniji.

Životi Tesle, Edisona, Mihajla Pupina, Marka Tvena, Marije Kiri, Ane Ahmatove i bezbroj drugih naučnika i stvaralaca, divni su primjeri kako se i koliko radi ako se nešto voli. Mladi se mogu učiti na njihovim primjerima i da im to bude model u vježbanju da se ne odustaje lako od pokušaja da se nešto postigne i uradi – ako su prvi pokušaji i bili neuspješni. Trebaju da se uče i navikavaju na stav da će sa praksom i većom istrajnošću biti sve bliže i bliže cilju. Na taj način će i sami uvidjeti da je za postizanje uspjeha potrebno i vrijeme i napor, tj. da se do uspjeha najčešće ne dolazi lako i brzo.

Kakve se sve vrijednosti perfekcionizmu pridaju, u dobroj mjeri zavisi i od navika određene kulturne sredine ili određene kulture. Na primjer, u zapadnoj kulturi od plivača, gimnastičara, violinista, šahista itd. – očekuje se da posvete svakodnevno velik broj časova vježbanju kako bi postigli što bolje, pa i svjetske rezultate. S druge strane, isti iznos vremena posvećen učenju i studiranju matematike, fizike ili stranih jezika obično se označava kao perfekcionizam, ali sa negativnim značenjem. Tako se perfekcionizam u prvom slučaju podstiče i ohrabruje, a u drugom sputava.

Naravno, ako bi željeli temeljitije obrazložiti pojavu perfekcionizma, onda bi svakako morali voditi računa ne samo o karakteristikama određene kulture ili kulturne sredine i dominantnim vrijednostima u njoj, već se takođe moraju uzeti u obzir i vrste motivacije, tipovi ličnosti itd.

Većina ljudi nastoji da smanji razliku između onoga "što jesu" i onog "što bi trebali i željeli da budu", kao najviši nivo

samoaktuelizacije. Na ovom nivou razvoja pojedinca unutrašnji i autonomni faktori su ogromna snaga i rezervoar energije da se istraje u naporima da se postavljeni ciljevi ostvare.

Smatra se da je Teslinoj fizičkoj kondiciji i mladalačkom izgledu doprinijela i njegova umjerenost u jelu i piću. Jedina njegova mana je bila velika darežljivost, te iako je zaradio milione dolara za svoje pronalaskе, iza sebe nije ostavio materijalno bogatstvo, jer je sve podijelio već ranije. On je bio prvorazredni idealist za koga novac nije predstavljao neku naročitu vrijednost, pa na to nije ni obraćao pažnju. Ipak, činjenica je da se više zna i da se više pisalo o Tesli kao o naučniku i pronalazaču, nego o njegovoj ličnosti. Vjerovatno je to i zbog toga što je uvijek lakše proučiti djelo stvaraoca, nego upoznati njegovu ličnost, iako se ona u njemu ogleda. Zadatak je time više i složeniji i teži ako se zna da Tesla spada u red najslavnijih ličnosti u istoriji čovječanstva.

Sretna je okolnost da je Tesla u svom biografskom kazivanju, koje ima snagu poetike književnog djela – ostavio svjedočanstvo o sebi i svom vremenu. On je to mogao uspješno da uradi i zato što je bio posmatrač i sebe i života i prirode i svega što se oko njega i u njemu zbiva. Njegova introvertna struktura ličnosti omogućila mu je da analizira svoja osjećanja, svoje postupke i svoju misao.

O tome u svojim biografskim kazivanjima Tesla kaže sljedeće:

"Već u djetinjstvu bio sam primoran da usredsredim pažnju na samog sebe. To mi je pričinjavalo mnogo patnje, ali po mom današnjem mišljenju to je bila sreća u nesreći, jer me je to naučilo da cenim neizmernu vrednost posmatranja samog sebe za očuvanje života kao i za postizanje uspeha."

Poznato je da je Tesla imao ogromnu radnu energiju i motivaciju za naučno-istraživački rad, pa je tako i provodio cijeli svoj život. Ipak je nalazio vremena i za druge oblasti i da čita djela iz tih oblasti, posebno iz filozofije i književnosti. Zato se često vraćao svojoj omiljenoj zabavi iz djetinjstva i mladalačkih dana i po čitave noći provodio čitajući u svojoj hotelskoj sobi.

Skoro savršeno znanje nekih osam ili devet jezika pružalo mu je izvanrednu mogućnost za to. Mnoga remek djela iz svjetske književnosti pročitao je u originalu, te je mogao da osjeti njihovu pravu ljepotu, koja se prevodom dosta gubi. Poezija mu je ostala najbliža srcu. Pošto je imao izvanredno pamćenje, znao je nebrojene stihove iz djela najvećih pjesnika: Puškina, Getea, Bajrona, Šekspira. Naše narodne pjesme je veoma cijenio i stavljao ih u red najljepših pjesničkih tvorevina Grka i Rimljana. Izgleda da su ga pjesnička nadahnuća posebno prožimala kada je i sam stvarao svoja najveća djela. Zar mu nije sinula genijalna misao prilikom šetnje parkom i recitovanjem stihova iz Geteovog *Fausta*, misao koja ga je dovela do njegovog najvećeg otkrića – obrtnog magnetnog polja. Zato se za njega često i govorilo da je "pjesnik-nauke" ili "da liči na mudraca, a da govori kao pjesnik".

Tesla se živo interesovao i za životne biografije velikana iz oblasti nauke, književnosti, muzike, slikarstva, vajarstva itd. Sa žarom ih je čitao i uvijek dolazio do zaključka da prirodna darovitost sama po sebi nije dovoljna da se postigne veliki uspjeh. I sam se mogao uvjeriti da sve što su postigli velikani u gore navedenim oblastima života i rada – da su to postigli samo upornim i sistematskim radom. Još od najranijih dana naviknut na posmatranje i logičko razmišljanje, Tesla je uviđao da u svakom poslu uspjeh dolazi, bez obzira da li se radi o fizičkim ili umnim naporima, samo u slučaju ako se u punoj mjeri razvije volja da se dođe do cilja i ako se sva pažnja usredsredi ka cilju.

Iz sopstvenog iskustva znao je da je za uspjeh u ma kakvom poslu potrebno i veliko strpljenje i da se i najteži problemi mogu svladati samo uz strpljiv i istrajan rad. Svima je poznato da je Tesla umro takoreći u neimaštini, iako je mogao da ima na milione dolara. Teslini biografi koji žale zbog nedostatka poslovnih sposobnosti kod Tesle – ne shvataju osnovnu činjenicu: da je posjedovao i tu sposobnost, Tesla nikad ne bi bio ono što je bio – genijalni naučnik i pronalazač. Svoje posljednje godine života dočekao je praktično bez igdje ičega. Pošto je bio ponosan čovjek nikome se nije htio obratiti za pomoć, iako bi to rado učinile

mnoge američke kompanije koje su zaradile milione dolara na Teslinim pronalascima, samo da ponovo koriste Teslino ime. Upravo zbog toga im se nije ni obraćao, jer se Tesla gnušao komercijalizacije svog imena. Posljednje godine života proveo je u Njujorku živeći od penzije koju mu je dodijelila Jugoslovenska Kraljevska Vlada. Čak i onda kad je bio u punoj snazi i najviše radio, često mu je nedostajalo novca za njegove eksperimente.

Može se postaviti pitanje – kako to da su njegovi drugi veliki savremenici, kao što su recimo Tomas Alva Edison i Mihajlo Pupin, sa kojima je Tesla dosta sarađivao, naročito u početku svoje naučne djelatnosti u Americi, imali tu sposobnost, pa su materijalno obezbijedili ne samo sebe već i svoje potomke. Edison je bio Amerikanac a Pupin iz banatskog sela Idvor i Srbin kao i Tesla. Ali, upravo ovdje se najčešće gube sljedeće činjenice iz vida: već nekoliko puta isticali smo introvertnu prirodu Tesline ličnosti. Zbog te svoje introvertne prirode i okrenutosti prema unutrašnjem životu, tj. svijetu svojih maštanja, vizija, ideja i izuma – on je sve žrtvovao, pa se zbog toga nikad nije ni ženio ni zasnovaio svoju porodicu – govoreći da ako to uradi onda mu neće ostati dovoljno vremena za njegov naučni i eksperimentalni rad.

Teslu je odlikovala ogromna radna energija, povučenost i sposobnost da danima živi u svijetu svojih ideja i vizija. I sam je uvijek isticao da je sve svoje najpoznatije eksperimente izvodio prvo u glavi (manipulišući idejama i zamislama) pa ih tek onda testirao u praksi, koja je gotovo uvijek potvrđivala tačno ono kako je Tesla i zamislio. Zbog takvog njegovog načina života i povučenosti mnogi su ga njegovi biografi (posebno tzv. psihijatri) proglašavali čudakom, pa i nastranim i bolesnim čovjekom. Mnogi od njih, ne mogavši ništa originalno da daju, prosto su se utrkiivali da "pronađu" što više prisilnih radnji u Teslinom ponašanju ili da "otkriju", izmisle što više trauma u ranom djetinjstvu itd. Tako da tu imamo onaj klasični psihoanalitički obrazac razvoja ličnosti, po kome je odrastao čovjek, pa i Tesla, na neki način, žrtva svoje biografije iz djetinjstva. Oni su za to najčešće navodili neke traume iz ranog djetinjstva (smrt starijeg brata Daneta kada je Tesli bilo

oko šest godina, a isto toliko je Dane bio od njega stariji). Ali teško je povjerovati da takav jedan događaj odredi kasnije skoro potpuno sudbinu nekog čovjeka, a pogotovo Tesle kao genija. Uostalom, ko to u djetinjstvu nije imao manjih ili većih trauma i po tom obrascu bi onda svi trebalo da budemo bolesni, čudni i nastrani. To što je Tesla bio introvert i povučen u svijet svojih ideja i pronalazaka, možda je bilo i presudno za njegova genijalna postignuća. Upravo iz te svoje povučenosti i svojih maštanja on je i crpio ne samo svoje genijalne ideje, već i energiju toliko potrebnu za njegov često iscrpljujući i danonoćni rad na eksperimentima. Edison i Pupin su bili osobe sa potpuno drukčijim profilom ličnosti u odnosu na Teslu.

Poznato je da introvertne ličnosti, kakav je bio i Tesla, ne vole puno publicitet, reklamu, pokazivanja, javne i socijalne skupove itd. – sve ga je to daleko više zamaralo od njegovog rada na pronalascima. I sam je često govorio da bi sve te zabave, pokazivanja i javne skupove, slavu, za čime mnogi toliko čeznu, dao za zadovoljstvo koje ima kad se povuče i u miru pročita neku dobru knjigu. Taj mir za kojim je Tesla uvijek čeznuo, njemu je toliko značio, ne samo za proizvođenje njegovih stvaralačkih ideja, već i da bi prikupio što više energije i povratio smisao za ličnu ravnotežu koja je najčešće bila poremećena onda kad je morao i mimo svoje volje da se pojavljuje na velikim skupovima, kako bi eksperimentalno provjeravao i dokazivao pred velikim naučnim i drugim skupovima snagu svojih ideja i izuma.

Tesla se u tom pogledu potpuno razlikovao od Edisona i Pupina, koji su voljeli druženje i socijalni život. I kao fizička pojava Tesla se razlikovao od njih. On je bio visok, elegantan i gotovo asketskog izgleda. Sve je to u gotovo potpunoj suprotnosti sa ličnostima Edisona i Pupina – takođe, velikih i genijalnih pronalazača. Oni su bili niže rasta, okrugle glave, kratkog vrata, nogu i ruku i oblog struka. Po svojoj prirodi oni su bili veseljaci i više skloni zabavi i druženjima. Bili su razgovorljivi i druželjubivi, često srdačni i nisu posvećivali svoj život samo nauci i pronalaženju. Imali su smisao za humor i voljeli su jelo i piće.

Upravo ta njihova smisao za vedrinu i šalu i lako uspostavljanje socijalnih veza i poznanstava (ta njihova okrenutost prema vani – ekstroverti) bilo je kod njih jako razvijeno, što je veoma korisno za dobre poslovne sposobnosti.

Ali ono što je najbolje kod ovakvih tipova ličnosti (ekstrovertnost), obadvojica su pored svoje genijalnosti imala i izvanredan osjećaj i smisao za realnost i praktičnost. Najveći broj takvih tipova ličnosti je dobro organizovan i umije da uspostavi dobre odnose s ljudima. I Edison i Pupin su bili i praktičnog i realnog duha i zato su bili ne samo veliki izumitelji, nego i dobri poslovni ljudi. Tesla nije posjedovao te osobine, jer kao tip ličnosti je nešto suprotno. On je sam spoznao da ne može promijeniti svoju introvertnu prirodu (mada je i to pokušavao u mladosti). Sjetimo se da je kao mlad student u Beču na zajedljive primjedbe i zadirkivanja svojih drugova – da je usamljenik i da nema prijatelja niti gdje izlazi – pokušao da ide u kafane, da se karta, puši i pije, ali je ubrzo vidio da to ne odgovara njegovoj prirodi i sve je to brzo ostavio. Imao je veoma snažnu volju – i nikad se tome nije više vratio. On je veoma dobro poznao sebe, jer je tehnike samoposmatranja i samoanalize vježbao i svladao još u djetinjstvu. Često se govorilo i o nesporazmima, pa i netrpeljivosti između Tesle i Edisona, ali i Tesle i Mihajla Pupina. Tu se najčešće spominjala sljedeća fraza: "Jake se ličnosti iz iste naučne oblasti obično ne podnose". Ako je toga i bilo, to je bilo više zbog njihove potpuno različite prirode. Osim toga, Tesla nije bio smo praktični pronalazač (što su uglavnom bili Edison i Pupin), već i genijalni naučnik koji je otkrivao i formulisao fundamentalne principe nauke za koje je potrebno još mnogo vremena da protekne kako bi se mogli iskoristiti i primijeniti na nekom višem i tehnološki razvijenom nivou društva i civilizacije. Tesla je, dakle, bio naučnik najvišeg reda, dok je Edison bio genijalan praktičar u smislu da pronađe put kako da se ono što je već otkriveno primijeni i odmah iskoristi za dobrobit čovječanstva.

Tajna se sastojala u onoj njegovoj čuvenoj formuli: "Genijalnost je 99% preznojavanja, a samo jedan posto nadahnuće".

I zaista svi Edisonovi pronalasci su nastali po onoj formuli: pokušaj – greška – pokušaj – uspjeh. Najveći broj Edisonovih izuma nastao je po gore navedenom postupku: pokušaj – greška – ponavljanje – mijenjanje i na kraju eksperimentalno dolaženje do najboljeg rješenja. Ranije smo već naveli njegov postupak kako je provjeravao 1500 žičanih niti, kako bi došao do one najbolje za sijalicu.

Tesla je u skladu s svojom prirodom i svojim naučnim metodom išao drugim putem: on je prvo u svojoj stvaralačkoj mašti i razmišljanjima rješavao probleme, pa tek onda eksperimentalno provjeravao svoje hipoteze i rješenja problema koja je već imao u svojoj glavi.

Dakle, i Tesla i Edison su bili genijalni pronalazači, ali su se razlikovali u metodu ili postupku dolaženja do rješenja, kao i u krajnjoj (praktičnoj) realizaciji svojih pronalazaka.

Tesla nije imao smisla za poslovnu eksploataciju svojih pronalazaka, dok je Edison do kraja primijenio klasični američki obrazac za ostvarivanje i izvlačenje koristi od svojih izuma.

Razlikovali su se i po tjelesnoj konstituciji, ali i po svojoj prirodi ličnosti, posebno na dimenziji introverzija – ekstroverzija. Edison je bio realist, čovjek koji je poznavao život i ljude i koji je genijalno sve otkriveno u nauci danonoćnim radom pokušavao primijeniti i unaprijediti za praktičnu upotrebu i to dobro naplaćivao. Tesla je bio sav u oblacima, zanesen otkrivanjem fundamentalnih principa nauke, funkcionisanja života, prirode i vasion. Njegova mašta i njegov um su neprekidno radili, te su mu za to bili potrebni i osama i mir. Bio je u stanju da danima živi u svijetu svojih ideja i eksperimenata. Zbog takvog načina života i povučenosti neki njegovi biografi su ga proglašavali čudakom. Moguće je da su se oni povodili za jednim starim i davno prevaziđenim shvatanjem, gdje su dominirale netačne i pogrešne predstave o darovitosti i genijalnosti. Naime, postojalo je nenaučno

i prevaziđeno shvatanje (patološka teorija sposobnosti) da ako je neko darovit u određenoj oblasti, recimo intelektualno darovit – onda obavezno mora da ima neke nedostatke na nekom drugom planu, najčešće u fizičkom izgledu, tj. ta intelektualno darovita osoba mora da je ili hroma, ili grbava, fizički bogalj, slabovid ili nešto slično tome. Dakle, prema tom naivnom i nenaučnom vjerovanju, koje se održalo veoma dugo, tu vlada načelo kompenzacije, tj. ako si u jednoj oblasti darovit i iznad prosjeka, u drugoj moraš biti oštećen. Međutim, novija naučna istraživanja u toj oblasti ukazuju na sasvim druge činjenice. Longitudinalna studija američkog psihologa Termana u toj oblasti je pokazala da intelektualno daroviti pojedinci su u poređenju sa svojim prosječnim vršnjacima i emocionalno stabilniji i socijalno uspješniji, a u fizičkom pogledu su i zdraviji i snažniji u odnosu na svoje vršnjake. Termanova studija o darovitosti i kreativnosti, ali i mnoge druge, pokazala je da tu prije dolazi do izražaja načelo korelacije, a ne kompenzacije. Pošto je, dakle, Teslina intelektualna i fizička snaga neupitna (visok, elegantan, koščat i snažan) – te mu se na tom planu nisu mogli naći nikakvi nedostaci – onda su se neki njegovi biografi (tzv. psihijatri) požurili da "falinku pronađu" na planu njegova unutrašnjeg i emocionalnog života, pa su se utrkivali da pronađu što više "prisilnih radnji", "tikova" i trauma, po čemu bi odrastao i genijalni naučnik Tesla bio proizvod svoje žrtvene biografije iz djetinjstva.

Prema R. Petrović (2005), "Tesla ne bi mogao dostići ovu visinu genijalnosti koju je ostvario da nije bio obdaren višestrukim sposobnostima: visokom inteligencijom, snagom intuitivne percepcije i vizualizacije, živom maštom, fizičkom izdržljivošću, odličnim pamćenjem i senzibilnom prirodom. Sve te darove je razvijao spontano, prateći impulse svoje prirode. Međutim, ono što je Teslu činilo izuzetnim nije bila samo obdarenost za naučne i istraživačke zahvate, već i sposobnost za dostizanje najviše mere ljudskog rasta jačanjem volje i samosvlađivanja do stepena poistovećenosti volje i želje". "Još od detinjstva" - piše Tesla u svojoj autobiografiji - "morao sam da se basvim samim sobom.

Zbog toga sam mnogo patio ali, gledano iz sadašnje perspektive, to je bila sreća u nesreći, jer me je to naučilo da uvažavam neprocenjivu važnost samoposmatranja radi očuvanja života, kao i radi postizanja uspeha.....Većina ljudi je tako obuzeta mislima o spoljnom svetu i sasvim sklona da zaboravi na ono što se događa u njima samima" (N. Tesla: *Moji prvi izumiteljski naponi*, str. 26)". On je napornim duhovnim vježbama do te mjere ovladao umnim, moralnim i fizičkim sposobnostima – da je mogao da se „poigrava strastima koje bi uništile i neke mnogo snažnije ljude".

Ovaj stav nam govori da je čovjek pozvan ne samo da stvara, već i da mijenja i usavršava samog sebe. Ali, kao što su za stvaralaštvo i kreativnost potrebni određeni darovi, tako i stvaranje na moralnom planu podrazumijeva prisustvo darova. Sama upornost ili podvig tu nisu dovoljni, ako lični izbor toga puta nema izvorište u jednom višem pozvanju.

R. Petrović (2005) ističe: „I ovde se stvaralaštvo pokazuje kao izlazak iz zatvorenosti ličnog bića. Naime, menjanje sebe podrazumeva saznanje vlastite prirode. Izoštrena svest o sebi je uranjanje čoveka u sebe, prepoznavanje sopstvenih slabosti i pokretanje težnje da se one prevladaju. Međutim, da bi se ostvarila istinska samopromena, neophodno je da napor koji se čini u asketskom iskustvu ima zasnovanost u daru ličnog preobražaja. Sam napor ili podvig ne proizvode dar. Ako njega nema kao blagodati, nikakvim naporom ili podvigom to se ne može nadomestiti. Obuzetost sobom, ukoliko nije inspirisana stvaralačkim žarom, umesto istinskog pročišćenja duha može se pretvoriti u egocentričnu zaokupljenost sobom“.

Mi smo već govorili o tome zašto je Tesla volio mir i zašto mu je bio potreban mir i osamljenost – to je bio uslov njegova stvaralaštva. To nije bilo prisilno zatvaranje u sebe, to nije bila samoća iz očaja, već povlačenje koje je bilo pretpostavka ostvarivanja unutrašnjih duhovnih potencijala i uspostavljanja neposrednije komunikacije sa sobom.

Samo sa i nad sopstvenom samoćom smo sposobni da izvršimo samoanalizu, introspekciju unutrašnjeg života tražeći

odgovore na pitanja / Ko smo? Šta smo? Čemu težimo? Kuda i kako dalje?

Upravo ta pitanja i razmišljanja o samoj samoći postavljaju i pitanja same egzistencije, koja nas dovode do njenog ukidanja i prerastanja u jedan viši nivo, gdje dominira kreativna imaginacija, koja je Tesli podarila toliko duhovnih plodova.

Povlačenje u usamljenost je jedan od uslova duhovne transcendencije i sticanja autentičnog mističnog iskustva. Jedino u tišini svog dobrovoljnog izgnanstva možemo naslutiti nagovještaj čuda i uspostaviti vezu sa cijelom prirodom, pa i svemirom.

Zar nije autentično značenje usamljenika (grčki: *monahos*) nešto što se odnosi na jedinstven, autentičan, izuzetan život. Zar to nije put kojim je išao i naš Sveti Sava. Spiritualni ili duhovni susret sa sobom i jeste moguć samo kad se osamimo i predamo tihom razmišljanju (tihovanju) i samoanalizi. Samo tako je moguće ostvariti istinski susret sa svojim srcem i sa svojom savješću. Samo na taj način se mogu spoznati i svoje istinske vrline i svoje slabosti. Onaj ko ima taj unutrašnji uvid može da nalazi i svoje moralne poglede, kao i svijest o svojoj sopstvenoj nedovoljnosti i potrebi za usavršavanjem.

Očigledno je da se ličnosti velikih i genijalnih ljudi, kao što su bili naši Sveti Sava, Nikola Tesla, P.P. Njegoš i drugi – ne mogu objašnjavati traumatskim događajima iz ranog djetinjstva, kao što su to smatrali frojdisti ili na bazi "hipotetskih prosječnih normi" ili "prosječne ličnosti" kao što su to činili nomotetski orijentisani psiholozi (koristeći se statistikom i faktorskom analizom), već je pažnju potrebno usmjeravati na razvoj potencijala svake ličnosti, polazeći od onog individualnog što ona jeste i što može da bude. Humanistički orijentisani psiholozi (Olport, Rodžers, Maslov, itd.) imaju sasvim drugi pristup i smatraju da se ličnost ne može svesti na neku prosječnu normu, već da se svaka ličnost može objašnjavati i bolje razumijevati samo kao jedinstvena i neponovljiva, kako po svojoj biološkoj strukturi, tako i po svom ponašanju, svojim ciljevima i svojoj motivaciji i postupcima.

Humanistička psihologija je suprotna psihoanalizi i biheviorizmu, jer ističe značaj ličnih faktora u ponašanju, kao i slobodu ličnog izbora, samoodređenje i težnju ka samoaktuelizaciji. Tu čovjek nije samo reaktivno biće, kako su ga posmatrali psihoanalitičari i bihevioristi itd., već je ponašanje zrelog odraslog čovjeka rezultat njegovih svjesnih ciljeva i namjera.

Priroda je na svu sreću tako udesila stvari da svaki čovjek koji je naslijedio neki izuzetan talenat ili dar - ima i potrebu da ga realizuje. Ta potreba se ispoljava kroz stvaralačku težnju čovjeka koju Sokrat naziva *dajmonijumom*, „nutrašnjim glasom“, koji ga opominje šta treba da radi i čega treba da se kloni. Platon tu posebnu vrstu sublimirane energije koja pokreće na stvaranje i od koje „duši rastu krila“ - naziva *duhovnim erosom* („kraljevskom požudom“), bez koje ne bi bilo nijedno umjetničko, naučno ili filozofsko djelo. Čovjek se rađa sa višestrukim energijama i sposobnostima. Što je primljena blagodat veća (ta blagodati po Sv. Pavlu su darovi od Duha Svetoga) - to je veća i pozvanost i zahtijevnost za njeno ispunjenje. Prema tim darovima čovjek stoji otvoren sa mogućnošću da ih prepozna i usavrši ili da ih zanemari i zataji. Oni mu određuju ulogu u svijetu, jer ga čine pozvanim na ispunjenje vlastite prirode i višeg smisla bivstvovanja. Pokretan najdubljim urođenim stvaralačkim impulsima - blagodatima, čovjek stremlji ka realizaciji svojih darova čime stiče mogućnost ličnog i ljudskog ispunjenja uopšte. Platon je kao dar bogova primio ne samo ličnu obdarenost, već i činjenicu da je rođen kao čovjek, kao Helen, kao Sokratov učenik. Kod velikih umova i stvaralaca uvijek je prisutan i stav da je čovjek pozvan ne samo da stvara i tvori u svijetu u kome živi, već da mijenja i usavršava samog sebe. I ovdje se kao najbolji primjer može uzeti život i rad N. Tesle. On je bio višestruko darovit i zato je mogao da postiže izvanredne rezultate i daje kreativne produkte u više oblasti. Mnoge darove je naslijedio, ali je mnoge i sam izgradio kod sebe, jer je imao i višestruke potencijale i višestruke želje za učenjem i usavršavanjem. I ovdje se stvaralaštvo pokazuje kao izlazak iz

zatvorenosti ličnog bića. Jer, mijenjanje sebe podrazumijeva i spoznaju vlastite prirode - poznavanje svojih jačih i slabijih strana. To je izoštrena svijest o sebi i prepoznavanje sopstvenih slabosti u cilju pokretanja težnje da se te slabosti i slabije strane naše ličnosti prevladaju. Međutim, za istinsku samopromjenu potrebno je ne samo asketsko iskustvo, već i dar ličnog preobražaja. Sam napor ne proizvodi dar, već je potreban urođeni ili prirodni potencijal, te ako toga nema nikakvim naporom i podvigom se to ne može nadomjestiti.

MIHAJLO PUPIN IDVORSKI

Naš narod je dao velik broj naučnika koji su po svom doprinosu stvaralaštvu i naučnim pronalascima stali uz rame najslavnijih u historiji ljudskog roda. Životna biografija M. Pupina spada u one koje pokazuju kako je bilo moguće da se iz jedne seoske porodice, gdje su oba roditelja bila nepismena mogu dosegnuti takve visine (po svojim zaslugama i naučnim izumima za dobrobit i razvoj ljudskog roda) i bude primljeni u hram naučnih besmrtnika. Pupinova životna biografija je baš zato i jedna od najinteresantnijih i najdramatičnijih priča kako se ostvaruju snovi i kako se stiže do zvijezda ako se ima dara, ako se ima neutoljiva želja za znanjem i odlučnost da se do njega dođe.

Pupin je rođen 8. oktobra 1854. godine u banatskom selu Idvor nedaleko od Pančeva. Njegovi roditelji su bili nepismeni, ali ugledni domaćini i mudri ljudi. Otac mu je nekoliko puta bio biran za seoskog kneza. Do rođenja Mihajla imali su i muške djece, ali su im rano pomrla i u životu su im ostajala samo ženska djeca, te im je Mihajlovo rođenje prouzročilo veliku radost, ali i veliku brigu da ga održi u životu. Tako je mali Mihajlo rastao okružen pažnjom kao najmlađe djeteta i mjezimac. Pupin je, posebno bio vezan za svoju majku Olimpijadu, koja je bila pobožna žena i imala izvanredno pamćenje i znala je napamet cijele dijelove Starog i Novog zavjeta i mnoge narodne pjesme u cijelosti i napamet. Osim toga, ona je bila i duboko svjesna vrijednosti učenja i znanja. Često je govorila malom Mihajlu:

- Znanje, to su zlatne ljestvice preko kojih se ide u nebesa; znanje je svjetlost koja osvjetljava naš put u život budućnosti pun vječne slave.

Ona je bila ta koja je ubijedila Pupinova oca da se njihov sin školuje i dalje od osnovne škole u Idvoru. Mihajlovi roditelji, otac Nikola i majka Olimpijada bili su potomci Srba graničara koji su se naselili duž Save i Dunava sa obavezom da brane austrijsku granicu od upada Turaka. Majka Olimpijada bila je veoma umna žena i osjećala je važnost pismenosti i znanja i o tome uvijek

govorila suprugu da se ovako bistro i pametno dijete mora dati na dalje škole.

Pupin se uvijek rado sjećao tih svojih prvih dana iz ranog djetinjstva i prvih godina školovanja u Idvoru.

O svom djetinjstvu u Idvoru i prvim godinama školovanja Pupin je pričao sa velikom ljubavlju i idealizmom. Vaspitanje djece u Pupinovo vrijeme bilo je patri-jarhalno. U porodici je svako dijete imalo svoje mjesto i svoje obaveze, a pošto-vanje starijih utiskivalo se u svako dijete od malih nogu. Mali Mihajlo je još kao dijete prisustvovao, uz majku, zimskim sjedeljkama starijih u roditeljskoj kući i slušao njihove priče i razgovore. I tako izoštravao svoje pamćenje, dar zapažanja, radoznalost i želju za saznanjem. Još prije polaska u školu za vrijeme poljskih radova otac ga je vodio sa sobom gdje je on trčkarao kroz njihove livade do mile volje, ali i posmatrao kako se čuvaju i napasaju goveda, kako se sije i žanje žito. Kasnije kad je malo više porastao i ojačao u svim tim poslovima je i sam pomagao roditeljima. Čim je pristiglo vrijeme za polazak u školu roditelji su ga odmah upisali u prvi razred. Mali Mihajlo je ubrzo uvidio da ono što se uči u školi ni izbliza nije tako interesantno kao ono što čuje i nauči za vrijeme zimskih večeri i sjedeljki i radova u polju tokom proljeća i ljeta, posebno u jesen za vrijeme berbe kukuruza. Iako je bio običaj da mala djeca ne prisustvuju tim večernjim sjelima, mati je uvijek držala malog Mihajla pored sebe kako bi mogao da sluša šta pričaju i govore stariji. Posebno su ga interesovale priče iz istorije srpskog naroda i borbama koje su graničari vodili sa Turcima. U kući Pupinovih na zidovima su bile velike uramljene slike ruskog cara, Karađorđa i drugih vođa srpskih ustanika. Mihajlo je sa velikim interesovanjem slušao sve to. Ostalo je i u pamćenju kako je mali Mihajlo posebno volio da sluša priče nekog Bate Batkina, najstarijeg među seljanima, starog ratnika, koji je i sam učestvovao u mnogim bojevima proitrv Turaka i lično je poznavao Karađorđa. Oduševljeno je pričao o njemu i drugim srpskim vojvodama u borbi za oslobođenje Srbije od Turaka. Batkin je sa žarom i napamet recitovao narodne pjesme o Marku Kraljeviću kao borcu

za pravdu i o junaštvu Hajduk Veljka koji je sa šakom ustanika branio Negotin i Krajinu od Turaka. Sve je to veoma snažno uticalo na maštu malog Mihajla i bilo mnogo zanimljivije nego učiteljevo pričanje u školi. Zato u početku on i nije pokazao neki naročit uspjeh u školi. Majka je brzo uvidjela da takav početak neće dovesti daleko u školi i na samo njoj znan način počela da skreće sinu pažnju na važnost školskog učenja i znanja. To je tako dobro uradila i to na shvatljiv način za dijete tako da je za kratko vrijeme njen sin postao najbolji đak. I u svim drugim aktivnostima je volio da se takmiči sa vršnjacima kao u plivanju u rijeci Tamiš, koja je tekla tu u blizini kuće Pupinovih, da se takmiči u rvanju i skakanju u dalj itd. Kada je završio osnovnu školu u Idvoru roditelji su ga upisali u gimnaziju u Pančevu gdje je, takođe, počeo da marljivo uči. Za vrijeme raspusta dolazio je u selo kod roditelja i pomagao u poljskim radovima. Naučio je da rukuje svim alatima potrebnim za rad u polju srpom i kosom, da vezuje požnjeveno žito u snopove, da tjera konje pri vršidbi. Volio je da posmatra zvjezdano nebo i postavlja sebi i drugima mnoga teška pitanja o svemiru na koja nije dobijao odgovore sve dok nije postao student i kasnije poznat naučnik. Za vrijeme školskog raspusta pomagao je roditeljima u čuvanju goveda u polju kako ne bi nanijela štetu na okolnim njivama gdje je najčešće uzgajan kukuruz. Čuvanje stoke često se protezalo do duboko u noć, jer se za vrijeme velikih ljetnih žega goveda nisu smjela pustiti po danu da pasu u polju. Ovo iskustvo kako seoskog pastira i čuvanje goveda po noći kad je hladnije i kad mogu da pasu omogućilo je Mihajlu da dugo posmatra zvjezdano nebo i da dobije prva saznanja iz fizike o prenošenju zvuka kroz zemlju. Ovo je veoma lijepo i poetično opisano u njegovoj čuenoj knjizi: *Od pašnjaka do naučenjaka*. Mihajlova žeđ za znanjem posebno se isticala u svemu onome gdje on još nije mogao pronaći odgovore ni u školi ni u porodici, a to su bili svjetlost i zvijezde, munje i gromovi, elektricitet i grmljevina itd. Njegovi profesori fizike su zapazili njegovu veliku darovitost i radoznalost, posebno za pojave iz oblasti fizike. Volio je da eksperimentiše sa stvarima i pojavama u svijetu koji ga okružuje. Njegovo kritičko mišljenje i

rasuđivanje često je zahtijevalo eksperimentalnu provjeru što je on i činio. Njegove sposobnosti za učenje i darovitost već su bile poznate svim njegovim profesorima. Jedan od njih je i predložio predsjedniku crkvene opštine u Pančevu da pokušaju nagovriti Mihajlove roditelje da ga pošalju na dalje školovanje u Prag. U početku Mihajlov otac za ovo nije htio ni da čuje da njegov sin jedinac i najmlađe dijete u porodici ide na školovanje tako daleko od kuće. Ali, kasnije nakon nagovora njegovih susjeda i ostalih profesora on je, ipak, dozvolio da Mihajlo pođe u Prag. Svemu ovome je pripomogao ustvari i jedan događaj u školi gdje su učenici organizovali proteste protiv austrijske uprave i palili austrijske zastave. U svemu tome učestvovao je i Mihajlo kao veliki rodoljub i patriota zadojen time još od najranijih dana u roditeljskoj kući. Ubrzo po svom odlasku na dalje školovanje u Češku Mihajlo dobija vijest da mu je otac iznenada umro i on odlučuje da se vrati kući kako bi pomogao majci i sestri u vođenju i održavanju imanja. Prije toga uputio je pismo majci da čuje njeno mišljenje i dozvolu za ovu njegovu odluku. Kao umna žena ona je znala vrijednost školovanja i nije htjela ni da čuje za ovu odluku sina, već je tražila da on nastavi školovanje. Ali, Mihajlov život u Pragu je bio dosta težak, sa dosta oskudica bez dovoljno novca. U situaciji kad mu je otac umro nije imalo smisla se obraćati majci za veću pomoć. Dugo je razmišljao šta da čini i jednog dana se odlučio za odlazak u Ameriku.

Nalazeći se u dosta teškoj materijalnoj situaciji i dok je razmišljao kako da riješi svoju tešku finansijsku situaciju, Pupin je jednog dana u novinama našao da put brodom preko okenaa od Hamburga do Amerike trećom klasom košta 28 forinti. Ovo mu se učinilo veoma povoljnim i privlačnim pogotovo što je puno slušao i čitao o Americi, Linkolnu, Benjaminu Franklinu itd. Sve to ga je još više učvrstilo u odluci da ide na tako dalek put i da u Americi nastavi svoje školovanje. Puno je slušao o tome kako je Amerika zemlja koja daje priliku svakom ko želi da uspije u bilo kojoj oblasati rada i stvaranja. Pupin se, pri tome, često sjećao kako je i veliki američki naučnik i državnik Benjamin Franklin bio šegrt u

radionici sapuna i u štampariji, pa je opet, postao veliki naučnik i slavan čovjek. Da bi prikupio novac za kartu brodom od Hamburga do Amerike prodao je sve svoje stvari: knjige, školski pribor, časovnik, pa čak i svoje vunene čarape i šubaru. Kupio je kartu treće klase do Njujorka i 12. marta 1874. godine se ukrcao na brod sa torbom u kojoj je bilo samo nešto rublja. Početak Pupinova života u Americi nije bio lak. Prvih nekoliko godina radio je svakojake i teške poslove, ne birajući i prihvatajući sve gdje se moglo zaraditi za život. Radio je fizičke poslove i na farmi i u fabrici. Imao je i sreću da je nailazio na ljude koji su mu pomogli i davali korisne savjete o tome kako da nastavi svoje studije koristeći svoju radoznalost i veliku motivaciju za rad i učenje. I njegovo patrijarhalno vaspitanje kao i njegova čestitost i dobrota su mu pomogli u tome.

Kad je radeći fizičke poslove zaradio dovoljno novca bar za početak školovanja, pristupio je prijemnom ispitu na koledžu, uspješno ga položio i 1879. godine upisao se na Kolumbija univerzitet u Njujorku. Iako je moro da uporedo i radi i studira, uspio je da sa velikim uspjehom završi studije 1883. godine. Ovim blistavim završetkom studija u SAD bila su mu otvorena vrata za daljnje studiranje na postdiplomskim studijama na Kembridžu u Engleskoj i u Berlinu kod čuvenog teorijskog i eksperimentalnog fizičara Helmholtza. Poslije uspješno odbranjene doktorske disertacije Pupin je izabran za nastavnika za teorijsku fiziku na Odsjeku za elektrotehniku na Rudarskoj školi Kolumbija univerziteta u Njujorku. Redovni profesor je postao 1901. godine i tu ostao sve do penzionisanja 1929. godine. Bio je autor 36 naučnih radova, što je bio veoma velik broj za njegovo doba. Priznata su mu i 34 patenta, a napisao je i veći broj stručnih i naučnih knjiga i monografija. Dobio je veoma velik broj svjetskih priznanja za svoj naučni rad. Bio je član Američke nacionalne akademije nauka i Srpske kraljevske akademije, predsjednik većeg broja naučnih i stručnih institucija i udruženja kao i počasni doktor nauka na 18 univerziteta. Mnogi njegovi đaci i studenti su takođe

postizali velike rezultate u nauci i stvaralaštvu, od kojih su dvojica, Miliken i Langmir, dobili i Nobelove nagrade.

Iako je mnogo volio svoju novu domovinu, nikada nije zaboravljao svoj narod i svoje porijeklo odakle je došao. Nesebično je pomagao svoj rodni kraj u svakom pogledu. Imao je i veoma važnu ulogu u određivanju granica kraljevine SHS po završetku Prvog svejetskog rata na Mirovnoj konferenciji u Parizu, a osnovao je i više fondova za pomoć u zbrinjavanju i školovanju ratne siročadi iz Srbije. Bio je vatreni borac za razvoj nauke uopšte i uvijek je o tome govorio. Smatrao je da nauka treba da bude shvaćena kao dugoročna investicija i to mišljenje se pokazalo kao ispravnim kako prije tako i danas.

Za Mihajla Pupina se može reći da je svojim izumima i naučnim doprino-som zaista zaslužio svoje mjesto među velikanima nauke. Komentarišući čest izraz „hladne naučne činjenice“, Pupin piše: Istine prirodnih nauka nisu hladne ukoliko naša duše i srce to nisu. Negdje u svakoj činjenici prirodnih nauka postoji žar koji ćemo osjetiti ako pravilno razumijemo poruku koja nam se otkriva. Svaka činjenica u prirodnim naukama označava djelovanje, jer inače ne bi mogla doprijeti do naše svijesti. Djelovanje je život u najširem smislu te riječi. Smrt je hladna, život je topao, i ružno je zloupotrijebiti jezik govoreći o „hladnim činjenicama nauke“. Takav jezik stvara predrasude prema nauci i predstavlja naučne metode rada i naučne rezultate kao nešto što je lišeno moći i da podstakne ljudske emocije.

Iz romansirane Pupinove biografije: „Od pašnjaka do naučenjaka“ za koju je on dobio i čuvenu Pulicerovu nagradu - jasno se vide njegovi naučni stavovi i odnos prema rezultatima naučnih istraživanja.

Prvo, da se mora poštovati svako pravo znanje. Drugo, da se takvo pravo znanje može steći samo ako se ima radoznalost i želja za učenjem i da se takvo znanje stiče samo napornim radom tokom niza godina a ne preko noći i na brzinu. Treće, da u radu i učenju treba da bude isto toliko radoznalosti i zadovoljstva kao i u igri, jer bez toga niti znanje niti učenje neće biti ni kvalitetni ni trajni. Put

do vrhunskih naučnih rezultata nije lak i često je praćen mnogobrojnim lutanjima i neuspjesima, ali te neuspjehe treba smatrati kao sastavni dio procesa učenja i otkrivanja. Pupin je visoko cijenio kritičko preispitivanje činjenica i kritičko mišljenje i rezonovanje, ali je cijenio i slobodnu imaginaciju. Bez imaginacije i ot-vorenog mišljenja (otvorenosti uma za nove ideje) nema stvaralaštva i stvaralačkog doprinosa u nauci, tj. ne bi se došlo do novih naučnih otkrića i izuma.

Već smo kazali da je Pupin na osnovu veoma uspješnih studija u Americi dobio stipendiju za postdiplomske studije u Engleskoj. Došao je na čuveni Kembridž da prvo dobro izuči višu matematiku, a zatim da sluša Maksvelova predavanja iz oblasti teorije magnetnih talasa i svjetlosti. Za vrijeme ljetnog raspusta otišao je u Pariz i tako naučio francuski jezik i uz pomoć uličnih prodavaca nekako došao do Lagranžove knjige o analitičkoj mehanici koja će imati značajnu ulogu u Pupinovom rješenju daleke telefonije i teorijskim prin-cipima na kojima se to bazira.

Pupin je odmah na početku svog naučnog rada shvatio da je pored teorijskog značajan i praktično- eksperimentalni i laboratorijski rad za izvođenje istraživanja i dolaženja do novih i originalnih otkrića i izuma. Na preporuku njegovih engleskih profesora i drugih naučnika Pupin je došao u Berlin kod svjetski poznatog naučnika Helmholca, vrhunskog autoriteta u oblasti eksperimantalne fizike i fizičke hemije. Veliki Helmholtz je bio i član komisije kada je Pupin branio doktorsku disertaciju. 20. jula 1889. godine. Helmholtz je ocijenio Pupinovu disertaciju sa „naročito se ističe“. I sam Pupin je često isticao, a to i veoma naglasio i u svojoj romansiranoj biografiji „Od pašnjaka do naučenjaka“ da sa uspješnom odbranom doktorske disertacije počinje blistava naučna karijera bivšeg pastira iz Idvora i „omogućila mu da postane građanin sveta nauke“. Nakon uspješno odbranjene doktorske disertacije Pupin se vraća u Njujork gdje iste godine biva izabran za univerzitetskog nastavnika, a nakon dvije godine i za redovnog profesora na Kolumbija univerzitetu. Tu je on osnovao i prvu elektro-tehničku laboratoriju koja je pod njegovim

rukovodstvom omogućila eksperimen-talna istraživanja u do tada relativno novoj oblasti nauke.

Iako je bio mnogo zauzet svojim nastavnim i pedagoškim radom uopšte kao i popularizacijom svojih izuma, uvijek je nalazio vremena i inspiracije za svoj naučni rad koji je rezultirao mnoštvom objavljenih naučnih članaka kao i brojnim predavanjima u naučnim društvima i Akademiji nauka. Većinom se to odnosilo na oblasti rendgenografije, telegrafije, telefonije i radiotehnike. Mnoga od tih svojih naučnih otkrića Pupin je i patentirao. Pri kraju svog dugogodišnjeg naučnog i publicističkog rada, Pupin je zaključio da treba da objavi i svoja gledanja na opšta i egzistencijalna pitanja čovjekovog života i uticaj nauke i tehnike na život ne samo čovjeka, nego i na njegovu društvenu zajednicu i društveni život u cjelini. U svojoj obimnoj studiji „Nova reformacija” koristeći svoje ogromno znanje on gotovo enciklopedijski daje pregled istorije prirodnih nauka, izloženih hronološkim i logičkim redom, obuhvatajući period od skoro posljednjih četiri stotine godina. U predgovoru ove knjige Vojin Popović kaže:

„Tu se vidi kako Pupin suvereno vlada celom istorijom ovih nauka... Neki delovi tih Pupinovih izlaganja su prave pesničke slike. Pupinova proza je model jasnoće, ekonomičnosti i elegancije, jer je on bio ne samo eminentan prirodnjak nego i čovek široke i duboke humanističke učenosti. Kao primer Pupinovog pisanja o fenomenima u prirodi, može se uzeti opis stvaranja snježnih pahuljica kao pojave kristalizacije vode, koji je zaista remek delo, delo književne lepote, ali uvek sa korektnim naučnim objašnjenjima, koja u to doba ne odstupaju bitnije od današnjih gledišta nauke na fizičku i hemijsku stvarnost makro i mikro sveta... U ovoj svojoj knjizi Pupin na popularan način i sa ljubavlju i dužnim poštovanjem govori o naučnim otkrićima korifeja nauke, a naročitu pažnju posvećuje Njutnu, Faradeju, Maksvelu, Hercu, Gibsonu, Karnou, Ajnštajnu itd. Pupin veoma lepo, jasno i razumljivo, takoreći za sve čitaoce, objašnjava i najdelikatnije probleme materije i njenih najmanjih čestica, kao i

elektriciteta u kretanju i zračenju usled radioaktivnosti. Međutim, ono što je Pupin, kao svoje filozofsko razmišljanje dao u ovoj knjizi, počinje poglavljem koje ima karakterističan naslov: *Od haosa do kosmosa*. Prelazeći od neorganskog na organski svet, Pupin govori o čoveku i njegovim mentalnim svojstvima i tako prelazi od fizičkih na duhovne realnosti. On dalje izražava svoje ubeđenje da u prirodi postoje ta dva vida realnosti, a i svoje uverenje da će sile opšte koordinacije u samoj prirodi i u životu, kako oko čoveka tako i u njemu samom, biti u stanju da ujedine te realnosti. Na tom planu Pupin vidi i usklađeniji odnos između religije i nauke. Univerzalno kretanje obje realnosti i njihov sklad Pupin je nazvao, slično reformatorskim pokretima u istoriji čovječanstva, *novom reformacijom*.”

U manjoj Pupinovoj monografiji „Romansa mašina”- vidi se kako je on, pored odličnog poznavanja savremene tehnike, bio veoma dobro upućen i u cjelokupni razvoj SAD. Tu on ističe da naučnik i pronalazač, ukoliko uspije da shvati jezik i govor same prirode i zbivanja u njoj, može da otkrije njene zakonitosti, i da otkrije i izradi sredstva koja će obogatiti ne samo materijalni, već i duhovni život svakog pojedinca, pa i društvene zajednice u cjelini. Prema Pupinu, mašine su bile, a biće i dalje, ne samo puki proizvod civilizacije za zadovoljenje materijalnih potreba potrošačkog društva, već i nešto što utiče na razvoj ljudske zajednice i to u onom vidu što oplemenjuje i humanizuje odnose pojedinca prema drugom pojedincu i jedne društvene zajednice prema drugoj. On nikada nje mogao da prihvati gledište da mašine uglavnom utiču na dehumanizaciju ljudskih odnosa, i smatrao je da ako toga i ima onda je to samo zloupotreba mašina i tehnike od strane samog čovjeka koji je to izumio. Ovo je bio i njegov odgovor nekim evropskim kritičarima i njihovim polemičkim raspravama o tome da je tzv. savremena američka civilizacija mašinizam koji proizvodi robovanje toj civilizaciji. Zato se i može kazati da je ova popularna Pupinova studija jedna dubokoumna rasprava pretežno socijalno-filozofskog karaktera, ali i popularizator-ske namjene. U ovoj svojoj knjizi o mašinama Pupin

je još prije 70 godina predvidio njihovu ulogu u današnjem svijetu.. Lokomotive, automobili, avioni, električne mašine i dalekovodi visokog napona, telegraf, telefon i radio, zaista su zbližili i udaljene, a često i otuđene pojedince i doveli do upoznavanja i uspostavljanja bliskih veza između različitih kultura i društvenih grupacija i na-roda. Takvu ulogu mašine vidio je Pupin učestvujući i sam u takvom stvaralačkom i humanijem procesu mašina. Njegovi „Pupinovi kalemovi” su takav doprinos humanizaciji i zbližavanju udaljenih i veoma različitih društava i kultura. Njegovi kalemovi su omogućili komunikaciju na velikim daljinama i po tome on je dao velik doprinos razvoju i humanizaciji ljudskog roda.

Za Pupina se s pravom može kazati da je bio izuzetan stvaralac i da je imao dara i talentovanosti za više oblasti, a posebno u oblasti prirodnih nauka u fizici i hemiji. Imao je izuzetan dar i za nastavnički poziv i poslužio je mnogim svojim učenicima i studentima kao uzor kako se radi i koje osobine treba da ima nastavnik kao model za mlade. Da je on zaista bio nesebičan i prepoznat kao izvanredan profesor najbolje nam potvrđuje i činjenica da je biti Pupinov učenik ili student – bila velika privilegija u to vrijeme kada je on radio kao profesor na Kolumbija univerzitetu. Bio je i izvanredan pisac te je dobio i Pulicerovu nagradu za svoju objavljenu romansiranu biografiju „*Od pašnjaka do naučenjaka*”. Bavio se i političkim i društvenim radom i podjednako bio uspješan i u tome kao i u svom naučnom stvaralaštvu. Pupin je kao nastavnik ostao u sjećanjima mnogih svojih učenika i studenata. Svi su zapazili njegovu ogromnu radnu energiju i spemenost da uvijek pomogne i ohrabri u toku rada. Posebno im je ostala u sjećanju njegova upornost da svakom studentu vraća svaki rad dok god ne bude siguran da je to ono najbolje što pojedinac može da uradi. Tražio je od svojih studenata da kritički misle i rasuđuju i da eksperimentalno provjeravaju činjenice. Tako je i sam radio i zato se i zalagao za otvaranje eksperimentalne laboratorije na Kolumbija univerzitetu kako bi se i on i njegovi studenti bavili naučnim istraživanjima. Studenti su na

taj način sticali navike intelektualnog rada i istraživanja. Pupinu je laboratorija poslužila ne samo za njegov naučni rad već i za njegov mentorski rad sa studentima u izradi magistarskih i doktorskih disertacija. Pupin je sa svojim kolegama izradio i programe za cijelu oblast osnovnog četverogodišnjeg i dvogodišnjeg postdiplom-skog studija. Kao rijetko koji nastavnik bio je mentor za izradu magistarskih i doktorskih disertacija i ostao je upamćen ne samo kao izvanredan naučnik i nastavnik, već i kao veliki humanista. Baš zato što im je on bio mentor i nastavnik mnogi njegovi studenti su se i sami opredjeljivali za nastavnički poziv a mnogi su se bavili i naučnim radom. Imajući u vidu da se Pupin mnogo interesovao za unapređivanje obrazovnog rada sa mladima i pedagoške djelatnosti u cjelini, i to na svim nivoima obrazovanja, onda je razumljivo što je i u svojim predavanjima i objavljenim člancima i radovima uvijek davao i mišljenje i preporuke kako se taj rad može unaprijediti i poboljšati. Pupinova pedagoška karijera potrajala je sve do 1929. godine. Već smo kazali da je biti Pupinov đak ili student bila velika privilegija. I njegovi studenti su kasnije i sami postajali uzorni profesori i poznati naučni radnici kao što su nobelovci Miliken i Langmur. Životni put Mihajla Pupina nerazdvojivo je vezan za Kolumbija univerzitet, gdje je i stekao diplomu inženjera, i gdje se, poslije usavršavanja u Evropi, vratio da postane jedan od prva dva osnivača Odsjeka za elektrotehniku. To su bile zadnje decenije 19. vijeka kad elektrotehnika počinje da prodiere u sve oblasti ljudskog života i kad se javlja potreba za odgovarajućim stručnim kadrovima. Mnoge kolege i studenti su isticali to da je Pupin ne samo radio svoj posao sa velikim žarom, optimizmom i elanom, već je takvu atmosferu prenosio i na svoje saradnike i studente te su i oni imali veliku motivaciju da rade kao što je i on sam. Bio je uzor mnogima i takav je ostao u sjećanju kolega i studenata. I danas se govori da je Pupin na Kolumbija univerzitet unio „ogromnu vitalnost i intelektualnu snagu”. Uvijek se ističe da je Pupin bio podjednako uspješan i kao profesor, kao naučnik i kao praktični pronalazač. Sve ovo se moglo vidjeti kada je on, po povratku iz Evrope, bio je izabran za nastavnika na

Kolumbija univerzitetu. Tada tu nije postojala nikakva organizovana nastava elektrotehnike. Postojao je samo Odsjek za rudarsku tehniku. Nije ni bilo predviđeno da se elektrotehnika formira kao posebna nastavna cjelina, nego da se rudarski inženjeri, poslije okončanja rudarskih studija, dodatno doškoluju za ovu oblast. Samo velikim zalaganjima Pupina i Krokera, tada jedinih nastavnika elektrotehnike na Kolumbija univerzitetu, ubrzo je osnovan i poseban Odsjek za elektrotehniku. U toku svog boravka u Evropi Pupin je tamo stekao dragocijena iskustva na najpoznatijim univerzitetima Kembridžu, Parizu, Berlinu - što je doprinijelo njegovoj blistavoj, ne samo naučnoj već i nastavničkoj karijeri. Uz puno uvažavnje tih univerzitetskih institucija i nastavnika sa svjetskim renomeom koji su tamo radili, Pupin je uočavao i neke pojave, za koje je smatrao da su smetnja za pravilan intelektualni razvoj mladih. Ovo se posebno odnosilo na razvoj kreativnosti i kritičkog mišljenja. U tom smislu se i zalagao za aktivne, tj. laboratorijsko-eksperimentalne metode rada i učenja, gdje studenti imaju priliku da samostalno stiču znanja kroz vlastito traganje, eksperimentisanje i otkrivanje novih i originalnih rješenja u prirodnim naukama. Zato se Pupin zalagao i za adekvatniji balans između teorijskog i praktično-eksperimentalnog rada i obrazovanja na univerzitetu. U to vrijeme još uvijek je dominirala teorijska nastava i on se zalagao za jače povezivanje teorije i prakse. Posebno je isticao značaj praktičnih znanja i eksperimentalno-laboratorijskog rada kao važnog uslova razvijanja kritičkog mišljenja, kreativnosti i istraživačkog duha kod mladih. Upravo sve to je Pupin i razvijao kod svojih studenata na Kolumbija univerzitetu gdje je i proveo čitavu svoju profesorsku karijeru. N. Simić (2004) ističe da je Pupin zajedno sa Krokerom stvorio novi odsjek, praktično „od nule” i to prema svojim, za ono vrijeme revolucionarnim, shvatanjima. On je među prvim isticao značaj visokoškolske ustanove tehničkog profila za stručno i naučno obrazovanje, naučno istraživačku djelatnost, aktivnu saradnju sa industrijom, kao i aktivno prisustvo u naučnoj i stručnoj javnosti svojim izumima, člancima, knjigama i

predavanjima. Svemu tome Pupin je davao i lični doprinos i tako svojim primjerom bio uzor, učitelj i inspirator velikom broju mlađih saradnika koji su ga u tom slijedili. Smatrao je da kvalitetan univerzitetski nastavnik može da bude samo onaj ko i sam daje doprinos unapređivanju nauke i struke. Univerzitetski nastavnik treba da bude ne samo izvor saznanja već i da zna kako tom znanju dati određen oblik pristupačan za mlade i za to koristiti aktivne metode rada i učenja. To je i častan i težak posao i to se može ostvariti samo ako i sam nastavnik daje svoj originalan doprinos naučnim otkrićima. Imajući u vidu da je u prvim godinama rada novoosnovanog odsjeka elektrotehnike bilo malo nastavnika i sam Pupin je morao da drži nastavu iz više predmeta. Uz sve to on je osnovao i laboratoriju koja je služila i za praktičnu nastavu i za naučno- istraživačke i razvojne aktivnosti. Posebne zasluge pripadaju Pupinu što su pod njegovim rukovodstvom u toj laboratoriji mnogi njegovi studenti i saradnici stasali i vrijedne naučne i stručne radnike i dali značajne doprinose u oblasti elektrotehnike. Ovo se odnosilo na mnoge oblasti telekomunikacije, posebno u oblasti kablovske i radio komunikacije. Za Pupinova predavanja studenti su isticali da se karakterišu jasnoćom i jednostavnošću čak i kad govori o najsloženijim naučnim pojavama. To se odnosilo i na njegove pisane radove i to može da postigne samo neko ko dobro poznaje svoju oblast i ko se trudi da to bude dostupno onima koji slušaju nastavu. Zato je on i mogao da ispolji svoj izvanredan pedagoški smisao za rad sa mladima. Da bi se to postiglo, potrebno je da se voli taj posao i da se teži na njegovom unapređivanju čitav nastavnički vijek, što je Pupin i činio i bio uzor u tom pogledu svojim studentima i saradnicima. Zato se njegova predavanja i njegovi pisani radovi i danas nakon više od sto godina doživljavaju kao vrhunski stručni i pedagoški domet. Ali Pupin je uvijek isticao da to nije neki božiji dar, već da se takva talentovanost osvaja neprekidnim radom na sebi u težnji da se dosegnu najviši standardi. Nikakav urođeni dar neće pomoći ako se nema trajna

želja za saznanjem i ako se nemaju adekvatne navike intelektualnog rada koje se uče i stiču neprekidnim radom na sebi.

Pupinovi izumi na polju telefonije i prenosa signala na daljinu učinili su ga slavnim. Poslije imenovanja za redovnog profesora na Kolumbija univerzitetu još više se posvećuje nastavničkom pozivu i njegov profesorski rad sa studentima će, takođe, još više uvećati njegovu ionako veliku slavu. Toliko je postao poznat po svom predavačkom, nastavničkom i mentorskom radu da je biti Pupinov učenik postalo uspjeh samim po sebi. Imena mnogih budućih naučnika i pronalazača bila su na listi njegovih učenika. On je postao poznat po tome kako pomaže svojim studentima poslije predavanja stvarajući od njih istraživače sa efikasnim tehnikama i metodama intelektualnog rada. Davao im je takve zadatke iz kojih su oni ne samo sticali nova znanja, već i efikasne metode učenja i kritičkog mišljenja, upornost i koncentraciju u radu itd. Zadavao je svojim studentima i saradnicima i teške zadatke i probleme kako bi se vježbali uviđanju, kritičkom preispitivanju činjenica i tako razvijali kritičko i stvaralačko mišljenje, kritičko rezonovanje itd. U rješavanju takvih problema i zadataka pružao im je pomoć i hrabrio ih da istraju do kraja i da ne odustaju lako u susretu sa prvim treškoćama. Na taj način je razvijao kod svojih studenata i snažnu volju, motivaciju, samopouzdanje i saznanje da se do uspjeha dolazi ni lako ni brzo. Jedan od njegovih učenika, Armstrong, koji je kasnije postao poznati pronalazač, o tome piše ovako: „Velika je čast za one koji su bili Pupinovi učenici. Kada sam kao stariji đak Kolumbija univerziteta počeo da sarađujem sa Pupinom, njegovi prilozi za telefonsku tehniku, njegov sistem električnog saglašavanja i njegov elektrolitski detektor bili su poznati i ovdje i na strani. Ali ono što svijet ne može da zna to je da je on bio izvor inspiracije za sve koji su radili u njegovoj okolini. Samo oni učenici koji su prešli težak put trudbenika zaposlenih u naučnim istraživnjima mogu ocijeniti svjetlost inspiracije kojom je on ukazivao na nove puteve. On je olakšao onima koji su ga slijedili. Njegova sposobnost da jasno vidi osnove problema, njegova

hrabrost da se uhvati u koštac sa velikim teškoćama, njegovo pomno ulaženje u detalje i napor da se savlađuju teškoće i njegovo nepopuštanje prolaznim neuspjesima, davali su sjajan primjer koji je podsticao energiju i maštu učenika...”

Poznati pronalazač na polju radiotehnike dr Alfred Goldšmit izjavio je o Pupinu:

„Kao učitelj i nastavnik Pupin nas je sve inspirisao. Njegova slobodoumna nastava privlačila nas je da ga slijedimo u rješavanju krajnje komplikovanih problema koje je postavljao i objašnjavao pred svojim učenicima i studentima. Mi smo doslovno mogli da posmatramo na djelu njegov stvaralački um. On nije samo objašnjavao predmet koji je predavao, već je njegov način postavljanja problema i njegova rješavanja bio podstrek za sve njegove učenike. Bio je čovjek bez bombastičnih fraza i neobično snažan i jasan u izrazu. Oni među nama koji su imali sreću da budu njegovi učenici znaju vrlo dobro da su u njemu imali ne samo učitelja, već i prijatelja, koji je i docnije, u njihovoj karijeri, pokazivao veliko interesovanje za njih.” Pored toga što je bio izvanredan i nastavnik i naučnik Pupin je imao veliki talenat i za pisanu riječ, o čemu je bilo već dosta govora, već i za učenje stranih jezika. Učenje stranih jezika išlo mu je od ruke, posebno učenje latinskog, grčkog, francuskog, njemačkog i engleskog. Poznao je dobro i kla-sičnu književnost, posebno njemačku klasičnu književnost. Zato i nije slučajno što se u mladosti dvoumio za šta se opredijeliti u smislu budućeg poziva – da se bavi poezijom i književnošću ili prirodnim naukama. Sam je isticao da je glavni razlog što se opredijelio za prirodne nauke bio taj što je i u tim naukama osjećao poetič-nost. Njegovo slušanje prenošenja zvuka kroz zemlju na idvorskim pašnjacima, njegovo posmatranje treperenja zvijezda noću - budili su u njemu još u djetinjstvu pjesničko uzbuđenje i naučnu radoznalost istovremeno. Takvo isto poetično raspoloženje vladalo je njime pri njegovim prvim susretima sa literaturom i velikim piscima i pjesnicima. Njegovo osjećanje za poetičnost, za sklad, za harmoniju – ogledalo se i u njegovim predavnjima kao i u njegovim spisima. Uvijek se

temeljito i detaljno pripremao za svako predavanje, čak i za ono naučno-popularno. Svoje radove koje je pripremao za objavljivanje dotjerivao je i prepravljao po nekoliko puta, pa je u tom pogledu bio i perfekcionista. Biti pjesnik u nauci, što je Pupin istinski bio, najdivniji je osjećaj, ali koji nije lako dostići niti održavati. Da bi to postigao Pupin se učio na životnim primjerima i djelima velikana nauke toga vremena Faradeja, Helmholca, Maksvela i drugih. I sam se na vlastitom iskustvu i radu učio, ali i od tih velikana, kako se nalazi sreća u radu i kakvu ulogu imaju istrajnost, sloboda mišljenja i eksperimentisanja u dolaženju do rješenja problema i velikih otkrića. Iz životnih biografija tih velikana nauke vidi se da su i oni imali padova i neuspjeha, ali nisu odustajali i na vlastitim primjerima su se učili da se do uspjeha ne dolazi brzo i lako. Sam Pupin je često govorio da učeći se na djelima velikana nauke, pjesništva i umjetnosti u cjelini, oplemenjuje dušu čovjeka i daje mu podstrek da se i on sam upusti u izazove stvaranja nečeg novog i za dobrobit čovječanstva. Iz svega što je uradio u nauci može se vidjeti da Pupin nije posmatrao nauku samo kroz prizmu naučnika-istraživača, već i kroz prizmu pjesnika. Njegova velika ljubav prema našoj narodnoj tradiciji, a posebno prema našim narodnim pjesmama i njegovim studijama grčkog i latinskog još više su ga približili klasičnoj i antičkoj književnosti i druženju sa najvećim umovima toga vremena. Na svojim predavanjima kod studenata, ali i na naučnim skupovima uvijek je isticao koliko su velikani nauke i umjetnosti doprinijeli razvoju civilizacije i ljudskog društva u cjelini. Oni, ti velikani ljudskog roda, najbolji su uzor mladima kako se radi i koliko je potrebno odricanja pa i neizbježnih kriza da bi se došlo do značajnijih otkrića. Učeći se na primjerima iz života velikana mladi najbolje mogu vidjeti koliko je potrebno u životu biti uporan u radu ako se želi nešto postići i da uspjeh nikad ne dolazi lako i brzo. Pupin je govorio: „Šta bi bilo od ljudi da se među njima nisu nalazili, od prapočetaka njihova postojanja pa do danas, velikih naučnika i pronalazača, čija su učenja i pronalasci vodili čovje-čanstvo sve boljem i lepšem životu? Oni bi danas lutali prašumama i pustinjama, košeni glađu, boleštinama i divljim

zverima. Zato upoznavanje sa delima velikih ljudi oplemenjuje dušu čoveka, daje mu podstreka da i on stvara nešto novo, za dobro čovečanstva... Faradej je bio srećan kad je došao do saznanja da u mladom Maksvelu ima izvanrednog učenika kome je mogao poveriti zapaljenu buktinju koja je obećavala nova otkrića u fizičkom svetu. Nikada u svom pamćenju ne ponavljam ove reči, a da u svojim mislima ne vidim sliku starog naučnika Faradeja kako svom mladom učeniku Maksvelu predaje zapaljenu buktinju koja je imala da otkrije čovečanstvu jednu novu fizičku stvarnost. Kakav slavni zadatak za mladića od dvadeset i šest godina! Ali, taj mladić je bio pesnik pun temperamenta, smeo i oduševljen učenik, izvanredan matematičar. Stari naučnik je poznavao talenat svog mladog učenika, koji je, bez sumnje, bio velika potreba za njega na zalasku nje-gova života...”

Pupin je imao ne samo višestruku obdarenost, već je posedovao i nevjero-vatnu energiju i motivaciju za rad i usavršavanje. Na vlastitom životu se uvjerio da bez rada i upornosti ne mogu se postići značajniji rezultati u životu, pa je to tražio i od svojih učenika i studenata i hrabrio ih da istraju govoreći im da će sa većom istrajnošću u radu svakim danom biti sve bliže i bliže cilju. Na taj način se mladi vježbaju istrajnošću, strpljivošću i upornošću, stiču iskustvo koje im govori da su za uspjeh potrebni i vrijeme i napor i da se do uspjeha ne dolazi lako i brzo. N. Simić (2004) u svom radu: *Mihajlo Pupin - uzor univerzitetskog profesora* - objavljenom u monografiji: *150 godina od rođenja Mihajla Pupina*, u izdanju Akademije nauka i umjetnosti Republike Srpske, kaže: „Životna dela velikih stvaralaca mogu se posmatrati sa dva posebna aspekta: neposredna lična ostvarenja i formiranje škole saradnika i sledbenika, koji će delo nastaviti i razgranavati. I u drugom, kao i u prvom, Pupinovi rezultati su vrlo imponzantni. Pod njegovim rukovodstvom na Kolumbija univerzitetu je stasao niz naučnika i stvaralaca koji su dali veliki doprinos razvoju telekomunikacije. Kao poseban markantan lik u tom eminentnom skupu može se izdvojiti Edvin Armstrong, jedno od najpoznatijih imena u istoriji radio-komunikacije. Armstrong se

upisao na Kolumbija univerzitet 1909. godine, na Odsek za elektrotehniku. U toku studija, Pupin mu je bio mentor i omogućio mu rad u laboratoriji, što je bila osnova za daljnji razvoj Armstrongovog kreativnog duha u budućnosti. Još kao student, Armstrong je realizovao prvi radio-prijemnik sa pozitivnom povratnom spregom. Odmah po diplomiranju izabran je za asistenta. Iste godine, pod Pupinovim rukovodstvom, realizovao je originalno koncipiran antenski sistem koji je omogućio održavanje, za ono vreme nezamislive, radio-veze između Njujorka i Havaja... U daljem radu ostvario je više pronalazaka iz oblasti radio-komunikacije, među kojima je posebno značajna frekvencijska modulacija. Među Pupinovim učenicima i bliskim saradnicima značajno mesto zauzima i Markroft koji je 1921. godine objavio fundamentalnu knjigu „Principi radio-komunikacije.” Za shvatanje vrednosti ovog dela bitan je podatak da je to bila prva u svetu knjiga koja je pružila celovit uvid u dotadašnja saznanja o radio-komunikacijama”.

Pored svog naučno-nastavnog rada Pupin nije zaboravljao ni rodni kraj i svoj narod. U vrijeme I svjetskog rata razvio je živu aktivnost i koristio svoj autoritet kao poznatog i slavnog naučnika za ujedinjenje svih južnoslovnских zemalja. Organizovao je širom SAD društva koja su se bavila prikupljanjem pomoći za oslobođenje srpskog i drugih južnoslovnских naroda od austrougarskog carstva. Za vrijeme balkanskih ratova i I svjetskog rata udvostručio je svoju aktivnost u prikupljanju dobrovoljnih priloga za Srpski Crveni krst. Takođe je puno radio na prikupljanju i organizovanju dobrovoljaca i njihovom slanju savezničkim brodo-vima na Solunski front. Za vrijeme Pariške mirovne konferencije pozvan je u svojstvu srpskog počasnog konzula u SAD kao ekspert i puno je doprinio težnjama južnoslovnских naroda za ujedinjenjem. Po završetku Mirovne konferencije u Parizu, pozvan je od Srpske vlade da se pozabavi problemom zbrinjavanja srpske ratne siročadi i tu postigao veliki uspjeh. U SAD je uspio osnovati i jedno udruženje koje se isključivo bavilo tim poslom. Preko četrdeset godina trajala je Pupinova

univerzitetska karijera. Postigao je takve uspjehe u nauci i životu da je to prevazišlo sva njegova očekivanja. Njegovo ime je ubilježeno zlatnim slovima u istoriji razvoja nauke i tehnike, a posebno tehnike telekomunikacije. Dobio je mnoga priznanja za svoj naučno-nastavni rad i bio počasni doktor na preko dvadeset univerziteta. Na Kolumbija univerzitetu je 1958. godine, prilikom proslave stogodišnjice rođenja Mihajla Pupina ustanovljena Jubilarna zlatna medalja „Mihajlo Pupin” koja se dodjeljuje „za vanredne zasluge učinjene naciji”.

MARIJA SKLODOVSKA - KIRI

Marija Skłodowska – Kiri je rođena u Varšavi 1867. godine. Oboje njenih roditelja su bili nastavnici i, prema pričanju svih koji su ih poznavali, veoma skromni i poštovani ljudi. U svojoj kući su stvarali toplu porodičnu atmosferu za rast i svestran razvoj svoje djece. U kući Skłodovskih se posebno njegovalo poštovanje za knjigu i znanje. Kada je Marija imala samo deset godina, umrla joj je majka. To je bio veliki gubitak ne samo za Mariju kao najmlađe dijete, već i za njenog oca, njenog brata i dvije starije sestre. Najstarija sestra Bronja učinila je sve da preuzme poslove koje je obavljala majka i da svom bratu i mlađim sestrama zamijeni majku. Ali, gubitak majke a potom i sestre Zosije teško su pogodili Mariju. Stalno se pitala kako Bog može da bude tako okrutan da joj uzme najvoljenije osobe kažnjavajući je tako najtežom patnjom. U školi je Marija uvijek postizala odlične rezultate, jer je po svojim sposobnostima za učenjem i želji za saznanjem bila znatno ispred svojih vršnjaka. Školsko gradivo je učila veoma brzo i lako. U tom pogledu se posebno zapažala njena neobičnost i to na dva načina.

Prvo, to je bilo njeno odlično pamćenje. Kad bi pročitala neku pjesmu ili priču odmah je to mogla da ponovi i to bez greške. To je toliko bilo začuđujuće za ostale učenike i njene vršnjake da oni u to nisu mogli povjerovati, i obavezno su mislili da je ona to ranije već morala čitati i učiti samo je to krila i nije govorila o tome. Baš zbog toga što je lako i brzo učila, mogla je za kratko vrijeme da uradi sve svoje školske obaveze i sve drugo što je bilo potrebno - tako da joj je ostajalo dosta vremena za pomaganje svojim vršnjacima u školi u njihovom učenju.

Drugo, imala je tako dobru koncentraciju da je mogla da se fokusira na učenje i u najvećoj gužvi i galami. Imala je tu sposobnost da potpuno „uroni” u ono što je učila i što ju je zanimalo da ništa nije primjećivala od onoga što se dešava oko nje, niti je bilo šta moglo odvratiti njenu pažnju ili je dekoncentrisati u toku rada. Najbolja ilustracija za ovo je i slijedeći primjer: Jedne večeri Marija je sjedila za jednim velikim stolom i učila školske

lekcije dok su se njeni drugovi za istim stolom zabavljali pričajući veoma glasno i pravili buku. U toku dva sata koliko je tarajalo njeno učenje ona nijednom nije podigla glavu sa svojih knjiga i lekcija koje je učila da bi opomenula to veselo i bučno društvo da joj smetaju. Ona je toliko bila zauzeta svojim učenjem da nije ni primjećivala ono što se dešava oko nje.

Marija je je bila najmlađe dijete u porodici i kad su njeno djetinjstvo i mladost prošli i sama je počela da pomaže ocu u zarađivanju novca za kuću, jer ono što je zarađivao sam otac nije bilo dovoljno za petočlanu porodicu, jer su i brat i dvije starije sestre išle u školu. Pošto je Marija bila odlična učenica i imala odlične ocjene iz svih predmeta (stranih jezika, istorije, matematike, fizike) – počela je da daje dopunske časove svojim vršnjacima koji su imali poteškoće u učenju navedenih predmeta. Nije to bilo lako za tako mladu osobu koja je bila tek napunila šesnaest godina. Te svoje instruktivne časove Marija je davala u kućama roditelja čija su djeca imala problema sa školskim učenjem. To su obično bile imućnije porodice koje su mogle sebi priuštiti takve izdatke kako bi pomogla svojoj djeci da završe školu. Često se događalo da i po snijegu i po kiši mora da ide s kraja na kraj grada. Osim toga većina te djece bogatih porodica bila je lijena i teško se prihvatala posla i to je za Mariju bio zaista težak rad. Često je po hladnoći morala da čeka i po sat vremena u hodniku ili ispred vrata dok bi je primili u kuću i dok bi se dotični učenik pripremio za dopunske časove. Iako su to, kako smo kazali, bila djeca imućnijih porodica, roditelji te djece su joj često „zaboravljali” da plate njen naporan rad, iako je ona to željno očekivala kako bi pomogla ocu. Ponekad bi prošlo i po nekoliko mjeseci dok bi se oni „sjetili” da to urade i to na njenu ponovnu molbu. I tad bi to uradili i platili joj, ali kao da oni daju neku milostinju i kao da Marija to nije pošteno i naporno zaradila.

Uporedo sa tim radom i nakon što je završila srednju školu, da bi zadovoljila svoju žeđ za znanjem i daljim usavršavanjem Marija je postala student jednog „Putujućeg univerziteta”. To je ustvari bila grupa mladih studenata koji su se tajno sastajali kako bi

samostalno učili univerzitetske sadržaje i predmete. Poljska tada nije bila samostalna zemlja i mnogi nisu ni željeli, ali ni mogli da idu na državne univerzitete, te su našli izlaz u tome da se uključe u tzv. „Putujući univerzitet”. Tako se ta grupa mladih ljudi tajno sastajala da bi učila, i to svaki put u drugoj kući, u drugom mjestu i u drugo vrijeme - kako ne bi bili otkriveni. Na tom „Putujućem univerzitetu” radili su i nastavnici koji su, takođe, željeli da u tajnosti pripremaju mlade Poljake za dane oslobođenja i samostalnosti poljske države. Mladi studenti koji su studirali na tom prvom „Putujućem univerzitetu” i završili ga - su kasnije i sami osnivali druge takve univerzitete i sami postajali asistenti i profesori na tim tajnim i putujućim visokoškolskim ustanovama. Tako je stvorena velika mreža tih putujućih univerziteta kako bi što veći broj mladih Poljaka imao priliku da studira i usavršava se i tako spremnije dočeka sudbonosne dane koji su ih očekivali u budućnosti.

Marija je posebno bila vezana za svoju najstariju sestru Bronju koja se o njoj brinula kao majka i na neki način joj nadomještala majčinsku ljubav. Zato je Marija odlučila da i ona učini sve kako bi pomogla Bronji da i ona završi stidije i ostvari svoje životne ciljeve. Upravo, Marija je bila ta koja je prva predložila da cijela porodica prvo pomogne Bronji da ona ode u Pariz i tamo završi svoje studije medicine i potom se vrati u Poljsku gdje bi se i zaposlila. U tom svom nastojanju da pomogne starijoj sestri da ode da studira medicinu u Parizu, Marija je u potpunosti zaboravila na sebe i svoje želje da i sama ode u Francusku i tamo završi studije. Ona je znala da ne postoje materijalne mogućnosti da odu obje na studije i svim svojim srcem je to prvo prepustila Bronji koju je toliko voljela. Kako bi pomogla starijoj sestri da ode na četverogodišnje studije u Pariz - Marija je sada, pored časova koje je već ranije davala učencima koji su imali probleme u učenju - prihvatila i posao guvernante i vaspitačice djece u kućama imućnijih porodica. Ubrzo se pročulo kako Marija kvalitetno obavlja posao guvernante i vaspitačice da su je mnoge porodice željele angažovati. Marija je prihvatila taj veoma težak i

odgovoran posao želeći da pored onoga što šalje sestri uštedi svaku put ponešto za svoje studije za koje se žarko nadala da će ih nastaviti jednog dana. Najviše je vremena provodila u učenju male djece u njihovim kućama da čitaju i pišu poljski koji je u to vrijeme bio zabranjen u državnim školama. Roditelji te djece bili su veoma zadovoljni Marijinim radom i kao vaspitačice i kao učiteljice.

Četiri godine radila je Marija kao guvernanta i učiteljica - pružajući svojoj starijoj sestri Bronji materijalu i moralnu podršku na studijama medicine u Parizu. Njihov otac koji je do tada radio kao nastavnik u školi za dječake, našao je bolje plaćeni posao tako da je Marija mogla da prestane sa radom kao vaspitačica i guvernanta i da se više posveti svome učenju. Ponovo je postala studnet „Putujućeg univerziteta.” Najviše vremena je provodila, a to ju je najviše i interesovalo, u izvođenju eksperimenta iz predmeta prirodnih nauka fizike i hemije. Nekako u to vrijeme starija sestra je uspješno završila svoje studije medicine i udala se. Pisala je Mariji da i ona dođe u Pariz i nastavi svoj studije. Sa novcem koji je do tada zaradila i uštedjela i uz novčanu pomoć oca, Marija je to i učinila. 1891. doputovala je u Pariz da stanuje kod sestre i nastavi svoje studije. Nije dugo ostala u stanu sestrine porodice, jer je to mjesto bilo dosta udaljeno od univerziteta gdje je Marija upisala studije. Preselila se u jednu malu sobicu u potkrovlju jedne zgrade blizu fakulteta. Novac koji je uštedjela radeći kao guvernanta i vaspitačica trošila je samo na najnužnije stvari; prije svega knjige, a zatim za stan, hranu, odjeću i upisninu na univerzitet. Bili su to dosta teški dani za Mariju, bez grijanja u sobici u potkrovlju gdje je stanovala i sa veoma oskudnom hranom. Hladnoća, gladovanje i rad do tri sata poslije ponoći su je teško iscrpili i počela da ima česte nesvjestice. Sestra Bronja i njen suprug, koji je takođe bio ljekar, su je doveli kod sebe da bude kod njih dok se ne oporavi. Mnogo kasnije i kad je postala slavna pisala je u svojim sjećanjima da su to bile njene sretne godine, jer je mogla da se potpuno posveti samo svom učenju i svojim studijama i usavršavanju. Toliko se predavala učenju da je zaboravljala na sve teškoće, pa i na glad i na hladnoću, posebno kad je izvodila neki od

svojih mnogobrojnih eksperimenata. Bila je u stanju da u svojoj imaginaciji zamišlja sebe kako razgovara sa slavnim naučnicima u prošlosti čije je životne puteve i naučna dostignuća odlično proučila i poznavala. Bila je poznata po tome što je bila u stanju da se za vrijeme učenja toliko unese u tu svoju aktivnost da ništa oko sebe nije primjećivala i da se potpuno odvoji od svoje okoline.

Na studiju je Marija najviše vremena provodila u izvođenju svojih eksperimenata i učenju francuskog. U istraživačkoj laboratoriji je i upoznala jednog francuskog studenta entuzijastu i zanesenjaka naukom kao što je i sama. Bio je to Pjer Kiri uporan i zainteresovan za nauku kao što je i Marija. Njihov zajednički rad i interes za nauku su ih toliko zbližili - da su zasnovali porodicu i tako još intenzivnije nastavili svoj zajednički rad. Svakog dana nakon osam sati rada u laboratoriji na fakultetu odlazili su zajedno kući gdje su, opet, pošto bi Marija posvršavala i sve kućne poslove, nastavljali zajedno da uče do kasno u noć. Nakon dvije godine rodilo im se i prvo dijete - kći Irena koja će i sama kad odraste postati slavna naučnica i dobiti Nobelovu nagradu kao i njena majka. Tako je Marija sada rođenjem djeteta imala ne samo svoje studije i rad u laboratoriji, već i dodatni rad u kući i vođenju brige u podizanju djeteta. Ona nikad nije kazala da joj teško biti sve to: i naučni radnik, i supruga i majka. Uvijek je govorila da je sve to zajedno čini još više sretnom. U svojoj laboratoriji ona je radila na otkriću koje će je učiniti i slavnom i poznatom i koje će je uvrstiti među besmrtnike naučnih dostignuća. Kako je do toga došlo?

Nekoliko godina ranije bio je otkriven uranijum koji je imao svojstvo radioaktivnosti. Uranijum je isijavao svjetlost koja se širila na sve strane i Marija je to isijavanje nazvala radijacija. Ona se nije zadovoljila samo tim već je nastojala da otkrije i objasni odakle dolazi ta radijacija i kako nastaje, tj. šta je uzrokuje. Tražeći odgovore na ova pitanja danonoćno je nastavila sa svojim laboratorijskim radom i eksperimentisanjem sa uranom. Taj njen uporni rad ju je i doveo do jednog od najpoznatijih otkrića u nauci. Bilo je to potpuno novo i epohalno otkriće. Bezbroj puta su Marija i njen suprug Pjer Kiri ponovili svoje eksperimente dok nisu bili

sigurni da mogu ponoviti i potvrditi svoje otkriće. Mineral kojeg su pronašli danonoćnim eksperimentisnjem u svojoj labaratoriji bio je do tad potpuno nepoznat naučnoj javnosti. Njihova upornost i briljantni naučni um ih je doveo do ovog otkrića - otkriven je novi elemenat kome su oni dali ime radijum. Iz tog elementa je dolazila ona snažna svjetlost. Sad su tek, bračni par Kiri mogli da obavijeste naučnu i svejtsku javnost o svom otkriću i da objasne odakle je dolazilo ono isijavanje svjetlosti iz sirove rude uranijuma. Bilo je to 1898. kada su Pjer i Marija Kiri nakon danonoćnog upornog miješanja i topljenja uranijuma u velikim kazanima uspjeli da izoluju jednu sićušnu česticu *radijuma* (tako su nazvali taj novootkriveni elemenat) koja je sijala i izbacivala jaku svjetlost na sve strane kao neko sićušno sunce. To je bio čisti radijum koji se u prirodi ne može naći u čistom obliku već u smjesi uranijumove rudače. Upravo to što su otkrili, zahtijevaće još četiri godine upornog i napornog rada kako bi se radijum izdvojio u čistom obliku i pokazao kao takav naučnoj javnosti. Iako su imali malu labaratoriju na fakultetu gdje je Pjer Kiri radio, odlučili su da iznajme jednu staru i oronulu šupu u blizini njihovog stana i da je adaptiraju i tu nastave izvoditi svoje eksperimente. Učinili su to zbog toga što nisu morali plaćati zakupninu za korištenje prostora, jer je šupa bila napuštena. U toj oronuloj i neuglednoj šupi, koja je još uvijek i prokišnjavala, smjestili su i opremili svoju labaratoriju u kojoj su mogli da dolaze i noću da nastave svoje eksperimente kad Marija poradi sve kućne poslove i obaveze oko djeteta. Ta šupa je bila blizu njihovog stana što je bilo i najvažnije i najpotrebnije za njih. Tu su oni mogli da tope i mjere uranijumovu rudu u velikim kazanima i to na smjenu i po cijelu noć kako bi dobili jedan sićušan grumen radijuma i pokazali ga cijelom svijetu kao dokaz svog epohalnog otkrića. Možemo samo zamisliti veliku i genijalnu naučnicu kako sa kutlačom, koja je bila velika kao i naučnica sama, radi taj naporan posao i ljeti i zimi, zajedno ili na smjenu sa svojim suprugom. Koliko li je samo bilo snage i volje u tome i tako sićušnom i nježnom tijelu Marijinom i koliko je bilo neuspjelih pokušaja da se izdvoji taj elemenat, kome su oni dali

naziv radijum, u čistom obliku. Svaki trenutak svog slobodnog vremena provodili su i Marija i njen suprug Pjer Kiri u svojoj improvizovanoj šupi - laboratoriji, koja je još uvijek i prokišnjavala, i gdje su ljetne vrućine i zimske hladnoće bile nepodnošljive. Radili su danonoćno ne gubeći nadu da će im poći za rukom da izoluju bar sićušnu česticu radijuma kako bi to mogli pokazati i objaviti cijelom svijetu. Za te četiri godine iscrpljujućeg rada u tako teškim uslovima oboje su kasnije izjavljivali da im je to bio najsretniji period života. Radeći tako iz dana u dan, sedmicom za sedmicom i tako redom pune četiri godine dovelo ih je do velikog uspjeha. Uspjeli su izdvojiti jedna grumen čistog radijuma kojeg su konačno mogli pokazati svijetu. Dogodilo se to jedne večeri 1902. godine, kad su oni večerali u svojoj kući i kad je Marija kazala suprugu da odu zajedno u laboratoriju i još jednom provjere šta se dogodilo sa rezultatom njihovih eksperimenata toga dana, iako su tamo bili samo dva sata ranije prije nego je došla noć. Kad su došli do njihove laboratorije u šupi i otvorili vrata, snažna svjetlost obasjavala je cijeli unutrašnji prostor. Tu snažnu svjetlost isijavao je samo jedno malo i sićušno zrnce radijuma koje su oni uspjeli izdvojiti i izolovati od ostalih primjesa uranijuma.

Danonoćno topeći i mjereći Marija i Pjer Kiri su bili ubijedeni da se negdje u toj kašastoj i uzavreloj masi krije mineral koji isijava tako snažnu svjetlost na sve strane i kome su oni dali ime radijum. Konačno nakon bezbrojnih pokušaja gdje su se nizali uspjesi i neuspjesi, gdje je s proticanjem vremena uspjeha bilo sve više, a neuspjeha sve manje, došao je uspjeh. Otkrićem radijuma riješena je i objašnjena jedna od velikih tajni prirode, a Marija i Pjer Kiri postali su besmrtni geniji koji su svojim djelima zadužili cijeli ljudski rod. Sada se epohalno otkriće moglo pokazati pred očima cijelog svijeta. Radijum koji ne postoji u prirodi u čistom obliku i koji je nevidljiv, konačno je izolovan i može ga vidjeti cijeli svijet, jer sija kao najsajjnija zvijezda na nebu kao što je zasijala i naučna zvijezda Marije i Pjera Kirija nakon ovog njihovog otkrića koje je došlo kao plod njihovog dugogodišnjeg napornog ali uspješnog naučnog rada.

Nakon svog velikog otkrića Marija i Pjer Kiri su bili pozivani da drže predavanja ne samo po univerzitetima u Francuskoj već i po cijelom svijetu gdje su ih pozivali univerziteti i naučna društva. Pozivani su i na razne svečenosti, što su oni nerado prihvatili iako su morali, jer su na tim svečanostima najčešće bile prikupljane i donacije za njihov dalji naučni rad. Proizvodnja samo jednog grama radijuma iz sirove uranijumove rude bila je veoma skupa. Na te svečenosti i proslave, koje su često organizirala naučna društva, dolazili su često i veoma bogati pojedinci koji su mogli izdvojiti i donirati novčana sredstva za naučni i eksperimentalno-laboratorijski rad koji je bio veoma skup. Marija i Pjer Kiri su potrošili sve što su imali i više nisu mogli nastaviti bez pomoći sa strane. Upitani kako misle da se svijet i ljudski rod može odužiti njima ako su oni svijetu dali epohalno otkriće i darovali ljudskom rodu godine i godine odricanja i nesebičnog rada i to bez ičije pomoći u bilo kom pogledu, oni su skromno odgovorili da im je samo želja da imaju bolje uslove za svoj naučni rad i novu laboratoriju - kako bi svijetu mogli podariti nova otkrića. I Nobelovu nagradu koju su dobili te godine za svoje epohalno otkriće i naučni rad u cjelini su potrošili na opremanje svoje nove laboratorije. Oni čak nisu ni otišli da lično prime tu nagradu, zbog zauzetosti svojim eksperimentima i radom na fakultetu. Ali ono što je njih još više obradovalo je i otkriće da se radijum koji su oni pronašli može uspješno koristiti i za liječenje najtežih bolesti. Otkriveno je da zračenje koje isijava radijum može da efikasno uništava kancerogene ćelije. Kad se doznalo za to otkriće i potrebe za radijumom su se povećale. Sami su Marija i Pjer Kiri pokušali da prikupe što više novca za dobijanje radijuma iz uranove rude. Cijelom svijetu je sada bio potreban radijum i zato su sada lakše mogli započeti akcije prikupljanja novca za njegovu proizvodnju. Bogata udruženja i pojedinci iz cijelog svijeta, posebno iz Amerike, su se javljali kako su voljni da daju svoja sredstva za proizvodnju radijuma. Mnogo od tog zarađenog i prikupljenog novca slavni naučnici su mogli da zadrže za sebe i da stvore bolje uslove za svoj život i život svoje djece. Na to nisu ni pomislili već

sve što su zaradili i prikupili donacijama, pa i cijelu Nobelovu nagradu su potrošili na opremanje nove laboratorije, naučne eksperimente i proizvodnju radijuma što je bio veoma skup proces. Obadvoje su kazali da naučna otkrića pripadaju cijelom svijetu, a ne samo onome ko ih je otkrio. Nastavili su svoj naučni rad još intenzivnije a i kućne i porodične obaveze su se povećale. Pored već ranije rođene kćerke Irene dobili su i drugu kćerku kojoj su dali ime Eva. Novac od Nobelove nagrade i prikupljeni novac od naučnih udruženja i pojedinačnih donatora su potrošili na opremanje svoje laboratorije kako bi imali bolje uslove za rad.

Jednog kišnog aprilskog dana 1906. godine nesretnim slučajem tragično je izgubio život Pjer Kiri. Smrt supruga teško je pogodila Mariju. Sve što su do tad bili postigli u nauci, postigli su zajedno. Sada je morala sve da nastavi sama i uz to da vodi brigu i odgaja svoje dvije kćerke Irenu i Evu. Odmah nakon smrti supruga Marija je izabrana za profesora fizike na univerzitetu gdje je ranije radio njen suprug Pjer Kiri. Nastavila je da i dalje neumorno radi i u svojoj novoj laboratoriji. Uspjesi i postignuća su se nizali i tako je došla i druga Nobelova nagrada za nauku, ovoga puta je to sve uradila i zaradila potpuno sama. Bilo je to 1911. kada je završena izgradnja istraživačkog instituta gdje je slavna naučnica imala najbolje uslove za bavljenje naučnim istraživanjima. Sljedeće tri godine još intenzivnije su nastavljeni laboratoijski eksperimenti sa radijumom i njegovim novim mogućnostima primjene. Ovo će prekinuti početak Prvog svjetskog rata 1914. godine. Cijela Francuska je bila u opasnosti. Francuska vlada je predložila slavnoj naučnici da se njena laboratorija premjesti iz Pariza u neko udaljenije i manje, ali bezbjednije mjesto kako bi ona mogla nastaviti svoja naučna istraživanja i svoj naučni rad. Ona je pristala da se laboratorija izmjesti, ali nije nastavila svoj naučni rad, jer se odmah vratila da pomogne stanovnicima Pariza u odbrani i liječenju ranjenih i bolesnih. Ona je i u ovakvoj teškoj situaciju uvidjela kako se njeno naučno otkriće o radioaktivnosti i radioaktivnom zračenju može koristiti za liječenje bolesnih i ranjenih koji su se borili na frontovima. I sama slavna naučnica je

putovala kolima i uređajima za radioaktivno zračenje od bolnice do bolnice po cijeloj Francuskoj i pomagala i obučavala bolničko osoblje za korištenje novih aparata na bazi radioaktivnog zračenja za liječenje bolesnih i ranjenih. Odlazila je bolničkim kolima, koje je često i sama vozila, i do najudaljenijih linija fronta. I vojni ljekari su joj odali priznanje i shvatili od kolike je važnosti njeno otkriće za bolnice i liječenje svih kojima je to bilo potrebno, posebno u tačnom postavljanju dijagnoze i adekvatnom tretmanu bolesnika. Obilazeći u bolničkim kolima frontove sa sobom je vodila i svoje dvije još maloljetne kćerke i obučavla ih kako bi i one mogle pomagati bolesnima, ranjenim i unesrećenim u njihovom zbrinjavanju i liječenju. Taj njen neprekidni rad i za vrijeme ratnih godina u nastojanju da se radioaktivnost koristi na dobrobit svima kojima je to potrebno - postepeno je narušavao zdravlje velike naučnice. Uvijek je više mislila na druge i njihovu dobrobit nego na sebe i sve to vrijeme je radila sa radioaktivnim materijalom bez adekvatne zaštite od zračenja. Njena snaga počela je da slabi i i zdravlje je narušeno od eksperimentisanja sa radioaktivnim materijalom još od vremena kada je bila studentkinja i kasnije, teški ratni uslovi su to samo još više pojačali. Kad se rat završio ona je koristila i posljednje atome svoje snage za obnovu zemlje i za nastavak svojih eksperimentalnih istraživanja. I dalje je prikupljala sredstva za proizvodnju radijuma, pa je čak sa svojom djecom zbog toga putovala i u Ameriku gdje je bilo sve više naučnih društava i bogatih pojedinaca koji su mogli i željeli pomoći novčano proizvodnju radijuma. Putovala je samo zato što su ta naučna udruženja i svečani skupovi od nje zahtijevali da se pojavi i održi govor. Često se događalo da je ona bila toliko slaba i iscrpljena da je jedna od njenih kćerki preuzimala tu ulogu. Kad bi se njeno zdravlje malo poboljšalo organizatori tih skupova su zahtijevali da se ona pojavi, jer su ti skupovi bili organizovani u njenu čast, a i donatori su bili skloniji da lakše daju sredstva ako se slavna naučnica pojavi lično i održi govor o svojim otkrićima i njihovom korištenju za dobrobit ljudskog roda. Jedno vrijeme je odlučila da se vrati sa tih putovanja, jer nije mogla podnijeti napore

koji su stajali pred njom. Promijenila je odluku samo zbog toga što je bila svjesna koliko je skupa proizvodnja radijuma a na drugi način se sredstva nisu mogla prikupiti. U pojedinim trenucima snage joj je toliko ponestajalo da nije mogla da govori i održi svoja predavanja pred naučnim društvima ili drugim skupovima organizovanim u njenu čast. Pripremila je svoje kćerke za takve trenutke i one su tada preuzimale njene obaveze onako kako im je ona govorila da to čine. Bile su primane i od strane predsjednika SAD koji joj je takođe uručio znatna sredstva prikupljena u njegovoj zemlji kao pomoć za proizvodnju radijuma. Drugom prilikom američki predsjednik ju je primio u samom Vašingtonu na proslavi koja je organizovana u njenu čast i lično joj uručio njoj najdraži poklon – jednu manju količinu proizvedenog radijuma kako bi ona mogla dalje nastaviti svoje naučne eksperimente. Mnoge poznate i slavne ličnosti bile su prisutne na toj svečenosti priređenoj u njenu čast

Nakon posjete Americi učinila je i posjetu svojoj rodnoj Poljskoj koju je neizmjereno voljela i gdje je još uvijek bila i njena šira porodica i prijatelji iz mladosti kada je polazila na studije u Pariz. Malo-pomalo njeno zdravlje se sve više pogoršavalo što je uzrokovano njenim dugogodišnjim radom sa uranijumom i radijem čije zračenje oštećuje organizam, pogotovo ako se ne nosi zaštitno odijelo. I njene posljednje riječi bile su upućene njenim naučnim eksperimentima, radijumu i njenoj laboratoriji. Umrula je 4. jula 1934. godine.

Ako pogledamo unazad i vratimo se do momenta kada je otkriven radijum pa do današnjih dana, vidjećemo koliko cijeli svijet duguje Mariji Sklodovskoj – Kiri za sve što je ona uradila za opštu dobrobit ljudskog roda. Otkrića Marije i Pjera Kirija bila su dragocjena ne samo za bolje razumijevanje i liječenje bolesnika, već i za bolje razumijevanje i poboljšanje rasta i razvitka biljaka i životinja, za bolje izučavanje i istraživanje svemirskih prostranstava, za naučnije istraživanje postanka ljudske vrste i planete zemlje od samih njenih početaka, za dobijanje različitih vrsta energija kao što je atomska energija itd. Sva ta otkrića našla

su svoje ideje u prvoj vlastitoj eksperimentalnoj laboratoriji Marije i Pjera Kirija u jednoj oronuloj i neuglednoj šupi u ulici Lomon u Parizu. Prije nešto više od sto godina Matija Sklodovska – Kiri i Pjer Kiri započeli su svoje čuvene eksperimente sa jednom tonom uranijumove rude. Njihovi prvi eksperimenti ukazivali su na to da u toj rudi pored uranijuma mora da postoji još neki, do tada nepoznat, radioaktivni elemenat. U teškim radnim uslovima i bez zaštitnog odijela i adekvatne opreme u običnoj radničkoj bluzi punoj prašine i mrlja od kiselina, i dima koji je štipao za oči i grlo, po velikim zimskim hladnoćama i nepodnošljivim ljetnim žegama - Marija i Pjer Kiri nisu odusatajali već su pune četiri godine nastavili svoje eksperimente koji će ih dovesti do uspjeha i slave. Topili su uranijumovu rudu u velikim kazanima, mjerili je i miješali sa raznim kiselinama i tako iz dana u dan, iz mjeseca u mjesec - pune četiri godine. Toj rastopljenoj smjesi koja je ključala u ogromnim kazanima dodavali su postepeno novu rudu i nove sastojke i nove kiseline. I po vrelom suncu i po ljutoj zimi radili su neprekidno i borili se da iz uranijumove rude izdvoje nepoznatu materiju neuobičajene i do tada nepoznate moći zračenja. Poslije 46 mjeseci natčovječanskih napora i na granici snaga, uspjelo je bračnom paru Kiri da iz dvije tone uranijumove rude dobiju jedan gram čistog i novog hemijskog elementa - radijuma. Taj elemenat koga su pronašli i koji ne postoji u čistom obliku u prirodi zračio je tri i po miliona puta jače od uranijuma. Vijest o ovom i ovakvom otkriću zapanjila je naučnu javnost i cijeli svijet. U nevjerici, naučnici iz cijelog svijeta su pohrlili Kirijevima da se sopstvenim očim uvjere u epohalno otkriće i moć radijuma koji isijava zračenje kao vatra na sve strane. Čudili su se molbi Marijinoj da dođu baš noću. Može se samo zamisliti kao su bili iznenađeni kad su na vratima njihove sklepane šupe - laboratorije shvatili zašto su pozivani da dođu tokom noći, a ne po danu - da bi se bolje moglo vidjeti čudo nad čudima. Sićušna mrvica radijuma koja se nalazila u staklenoj posudici na stolu u sredini šupe, sijala je u mraku i snažno osvjetljavala cijeli prostor kao da je sićušno sunce, kao dragi kamen u kome gori vatra. Desetog decembra iduće 1903.

godine Švedska akademija nauka dodijelila je Mariji Sklodovskoj - Kiri i njenom suprugu Pjeru Kiriju Nobelovu nagradu za fiziku za otkriće radijuma, najveće priznanje koje jedan naučnik može dobiti. Tri godine kasnije Marija će izgubiti svog voljeno supruga i naučnog saradnika. Izgubio je život tragičnim slučajem jednog kišnog dana kad je izašao u šetnju i okliznuvši se pao pod točkove konjske zaprege. Ostavši sama sa dvoje male djece i naukom kojoj je pripadala cijelim svojim bićem, ona nastavlja da neumorno radi i nauci i svijetu daruje još jedno veliko otkriće , još jedan radioaktivni element. Tom novom elementu ona je dala ime *polonijum* u čast svoje rodne zemlje Poljske. I ovo otkriće je po važnosti i značaju bilo ravno onom prvom, jer je ovo uradila sve sama odgajajući svoju djecu. Zato joj je Švedska akademija nauka 1911. godine po drugi put dodijelila Nobelovu nagradu. Tako je Marija Sklodovska – Kiri postala ovjenčana dvjema Nobelovim nagradama i tako do dana današnjeg bila i ostala najpoznatija i najčuvenija žena naučnik svih vremena. Odanost nauci i eksperimentisanje sa opasnim radioaktivnim materijalima bez odgovarajućih uslova za rad i zaštitne opreme i odjeće uzelo je svoju cijenu i velika naučnica je umrla 1934. godine zbog prekomjerne doze zračenja koje je primala tokom niza godina svog naučnog rada i eksperimentisanja sa radioaktivnim materijalima. Da je poživjela smo godinu dana duže doživjela bi i tu radost da prisustvuje dodjeli Nobelove nagrade koju je za otkriće vještačke radioaktivnosti dobila njena kćerka Irena Žolio-Kiri i Irenin suprug Frederik Žolio. Do sada to predstavlja jedinstven slučaj da tri Nobelove nagrade za nauku pripadnu članovima iste porodice.

LAV NIKOLAJEVIČ TOLSTOJ

Svima je danas poznato da je pojava velikih ruskih pisaca 19. vijeka nešto do sada nezabilježeno u istoriji književnosti. Gogolj, Ljermontov, Dostojevski, Tolstoj, Njekrasov, Gorki, Gončarov, Turgenjev, Čehov, i drugi, a iznad svega Aleksandar Puškin, vjerovatno najgenijalniji od svih, stvorili su nešto novo u književnosti i to toliko novo i značajno da ništa više neće ostati onako kako je bilo do tada u toj oblasti. Prema mnogima Puškin je najveća pojava ruske stvaralačke misli. On je bio univerzalni genije i bez njega ne bi bila moguća pojava ni Tolstoja ni Dostojevskog, ni Čehova, ni drugih. Puškinovo djelo je, kako to tvrdi Berđajev, univerzum i samo za sebe kosmos, kao što je i kosmos narod u kome se on pojavio i koji potencijalno sadrži u sebi sve. Puškinov genije se sa lakoćom kretao kroz sve književne sisteme. Zato bi se moglo kazati da je on u književnosti ono što je Mocart u muzici. Za ovog muzičkog genija se govorilo da se lako kretao i sa lakoćom prelazio iz jednog muzičkog sistema u drugi. I za Puškina su kritičari govorili da je istovremeno i nježni liričar, i drzak satiričar i veliki dramatičar. On je i veliki majstor kratke priče, a sa *Evgenijem Onjeginom* i veliki romansijer. I Mocartov i Puškinov život najbolje ilustruju tvrdnju: *Što veća genijalnost to dramatičniji život*. Mnogi kažu da sve što je stvoreno u velikoj ruskoj književnosti 19. vijeka inspirisano je stvaralačkim genijem i stvaralačkim radom Puškina. Poginuo je u jednom besmislenom dvoboju završavajući svoj burni život pjesnika i pisca u 38. godini i to je vjerovatno i najtragičnija smrt u istoriji književnosti. Poznato je kakva genijalna djela je Puškin stvorio za svog kratkog života, ali je ostala nepoznanica kakva i koja djela je još mogao stvoriti da je poživio duže. Njegovu stvaralačku liniju nastavili su veliki ruski romansijeri 19. vijeka, a posebno dvojica: Lav Tolstoj i Fjodor Dostojevski.

Tolstojev genije je predmet koliko njega samog, toliko i vremena i prilika u kojima se nalazila Rusija toga vremena. On se rodio 28. avgusta 1828. u porodici od petero djece i to kao

najmlađi od četvorice braće (Nikolaj, Sergej, Dimitrij i Lav). Lav Nikolajevič Tolstoj vodi porijeklo od starih aristokratskih loza, dva ruska plemićka roda: Tolstojevih i kneževa Volkonskih. Tolstojeva majka je umrla veoma rano, kada on nije imao ni dvije pune godine. I otac mu je umro dosta mlad. Tolstoj je tada imao samo devet godina. Poslije smrti oba roditelja ostalo je petoro djece: četiri brata i sestra. On je rođen kao zdravo i napredno dijete. Proveo je svoje djetinjstvo na očevom imanju, zajedno sa svojom braćom i sestrom. Nakon smrti oba roditelja brigu o djeci preuzele su babe i tetke. Lav Nikolajevič Tolstoj je još u djetinjstvu počeo da pokazuje neke znake izuzetne darovitosti. Veoma rano je ispoljio veliku moć pamćenja, što će u njegovom književnom stvaralaštvu imati veliku ulogu. Pamti kako su ga kupali u koritu i kako su ga povijali. Sigurno mu je to iznadprosječno pamćenje u ranom djetinjstvu pomoglo da već u petoj godini nauči i čitati i pisati francuski, a u osmoj godini već je napamet recitovao na sotitne Puškinovih stihova. Isto tako je veoma rano pokazivao ljubav prema ostalim članovima porodice. Za njega su smrt oca, tetke i babe bili pravi udarac od kojeg se dugo nije mogao oporaviti. I sam je kasnije često govorio kako je očeva smrt izazvala u njemu religiozno osjećanje i prva razmatranja o smislu života. Zbog toga je često bio tužan i obuzimalo ga je osjećanje skepticizma koje ga je često dovodilo do očaja. Ovo osjećanje je posebno bilo izraženo kad je prešao u Kazanj i tu živio kod tetke i išao u školu, a kasnije na univerzitet. On je već tada čitao Voltera i Paskalove *Misli*. Ovdje još jednom ističemo da kada mu je umro otac, a kasnije i baka, staratelj za djecu postala je Pelagija Iljinična koja je živjela u Kazanju.

U Kazanju se Tolstoj upisao na studij orijentalnih jezika i ubrzo odustao, jer ga to nije interesovalo. Prešao je na pravni fakultet i počeo da uči marljivije, ali i to je napustio i odao se lakom životu: ljubavi, vinu, zabavama, igrankama, balovima itd. Kad mu je na kraju i sve to dosadilo, sve češće počinje osjećaj praznine i postavljanje pitanja smisla i potrage za smislom u životu. Sve ga je to na kraju i dovelo do odluke da prekine sa bilo

kakvim daljnjim obrazovanjem i da se vrati na svoje imanje u Jasnu Poljanu. To je prvi, od više radikalnih zaokreta u njegovom životu. Tu je pokušao da živi životom običnog seljaka i mužika. Sam je sebi sašio ogrtač i papuče. Zbog toga su ga u porodici prozvali "Diogen". Ovakvim načinom života on je želio da se distancira od raskalašenog plemićkog života (kakvim je i sam živio jedno vrijeme prije dolaska u Jasnu Poljanu), na račun siromašnih slojeva, prije svega siromašnih seljaka. Tu se vidi i njegova želja da se približi običnom narodu, posebno seljacima. Prilikom podjele imanja sa svojom braćom, Tolstoju je u nasljedstvo pripala Jasna Poljana i on je postao spahija sa 300 kmetova. Počeo je da se bavi svim onim poslovima koje rade seljaci i njegovi kmetovi: da ore, ograđuje zemlju, žanje, kosi i kupi sijeno itd. Nabavio je i poljoprivredne mašine, počeo da sadi voće, podiže šume i otvara školu za seosku djecu. On se oduševljeno bavi pedagoškim radom. Svojim sredstvima je opremio i otvorio školu na svom imanju u Jasnoj Poljani za seosku djecu. Ta škola je postala originalna laboratorija, gdje se provjeravala efikasnost nastavnih metoda, oblika i sredstava nastavnog rada. To je slobodna škola koja ima zadatak povratak djetetu i prirodi. Dijete je centar svega i njemu sve treba da bude podređeno. Po ovome se vidi da su na Tostoja snažno uticale misli francuskog filozofa i pedagoga Žan-Žak Rusoa. Škola je u cjelosti bila okrenuta interesima djeteta. Cilj je da se zadovolji radoznalost djeteta i njegova neutoljiva žed za saznanjem. Tu djeca dolaze u školu kad ona žele, često su bila toliko slobodna da su u učionice ulazili i kroz prozore. Ovim se, naravno, otišlo u drugu krajnost. Tolstojeva ideja i jeste bila da djeca u školi budu sretna, a ne da škola i učenje budu prisila i nešto čega se treba plašiti. Tolstoj je bio dosta upoznat sa prilikama obrazovanja u Njemačkoj, Francuskoj, Belgiji, Engleskoj i Italiji i oštro kritikovao sistem vaspitanja i nastave u školama u inostranstvu, osuđujući strogu disciplinu i uskraćivanje slobode učenicima, bubanje napamet, formalizam u znanju i nepovezanost škole sa životom. On je bio protiv dogmatske nastave i smatrao je da djeca treba sama kroz postupke vlastitog posmatranja i

istraživanja da dolaze do vlastitih zaključaka. Veoma je cijenio očiglednu nastavu i nastavu u prirodi, te je zagovarao školske ekskurzije u polja i šume, gdje djeca neposredno mogu posmatrati rast biljaka i upoznati se sa životinjama. Podsticao je stvaralaštvo kod učenika, tražeći od njih da pišu kraće sastave o svom iskustvu i svojim izletima u polja i šume.

Iako je Tolstoj toliko uprostio svoj život, kako bi se što više približio narodu, seljaci i njegovi mužici mu nisu vjerovali, već su smatrali da se samo pretvarao. To ga je izgleda jako pogodilo i doživjevši razočarenje ponovo je digao ruke od svega. Otišao je u Moskvu i ponovo počeo da živi burno i bez cilja. Odao se noćnom životu i kocki. Ubrzo je uvidio da to ne vodi ničemu. Da bi se izvukao iz takvog besmisla odlučuje da ponovo promijeni sredinu i odlazi u Petrograd da tamo donese odluku kojim putem dalje da krene i šta da preduzme. Brzinom donosi i mijenja svoje odluke: čas se sprema za put u inostranstvo, čas da opet nastavi univerzitetsko obrazovanje, čas da stupi u vojnu službu i napravi oficirsku karijeru. Od svega toga, opet, ne biva ništa i ponovo se odaje bančenju i kockanju po cijelu noć uz razuzdanu cigansku svirku i pjesmu. Za kockarskim stolom izgubio je mnogo i napravio kockarske dugove. Izgubio je mnogo novca, ali još više vremena je uzalud proćerdano u ništa. U svom dnevniku tada bilježi: "Živim kao skot, premda ne baš sasvim kao propalica. Svoje planove sam gotovo potpuno zapustio i strašno pao duhom."

Nekako baš u to vrijeme iz te letargije i krize pokušava da ga izvuče stariji brat, koji je već bio oficir i došao na kraći vojni dopust u Petrograd. Bila je to šansa za Tolstoja da, opet, promijeni sredinu i ode sa bratom na Kavkaz i spasi se od daljeg propadanja. Izgleda da je ova promjena djelovala nabolje i on ponovo dobiva volju za životom i radom. Nova sredina, novi ljudi i novi utisci vraćaju mu životnu energiju i oživljavaju ga. Ponovo mu se vraća religiozno osjećanje i volja za radom i o tome u svom dnevniku bilježi sljedeće riječi:

"Juče nisam spavao gotovo cijelu noć. Zapisavši nešto malo u svoj dnevnik, počeo sam da se molim Bogu. Slatka osjećanja koja doživljavam pri molitvi ne umijem da izrazim."

Prema V. Stanojeviću (1972) u tom periodu života na Kavkazu postoje česti usponi i padovi raspoloženja kod Tolstoja, ali kod njega, ipak, tada preovlađuju vedra raspoloženja. Položio je oficirski ispit i stupio u vojnu službu. Tada počinje sa pisanjem svog prvog književnog rada *Istorija mog djetinjstva*, koji je odmah prihvaćen za štampanje. Sve mu to podiže moral i radni elan i on u svom dnevniku zapisuje: "Ima u meni nešto što me nagoni da vjerujem da sam rođen da budem nešto posebno, ne ono što su svi ljudi."

U krimski rat 1855. godine je stupio kao artiljerijski oficir. Obuzet je opštim patriotskim raspoloženjem kao i cijela Rusija. Tolstojevo učešće u ratnim operacijama protiv gorštaka na Kavkazu dalo mu je materijal za priče iz rata i života u vojsci. U svojim ratnim pričama *Prepad* i *Sječa šume* prikazuje i slika rat i ruske vojnike na do tada nepoznat način u ruskoj književnosti. On ne opisuje samo spoljašnju stranu ratnih događanja, već i ponašanje ljudi u ratnim prilikama. Posebno pokazuje interesovanje za individualna svojstva ličnosti svakog pojedinca u ratu i način kako se to ispoljava u teškim ratnim prilikama. Dosta se u svojim pričama i romanima bavi psihološkim korijenima hrabrosti u ratu i izvanredno živim slikama daje razlike između pravog i lažnog heroizma. U tim pričama, a kasnije i u romanima, kao pravi heroji javljaju se obični, skromni ljudi, koji se nisu ničim posebno isticali i zapažali u svom dotadašnjem životu. Tolstoj je opisao i bitku za Sevastopolj u kojoj je i sam učestvovao. On je tada zapazio, i to opisao u istoimenoj pripovijesti, duševnu veličinu ruskog vojnika, njegov patriotizam i heroizam naroda koji brani otadžbinu. U sevastopoljskim pričama on razobličava aristokratsku vojnu sredinu, opisuje sve što prati sevastopoljsku opsadu i istupa kao odlučan protivnik rata koji donosi nebrojene nesreće i protivriječi zakonima čovjekove prirode i morala.

Iako je u početku rata bio obuzet opštim raspoloženjem i patriotizmom, kasnije kada se rat otegao i njega obuzima zamor, pesimizam i mrzovolja. Zato je, čim se rat završio, podnio ostavku na službu u vojsci i vratio se u Petrograd u namjeri da se posveti samo književnom radu. Izgleda da je tada i donio odluku da bavljenje književnim radom bude smisao njegovog života. Kada je novembra 1855. godine, poslije pada Sevastopolja, doputovao u Petrograd, prvi put se našao u istinskoj književnoj sredini i tu se upoznao sa Turgenjevima, Njekrasovom, Gončarovom, Černiševskim i drugim piscima koji su ga odmah sa oduševljenjem prihvatili. Ali uskoro, opet dolazi do zastoja, pa i sukoba u petrogradskom književnom krugu, posebno sa Turgenjevima. Zato opet donosi odluku da promijeni sredinu i otputuje u Evropu i da tamo izvidi čemu bi mogao posvetiti svoj život. Prvo odlazi u Pariz i tamo prisustvuje giljotiranju ljudi. Takve i slične pojave su kod njega izazvale odvratnost i odbojnost prema Evropi i ponovo se vraća na svoje imanje u Jasnoj Poljani. Tu ponovo nalazi svoj duševni mir i inspiraciju za svoj stvaralački rad. Ponovo otvara i škole za seosku djecu. Raste mu optimizam i elan za rad. Bilježi u svoj dnevnik: "Dobrim ljudima je odlično na ovom svijetu. Dobro je čak i ovakvima kao što sam ja. U prirodi, u vazduhu, u svemu - nada, budućnost, divna budućnost."

Iz biografije velikog pisca može se vidjeti da su ga kroz cio njegov život i stvaralački rad razdirale sumnje u ispravnost postupaka koje je činio, pa je zbog toga često činio radikalne zaokrete u svome životu. Putovao je po Evropi (Parizu, Berlinu, Londonu itd.) kako bi mogao da vidi širu sliku položaja tadašnjeg običnog čovjeka i ostao još više nezadovoljan uslovima zatvorenika u njemačkim tamnicama, giljotiranjem ljudi na pariskim trgovima. Proputovao je ne samo Njemačku, već i Francusku, Italiju, Švajcarsku i Englesku, ali nigdje nije našao duševni mir i ponovo se vraća, 1861. godine, u svoju Jasnu Poljanu, potpuno iscrpljen i utučen. Ničim nije bio zadovoljan tamo, ni njemačkom školom, ni evropskom kulturom, ali ni samim sobom. Počeo je da se bavi idejom o oslobađanju muzika, prvo na

svom imanju kao spahija, a kasnije je pokušao da to razvije kao opštu ideju u Rusiji toga doba. Ali ni tu nije istrajao, pa je na kraju odustao i od toga. Samo još rad u školi za seosku djecu, koju je otvorio na svom imanju u Jasnoj Poljani, održava njegovu životnu energiju i čini smislenim njegov život. Zaposlio je i nekoliko mladih učitelja, još nesvršenih studenata, kako bi mu pomagali u radu. Tada počinje i sa izdavanjem pedagoškog časopisa *Jasna poljana* kojeg sam uređuje, piše radove i štampa. Sve je to bilo preteško za njega da se istovremeno bavi i pedagoškim radom i da piše svoja djela i da se bavi moralnim i svakojakim drugim problemima društva. Da bi se odmorio od svega toga i povratio ravnotežu i prikupio energiju za svoj književni rad odlazi kod jednog prijatelja koji je živio usamljeno u nekoj dalekoj stepi i živio u prirodi i sa prirodom. Tu je Tolstoj udišući čisti stepski vazduh i pijući kobilje mlijeko povratio i fizičku i duhovnu energiju. Stepski život ga je u potpunosti oporavio i oživio, te se u tom raspoloženju sa punim elanom vraća prvo kući u Jasnu Poljanu, a potom odlazi u Moskvu gdje donosi odluku da započne novi život. Tu upoznaje i ženi mlađu kćerku jednog ljekara, Sofiju Andrejevnu Bers. Ovaj događaj ga ispunjava srećom i životnim optimizmom, te donosi i odluku da se stalno nastani na svom imanju u Jasnoj Poljani. Potpuno se posvećuje porodici i počinje da piše svoje najveće djelo *Rat i mir*. Ogroman je to književni rad, ali to ne samo da ga ne iscrpljuje, već kao da mu daje dodatne snage i doprinosi duhovnoj snazi i kreativnosti. O tome piše i svojim prijateljima. Njegova snažna imaginacija mu rađa sve nove i nove ideje za stvaralački književni rad i nema vremena za predah sve dok nije završio *Rat i mir*. Kad je nakon višegodišnjeg rada i to završio, uzima samo kraći odmor i predah kako bi prikupio snage i započeo pisanje novog romana sa naslovom *Ana Karenjina*. Tada se nalazi na vrhuncu svoga stvaralaštva. Ovaj roman slika čitavu jednu epohu. To je upečatljiva slika raznih slojeva društva ondašnje Rusije, počev od plemićkih vrhova, pa sve do seljaštva. Veoma slikovito su prikazana u romanu socijalno-ekonomska kretanja koja su karakterisala Rusiju poslije reforme. Ovaj roman

je posljednje Tolstojevo djelo, koje još uvijek nije raskinulo sa tradicionalnim vrijednostima toga vremena, tj. tu još nema preispitivanja svih socijalnih i moralnih vrijednosti koje su predstavljale temelje dotadašnjeg ruskog društva. Nikada više kasnije veliki pisac neće se u potpunosti predati stvaralačkom zanosu i radu (i po snazi i po dužini vremena) kao kad je pisao ova dva svoja velika djela, *Anu Karenjinu* i *Rat i mir*. Nakon tog dužeg perioda rada i stvaranja, za vrijeme kojeg je napisao svoja najbolja književna djela, kod njega ponovo izbija ona stara i dobro poznata duhovna klonulost i apatija i to dublja i presudnija nego ikad ranije. Izgleda da su ga dugotrajan stvaralački rad na romanima i rad u školi na obrazovanju seoske djece i izdavanje pedagoškog časopisa, gdje je sve sam radio (bio i urednik, i pisac i izdavač) toliko iscrpjeli da nije više mogao započeti neki novi rad. Ali sada je bio i deset godina stariji, nego kad je započinjao svoja velika djela i sada kao da više nije bilo snage za takve poduhvate, ili mu je bar tako izgledalo. Pokušao je da nađe izlaz u odricanju od društvenog života i vraćanje potpuno prirodnom životu onako kako žive seljaci i kmetovi na njegovom imanju u Jasnoj Poljani. Tu se on bavi svim poslovima na imanju i školom za seosku djecu, a potpuno napušta svaki književni rad. Izdaje samo kratke popularne brošure za običan svijet. Tada mu se javlja i sumnja u sve ono što je do tada radio i stvorio u oblasti pisanja i društvenog života. Priznaje samo vrijednost narodne umjetnosti i narodnih umotvorina. Tolstoj će, ipak, uspjeti da prvažide i ovu svoju krizu i svoju klonulost, i pored svojih već poznih osamdesetih godina, dati svijetu još dva velika romana, *Vaskrsenje* i *Hadži Murat*, kao i nekoliko pripovijetke i rasprave. O društvenoj klimi Rusije tog vremena i uslova u kojima je stvarao i radio Lav Nikolajevič Tolstoj, veliki ruski mislilac N. Berđajev piše:

"U Rusiji XIX veka svest kulturnog sloja koja je u jednom trenutku uzela na sebe naziv 'inteligencija', postala je tragična. To je saznanje patološko, nema u njemu zdravih snaga. Najviši kulturni sloj, bez čvrstih kulturnih tradicija u ruskoj istoriji, bez osećanja organske veze sa izdiferenciranim društvom i snažnim

klasama koje su bile ponosne na svoju istorijsku prošlost, našao se između dveju tajanstvenih sila ruske istorije - između stihije carske vlasti i stihije narodnog života. Po zakonima instinkta duhovnog samoodržanja on je počeo da idealizuje čas jedno čas drugo načelo, čas oba zajedno, i da u njima traži tačku oslonca. Nad mračnim bezdanom narodnog života, beskrajnim kao okean, ovaj kulturni sloj, što se zvao 'inteligencija', osećao je jezivu opasnost da bude progutan tim ponorom, započeo je da se klanja toj stihiji, kapitulirao pred njom, jer je ona zapretila da ga proguta. 'Narod' je za 'inteligenciju' bio tajanstvena snaga, tuđa i privlačna. U narodu se skriva tajna istinskog života, u njemu se nalazi neka posebna istina, u njemu je Bog koga je ovaj kulturni sloj, nazvan 'inteligencijom', izgubio. 'Inteligencija' se nije osećala kao organski deo ruskog života, ona je izgubila integritet i odvojila se od korena. Integritet se sačuvao u 'narodu', 'narod' živi organskim životom i poznaje neku neposrednu istinu života...Kultura se rodila u nepravdi. Ona je plaćena odveć skupom cenom, ona označava raskid sa narodnim životom, narušavanje organske celovitosti. Kultura je neka vrsta krivice pred 'narodom', bekstvo od 'naroda'. To osećanje krivice prati rusku inteligenciju u toku čitavog XIX veka i podriva njenu stvaralačku energiju...Šta je 'narod' za narodnjačku svest, kakva je to tajanstvena snaga?....Reč 'narod' ima ovde ne samo ontološki i jedino ispravan smisao, ona pre svega ima socijalno-klasni smisao. 'Narod' - to su uglavnom seljaci i radnici, one niže društvene klase koje žive od fizičkog rada. Zbog toga se plemić, fabrikant, trgovac, naučnik, pisac ili umetnik – ne smatraju za 'narod', oni nisu organski deo 'naroda', oni su suprotstavljeni 'narodu' kao 'buržoazija' ili kao 'inteligencija'...Za slovenofile i za Dostojevskog 'narod' – to je pre svega običan narod, seljaci i mužici. Za njih se kulturni sloj odvojio od naroda i suprotstavljen je 'narodu' i narodnoj pravdi. Istina je kod seljaka, a ne kod plemića i intelektualaca. Seljaci čuvaju istinsku veru. Najvišem kulturnom sloju se oduzima pravo da sebe smatra organskim delom naroda i da otkriva u sopstvenim dubinama narodnu stihiju. Ako sam ja plemić ili trgovac, ako sam naučnik ili

pisac, inženjer ili lekar, onda nemam pravo da se osećam kao deo 'naroda', jer treba da osećam 'narod' kao suprotstavljenu stihiju pred kojom treba da se klanjam kao pred nosiocem istine najviše. 'Narod' - to je pre svega 'ne-ja' suprotstavljeno meni, nešto pred čime se ja klanjam, što u sebi sadrži istinu koje u meni nema, nešto pred čim sam ja kriv. ...I najveći ruski geniji na vrhuncu svog duhovnog života i svog kulturnog stvaralaštva nisu mogli da odole iskušenjima visine i slobode na visinama duha, plašili su se samoće i bacali se dole, na dno narodnog života, i bili su uvereni da će im se u stapanju sa tom stihijom - otkriti najviša istina. Kod značajnih ruskih ljudi ne postoji pathos penjanja u visine. Oni se boje samoće, napuštenosti i studeni, traže toplinu kolektivnog narodnog života. Po tome se suštinski razlikuje ruski genije Dostojevski od evropskog genija Ničea. I Tolstoj i Dostojevski ne podnose visine i bacaju se dole; njih privlači ona mračna, beskrajna i tajanstvena narodna stihija. Oni više veruju da će tu naći istinu nego u hodanju po visinama. Takvi su bili i prvi nosioci naše nacionalne svesti-slovenofili. Oni su bili na visini evropske kulture, najkulturniji ljudi među Rusima. Shvatili su da kultura može da bude samo nacionalna. Ali oni su kapitulirali pred carstvom mužika i potonuli u tajanstveni bezdan. Oni nisu mogli da brane svoju sopstvenu istinu, da je otkriju u dubinama kao nacionalnu opštenarodnu istinu; krenuli su putem shvatanja 'naroda'. Tako je provalija između 'inteligencije' i 'naroda' bila i produbljena i ozakonjena."

U svojim šezdesetim godinama, tj. devedesetim godinama XIX vijeka, desio se kod Tolstoja nagli zaokret u pogledu na život, na njegove moralne temelje, na religiju i društvene odnose, što se odrazilo i u svim njegovim narednim djelima. On je slične zaokrete u načinu mišljenja i života činio i ranije, ali nikad ovako radikalno. Njegovo učesće u trodnevnom popisu stanovništva u Moskvi januara 1882. ostavilo je na njega potresan i bolan utisak: on se suočio sa strahotama gradske sirotinje. Zato u svojim narednim djelima, *Ispovijest*, *U čemu je moja vjera*, *Šta da radimo*, Tolstoj je sa velikim ubjeđenjem i iskrenošću preispitivao vlastite moralne, religiozne i društvene poglede i sve ono od čega je živjelo tadašnje

društvo i poredak carske Rusije. On sve češće zauzima negativan stav, ne samo prema zvaničnoj crkvi, već i prema samodržavlju u cjelini. Ta moralna i religiozna kriza i promjena socijalnih pogleda odrazili su se i na karakter Tolstojevog stvaralaštva i na njegovo shvatanje umjetnosti. U svojoj raspravi *Šta je umjetnost*, on energično ustaje protiv umjetnosti namijenjene samo zadovoljenju potreba vladajućih klasa i brani opštenarodnu, svima pojmljivu umjetnost, koja odgovara životnim težnjama širokih narodnih slojeva. Ova rasprava je imala veliki značaj u borbi protiv dekadencije koja je prodirala u umjetnost krajem 19. i početkom 20. vijeka. Visoko cijeneći narodnu poeziju (bajke, legende, junačke pjesme, poslovice), koristeći se njome kao uzorom za svoje stvaralaštvo, Tolstoj i sam piše narodne priče u kojima propovijeda pokornu religioznu krotkost, neprotivljenje zlu itd. U svojoj osmoj deceniji života Tolstoj energično učestvuje u organizaciji pomoći seljacima koji su postradali od gladi u Rjazanskoj, Tulskoj i Orlovskoj guberniji. Osniva narodne kuhinje za gladne, organizuje prikupljanje pomoći, piše članke o mjerama borbe protiv gladi. Smjelo i uporno piše pisma caru Nikolaju II i smjelo i uporno protestuje protiv ispoljavanja samovolje i nasilja koje je karakterisalo samodržavlje. Kao izraz tog neobično oštrog i vatrenog protesta protiv vladajućeg carskog režima i samodržavlja i nastaje njegov roman *Vaskrsenje*. U tom romanu je data bespoštedna kritika svih načela na kojima se bazirao život vladajućih klasa carske Rusije. Anticrkvene stranice *Vaskrsenja* bile su glavni razlog što je sinod izopštio Tolstoja iz crkve. U tom romanu on slika tragičnu sudbinu Kaćuše Maslove i zatim njen preobražaj. Opisujući kajanje Nehljudova i njegovo nastojanje da započne novi život, Tolstoj istovremeno prikazuje siromaštvo, upropašćeno selo, carsku tamnicu i njene sužnje, sibirsko progonstvo i revolucionare, daje razobličujuću sliku suda, crkve, višeg činovničkog staleža i cijelog vladajućeg poretka carske Rusije. U ovom djelu se snažno ispoljava njegova tendencija propovijedanja moralnog samopouzdanja kao jedinog sredstva borbe protiv zla i Tolstoj zagovara moć čovjekovog unutrašnjeg

preobražaja, pokajanja i samoodricanja. Jedan od glavnih likova romana, Nehljudov, pošto je krenuo putem ispaštanja svoga grijeha prema Kaćuši, dolazi do ubjeđenja da je ljudima dovoljno da se pridržavaju jevanđeljskih zapovijesti opšteg praštanja i ljubavi prema bližnjem, da bi se došlo do najvećeg blaga koje im je dostupno na zemlji. U svojim djelima iz tog poznijeg perioda njegova stvaralaštva, Tolstoj nastoji da probudi moralnu svijest i savjest društva. Neviđene mjere odmazde i nasilja koje su pratile gušenje revolucije 1905-1907. duboko su potresle Tolstoja i pojačale njegovu duševnu patnju i bol. Zbog toga je 1908. i napisao članak *Ne mogu da ćutim*, gdje iznosi svoj protest i gnjev protiv smrtnih presuda koje je sprovodila carska vlada protiv revolucionara. U njegovom duhu još uvijek postoje sumnje i protivrječnosti koje mu ne daju mira i koje se posebno ispoljavaju pred sam kraj života i on zapada u dubok religiozni misticizam kad se odaje i istočnjačkoj filozofiji. To su i posljednje godine velikog pisca i on sam pod teretom godina i pritisaka sopstvene savjesti što pripada vladajućoj i privilegovanoj plemićkoj klasi, sve češće u svom dnevniku počinje pominjati odluku da sve to mora da ostavi, pa čak da napusti i svoju kuću i svoju porodicu. To je i učinio rano ujutro 10. novembra 1910. godine. Krišom je otputovao iz Jasne Poljane i u vagonu treće klase razbolio se od upale pluća. Nekako je stigao do male i zabačene željezničke stanice Astapovo, gdje ga je teško bolesnog u svoju kuću smjestio upravnik te stanice. Tu je veliki pisac i umro 20. novembra 1910. godine u svojoj 83. godini života. To je bio i velik život i dramatičan život. Kao da se i kod Tolstoja najbolje ispoljilo pravilo: što veća genijalnost to dramatičniji život. Čitav svoj život Tolstoj je patio zbog svojih privilegija. U svojoj duši on je pripadao narodnjaštvu i duboko je saosjećao sa patnjom i stradanjima nižih slojeva. Čitavo rusko narodnjaštvo se i rodilo iz samilosti i saosjećajnosti. I vrijeme u kome je živio Tolstoj bilo je karakteristično po tome što se često događalo da se pripadnici privilegovanih slojeva humanističke orijentacije odriču svojih privilegija i odlaze u narod da bi mu služili i da bi s njim sosjećali. Vidjeli smo da je i sam Tolstoj to

često činio i radio sve poslove seljaka i kmetova: i kosio i žeo na svom imanju; i oblačio se kao običan narod i kao njegovi seljaci. On je zaista želio da živi kao seljak i patio je zbog toga što je pripadao povlašćenom sloju.

I drugi ruski genije, Dostojevski, bio je prosto opsjednut patnjom i saosjećanjem i to je osnovna tema njegovog stvaralaštva. Saosjećanje prema posrnutim i poniženim, kao i samilost, izrazite su crte stvaralaštva i Tolstoja i Dostojevskog. U njihovim djelima se vidi da je ruski čovjek i pravedan i saosjećajan i razlikuje se od kulta hladne pravičnosti zapadnog svijeta. U tom smislu N. Berdajev o Tolstoju piše: "L.Tolstoj je sa nečuvenim radikalizmom ustajao protiv nepravde i laži istorije, osnova države i društva. On je optuživao istorijsko hrišćanstvo zbog prilagođavanja Hristovih zaveta zakonu ovog sveta, zamenjivanjem carstva Božijeg carstvom ćesara, zbog izdaje božijeg zakona. Kod njega je postojalo snažno osećanje krivice, i to ne samo lične već i klase kojoj je pripadao. Stari aristokrat po rođenju, on nije mogao da podnosi svoj privilegovani položaj i celog života se borio s njim. Takvo odricanje od sopstvenog aristokratizma, od sopstvenog bogatstva i, na kraju, od sopstvene slave, Zapadu do tada nije bilo poznato. Tolstoj uopšte nije umeo da bude dosledan, on nije umeo da ostvari svoju veru u životu, i to je učinio tek na kraju života svojim genijalnim i dramatičnim odlaskom.U tome je zanimljivost njegove jedinstvene sudbine. On je tražio pravdu i smisao života u prostom narodu i u radu. Da bi se sjedinio s narodom i njegovom verom, on je neko vreme prisiljavao sebe da bude pravoslavac, držao se svih propisa pravoslavne crkve, ali nije bio u stanju da se smiri, pobunio se i počeo da propoveda svoju veru, svoje hrišćanstvo, svoje jevanđelje. On je tražio i povratak prirodi, koja je za njega bila božanska. Najradikalnije je odbacivao svojinu nad zemljom u kojoj je video izvor svih zala".

Neke savremene psihološke teorije kreativnosti i teorije sposobnosti ističu da se kod većine genijalnih ljudi javlja neusklađenost duha, veliki unutrašnji konflikti, i moralne krize. Takvi pojedinci žele i teže da čine univerzalnu pravdu za sve ljude.

Tačno je da su se kod Tolstoja često ispoljavale promjene raspoloženja, od razdražanosti i oduševljenja životom, kada je bio vedar, predusretljiv i na svim stranama, do utučenosti "besmislicama života" kada se povlačio i bio depresivan i kivan na cio svijet. Ove njegove duševne krize proizilazile su iz njegovih snažnih unutrašnjih konflikata i nemogućnosti da stvori socijalnu pravdu za sve ljude, posebno da učini više za siromašne slojeve tadašnjeg društva u carskoj Rusiji. Stalno ga je mučilo i tražio odgovor na pitanje: Kako da se svijet promijeni na bolje za sve ljude, a ne samo dobro da žive plemići i vladajući slojevi društva?

Prema V. Stanojeviću (1980): "Stalno sumnja u sve i svja. Dok ga drži vedro raspoloženje, pravi planove, radi bez odmora, veruje u dobar ishod posla i lepu budućnost, ali čim naiđe na smetnju, čim iskrasne kakva neprijatnost i obuzme ga zamor, menja iz osnova raspoloženje, ostavlja započete poslove, gleda na crno u sve i ne veruje ni u šta.....Taj simptom sumnjanja Tolstoj opisuje u svojoj iskrenoj *Ispovesti* ovako:

"Kad sam, u svojoj 18. godini, izašao s druge godine univerziteta, nisam verovao ni u šta od onoga što su me učili. Sudeći po nekim svojim osećanjima, nikada nisam verovao ozbiljno, već sam imao samo poverenje prema onome što su preda mnom ispovedali stariji.. to je poverenje bilo vrlo kolebljivo. "Kada je postao slavan književnik, to stanje je ostalo isto, i on o tome piše: "Vera u značaj poezije i napredak života bila je početka moja religija, i ja sam bio njen žrec. A biti žrec bilo je i prijatno i unosno. I dosta dugo sam živio u toj veri, ne sumnjajući u njenu istinitost. Ali, druge, a naročito treće godine takvog života počeo sam sve jače da sumnjam u nepogrešivost takve vere i počeo sam da je ispitujem.....Misleći na slavu koju će mi pribaviti moji književni radovi govorio sam sebi ovako: Pa, dobro, bićeš slaviji od Gogolja, Puškina, Šekspira, Molijera, od svih pisaca na svetu, pa šta? I ja ništa, baš ništa, nisam na to mogao odgovoriti. Pitanja me čekaju; treba odmah odgovarati, ako se ne odgovori, ne može se živeti. A odgovora nema.....Jedno vreme bio se oduševio svojim gazdinstvom, radeći po čitav dan u kući, bašti i polju, ali i

tu zastaje u sumnji i govori: "Usred svojih misli o gazdinstvu, koje su me veoma zanimale u to vreme, odjedared mi pade na pamet pitanje: Pa, dobro, imaćeš 6000 desetina zemlje u Sumarskoj guberniji, 300 grla konja, a posle? Pa sam se i tu potpuno gubio i nisam znao da mislim dalje.....Jedno vreme je bio oduševljen i porodicom, pa kaže: "Porodica.....govorio sam sebi; ali, porodica, žena, deca, oni su isto tako ljudi. Oni su u istim uslovima kao i ja: moraju ili živeti u laži ili uvideti strašnu istinu. Zašto da žive? Zašto da ih volim, da ih čuvam, da se o njima staram? Zbog očajanja koje je u meni ili zbog gluposti? Voleći ih, ne mogu da krijem istinu od njih, i svaki korak u poznavanju vodi ih istoj istini. A istina - u smrt"

...Podnoseći pačenički svoju porodičnu sudbinu, Tolstojeva žena, Sofija Andrejevna, iako je provela s njim dugi niz godina i izrodila mu trinaestoro dece, ostala je i posle njegove smrti u neznanju pred tajnom njegove zatvorene duše. Izjavila je: "Živela sam sa Lavom 49 godina, ali nikada nisam mogla da dokučim kakav je on čovek."Tolstojevo sumnjanje imalo je čudan ishod, završavalo se rađanjem i jačanjem religioznih osećanja. Kada su ga spopale, krajem sedamdesetih godina 19. stoleća, muke najjačeg sumnjanja, i kada je izgledalo da se toga puta ne može izvući iz sve mračnijeg stanja svoga duha, kod njega se javlja veoma jako religiozno osećanje, i to ga spasava. On o tome piše: "Cele te godine, kada sam se svakog trenutka pitao da li da svršim revolverom ili konopcem, celo to vreme, uporedo s takvim mislima i zapažanjima, srce mi je patilo od jednog mučnog osećanja. To osećanje ne mogu nazvati drukčije nego traženje boga i, jače nego ikad, osvetlilo se sve oko mene i u meni, i ta me svetlost više nije napuštala i spasoh se samoubistva"...Kao socijalni mislilac Tolstoj je takođe originalan, jer je mističar i fatalist. Veruje da ništa na ovom svetu ne biva bez božije volje, da je sve u božijim rukama, da je u sva ljudska i društvena zbivanja umešan božiji prst i da je čovek igračka u rukama sudbine. Tom svojom filozofijom završava i tumači veliki Napoleonov pohod na Rusiju u *Ratu i miru*. Predajući se istočnjačkom misticizmu i fatalizmu, protivnik je sile i

nasilja, i u borbi protiv zlih društvenih sila vidi spas u neprotivljenju zlu." Na ovaj način je ostvario i veliki uticaj na velikog indijskog lidera, mislioca i državnika Mahatmu Gandija, koji je svojom politikom nenasilja i mirnih protesta oslobodio Indiju od Engleza".

Postoji shvatanje da svako književno stvaralaštvo izvire iz stanja zanosa ili uzletom mašte iznad stvarnosti. To je carstvo slobode u kome mjesta ima samo za snove, zanose i pretpostavke. Nakon toga slijedi povratak u stvarnost i konkretan stvaralački rad na određenom književnom djelu. Ovakav slijed stvaralačke transformacije imaginacije u konkretnu stvarnost i jeste karakterističan za literarni rad Tolstoja. Još nema potpunog naučnog objašnjenja takvog stvaralačkog zanosa. Utvrđeno je samo da njegovu sadržinu čine: emocije, intuicija, entuzijazam, ekstaza, inspiracija, patos, trans, sublimacija, ekscentričnost, dezekvilibracija, impulsi, halucinacija, opsesija, fobija, neravnoteža, unutrašnji konflikt, stvaralačka neuroza, mentalitet, temperament. V. Stanojević ističe: "Stanje zanosa kao i stanje svake duhovnosti ima svoje korene u materijalnoj, anatomsko-fiziološkoj osnovi i u svojstvu telesne građe. Od tih svojstava sagrađen je celokupni duhovni sklop svake ličnosti - njen karakter, temperament, pa dakle i stvaralačka sposobnost i njeni oblici. Mnogobrojni telesni činioci, pa i geni i određene skupine gena - udružuju se u svakoj ličnosti na svojstven način u njenu individualnost, koja se ogleda u svemu, pa i u različitosti otiska prstiju i rukopisa svake ličnosti. Ovo posljednje, individualnu posebnost i njeno raspoznavanje, zapazila je i ovekovečila najprije mašta narodne poezije, koja duševni lik i ne predstavlja drugačije nego po spolnjem izgledu i ponašanju.....U mitovima, legendama, pesmama, bajkama, pričama, izrekama i poslovicama duševni lik je izražen odlikama telesne građe: anđeo je umiljato dete s krilima i bezazlenim, zdravim i belim licem; đavo je crn i ružan mršavko, s retkom, šiljatom bradicom; sveci su starci, bele dugačke brade, blagog izraza lica, tankog stasa, blede kože i krotkog koraka; satiri u grčkoj mitologiji su raskalašeni ljenivci, ogrezli u porocima, koji

odbijaju svojim ružnim likom i nepristojnim ponašanjem; nimfe, boginje vile, rusalke - mlade su ljepotice, dražesne i zavodljive... Mnogi pesnici i pisci zapazili su istu pojavu i u društvu - podudarnost duševnog lika s telesnom građom. Servantes je u debeljku niskog rasta, Sanču Pansi, naslikao bezbrižnog veseljka, praktičnog čoveka lišenog mašte, realistu kome u životu sve glatko ide, dok je u mršavom dugajliji Don Kihotu video neovozemaljsku sanjalicu koja nikad ne brine svoju brigu, već samo opštečovečansku, utopistu koji je osuđen od svoje prirode da nikad u životu ne uhvati vezu sa stvarnošću, te je mučenik celog života. Gete je dao u fizionomiji, stasu i postupcima Mefista tip zlog cinika demonu, i zapazio da je na izrazu svačijeg lica ispisana i njegova sudbina i njegova istorija ("Na svakom licu su njegova istorija, njegova mržnja i ljubav jasno ispisane"). Šekspir, Dostojevski, i drugi veliki književnici, a pogotovo slikari, takođe su kroz telesnu građu izrazili duševna svojstva i karakterne crte svojih likova... Genijalnost je i nasledna, ali nije neposredno nasledna, te je nepredvidljiva, i ona smanjuje biološku snagu i vitalnost, zbog čega su genijalni ili kratkog veka ili bez poroda, ili im je porod telesno ili duhovno zaostao, i samo izuzetno obdaren. Najkraći je vek emotivnih kulturnih stvaralaca, u prvom redu lirskih pesnika, koji se najjače troše i najbrže sagorevaju, kao sveća zapaljena s oba kraja. Naučnici i filozofi imaju najduži vek, dok su društveni vođi u tom pogledu na sredini."

Životi mnogih stvaralaca, pa i Tolstojev i Dostojevskog, što se može vidjeti i u njihovim biografijama, ali i u njihovim djelima i produktima koje su dali - pokazuju da nijedna vrsta duhovne, a naročito genijalne produktivnosti ne protiče ravnomjerno i stalno kroz cio život. Zar i Tolstoj i Dostojevski i Gete nisu u jednom periodu svog života imali veliki entuzijazam i oduševljenje za rad i dali velika i genijalna djela, a u nekom drugom periodu života su imali stagnaciju, razočarenje, sumnje i unutrašnje konflikte koji su vodili u pesimizam i depresiju. Iz analize biografija velikana može se vidjeti da kad su bili obuzeti iznenadnim oduševljenjem i bili ophrvani najiznenadnijim saznanjima, tonovima, slikama i

intuicijom - radili su danima i noćima, nedjeljama i mjesecima, pa i godinama i to grozničavo, dok svome djelu nisu dali konačan oblik. I kada je krajnji cilj dosegnut i djelo stvoreno i kad nastane povratak u "normalno stanje" i "mirnije tokove života" - mnogi od njih su se osjećali ne samo iscrpljeno, već i doživjeli iskustvo ispraznosti i dosade, neproduktivnosti, sumnji u vrijednosti onoga što su radili, bezidejnosti i depresivnosti. Čini se da se to najbolje vidi u životnim tokovima i stvaralaštvu Tolstoja i Dostojevskog. Poslije uspona i stvaranja, ushićenja i zanosa imali su nakon toga velike duševne krize i dramatične i radikalne preokrete u svojim životima, ali i u svojim idejama i stvaralaštvu. Tolstoj je često pisao u svom dnevniku da se poslije završetka svojih velikih djela (*Rat i mir*, *Ana Karenjina*, *Vaskrsenje* itd.), što je često trajalo i po nekoliko godina intenzivnog i iscrpljujućeg rada, često osjećao ne samo iscrpljeno, već i razdiran sumnjama u ispravnost onoga što radi i kako živi. To ga je često bacalo u velike duševne krize i zbog toga je često i pravio radikalne zaokrete u svom životu. Tada se osjećao ne samo isprazno, već i osiromašen idejama i potpuno nemoćan i neplodan u svom stvaralaštvu. Mnogi naučnici, posebno u psihologiji, koji su se bavili psihologijom stvaralaštva, upravo su i skretali pažnju na tu opštu pojavu i u prirodi, tj. da i prirodu i njene stvaralačke "sile", takođe, karakteriše ta periodičnost, tj. periodi promjena i nastajanja periodi zastoja i mirovanja. Čovjekova periodičnost u duhovnom stvaralaštvu kao da oponaša ili se potčinjava istim zakonima koji postoje u kosmosu: Sva nebeska tijela su potčinjena ovim zakonima kosmosa, neke od tih zakona moguće je uočiti golim okom. Kretanje planeta i zvijezda je stalno i periodično. Godišnja doba, mjesečeve mijene, dan i noć, sve to uključuje i biljni i životinjski svijet i naizmjenične smjene rada i odmora. I u svakom opštem udžbeniku psihologije, a posebno u onima koje se odnose na psihologiju stvaralaštva, su, takođe, uočene i opisane četiri faze u procesu otkrića ili stvaralačkom mišljenju i stvaralačkom rješavanju problema, koje smjenjuju jedna drugu (kao što se to dešava i u prirodi - smjena četiri godišnja doba, mjesečeve mijene i četiri sedmice u mjesecu

itd.) koje takođe karakteriše period intenzivnog rada na problemu i periodi mirovanja ili zastoja: a) faza pripreme: traženje i prikupljanje činjenica, ideja i hipoteza, b) faza inkubacije ili mirovanja (kad se, bar na prvi pogled, na problemu ništa ne radi ili se odustaje - a u stvari tu se dešavaju važni nesvjesni procesi i zato se zbog važnosti tog "mirovanja" i kaže da je to faza zrenja) koja je važna, jer najčešće poslije toga i dolazi do one bitne c) treće faze, faze iluminacije ("Aha- efekta) ili prosvjetljenja kad se javlja ideja o iznenadnom otkriću ili rješenju problema. Nakon ove treće faze nastupa četvrta faza (d) ili faza testiranja i provjeravanja da li je nađeno rješenje i otkriće ispravno ili moramo tražiti novo. Analizirajući biografije velikana ljudskog roda kod većine njih, pa i kod Tolstoja, može se vidjeti da se velik broj njihovih djela stvarao i iz nemira, unutrašnjih sukoba i sumnji. Bol i muke koje su preživljavali daju za pravo onima koji tvrde da genijalni i veliki ljudi nisu predodređeni za sretan i lagodan život, već više za patnju i bol. Njima kao da je više predodređen stradalnički život. Neki čak tvrde da nema stvaranja bez tragičnog, bez unutrašnjih nemira i unutrašnjih sukoba. Na ovaj način se mogu bolje razumjeti i sljedeće riječi velikog francuskog mislioca Didroa kad kaže: "Kad priroda stvara genijalnog čovjeka, ona mu pripaljuje buktinju na glavi i ispraća ga u svijet riječima: 'Idi budi nesrećan.' Didro je prozreo takav udes genijalnih ljudi, pa je zato i izrekao navedene riječi. I on kao da potvrđuje misao: *Što veća genijalnost to dramatičniji život*. Tolstoj je prolazio kroz velike životne krize i sumnjao je u sve, pa i u svoje stvoreno djelo. Postavljao je sebi mučna pitanja upravo kada je bio na vrhuncu slave. U svom dnevniku ostavio je zapisano i ovo: *Bez znanja šta sam i zašto sam ovdje, ne treba živjeti. A pošto to ne mogu znati, znači ne treba živjeti*. Tolstoju je tada bilo manje od pedeset godina i imao je sve što se može poželjeti: voljenu ženu, dobru djecu, zdravlje, bogatstvo i slavu. Ipak, pitanja koja je sebi zadavao zahtijevala su mučna razmišljanja. 'Koji je cilj mog i svakog drugog postojanja? Šta je to smrt?' itd. Smatrao je da je život besmislen i bez ikakve svrhe i cilja. Sam je govorio: 'Ja sam tobože živio – živio, išao –

išao, došao do provalije i jasno ugledao da naprijed nema ničega, osim pogibije...' Ali odmah nakon te velike krize ponovo mu se javlja nova vjera u život i sav ozaren traži načina da stvara nove osnove religije, religije koja odgovara razvoju čovječanstva i religiji Hrista koja je očišćena od tajanstvenosti. To je praktična religija koja ne obećava buduće blaženstvo na nebu nego daje blaženstvo na zemlji. To je svjesno djelovanje na spajanju svih ljudi svijeta. Duhovne krize kroz koje je prolazio bile su toliko snažne da je često pomišljao na samoubistvo. To je išlo čak dotle da je skrivao uže, izbjegavajući iskušenja da se objesi i prestao da ide u lov s puškom. Ali koliko god je sebi postavljao pitanja o smislu života toliko isto puta se i vraćao na misao o hrišćanskom učenju i njegovim istinskim vrijednostima. To za njega nije mistično učenje i nije dogma. Za njega Isus Hrist nije Bog, nego smrtnik kao i svi ljudi, s tim što se božansko u njemu ispoljava najjače. Za Tolstoja Isus je bio takav učitelj života kao što su to bili Buda, Sokrat, Konfučije i drugi. Po njemu Hristovo učenje se satoji u ljubavi prema bližnjem i usavršavanje u smislu neprekidnog unutrašnjeg rada na sebi. Smatrao je da je to je jedini put spasenja za čovjeka i rješenja ličnih i socijalnih problema čovječanstva. Govorio je da prema drugima treba postupati isto onako kao što želiš da se s tobom postupa. To su zajedničke postavke i moralna načela svih poznatih velikih religija.

U ovom radu smo više govorili o Tolstojevom životu nego o njegovom djelu. Njegov život nikad nije bio jednoličan, i bivao je sve uzbudljiviji što se više primicao kraju. Bio je to po svemu neobičan život. Činjenica da je umro bježeći od kuće i daleko od svog doma u kome je proveo cio život, pretvorila je i njega i njegov život u legendu. Sada možemo postavljati razna i proizvoljna pitanja, kao: Da li bi Tolstojev stvaralački genije bio još veći da je još ranije, možda odmah na početku, napustio svoju porodicu, a ne na kraju života? Tolstoj je, pored ostalog, bio i nesrećan i nezadovoljan čovjek, razdiran mnogim sumnjama. Na samom kraju svog života on je morao da pobjegne i od svoje slave, i od svoje porodice - svoje djece i supruge, svoga imanja i svoga

identiteta. Umro je kao skitnica na nekoj zabačenoj željezničkoj stanici. Takav kraj nije došao naglo i naprečac donesenom odlukom. Već duže vremena, a posebno posljednjih dvadeset godina, on je bio razdiran sumnjama o usklađenosti njegove vjere i njegovog života. To se najbolje vidi i iz pisma koje je napisao Sofiji, svojoj supruzi, još četrnaest godina prije svoje smrti, ali ga nije poslao, već ga je brižljivo skrivao i čuvao, jer se još kolebao. U tom pismu stoji i ovo:

"Draga Sonja, odavno me muči disharmonija između mog života i mog verovanja. Da vas nateram da promenite svoj život i svoje navike, na koje sam vas ja navikao - ne mogu. Da odem od vas, tako isto nisam mogao do sada, jer bih lišio decu, dok su bila mala, i ono malo uticaja koji sam imao na njih, i ogorčio bih vas. Da produžim ovako kako sam živeo poslednjih 16 godina, da se borim protiv vas i da vas razdražujem, a i sebe da dovodim u sablazni na koje sam navikao i kojima sam se okružio - takođe više ne mogu. Rešio sam se da učinim ono što sam odavno hteo učiniti - da odem. Kao što Hindusi u svojoj 60. godini života odlaze u šume, kao što svaki star čovek hoće poslednje svoje godine da posveti bogu, a ne šalama, spletkama, tenisu, tako i ja, u svojoj sedamdesetoj godini, hoću svim silama duše spokojstvo i samoću, i ako ne potpunu harmoniju, a ono ni ovakvu drečeću disharmoniju između života, s jedne strane, i verovanja i savesti s druge."

Prema V. Stanojeviću, Tolstoj je ovo pismo napisao još 1897. godine, ali ga je zadržao, kao i svoju poslednju odluku - kolebajući se još šta da čini. U rano proljeće 1910. god. napisao je još jedno, slično pismo, ali je i na njemu zastao, jer se još uvijek predomišlja šta da radi i sumnja u ispravnost takve odluke.

"Međutim, ujutro 28. oktobra iste godine ustao je vrlo rano i spremio se na nekakav put. Pred sam odlazak seo je za sto i napisao svojoj ženi pismo, ovog puta poslednje. U njemu je rekao: 'Moj će te odlazak ogorčiti. Ja to žalim, ali pojmi i veruj da ne mogu drukčije. Moj položaj u kući postao je nesnosan; pored ostalog, ne mogu da živim i dalje u raskoši, kako sam do sada

živeo, i činim ono što obično čine starci mojih godina - odlaze od sveta da bi proživeli svoje posljednje dane u samoći i tišini'."

Nečujno, krišom, sa svojim prijateljem dr Makoveckim, Slovakom, iskrao se iz kuće rano zorom i odvezao se na najbližu željezničku stanicu. Njegov biograf Birjukov piše: "Tolstojeva namera bila je da ode na jug, bez određenog cilja, u nadi da se usput odluči gde." Tolstoju nije bilo suđeno da ostvari poslednji plan svoje vječno uznemirene i sumnjičave duše. Na tom svom putu obolijeva od zapaljenja pluća i umire, ubrzo, u stanu šefa male stanice Rjazanjsko - Uralske železničke pruge, u selu Ostapovu, u svojoj 82. godini.

Tolstoj je sahranjen u svojoj Jasnoj poljani koja je tako postala hodočašće ljudi iz cijelog svijeta. Dolaze tu da se poklone sjenima velikog pisca i da vide kuću u kojoj se rodio i živio. U njegovoj sobi još uvijek je i radni sto na kome je pisao svoja neprolazna djela, a samo malo dalje u jednoj skromnoj, bolje kazano siromašnoj sobici pravio i popravljao cipele. Na hodočaće u Jasnu poljanu da posjete posljednje počivalište velikog pisca dolaze kako obični ljudi tako i poznati pisci. Mnogi od njih su ostavili i pisana svjedočanstva o tome. S. Cvajg je napisao i ove redove: "Jer ništa veličanstvenijeg, ništa dirljivijeg nisam vidio u Rusiji od Tolstojevog groba. Postrani i usamljeno leži to mjesto kome se poklonik upućuje kao svetinji, obgrljeno šumom. Uzana pješčana staza vodi do uzvišice, koja je samo jedan zgrnuti pravougaonik zemlje, koji niko ne čuva, ni ne nadgleda, koji sjenkom natkriljuje samo nekoliko velikih stabala. Ta visoko izrasla stabla zasadio je, kako mi je njegova unuka pred grobom ispričala, sam Lav Tolstoj. Brat mu Nikolaj i on slušali su kao dječaci od kakve seoske žene gatku da mjesto na kome čovjek zasadi drvo postaje mjesto sreće. Tako su oni, napola u igri, zasadili nekoliko mladica. Tek kasnije se starac opomenuo tog čudesnog obećanja, i smjesta izrazio želju da bude sahranjen pod tim drvećem što ga je sam zasadio. To je i učinjeno, sasvim prema njegovoj želji, i taj grob je sa svojom dirljivom jednostavnošću najimpresivniji među svima na svijetu. Mali pravougaoni brežuljak

usred šume oko koga raste i bujno cvjeta drveće – nulla crux, nulla corona! Bez krsta, bez nadgrobne ploče, bez natpisa. Bezimenom je sahrnjen veliki čovjek koji je kao niko drugi patio zbog svoga imena i svoje slave, sahranjen tačno kao kakv slučajno nađena skitnica, kao kakav nezavisni junak. Nikome nije zabranjeno da pride njegovom posljednjem počivalištu, tanka daščena ograda koja ga okružuje nije zabravljena. Ništa ne bdi nad posljednjim spokojem vječno nespokojnoga, sem strahopoštovanja ljudi. Dok se inače oko raskoši grobova tiska radoznalost, ovdje superiorna jednostavnost zaustavlja volju za gledanjem. Vjetar šumi kao riječ božija nad grobom bezimenog, inače nigdje glasa, čovjek bi pored njega mogao proći ništa ne sluteći, znajući samo toliko da tu leži neko pokopan, neki Rus u ruskoj zemlji. Ni Napoleonova kriptu pod mramornim svodom Invalida, ni Geteov lijes u Kneževskoj kosturnici, ni oni nadgrobni spomenici u Vestminsterskoj opatiji ne potresaju svojim izgledom toliko kao taj divno ćutljivi, dirljivo bezimeni grob negdje u šumi, oko koga samo vjetar šapuće i koji i sam stoji bez poruke i bez riječi."

Od Tolstojevih riječi (i rasprave pod istim imenom): "Ne mogu da ćutim", drhtali su moćnici tadašnje Rusije ali i oni poslije njegove smrti, koji su držali u potlačenosti na milione napaćenih. "Ne mogu da ćutim" bio je i bolni krik miliona napaćenih i obespravljenih za koje je Tolstoj tražio bolje uslove života i bolji život za čovjeka na cijeloj zemlji. On je želio i tražio univerzalnu pravdu, tj. da se ona čini za sve ma ko bili i ma gdje živjeli. I njegovo djelo i njegov život su univerzum; sami za sebe kosmos, jer su neponovljivi i jedinstveni, kao što je neponovljiv stvaralački genije ruskih romansijera XIX vijeka: Puškina, Gogolja, Ljermontova, Dostojevskog, Njekrasova, Gončarova, Čehova, Tolstoja itd.

FJODOR MIHAJLOVIČ DOSTOJEVSKI

Mnogi kritičari smatraju da je Dostojevski ne samo najbolji ruski već i najbolji svjetski pisac. Sam njegov život je bio u skladu sa njegovim karakterom i njegovim temperamentom. Dostojevski se rodio 1821. godine i poživio 61 godinu. Rano djetinjstvo je proveo u kući svojih roditelja, kao bolešljivo, povučeno i usamljeno dijete, uvijek zagnjureno u knjige. Do svoje šesnaeste godine bio je već pročitao cijelog Puškina, Gogolja, Balzaka, Dimu. Svoju visoku intelektualnu darovitost ispoljio je veoma rano i nastavljajući tako da čita veoma uskoro je pročitao i cijelu evropsku književnost do svoje 18. godine. I umjesto da nastavi studije književnosti i tako zadovolji svoja interesovanja, po očevoj želji postao je kadet vojno-tehničke akademije da bi, u stvari, postao inženjer. Na samom početku studija piše svom bratu: "Govorili smo o Homeru, Šekspiru, Šileru, Hofmanu. Znam Šilera napamet. Recitovao sam njegoe stihove i sanjam ga". Iako vojno-inženjerski studij nije bila njegova želja nego očeva, završio ga je na vrijeme i to sa odličnim uspjehom. Nastavio je i dalje da se intenzivno bavi čitanjem, ali i da prisustvuje sastancima tajnog revolucionarnog društva Petraševski. Sam Dostojevski je uzeo učešće u štampanju i rasturanju propagandnog materijala te revolucionarne organizacije i dopada robije u Sibiru. Kasnije je u svojim djelima opisao taj svoj robijaški život gdje mu se ionako slabo zdravlje još više pogoršalo. Posebno se često tužio na nesvjesticu. Kada je na presto došao liberalni Aleksandar II, Dostojevski biva pomilovan i pušten sa robije. Vraća se u Petrograd koji je bio centar intelektualne i književne aktivnosti tadašnje Rusije. Odmah je bio primljen u literarne krugove i prihvatio se literarnog života koji je tada cvjetao u Petrogradu. Fasciniran nekonvencionalnim pisanjem satiriste Nikolaja Gogolja on je napiso svoje prvo književno djelo *Bijedni ljudi* koje je odmah bilo dobro prihvaćeno od strane književne kritike. Rukopis je nekako dospio i u ruke vodećeg književnog kritičara Bjelinskog koji izjavljuje da se još uvijek nepoznati pisac po svom književnom

talentu sasvim približio Gogolju. Tako je Dostojevski zarana i tek u svojim srednjim dvadesetim postao slavljén i poznat po svom litrearnom talentu u književnim krugovima Rusije. Tako je slava došla iznenada i zatekla Dostojevskog dosta nepripremljenog, za ovako velike promjene u njegovom životu. Ovo se prije svega odnosilo na njegov socijalno-emocionalni doživljaj ovih promjena, jer je još uvijek bio zatvoren i stidljiv i osjećao se dosta nespretno u socijalnim krugovima i književnim udruženjima. Ali, malo-pomalo on će svladati i te prepreke i sam početi vjerovati u svoju istorijsku misiju. O tome V. Stojanović (1972) kaže: "On je u to verovao još u ranoj mladosti, još onda kad za njega niko nije znao. On je sam sebe visoko cenio ne samo u svojoj duši već i javno, pred svetom. On je sebe, i usmeno i u svojim pismima, bez prestanka poredio čas s Puškinm, čas s Gogoljem, čas s kojim drugim književnim velikanom. Pri tome je neprestano ponavljao reči pesnika Ogareva da želi "i život, i bol i smrt proroka"... Dostojevski je kadkad padao i u ekstazu. Za vreme svenarodnih *Puškinovih dana* u Moskvi 1880. godine, kada je držao čuveni govor, pred otkrivanje Puškinovog spomenika, u prisustvu nebrojnog sveta pao je u takvu ekstazu da su se njegovi prijatelji pbojali za njegovo duševno zdravlje. Svi su imali utisak da će za koji trenutak pomeriti pameću. Najznačajnije je bilo mesto kada je recitovao Puškinove stihove *Prorok* Dostojevski je čitao te stihove dva puta uzastopce, i svaki put sa takvim napetim ushićenjem, da je bilo neprijatno slušati ga. Glas mu je bio toliko povišen kao da dovikuje nekoga." Književni kritičar Šestov u tom govoru Dostojevskog vidi da je Dostojevski zapalio publiku na svečenosti otkrivanja Puškinova spomenika jedino svojom ekstazom, usijanim živcima i fanatičkom eksplozijom osjećanja, dok mu je, u stvari, pri pažljivom čitanju, govor bio pun protivuriječnosti i neubjedljiv. Poznato je i to da je on patio od epilepsije i to od najranijih dana. Dostojevski je nastupe svoje bolesti ovako karakterisao: "Svi vi, zdravi ljudi, ne slutite kakvu sreću osjećamo mi, epileptičari, nekoliko trenutaka prije napada. Muhamed u svom Koranu tvrdi da je vidio raj i da je bio u njemu. Pametne budale misle da je on

lažov i varalica. Oh! Ne! Nije on lagao. Vidio je on zaista raj u nastupu napada epelipsije, koju je imao kao i ja. Ne znam da li to stanje blaženstva traje nekoliko trenutaka, nekoliko sati, nekoliko mjeseci, ali vjerujte mi na riječ da ga ne bi dao ni za sve radosti ovog svijeta”.

Međutim, Dostojevski je bio genije i njemu nije bilo lako da uskladi sve svoje osobine i ponaša se prihvatljivo. Mnogi ga nisu podnosili i zbog toga što su radili isti posao i osjećali snagu njegova književnog talenta. Tu im je on bio nedokučiv konkurent pa su vjerovatno iz osećanja zavisti mnogi njegovi savremenici o njemu pisali često i veoma teške riječi. U kritici Dostojevskog, ipak, najoštrije i najdalje je otišao Turgenjev. Koliko ga on nije podnosio može se vidjeti iz njegovog pisma Saltikovu povodom smrti i sahrane Dostojevskog: ”I samo kad pomislim da su tom našem markizu de Sadu svi ruski arhijereji držali parostose, pa čak držali i pridike o sveljubavi tog čoveka! Zbilja, živimo u čudnom vremenu”. Turgenjev je smatrao da Dostojevski na svirep način uživa u patnjama i mukama svojih književnih junaka i otvoreno naziva Dostojevskog sadistom, dodajući da je sadizam osnovna crta i njegovih književnih tvorevina. I važniji biografi Dostojevskog (Vjetrinski i drugi) smatraju da se ta crta epileptičkog karaktera prelama kao bolesna strast za podrobnim rasčlanjivanjem i neprekidnim zagledanjem u najteža stradanja ljudske duše. U njegovim djelima jako pada u oči pojava, koja se stalno ponavlja, a to je da sam pisac osjeća uživanje u stradanjima svojih književnih likova i junaka. Njegovi kritičari kažu da je teško vjerovati da je to osobina svake ljudske psihe i da je svojstvena svim ljudima, već će prije biti da je to crta svojstvena samom Dostojevskom koja je patološki bliska samoj izopačenosti. Ali pored svega ovoga, ne može se poreći Dostojevskom kao piscu, da niko ni prije ni poslije njega nije uspio dati takve psihološke portrete svojih književnih junaka kao što je to pošlo za rukom njemu. Niko drugi, čak ni profesionalni psiholozi nisu bili u stanju opisati tako raznovrsna psihološka svojstva postupaka, karaktera, emocija, konflikata, motiva koji stoje u osnovi nekog ponašanja

kao što je to uradio Dostojevski. Mi kažemo za nekog pisca, recimo Tolstoja ili Gogolja, da toliko dobro pišu da čak vidimo pred svojim očima ono o čemu pišu i što se događa. Ali za Dostojevskog možemo reći i to i još i više: Ne samo da vidimo ono o čemu on piše već to i čujemo i osjećamo. To struji u našoj krvi i iste nas emocije obuzimaju. Koliko je velik psiholog bio Dostojevski u slikanju svojih likova, njihovih unutrašnjih stanja i njihovih postupaka možemo suditi i po izjavi jednog drugog velikog mislioca i savremenika Dostojevskog, nejmačkog filozofa Fridriha Ničea. kad kaže: "Dostojevski je jedini psiholog od koga sam imao šta da naučim. Svoje poznanstvo sa njim smatram za najbolji udes u svom životu".

S pravom ili ne, ni Tolstoj ga nije smatrao za toliko slavnog pisca koliko je Dostojevski bio proglašen za života. Tolstoj je, takođe, u pismu svom jednom prijatelju obožavaocu Dostojevskog, kazao i ovo: "Izgleda mi da ste bili žrtva lažnog shvatanja o Dostojevskom. Ne samo vi, cio svijet ga je uveličao šablonski, uzdignuvši ga na stepen proroka i sveca, njega, čovjeka koji je umro u fazi kad je u njemu najjače plamtjela borba između dobra i zla. On je dirljiv, zanimljiv, ali podići ga kao spomenik i kao primjer potomstvu, čovjeka koji je sav borba – ne ide".

Neki psiholozi, posebno psihoanalitičke orijentacije, pokušavaju neke pojave u psihologiji umjetnosti, pa i u književnosti, objasniti mehanizmom neuroza. O ovome je ranije govorio psiholog Štekel (1910) a u novije vrijeme Dabrowski (Dabrowsky, 1994). Oni pokušavaju da objasne umjetničko stvaranje pomoću procesa koji se najočitije odražava u neurozi. U umjetnosti, kao i u neurozi, čovjek se oslobađa jakih unutrašnjih pritisaka, nezadovoljenih nagonskih težnji pomoću simboličkog postupka ili riječi. Taj se pritisak često manifestuje kao strah ili tjeskoba (anksioznost). Takvu vrstu anksioznosti ili "tjeskobne neuroze" Štekel je zapazio kod Getea. Umjetnik, slično kao i neurotičar, kaže Štekel, ostaje pretjerano fiksiran za svoje dječije doživljaje, infantilne fiksacije, za koje znamo da su izvor kompleksa. Štekel zato i kaže da svaki neuropata ne mora biti

pjesnik, ali je zato svaki pjesnik neuropat. Štekel shvata neuroze u vrlo uopštenom obliku i on gleda na svaku pojavu potiskivanja nagonskih težnji kao identičnu sa neurozama, pa bi se onda po njemu moglo zaključiti da je čitava naša kultura posljedica neuroza. Nesumnjivo je da je uporedo sa epilepsijom Dostojevski imao i neke oblike neurouze, pogotovo imajući u vidu njegov težak život i to od najranijih dana i u roditeljskoj kući. Još kao dijete je dosta trpio i nije se niti mogao niti smio suprotstaviti svom tiranskom ocu i njegovim odlukama. Bio je povučen u sebe, plašljiv i potpuno introvertno dijete. Dobro je poznato kako je Dostojevski opisao trenutak dok je čekao na strijeljanje, jer je bio osuđen na smrt i poslan na robiju u Sibir zbog pripadonosti jednoj revolucionarnoj organizaciji koja je spremala obaranje carskog režima u Rusiji toga vremena. Imajući te dramatične trenutke kroz cio život i epilepsiju koja ga je neprekidno pratila – sigurno je je to djelovalo i na njegov talenat i na način kako stvara svoje književno djelo i svoje likove.

Za psihoanalitičare umjetnost i nije ništa drugo nego put povratka od mašte do realnosti. Frojd i jeste smatrao da je umjetnik introvertan čovjek na granici neuroze. Zato on kaže: "Umjetnik je ispunjen neobično snažnim motivima i sklonostima. On bi želio postići počasti, slavu i ljubav. Ali, nedostaju mu sredstva da se domogne tih zadovoljstava. Stoga kao i svaki nezadovoljni čovjek okreće se od stvarnosti i usmjerava svoj interes, na želje što ih stvara njegova živa mašta, a što ga lako može odvesti do neuroze... Međutim, istinski umjetnik može više ostvariti nego običan sanjar. On umije da daje svojim budnim snovima takav oblik da će oni izgubiti ono obilježje, koje može povrijediti nekog, i postaća izvor uživanja za druge. Zna ih toliko uljepšavati da potpuno izbriše njihovo sumnjivo porijeklo. Pored toga, on posjeduje misterioznu moć da oblikuje prisutne materijale, sve dok ih ne načini vjernom slikom predstave koja živi u njegovoj mašti... Kad je uspio da ostvari sve to, drugima pribavlja sredstvo da crpe novo olakšanje i utjehu u izvorima uživanja svog vlastitog nesvjesnog, a koje je sada postalo nepristupačno; on dobija njihovo priznanje i

zahvalnost i konačno postiže pomoću svoje mašte ono, što je prije postojalo smo u mašti: počasti, priznanja, moć i ljubav”.

Introvertna priroda Dostojevskog bila je znatan izvor njegovog umjetničkog izražavanja, jer se i mašta razvija slično kao i san, prekidanjem kontakta sa spoljnjim svijetom i povlačenjem u sebe. Introvertnost nas ne vraća samo u unutrašnji svijet, nego i u jedan predašnji svijet ili se prave nagle i radikalne promjene u bilo kom smislu, životu, stvaranju, načinu mišljenja, stavovima, pogledima na život, donošenju odluka itd. Ovakve radikalne promjene mogu se veoma slikovito vidjeti i kod Dostojevskog. Poslije iskustva o blizini smrti kad je bio izveden na strijeljanje (zbog pripadnosti jednoj revolucionarnoj organizaciji za rušenje cara), zatim pomilovan i poslan na robiju u Sibir, u duši Dostojevskog su se desile velike i radikalne promjene. Preispitao je svoja dotadašnja politička uvjerenja koja su ga i dovela pred vrata smrti i potpuno se okrenuo pravoslavnom hrišćanstvu i Ruskoj Pravoslavnoj crkvi. I jedno i drugo je prihvatio cijelim svojim srcem. Kada se sa robije 1859, vratio u Petrograd zatekao je veoma povoljnu liberalnu klimu u kojoj su već uspješno djelovali poznati pisci tog vremena Turgenjev, Bjelinski itd. Ali taj liberalni život u kome su prosperirale uglavnom više klase ruskog društva, Dostojevski nije mogao da prihvati i odbaciće takav život. To se već jasno vidjelo iz seerije njegovih romana kao što su: *Bijedni ljudi*, *Zapisi iz podzemlja*, *Zapisi iz mrtovog doma*, *Zločin i kazna*, *Braća Karamazovi* itd. U svojim romanima Dostojevski je imao sposobnost da daje cjelovitu i globalnu sliku Rusije i ruskog čovjeka svoga vremena, što većina drugih i već afirmisnih ruskih pisaca nije činila. Ovdje se misli, prije svega, na sposobnost Dostojevskog da u svojim djelima daje i analizira rusko društvo sa moralnog, političkog i filozofskog aspekta. Njegovi odgovori na ta pitanja nisu ni jednostavni ni jednoznačni. On je bio istinski pravoslavni hrišćanin i ”tradicionalni Rus”, pa odgovori na postvljena moralna, politička i filozofska pitanja ni za njega nisu bili laki. S druge strane, ni njegove revolucionarne ideje iz rane mladosti još nisu nestale, već su dobile svoju transformaciju i

putem sublimacije, dobile izraz u njegovoj poznatoj maksimi: "Ljepota će spasiti svijet". To je bilo i njegovo zavještanje potomstvu. Ta njegova ljepota nastaje, ne iz ustajalih krugova plemićkog i buržoaskog staleža, već iz patnje *čovjeka iz podzemlja*. Turobni junaci iz *Zapisa iz podzemlja* će spasiti svijet. Samo njihova ljepota, na koju je mislio i o kojoj je pisao Dostojevski, će spasiti svijet. Svi likovi iz *Zapisa* su turobni i realni do bola, a opet, najljudskiji, što ih je Dostojevski ili bilo koji drugi pisac ikad stvorio.

Likovi iz *Zapisa* nisu samo hladne književne fikcije, već oni brutalno razaraju svaku našu naivnu i negativnu predstavu o prirodi ljudskosti. Glavni junak *Zapisa iz podzemlja*, mrzitelj svega i svačega, a ponajviše samog sebe, biće prizvan da sa svoga mjesta, iz tog "podzemlja" na sublimaciju i na ljubav, na preobražaj i na tajnu. Jer, ulog nije mali, u pitanju je spasenje svijeta. Ono što se traži je ovo: žrtva, ali žrtva u smislu darivanja, davanja, samilosti i saosjećajnosti. Saosjećajnost, samilost i ljepota će spasiti svijet.

Život Dostojevskog u mladosti je bio oblikovan i njegovim iskustvom sa socijalnom nepravdom. Zato je u svojim ranim dvadesetim postao aktivan u socijalističkim kružocima. Posebno je bio pogođen nepravdom koja se činila prema kmetovima i čvrsto je stao uz obespravljeno seljaštvo. Takav njegov stav bio je i pod snažnim uticajem njegovih doživljaja iz djetinjstva, jer su mu oca zbog njegove okrutnosti prema njima ubili njegovi kmetovi. Iako je Dostojevski bio tek dječak, on je shvatio da su oni to morali učiniti, jer ih je mučio na sve moguće načine. Kasnije kao mladić Dostojevski se priključio jednoj mladoj revolucionarnoj organizaciji (Petraševski) za koju je ilegalno štampao i distribuirao socijalističku propagandu. Kada su članovi te organizacije bili razotkriveni i pohvatani Dostojevski je bio osuđen na smrt i poveden na strijeljanje. Pred samim streljačkim strojem stigla je naredba Ruskog cara o pomilovanju. Zapravo, taj sam čin strijeljanja je bio samo careva "igra". Ruski samodržac je znao koliko potresenost u duši izaziva sam čin izvođenja na strijeljanje i stavljanja pred puščane cijevi. Sam čin izvođenja na strijeljanje, taj

bliski susret sa smrću, jeste psihološka kazna koja je ostavila neizbrisiv trag na Dostojevskog za čitav život. Život mu je pošteđen i osuđen je na dugogodišnju sibirsku robiju u zarobljeničkim radnim logorima. Tu u sibirskim logorima i tamnicima desiće se radikalni zaokreti u njegovoj duši i njegovom životu. Odbacio je ekstremne socijalističke ideje iz mladosti i u potpunosti se okrenuo vrijednostima tradicionalne Rusije i pravoslavnog hrišćanstva. Ta radikalna promjena je očigledna i vidljiva u svim njegovim djelima koja su nastala poslije njegovog dolaska sa robije.

Po dolasku sa robije, Dostojevski je proveo najveći dio šezdesetih godina 19. vijeka u zapadnoj Evropi. To su za njega bile teške godine zbog siromaštva, epilepsije i ovisnosti o kockanju. Tek objavljivanje velikog djela "Zločin i kazna" (1866) donijelo mu je mogućnost da se konačno oslobodi finansijskih problema. Djelo je tako dobro bilo prihvaćeno i od čitalaca i od kritičara da mu je ono donijelo još veću slavu kao pisca.

Dostojevski je bio i začetnik realizma, i to je posebno došlo do izražaja u njegovim *Zapisima iz podzemlja* i *Zapisima iz mrtvog doma*, ali i u njegovim kasnijim djelima. Realizam je pravac u književnosti koji fokusira svoju pažnju na svakodnevnost stvarnog i običnog života kao što su gradska i seoska sirotinja, nasilnici, prostitucija, siromašni studenti, prosjaci, kriminalci, osuđenici, zatvorenici itd. Ovakvi likovi u književnosti ranije nisu bili zastupljeni, jer se smatralo da takve teme ne zaslužuju pažnju kao nešto nebitno za literaturu. Čak su takvi pokušaji i ismijavani. Kod Dostojevskog upravo će takve teme zauzeti glavno mjesto i realizam će u njegovom literarnom stvaranju doživjeti kulminaciju i najviši stepen. Ovakav realizam se susreće i u djelima Balzaka u Francuskoj, Dikensa u Engleskoj, Gogolja u Rusiji itd. *Zapisi iz podzemlja* imali su veliki značaj za razvoj realističkog romana kod Rusa. U takvim romanima se pokušava osvijetliti um čovjeka koji odrasta u savremenom društvu i uticaj savremenog života na ličnost, njenu misao i ponašanje. On je smatrao da se harmonija i pravičnost mogu uspostaviti ako se ljudi vrate tradicionalnim

vrijednostima Rusije kao što su odgovornost, vjera, bratstvo, ljubav i porodica. Vjerovao je da su teoretičari socijalnih ideja, koje su nastale na Zapadu, a koji su zagovarali univerzalne socijalne zakone u upravljanju i objašnjenju ljudskog ponašanja – uglavnom ignorisali ili zaboravljali fundamentalnu individualnost ljudske duše, složenost ljudske prirode i snagu slobodne volje.

Čovjek iz podzemlja u *Zapisima* je čovjek koji neizbježno nastaje iz načina tog savremenog života. Kao i sam pisac, taj čovjek iz podzemlja je kritičan prema racionalnom egoizmu i opasnim totalitarnim i utopijskim vizijama. Kad Dostojevskog više ne bude bilo uskoro nakon njegove smrti boljševička revolucija, fašistički i diktatorski režimi odnijeće milione nedužni života običnih ljudi – čime će se potvrditi njegove slutnje i strepnje nagovještene u njegovim djelima. Dostojevski je bio kritičan i prema dogmatizmu bilo koje vrste. Prikraćen i depriviran za bilo kakvu pozitivnu interakciju i socijalnu pravdu *čovjek iz podzemlja* pokušava da nađe svoje mjesto u svijetu u kome živi. U tome ne uspijeva i to ga čini još nesretnijim i usamljenijim što ga odvlači u još dublje podzemlje i izolaciju. Upravo kad govori o tom usamljenom i izolovanom čovjeku iz podzemlja Dostojevski je najjači i najkreativniji u raspravljanju i prikazivanju moralnog i političkog stanja tadašnjeg društva. On pokušava da nađe odgovore na takvo stanje i uobličava ih u svojim filozofskim stavovima i vizijama koje su protkane njegovim spiritualnim iskustvom i životom. I sam se boreći sa materijalnom oskudicom, tragedijama koje su ga zadesile u životu, ovisnosti o kocki, epilepsijom, koju je izgleda imao od kada je znao za sebe - on je našao utjehu i smirnje svoje napaćene duše u hrišćanskom pravoslavlju. Još je na robiji u Sibiru stalno držao Novi zavjet ispod svog jastuka i nije se odvajao od njega. I zaista velike hrišćanske teme su uvijek bile prisutne kod njega i u njegovim djelima koja su nastala poslije sibirске robije. Mnogi poznavaoци djela Dostojevskog i prilika poslije boljševičke revolucije su s pravom govorili da je bilo kontraproduktivno za Staljina što je zabranio štampanje i čitanje Novog zavjeta, a da istovremeno nije zabranio i romane Dostojevskog.

Da je Dostojevski bio ne samo veliki pisac, već i veliki hrišćanin govore nam i ove riječi N. Berđajeva: "Dostojevski je bio do dna duše hrišćanski pisac. Što se mene tiče ja ne znam drugog pisca koji je to u većoj meri. A sporovi oko hrišćanstva Dostojevskog obično se vode površno, bez udubljivanja u suštinu. Šatov kaže Stavroginu: "Ali zar niste opet baš vi govorili: kad bi vam se matematički dokazalo da je istina van Hrista, onda biste radije pristali da ostanete sa Hristom nego sa istinom? Jeste li?" Riječi koje pripadaju Stavroginu mogao je da izrekne i sam Dostojevski i verovatno ih je često i govorio. Čitavog života on je sačuvao jedan izuzetan i jedinstven odnos prema Hristu. I on je bio jedan od onih koji bi se odrekli od Istine u ime Hrista. Za njega nije bilo istine izvan Hrista. Njegovo osećanje Hrista bilo je strasno i duboko intimno. Dubinu hrišćanstva kod Dostojevskog treba tražiti pre svega u njegovom odnosu prema čoveku i čovekovoj sudbini. Takav odnos prema čoveku mogućan je samo u hrišćanskom saznanju. Kod Dostojevskog to je bilo stvaralaštvo unutar hrišćanstva ... Dostojevski je izveo zaključke o hrišćanskom antropocentrizmu. Religija konačno zahvata čovekove duhovne dubine. Ta se duhovna dubina vraća čoveku. I to se ne zbiva tako kao što to biva u nemačkom saznanju i mistici, ili nemačkom idealizmu. Kod njih se u duhovnim dubinama gubi i isčezava u Božanstvu ljudski lik. Kod Dostojevskog i u najvećim dubinama ljudski lik biva sačuvan. Zbog toga je on hrišćanin posebne vrste".

Dostojevski je nalazio izvore svoje inspiracije ne samo raspravom o moralnim pitanjima i socijalnim pitanjima, već i u idejama slovenstva i tradicionalnim ruskim vrijednostima. Za Dostojevskog je Rusija sveta zemlja, iskupiteljska Rusija. Govorio je i o moralnoj i o intelektualnoj superiornosti tradicionalnih vrijednosti ruskog naroda. On se u svojim djelima zalagao za unutrašnju slobodu njihovih junaka i ova pitanja su uvijek imala prednost nad materijalnom stvarnošću. Veliki inkvizitor se pretvara da govori u ime Hrista, ali on je bliži totalitarnom društvu po načinu svoga djelovanja. Koliko je Dostojevski bio istinski

hrišćanin vidi se to i po njegovoj izjavi da čovjek bez Boga ne može biti slobodan. "Zapadna Evropa je izgubila Boga i zato umire, to je jedini razlog. A oni koji ubijaju Boga ubijaju i čovjeka. Čovjek bez Boga ne može biti slobodan." Još kao mlad robijaš u Sibiru on je do dna istražio svoju dušu i temeljno razmislio o svom životu i životu čovjeka uopšte.

Često se Dostojevskom zamjera da je u svojim mnogobrojnim djelima slikao gotovo isključivo nenormalne, patološke tipove. Neki su čak izišli dotle da su govorili da je on slikar bolesne Rusije i bolesnog ruskog društva. V. Stanojević (1972) u svojoj poznatoj studiji *Tragedija genija* kaže i ovo: "Prelećući u mislima niz njegovih književnih tipova, čitalac ima utisak kao da prolazi kroz odeljenja ludnice ili kaznenog zavoda. Tu čitalac nailazi na zločince iz "Zapisa iz mrtvog doma": na Petrova, Sušilova, Gazina, Orlova, Luku, Bahlušina i ostale u robijaškim domovima u Sibiru. Zatim čitalac vidi zločinca megalomana i teškog melanholičara – paranoičara Raskolnikovova kako ubija sekirom staricu i, potom, kako čami u Sibiru. Dalje čitalac gleda ubicu Rogožina u "Idiotu" kako se sprema da ubije kneza Miškina, ali se ovaj spasava pukim slučajem- tog trenutka ga spopada napad epilepsije. Rogožin, umesto njega, ubija Nastasju Filipovnu - u nastupu ludila - kad oseća da fizičko obladavanje tom ženom ne znači i ljubavnu vlast nad njenom dušom... Produžujući put kroz dela Dostojevskog, čitalac gleda kako se pred njim valjaju na zemlji, u grčevima, s penom na ustima, epileptičari: Neli u romanu "Poniženi i uvrijeđeni", knez Miškin u "Idiotu", Smerdjakov u romanu "Braća Karamazovi", Krilova u "Zlim dusima". Čitalac na svom daljem putu nailazi na grupu neuropata i psihopata. Tu su u histeričkom napadu Jelisaveta Hohlakova u "Braći Karamazovi" i Liza Drozdova u "Zlim dusima". Tu je cela porodica "Braće Karamazova": stari Karamazov, pervezni sladostrasnik, Ivan, halucinant, Dimitrije, raspusni degenerik, slobodoumni Aljoša, Smerdjakov, epileptičar i podmukli zločinac, naposljetku tu je i čitava falanga alkoholičara, na čelu s Mermaladovim u "Zločinu i kazni" itd... Slikajući klinički tačno

bezbrojne patološke tipove, Dostojevski, isto tako tačno, daje odgovor na pitanje otkud sve te duševne bolesti i posuvraćenost. On vidi uzrok u nezdravoj društvenoj sredini, koju slika majstorski i koju nalazi svuda po Rusiji. Taj uzrok vidi i u nezdravom nasleđu: Raskolnjikov je rođen od nenormalne majke, koja poludi odmah kad dobije vest da joj je sin osuđen na robiju itd... Ruski profesor psihijatrije Čiž u svojoj opsežnoj studiji "Dostojevski kao psihopatolog", nabraja u njegovim književnim delima oko 40 različitih tipova živčanih i duševnih bolesti i bolesnika. Drugi ruski psihijatar Baženov, navodi to kao dokaz intuitivne stvaralačke moći Dostojevskog. On uz to dodaje i činjenicu da je Dostojevski, kao nelekar, ušao u složene probleme psihijatrije pre francuskih i nemačkih psihijatara, koji su o svemu tome naknadno raspravljali... Dostojevski je nosio u duši svoje književne ličnosti, te ih je zato tako verno slikao i opisivao. Dostojevski, kao i Tolstoj, nije bio samo umetnik književnik, već i mislilac. Ali, kao i Tolstoj, i Dostojevski je podbacivao kao mislilac, jer nije izgradio svoj idejni sistem... Dostojevski je kao mislilac "pod felerom", pa je i njegova misao "pod felerom" zato što je ona epliptičarska i ona ima "molitvenik u džepu, boga na jeziku i zločin u duši". Njegova ideologija je takođe "pod felerom" iz istog razloga. On je mrzeo svom svojom dušom evropsku kulturu i evropski proleterijat isto toliko koliko i evropsku buržoaziju, zato što je i jedna i druga strana, materijalistička. Nasuprot Evropi ističe svoju mističku misao i teoriju o ruskom narodu kao "bogonoscu", kao nosiocu pravog ruskog socijalizma i ruskih tradicionalnih vrednosti... Zapadnjaci, Evropljani, racionalisti su, žive razumom, i zato mogu da dođu samo do jednog dela istine, a Rusi uz pomoć religioznog osećanja i svojih tradicionalnih vrednosti, mogu doći do pune istine... Ali uprkos manjkavosti svoje ideologije i filozofije, Dostojevski je imao vanrednu vizionarsku moć. On je svojim vizionarskim očima vidio celo bolesno rusko društvo. Videvši ga jasno, naslutio je veliki ruski društveni potres i preobražaj davno pre njegovog sazrevanja. Ruski istoričari društvenih i kulturnih

prilika priznavali su Dostojevskom njegovu vidovitost još za njegova života, jer su ga označili kao "proroka ruske revolucija".

Neki kritičari književnog djela Dostojevskog zasnivali su svoju kritiku na uočavanju tijesne veze između postupaka psihoanalize i književnog stvaranja samog Dostojevskog. Kao odgovor na pitanje kako je Dostojevski mogao tako vjerno opisati psihička stanja i postupke junaka svojih književnih djela, oni kažu da je to bilo moguće samo zato što je on (Dostojevski) u duši nosio svoje književne ličnosti te ih je zato tako vjerno slikao i opisivao. Po tome shvatanju umjetnost se nalazi negdje na pola puta između sna i neuroza (umjetnik: histerik, paranoik, neurotik). Tu je umjetnik ili stvaralac spreman da svoje Ja (Ego-unutrašnjost) projektuje u Ti (spoljašnjost), a čitalac ili uživatelj umjetničkog djela se izjednačava ili poistovjećuje sa histerikom, sklonim da subjektiviše tuđe doživljaje. Cijeli taj proces se prema psihoanalitičarima odvija ovako: Mehanizmima pomjeranja i sublimacije umjetnik se oslobađa svoje nesvjesne sklonosti (zabranjenih ispoljavanja) i time uspostavlja sklad između "brutalnih nagonskih sila" (direktnih- traže neposredno zadovoljenje)) i društvenog - prihvatljivih umjetničkih izražajnih formi. Tako sublimacija i pomjeranje predstavljaju kultivisanje nagona, ali i njegovo ukidanje. Na ovaj način, prema ekstremnoj struji u psihoanalitičkoj estetici, Šekspir i Dostojevski, nisu postali zločinci samo zato što su prikazali ubice u svojim djelima i na taj način svladali svoje sklonosti ka zločinu. Iz ovoga slijedi da su estetika i umjetnost samo sredstvo ili neka vrsta terapije i za umjetnika (stvaraoca) i za uživaoca (posmatrača, recipijenta), a cilj je estetske ili umjetničke forme da izglati konflikt sa nesvjesnim, a da se ne sklizne u neuroze. Libido je prema ovoj teoriji osnova i izvor stvaralačke energije - tako da je i sama umjetnost "sublimacija polne energije". Stvaranje ili umjetnost je tu forma u kojoj dolazi do skretanja od neposrednih direktnih nagonskih težnji i ciljeva i njihovo pretvaranje (transformisanje) u stvaralaštvo. Naš istaknuti autor u oblasti psihologije stvaralaštva R. Kvašček (1978) detaljno raspravlja o psihoanalitičkom objašnjenju stvaralaštva i ulozi

sublimacije u kreativnom aktu i procesu kreativnog stvaranja. On govori o ulozi sublimacije u procesu stvaranja u stvaranju umjetničkih djela, o ulozi podsvjesti u stvaralaštvu, o simbolizmu umjetničkih djela, o otkrivanju motivirnosti umjetnika i naučnika za stvaralački rad, o umjetničkoj komunikaciji i raspravlja o psihologiji umjetnika i stvaralaca. On kaže da je psihoanaliza doprinijela boljem sagledavanju uloge nesvjesne motivacije u umjetničkom stvaranju i doživljavanju, posebno s obzirom na sadržajnu i tematsku stranu, odnosno s obzirom na dublji, prikriveni ili simbolički smisao slike, oblika, teme, radnji, motiva u umjetničkom djelu. Mnogi kritičari djela Dostojevskog, posebno oni psihoanalitičke orijentacije u estetici zaista lako mogu naći sličnosti u ponašanju i psihičkim svojstvima u likovima junaka njegovih djela i onoga što je sam Dostojevski doživljavao ili vidio u svom ranom djetinjstvu u postupcima svog okrutnog oca. Jerotić (1974) analizira ove probleme i dovodi u vezu psihologiju ličnosti stvaraoca i izvore njegovog stvaranja. Mnogi su pokušali da iz ličnih biografija umjetnika, naročito njegovog djetinjstva, što više saznaju o njima kako bi bolje shvatili sadržaj i formu umjetničkog uobličavanja djela. Mnogi psihoanalitičari nastoje pokazati da sve dotle dok se ne uzmu u obzir dinamička zbivanja koja potiču iz nesvjesnih i podsvjesnih regiona psihičkog života stvaraoca, ostaje se na površini ispitivanja vrijednosti umjetničkog djela. Zato Jerotić kaže: "Kako bi bilo moguće objasniti neko literarno ostvarenje Dostojevskog ili Kafke, Kjerkegora ili Hesea bez dubljeg poznavanja njihove lične biografije, odnosno bez pomoći psihoanalitičkih teza koje objašnjavaju njihov odnos prema ocu... Psihoanalitičari nastoje pokazati kako je teško objasniti sadržaj i simboliku nekog umjetničkog djela bez poznavanja intimnog i složenog dinamičkog odnosa u ranom djetinjstvu, koji su, na primjer, imali Dostojevski ili Kafka prema svojim očevima. Naravno, može se postaviti pitanje da li je i koliko upravo ovaj ozbiljno poremećeni odnos prema ocu bio odlučujući, ne toliko na početak stvaranja ovih pisaca koliko na sadržaj i formu njihovih velikih romana. Rekonstruišući prve godine djetinjstva nekog

umjetnika i prateći njegov razvoj do kraja puberteta, psihoanaliza je u stanju da nam sa izvjesnom tačnošću pokaže preko kojih događaja su mobilisane nastrojenosti i naklonosti koje određeni talenat razviju do stvralaštva. Tako se došlo do ideje da bi psihoanaliza mogla da analizirajući nesvjesne dinamizme u ličnosti stvaraoca otkrije do tada nepoznatu vezu umjetnika i sadržaja umjetničkog djela. Ako je ova pretpostavka tačna onda bi psihoanalitička svojstva junaka književnih djela Dostojevskog mogla imati upravo i ona svojstva koja je imao sam pisac. Da li su mnoge sadističke i mazohističke crte junaka njegovih velikih i genijalnih književnih djela bile prisutne i kod samog Dostojevskog ako ih je tako vjerno opisao. Da li je zaista, prema ekstremnoj struji u psihoanalitičkoj estetici, njegovo književno stvaralaštvo i sam proces stvaranja bio istovremeno i terapijski proces za samog pisca. Interesantno je ovdje navesti i mišljenje našeg poznatog psihijatra V. Stanojevića koji u svom, već pominjanom djelu: *Tragedija genija*, kaže: "Dostojevski nije samo sadista, on ne uživa samo u patnjama drugih- za njega je isto tako uživanje i njegovo vlastito stradanje. On je psihički još i mazohista. Njegov lični život prepun je stradanja i patnji, i ta njegova preteška stanja ne dolaze kao nešto nametnuto silom prilika, spolja, nego kao nešto namerno traženo, i nađeno. On je donekle sličan alkoholičaru, koji je svestan da je rakija otrov, ali ne može bez nje: njega nešto tera iznutra, njegova alkoholičarska strast ili nagon, i on je traži, pije i opija se u slast. Dostojevski zna da je Sibir robija, patnja i stradanje, i baš zato sve to traži i hvali. On mora da beži od poverilaca u Evropu jer ne može da isplati dugove, trpi bedu i nevolju, ali se ipak kocka, i na ruletu gubi sve što ima, prokockava čak i posljednju ženu haljinu. Dostojevski je stradanje uzvisio na stepen kulta, i on je ideologiju stradanja i samostradanja razvio kao niko drugi. On razgovara jednom prilikom sa svojim drugom Solovjevim, pa sav ushićen uzvikuje: "Sibir, robija, to je za mene bila velika sreća". U *Zločinu i kazni* kaže da "ideja leži u stradanju" ... Bol i stradanje su, zaista jedina čvrsta podloga svakog stvaralaštva i sigurno čistilište socijalne i humane ideologije. Bol i stradanje rađaju

ljubav prema ljudima i bude i razvijaju osećanje čovečnosti. Kod Dostojevskog, bol i stradanje rađaju ljubav prema božanstvu, ali mržnju i zločin prema ljudima. On je na rečima pobožan, ali su njegova dela čudna. On je fanatik Hristove ljubavi prema bližnjem, ali ne i akcije u tom smislu. On prekida lično prijateljstvo i postaje otvoreni neprijatelj svoga druga Bjeljinskog samo zato što je ovaj ateist i ne veruje u božanstvo.. Drugom prilikom, u diskusiji sa drugim prisnim prijateljem, Strahovim, koji je takođe bezbožnik, on, posle dugog dokazivanja, više besno i izvan sebe: "Postoji jedan Bog! Jest! Bog postoji!" U pismu gospođi fon Vizinoj piše: "Verujem da nema ničeg lepšeg, dubljeg, simpatičnijeg, pametnijeg, muškijeg i savršenijeg od Hrista, i ne samo što nema već kažem sebi sa surevnjivom ljubavlju da i ne može biti. Kad bi mi neko dokazao da je Hristos izvan istine, pa da je to i zbilja tako, pre bih ostao sa Hristom nego sa istinom".

Međutim, sve i kad bi to bilo tako kako piše Stanojević, postoje i ozbiljne teškoće psihobiografskog pristupa djelu Dostojevskog. Svi likovi u djelima Dostojevskog su krajnje individualnih karaktera i veoma složene psihološke strukture i nije ih lako analizirati i svoditi na poznate psihoanalitičke šablone, kako to čini Stanojević i primijenjivati poznatu tezu psihoanalitičara da je odrastao čovjek na neki način žrtva svoje biografije iz ranog djetinjstva. To znači da je sudbina svakog čovjeka i onoga što on radi i stvara kao odrasla osoba na neki način određena time kakvo je njegovo iskustvo bilo u doba djetinjstva. Ali u kjoj se mjeri jedan roman, jedna pjesma ili jedna slika mogu uzimati kao otkriće stvaraoaca o njemu samom, pogotovo ako on nema nikakve mogućnosti za slobodne asocijacije i transfer. Isto tako, neki psihoanalitičari nastoje pokazati da porijeklo stvaralačke djelatnosti može da bude i u oblasti predsvjesnog ili nesvjesnog stanja. Jedan njihov teoretičar (Kibi, 1958) tvrdi da se u oblasti nesvjesnog dešavaju procesi u kojima efekti straha, krivice i mržnje, radi težnje da se prošire, remetilački djeluju na kreativni čin, zadržavajući i kočeci slobodan tok stvaralačkih asocijacija. Mogućnost stvaranja neće novog i originalnog uvijek dolazi iz

oblasti prdsvjesnog, odakle teče neprekidna rijeka slobodnih asocijacija. Da bi stvaralački materijal mogao da "prijeđe" iz prdsvjesnog i svjesno stanje, neophodno je da haotičan uticaj nesvjesnog materijala bude isključen. Kibi smatra da se u nesvjesnom nalaze izvori bolnih konflikata i svega onoga što služi samo sopstvenom interesu, a i jedno i drugo, u trenutku stvaranja, može samo da smeta stvaralačkom činu u vidu neurotične prinude ponavljanja. Ovdje se vidi da Kibi u odnosu na Stanojevića ima sasvim suprotan stav o značaju i povezanosti neuroza sa stvaralaštvom i kreativnim procesom. Po njemu to neurotično u umjetniku ili stvaraocu nema nikakav stimulativan uticaj na stvaralaštvo, već smeta stvaranju. Zato on i tvrdi da će doći do stvaranja i kreativnog procesa samo onda ako umjetnik uspije da izoluje neurotični dio svoje ličnosti. Kibi, takođe, ne vjeruje u mogućnost samoizliječenja nekog neurotičara, pa na taj način ne postoji ni mogućnost i da se neki umjetnik ili stvaralac, kao što su bili Dostojevski ili Šekspir, kroz svoju umjetnost izliječe od neuroze.

Mnogi psihoanalitičari pri tumačenju umjetničkog djela uzimaju u obzir teoriju arhetipova i kolektivnog nesvjesnog o čemu govori Jung (K. G. Jung, 1976). Kreativni umjetnici, prema ovoj teoriji, povremeno imaju pristup u arhetipski svijet kolektivnog nesvjesnog iz koga izvlače na horizont svijesti (često i za sebe same nepredvidivim skokom i potpuno zaobilazeći oblast prdsvjesnog) one silne i potresne sadržaje koji na nas najviše i djeluju, podsjećajući nas tako da i sami nosimo u sebi duboko zapretane u našem nesvjesnom, slične arhetipske sadržaje. Prema Jerotiću (1974) za stvaranje zaista može biti od značaja mogućnost izvanrednog prodora bitnih sadržaja iz dubine nesvjesnog u svjesno stanje. Mnogi su kasnije pokušavali dokazati ovu hipotezu o kretanju sadržaja iz nesvjesnog i prdsvjesnog u svjesno stanje kod velikih umjetnika i stvaralaca. Međutim, prema Jerotiću, još uvijek ostaje otvoreno pitanje kojim putem i koliko često sadržaji iz nesvjesnog, dakle i konflikti, pa i neurotični sadržaji, prodiru u oblast prdsvjesnog odakle im je lakše da se u određenom trenutku

pojave u svijesti stvaraoca. Strujanje sadržaja iz nesusjesnog u predsusjesno stanje, ukoliko nije u pitanju teža blokada sadržaja u nesusjesnom, mora da se odigrava neprekidno u većoj ili manjoj mjeri. Ako prihvatimo ovakve hipoteze o ulozi nesusjesnog i predsusjesnog u procesu stvaranja, onda bi se za Dostojevskog moglo kazati da su arhetipski sadržaji i arhetipske predstave (jer je sistem kretanja i protoka tih sadržaja, koji se nalaze u dubokom nesusjesnom ka predsusjesnom i susjesnom stanju bio uvijek otvoren kod njega bili skoro uvijek dostupne svijesti zbog veoma dobre pokretljivosti sadržaja iz nesusjesnog kao predsusjesnom i susjesnom stanju. Moguće je da su baš zbog ove pojave veoma često susrećemo u djelima Dostojevskog arhetipske predstave i pojmovi iz oblasti religije ili snova. Zbog toga što je u svojim djelima Dostojevski često govorio o religijskim temama N. Berdajev je govorio o njemu i kao hrišćanskom, a ne samo ruskom piscu.

”Dostojevski je bio do dna duše Rus i ruski pisac. Njega je bilo nemoguće zamisliti izvan Rusije. Po njemu možemo odgonetnuti rusku dušu. On je i sam bio jedna zagonetka ruske prirode. i on je spajao u sebi sve protivurečnosti te prirode. Ljudi sa Zapada preko Dostojevskog upoznaju Rusiju. Ali, Dostojevski nije samo poznao i izražavao raspoloženje ruske duše, on je također bio svesni propovednik ruske ideje i ruske nacionalne svesti. U njemu su se izrazile sve antinomije i sve bolesti naše nacionalne samosvesti. Rusku smirenost i rusku taštinu, rusku svečovečnost i nacionalnu isključivost otkrićemo kod Dostojevskog kada on istupa u ulozi propovednika ruske ideje. Kada se u svom čuvenom govoru o Puškinu on obratio Rusima rečima: ”Smiri se, gordi čoveče”, to smirenje koje je prizivao nije bilo obično smirenje. On je smatrao ruski narod za najsmireniji narod na svetu. i on je ponosan na tu smirenost. i Rusi se često ponose svojom isključivom smirenošću. Za Dostojevskog je ruski narod bio ”narod bogonosac”, jedini ”narod bogonosac”. Ali takva isključiva mesijanska svest ne može biti neka smirena svest. U njemu se budi drevno jevrejsko narodno samoosećanje i samosaznanje. Odnos

Dostojevskog prema Evropi bio je takođe dvostruk i protivurečan. Videćemo da je Dostojevski bio pravi evropski patriota, poštavalac njenih spomenika i svetinja, on je izrekao zanosne reči o Evropi kakve nije izrekao nijedan zapadnjak. U njegovom odnosu prema Evropi izražava se svečovečnost ruskog duha, sposobnost Rusa da dožive sve veliko u svetu kao svoje rođeno. Dostojevski je bio narodnjak svoje vrste, on je ispovedao i propovedao narodnjaštvo religioznog tipa. Narodnjaštvo, to je osobina manifestacije ruskog duha. Na zapadu nema narodnjaštva, to je čisto ruska pojava. Samo se u Rusiji mogu sresti te večite suprotnosti: "inteligencija" i "narod"; idealizacija "naroda" koja ide do klanjanja pred njim, to traženje "istine" i Boga u narodu".

Dostojevski je često, kao i Tolstoj, u svojim djelima opisivao jurodive likove koji sami po sebi predstavljaju arhetipske pojmove i predstave našeg kolektivnog nesvjesnog. Psihoanalitičari i jesu tvrdili da se izvor umjetničkog stvaranja i nalazi u nesvjesnom. Za mnoge psihoanalitičare umjetnost je terapija kako za umjetnike tako i za gledaoce, tj, sredstvo da se izgadi konflikt sa podsvjesnim. To je preusmjeravanje zabranjene nagonске (seksualne) energije u stvaralaštvo. Psihoanalitičari tvrde da se u osnovi umjetnosti uvijek nalaze nesvjesne i potisnute (zabranjene) želje i zahtjevi, a to su najčešće one koje se ne slažu sa našim opšteprihvaćenim moralnim i kulturnim potrebama. Zabranjene želje uz pomoć umjetnosti postižu svoje zadovoljenje u uživanju koje je iskazano u umjetničkoj formi. Na ovaj način umjetnost je sredstvo koje služi kao terapija i za umjetnika i za gledaoca, sredstvo da se izgadi konflikt sa nesvjesnim, a da se ne zapadne u neuroze. Psihoanalitičari tvrde da zabranjene nagonске sklonosti (seksualni nagon) čine osnovni rezervoar nesvjesnog. Sublimirana i preokrenuta seksualna energija je osnovi pokretač umjetničkog stvaranja. Po ovome bi se moglo zaključiti da znameniti pisci, slikari ili muzičari nisu postali nastrane ličnosti i zločnici smo zato što su puteme nesvjesnog mehanizama sublimacije pretvorili svoju nagonску energiju u nešto društveno prihvatljivo kao što je to umjetnost. Tako se može izvesti i zaključak da rad u bilo kom polju

umjetničkog stvaranja jeste ujedno i terapijski postupak za onoga koji stvara. Kao kritiku ovakvom psihoanalitičkom shvatanju možemo istaći da malo ima eksperimentalnih i kliničkih dokaza koji bi u cjelini potvrdili psihoanalitičko shvatanje stvaralaštva i umjetnosti. Isto tako još nije stvorena jedan cjelovita teorija psihologije umjetnosti koja bi obuhvatila sve grane umjetnosti i nauku u cjelini. Nije svaki čovjek rob svog ranog djetinjstva ili žrtva svoje sudbine iz ranog djetinjstva da mora cijelog svog života da rješava konflikte koji su nastali u prvih nekoliko mjeseci ili godina života. Ne može psihoanalitičko učenje pretendovati da rješava sve poznate probleme iz oblasti psihologije stvaralaštva. Možemo se opravdano zapitati zašto bismo morali pretpostaviti da su, na primjer, sukobi i konflikti Dostojevskog kao djeteta u periodima ranog djetinjstva sa ocem, bili od većeg uticaja u njegovom životu nego sve kasnije traume i doživljaji? Zato Vigotski opravdano postavlja pitanje: Zašto ne bismo mogli pretpostaviti da su, na primjer, takvi doživljaji kao kao što je očekivanje pogubljenja (kad je bio osuđen na smrt i izveden na strijeljanje, pa pomilovan), sami traumatični doživljaji na robiji i kasnije u životu - mogli da posluže kao izvor novih i složenijih doživljaja koji su presudnije uticali na njegovo stvaralaštvo, nego događaji iz ranog djetinjstva i njegova odbojnost, netrpeljivost i strah prema tiranskom ocu itd. Dostojevski se u svojim djelima čvrsto opredijelio za stav da je odrstao čovjek odgovoren za svoje postupke (da se oni ne mogu pravdati teškim životnim iskustvom i traumama iz ranog djetinjstva) i da se ta odgovornost ne može prebacivati samo na spoljne uslove kao se to često radi u ekstremnim hipotezama humanističke psihologije, da je recimo za zločin uvijek i isključivo odgovorna sredina i teški životni uslovi koji su doveli do toga da se zločin poćini. Tvrdnje humanista da čovjek postaje ono što sredina od njega učini, dobrim ili lošim, skida odgovornost pojedinca za svoje postupke i svoja djela. Dostojevski svojim junacima daje tu krajnju mogućnost izbora i time ih čini saućesnicima i odgovornim za ono što rade i čine. On ne skida odgovornost sa svojih junaka za postupke koje čine.

Čovjek je taj u krajnjoj liniji koji ima izbor i donosi odluke i njegovo ponašanje nije određeno samo slučajnim situacijam i uslovima sredine u kojoj se zatekao. To je biće koje ima slobodu i koje ima mogućnost izbora i može da bira, pa je prema tome i odgovorno za svoje postupke i za svoju sudbinu. Proučavajući život i stvaralaštvo Dostojevskog samo u svjetlosti psihoanalize dovodi do pogrešnog zaključka da su njegov karakter i njegova psiha formirani samo pod uticajem njegovog odnosa prema roditeljima (posebno prema ocu) u periodu ranog djetinjstva i da su njegov cijeli kasniji život i sudbina zavisili smo od tih ranih doživljaja.

Jerotić (1976) ukazuje na nedovoljnost psihonaliitičkog metoda i u tumačenju romana "Braća Karamazovi", najznačjanijeg djela Dostojevskog. On prvo analizira "roditeljski kompleks" braće Karamaozovih. Sva tri rođena brata Dimitrije, Ivan i Aljoša, kao i njihov polubrat Smerdjakov- bili su rano lišeni majčinske ljubavi, dok su za oca imali perverzno gladostrasnika i u svakom plogledu tiranina. Prema Frojdu, osim Aljoše kao "kontrastne figure", sva ostala braća željela su, više ili manje otvoreno i svjesno, smrt oca. Osjećajući i sam veliku potisnutu mržnju prema sopstvenom ocu, tiraninu, Dostojevski je, prema Frojdovom mišljenju, u trenutku očeve smrti, vjerovatno prouzrokovane ubistvom od strane njegovih kmetova prema kojima je okrutno postupao - doživio prvi epileptičko-histeričkan napad koji je označio početak serije napada tokom gotovo cijelog života... "U prilog svoga tumačenja oceubistva Frojd navodi zaista karakterističnu rečenicu Ivana Karamazova koji u jednom trenutku uzvikuje: "Ko ne želi smrt oca?" Mržnja prema ocu koju su osećala sva braća, našla je svoje ovaploćenje u poluludom Smerdjakovu kome pisac, prema Frojdovoj primedbi, dodeljuje sopstvenu bolest, epilepsiju, kako bi mogao sebe da opravda i kaže sebi da je epileptičar u meni taj koji ubija oca. Isto tako svoju poznatu tezu o velikom značaju detinjstva za kasniji celokupan čovekov razvoj Frojd pronalazi i vrlo dobro potkrepljuje jednom rečenicom Aljoše Karamazova, koja glasi: " Ne postoji ništa uzvišenije, jače, zdravije i korisnije za

život od sećanja na dobro detinjstvo iz roditeljske kuće". I pored ovih tačnih Frojdovih tumačenja, nedostaje nam u ovom psihoanalitičkom tumačenju i njegova druga strana, bez koje ono jedno tumačenje ostaje fragmentarno i apsolutno nezadovoljavajuće.

"Iz analize odnosa braće Karamazov i prema ocu i prema majci koju su rano izgubili, Jerotić dokazuje na primjeru trojice braće koji su imali iste uslove razvoja, koji su bili na početku opterećeni istim "roditeljskim kompleksom", da su oni različito prerađivali i doživljavali taj isti kompleks, pa se i različito ponašali. Aljoša Karamazov, za razliku od svoje braće, je sav prožet ljubavlju, razumijevanjem i opraštanjem u tolikoj mjeri da skoro djeluje nestvarno, i sav je, kako kaže Jerotić, u znaku mistično-majčinskog principa "prapoverenja" i radosnog i stvaralačkog prihvatanja života. Namjesto stvarne majke njemu crkva postaje druga majka, a namjesto nedoličnog oca Fjodora, on bira starca Zosimu za duhovnog oca koji ga šalje u svijet da postane prijatelj mladima i utjeha i pomoć nesrećnima. Ostala trojica braće su potpuno drukčiji po karakteru. Dakle, iako su braća imala iste uslove razvoja u ranom djetinjstvu, podjednako opterećeni trumama i "roditeljskim kompleksom"- oni su to različito doživljavali, pa tako sada ti isti spoljašnji uslovi nisu bili isti, jer su se različito prelomili kroz individualno stanje psihe svakog od njih. Iz načina prerade provorbitnih iskustava i prvobitnih trauma, i iz nepredvidljivosti reagovanja na kratkotajno prisustvo dobre majke i dugotrajno prisustvo rđavog oca, uobličili su se različiti karkteri iz kojih su izrasle i različite "sudbine".

Dostojevski je u svojim djelima raspravljao o slobodi, o dobru i o zlu i to kako sa filozofskog stanovišta tako sa moralnog i religijskog. Sve su to povezane kategorije i on je govoreći o jednoj istovremeno govorio i o drugoj i o tećoj. Problem zločina i patnje zauzimaju centralno mjesto u stvaralaštvu Dostojevskog. Berđajev(1982) o tome kaže: "Sa temom o slobodi povezana je kod Dostojevskog tema o zlu i zločinu. Zlo je neobjašnjivo bez slobode. Zlo se pojavljuje na putevima slobode. Bez te veze sa

slobodom ne postoji odgovornost za zlo. Bez slobode za zlo Bog bi bio odgovoran.. Dostojevski je dublje nego bilo ko drugi shvatio da je zlo dete slobode. Ali njemu je isto tako bilo jasno da bez slobode nema dobra. Dobro je, takođe, dete slobode. Sa tim je povezana tajna života, tajna čovekove sudbine. Sloboda je iracionalna i zato ona može da stvori i dobro i zlo. Ali odbaciti slobodu samo na osnovu toga što ona rađa zlo, znači stvoriti još više zla. Jer, samo slobodno dobro jeste dobro, prinuda pak i ropstvo koje se sablažnjava vrlinama, jesu antihristovo zlo. U tome su sve enigme, antnomije i tajne. Dostojevski nas ne stavlja samo pred takve enigme nego i čini mnogo da ih odgonetnemo. Kod Dostojevskog postoji veoma osoben, isključiv odnos prema zlu koji mnoge može da prevari. Potrebno je jasno shvatiti kako je postavljao i rešavao probleme zla. Put slobode vodi u samovolju, samovolja vodi u zlo - u zločin. On nije samo antropolog nego i svojevrstni kriminolog. Istraživanje oblasti i granica ljudske prirode dovodi do ispitivanja prirode zločina. U zločinu čovek prekoračuje te granice i te oblasti. Otuda neobično interesovanje za zločin. Kakva je sudbina čoveka koje prekoračuje granice dozvoljenog, kakve se promene zbog toga zbivaju u njegovoj prirodi? Dostojevski istražuje i pronalazi pakao savesti i kajanja na takvoj dubini na kakvoj do sada niko nije tražio, otkriva strast prema zločinu u samim dubinama ljudskim, u najskrivenijim pomislima čovekovim. Griža savesti peče ljudsku dušu i onda kada čovek nije počinio nikakav vidljiv zločin. Čovek se kaje, muči sebe premda volja za zločinom nije ostvarena javno. Ni državni zakoni ni moralni sud javnog mnjenja ne dolaze do samih dubina ljudske prestupnosti. Čovek sam zna o sebi strašnije stvari i uveren je da je zaslužio najstrašnije kazne. Ljudska savest je nemilosrdnija od hladnog državnog zakona, ona zahteva mnogo više od čoveka. Dostojevski otkriva ontološke posledice zločina. I evo, postaje jasno da sloboda koja je prešla u samovolju vodi u zlo - u zločin, zločin, po snazi unutrašnje neminovnosti - u kaznu... U ime ljudskog dostojanstva i čovekove slobode, Dostojevski se zalaže za neizbežnost kazne za svaki zločin. Tako nešto ne zahteva samo spoljašnji zakon već sama osnova čovekove slobodne savesti.

Čovek i sam ne može da se pomiri s tim da on nije odgovoran, za zlo i zločin”, već nekakvi spoljni uslovi kako su to tvrdili humanisti. Ovim Dostojevski brani ne samo odgovornost čovjeka za svoje postupke, već i njegovo dostojanstvo koje neće skidati breme odgovornosti i prebacivati na spoljašnje uslove ili spoljašnje sile. Samo odgovornost za ono što činimo podrazumijeva, po Dostojevskom, i patnju, jer se samo kroz nju čovjek podiže i uzrasta. Patnja je mjera dubine i snage čovjeka. Jer, ne kažnjava se zlo samo spolja, već ono ima i neizostavne unutrašnje posljedice. Griža savjesti pritiska kao mlinsko kolo i ona je užasnija za čovjeka nego spoljašnja zakonska kazna. Griža savjesti pritišće i lomi čovjeka kao što mlinski kamen pritišće i lomi zrnavlje žita. I čovjek pritisnut grižom savjesti očekuje kaznu kao olakšanje svojih patnji. Zato je za Dostojevskog ljudska duša važnija od svih blaga zemaljskih. Po tome je Dostojevski bio hrišćanin u najdubljem smilu te riječi - ističe Berđajev. Niko prije Dostojevskog, kao ni poslije njega nije tako živo opisao psihička stanja svojih književnih likova ili stanja ljudske duše u njihovim presudnim momentima. Mi osjećamo da je svijet koji Dostojevski opisuje stvaran i potpun. Tome su sigurno doprinijele i osobine ličnosti koje je pisac sam posjedovao: njegova mašta, psihički sklop, iskustvo, impulsi, emocije, njegov karakter itd. Sve to predstavlja jednu organsku cjelinu. Miškin i Rogozin nas ushićuju, jer su suprotni polovi jedne prirode; trojica braće Karamazovih nas potresaju zato što su svijest, duh i tijelo jednog čovjeka. Onako kako je stvarao likove svojih poznatih književnih djela vidi se da je Dostojevski i veliki antropolog i veliki eksperimentator ljudske prirode. O tome N. Berđajev (1982) kaže: ” On otkriva novu nauku o čoveku i primenjuje novi, do tad nepoznati metod. Umetnička nauka ili naučna umetnost Dostojevskog ispituje čovekovu prirodu u njenim dubinama i u njenom beskraju, otkriva duboke, najdublje slojeve ispod tla. Dostojevski podrvgava čoveka duhovnom eksperimentu, stavlja ga u pesebne uslove, odbacuje sve soljašnje naslage, odvaja čoveka od svih životnih navika... U svojoj antropologiji Dostojevski otkriva da je ljudska priroda u najvećoj meri

dinamična, vulkanska, da se u njenim dubinama nalazi jedno vatreno ključanje. Mir, statičnost, postoje samo u gornjem, u onom površinskom delu čovekovom. Iza ustaljenih životnih navika, iza duševnog spokojstva, skrivaju se bure, otvaraju se tamni ponori. Dostojevskog čovek interesuje samo u stanju burnih promena. On silazi u tamne bezdane i tamo traži svetlost. Svetlost - ne samo za spoljašnjih duševni mir, svetlost može da zasija i u bezdanu ponora, i to prava svetlost. To vatreno kretanje dolazi od polarnosti čovekove prirode, od sudara protivurečnosti koje se u njoj skrivaju. Polaritet, antinomičnost sežu do samih dubina čovekove prirode. U tim dubinama nema mira, nema jedinstva i harmonije, nego samo strasnog kretanja. Dostojevski ne sagledava večni mir u dubinama. Po tome se umovanje Dostojevskog razlikuje od umovanja Platonovog, i mnogih mističara. Oštri sukobi krajnjih protivurečnosti ne zbivaju se samo na planu duševnog i telesnog, nego i na planu duhovnog. Kretanje zahteva ne samo površinu bića nego i dubine bića. To je karakteristično za antropologiju i ontologiju Dostojevskog. Po tome je on drukčiji od estetičkog shvatanja sveta antičkog genija. On pripada svetlu hrišćanstva u kome se konačno razotkriva dinamika bića.”

Prema Bahtinu (1976) Dostojevski je načinio i veliki preokret u načinu organizacije književne cjeline ili književnog djela. Za razliku od monološkog romana gdje se čuje samo jedan glas, jedna samosvjest i jedna tačka gledišta u romanima Dostojevskog zvuči više glasova uporedo, više samosvijesti, više tačaka gledišta te na taj način njegovi romani imaju polifonijsku strukturu. Bahtin dokazuje da je polifonsijski roman moćni gnoseološki instrument kojim se prodire u onu stranu ljudskog bića koja nije opredmećena, gnoseološki instrument poniranja u samosvijest. U svjetlosti Bahtinove koncepcije polifonijskog romana sve kritike koje su izrečene na račun romana *Braća Karamazovi* tako pretvara u njegove prednosti. Koncentracija velikog broja likova u relativno malom broju scena, pretjerana brzina radnje, potom okolnosti da svi junaci znaju sve jedni o drugima - zaista mogu biti nedostaci s tačke gledišta monološke

organizacije literarne strukture. Međutim, s tačke gledišta polifonijske strukture u organizaciji literarnog djela, svi ti nedostaci pretvaraju se u vrline i dobijaju svoje strukturalno opravdanje, pretvaraju se u instrument poniranja u najdublje slojeve bića. Bahtin o tome doslovno kaže: "Glavni junaci Dostojevskog nisu, stvarno, u stvaralačkoj zamisli umjetnika samo objekt autorove riječi, već i subjekt sopstvene riječi koja nešto neposredno znači". Kreativni akt kod Dostojevskog ima karakter transponovanja. Specifičnosti tog transponovanja koje posebno dolaze do izražaja u stvaralaštvu Dostojevskog su: samosvijest književnih junaka kao odlika stvaranja; i Dostojevski istražuje gledanje na svijet ili tačku gledišta svojih junaka. Samosvijest, prema Bahtinu, predstavlja okosnicu umjetničke konstrukcije junaka Dostojevskog u svojim književnim djelima, a posebno u *Braći Karamazovi*. Tu Dostojevski prikazuje svoje junake kako se oni nalaze na samom pragu donošenja neke sudbonosne odluke, junake u situaciji krize, u situaciji neodređenosti i neodlučnosti. Izbor upravo takvih situacija uslovljen je težnjom Dostojevskog da naglasi odsustvo svake predvidivosti ili predodređenosti, odsustvo svega čvrstog i okoštalog u književnim likovima, odsustvo svega onoga što onemogućuje da se sagleda prava priroda smosvijesti jednim introspektivnim putem. Ali, samo dijaloški i opštenjem sa drugima, moguće je prikazati unutrašnjost čovjekovu onako kako ju je Dostojevski shvatao. Samo u opštenju, u uzajmanom djelovanju čovjeka prema čovjeku otkriva se "čovjek u čovjeku" kako za druge tako i za sebe. Dijalog ovdje nije predvorje ili uvod za samu radnju, već sama radnja. Sam čin da junaci stupaju u dijalog jedni s drugima je dokaz da postoje. Dostojevskog interesuju njegovi junaci, prije svega, kao poseban ugao gledanja na svijet i na sebe samog, kao smisaoni čovjekov stav koji ocjenjuje samog sebe i stvarnost što ga okružuje. Dostojevskom nije toliko važno šta predstavlja njegov junak u svijetu u kome se nalazi, koliko mu je važno šta za njegovog junaka predstavlja svijet u kome se nalazi, a šta on za samog sebe. To je veoma važna specifičnost u tretiranju junaka. Junak - kao stanovište, kao pogled

na svijet. Njega interesuje posljednja riječ junaka i o sebi samom i o svom svijetu. U svom gledanju na stvaralaštvo Dostojevskog Bahtin (1967) kaže: "Izuzetna umjetnička sposobnost Dostojevskog da sve vidi u koegzistenciji i uzajamnom djelovanju predstavlja njegovu najveću snagu ali i najveću slabost. Ona ga je činila slijepim i gluvim za mnogo šta, i to za mnogo šta bitno; mnogi oblici stvarnosti nisu mogli da uđu u njegov umjetnički vidokrug. Ali, s druge strane, ta je sposobnost izuzetno izoštrila njegovo sagledavanje presjeka datog trenutka i omogućila mu da vidi mnogo i raznoliko tamo gdje su drugi vidjeli jedno i jednako. Tamo gdje su drugi vidjeli jednu misao, on je umio da nasluti i pronađe dvije misli, razdvajanje; tamo gdje su drugi vidjeli jedan kvalitet, on je otkrivao prisustvo drugog, suprotnog kvaliteta. Sve što je izgledalo jednostavno, u njegovom svijetu postalo je složeno i višestruko. U svakom glasu on je znao da čuje dva glasa koji spore, u svakom izrazu-pukotine i spremnost da se odmah prijeđe u drugi, suprotan izraz; u svakom pokretu on je hvatao sigurnost i nesigurnost istovremeno; poimao je duboku dvosmislenost i višesmislenost svake pojave".

Na kraju ovog kazivanja o Dostojevskom može se ponovo kazati već rečeno. Pojava velikih ruskih pisaca XIX vijeka je nešto do sada nezabilježeno u istoriji književnosti. Među njima su svakako najveći Dostojevski i Tolstoj.

TOMAS ALVA EDISON

Svi koji su poznavali Edisona isticali su njegove osobine genijalnog pronalazača i velikog i neumornog radnika. O svemu ovome svjedoči i naš velikan nauke Nikola Tesla koji je bio i Edisonov savremenik a jedno vrijeme i njegov blizak saradnik. Obadvojica su bili veliki naučnici i pronalazači, ali tu se i završavalo sve po čemu su bili slični. Po svom stilu života i profilu svoje ličnosti su se potpuno razlikovali. Naš Tesla je bio visok sa isposničkim licem i tijelom, povučene prirode sav okrenut svom unutrašnjem svijetu, a Edison je bio oniži i dežmekast uvijek vodeći brigu o svojoj prekomjernoj težini. Svi koji su ga poznavali isticali su i njegov smisao za humor, a bio je i veoma komunikativan, vesele prirode i socijabilan što mu je omogućavalo da se uspješno bavi i biznisom i prodajom svojih izuma. Imao je i puno prijatelja i poznanika, ali i smiso za praktično i korisno. Dakle, Edison i Tesla su bili potpuno različite ličnosti po svom psihofizičkom profilu, ali ono što je najvažnije oni su bili slični po svojoj darovitosti i genijalnosti, slični po svom nemirnom naučnom duhu i velikoj radoznalosti što ih je i dovelo do otkrića mnogih pronalazaka koji su promijenili svijet. Naš Tesla i Edison su bili slični i po svojoj upornosti i velikom elanu za rad. Znali su često da rade i po dvadeset i četiri časa dnevno, cijeli dan i noć dok god ne završe započeto istraživanje ili započeti posao. U svojoj autobiografiji naš Tesla navodi kako je jednom cijeli dan i noć radio na nekom brodu čiji su motori stali usljed kvara na elektrouređajima. Tesla je bio toliko uporan da završi popravku elektrouređaja što prije, jer ga je za to molio i vlasnik broda. Radio je cijeli dan i noć bez odmora i ispunio svoje obećanje da će brod biti popravljen. Slično se događalo često i Edisonu o čemu su svjedočili njegovi saradnici. Kada je izradio prvu sijalicu, proveo je pored nje neprekidno 45 časova bez odmora i bez sna, sve dok vlakno sijalice nije pregorjelo. Edison je ostao i poznat baš po tome što je često govorio: "Uspjeh u pronalazaštvu i nauci je 99% znoja i truda, a inspiracija i genijalnost samo 1%."

Poznata je i ova njegova izreka: "U životu je lako biti uspješan samo treba raditi neprekidno. Nikad ne gledajte u sat i ne nosite ga sobom niti ga držite u svom uredu. Ne ostavljajte nijedan posao nezavršen. Nastavite sa radom dok ga potpuno ne završite."

Koliko je Edison bio veliki radnik u svojoj biografiji Tesla je napisao da mu je susret sa Edisonom bio u životu događaj koji mu je ostao u stalnoj uspomeni.

- "Divio sam se ovom izvanrednom čovjeku koji je bez stvarnog učenja i naučnog školovanja toliko mnogo učinio" - govorio je Tesla. Kada je Edison umro Tesla je napisao i ovo: „Vijest o Edisonovoj smrti biće primljena u cijelom svijetu kao neka velika nesreća, jer je više od pola vijeka njegovo ime bilo poznato širom svijeta. On je došao u psihološkom momentu kada su Franklin i Faradej izazvali interesovanje za misteriozni element, nazvan elektricitetom, i kada je Morze razvio svoj sistem telegrafije, što je omogućilo razumijevanje između naroda i zemalja. Ova djela izazvala su inventivni genij mladog Edisona, koji je stvorio značajna usavršavanja brzo jedno za drugim. Postao je slavan kada je izumio sijalicu i fonograf, poslije čitave serije značajnih pronalazaka, i na juriš je osvojio svijet. Od tada i od tog vremena njegovim sposobnostima nisu postavljene granice, već su se od njega očekivla čuda... Edison je bio savršenstvo praktičnog inventivnog genija, komercijalni realizator ogromne snage. Imao je naročitu sposobnost da pretvara naučne činjenice i principe u praktične aparate i da ih učini upotrebljivim za opštu korist. Kao Morgan i Vestinghaus, biće poznat u carstvu poslova kao čovjek gigantske stature koji je doprinio veličini ove zemlje i napretku Amerike, kakav je nemogućan u drugim zemljama. Mnogi Edisonovi radovi izgubiće se u toku vremena usled napretka tehnike, ali će neki pronalasci, koji svjedoče o njegovoj Napoleonskoj individualnosti, ostati i biti od koristi za progres civilizacije za mnoge generacije koje dolaze.”

Ono što su drugi veliki ljudi u istoriji nauke primjećivali kod Edisona, pored ogromne radne energije, je i njegova veoma snažna i živa imaginacija i izvanredna sposobnost pamćenja. Njega nisu

mogli pokolebati ni početni neuspjesi, već je nastavljao sa još većom upornošću i istrajnošću ono što je započeo. On ne samo da je mislio da uporni i neprekidni rad sve može, već je to i sam na sebi dokazao i to još zarana čak i u periodu djetinjstva. Edison je smatrao da nauka treba da služi čovjeku i taj svoj stav je neumorno sprovodio i u svom pronalazačkom radu. Pronalazio je i pogodna sredstva i metode kako bi došao do svog krajnjeg cilja, tj. praktičnosti, upotrebljivosti i korisnosti za ljudsku zajednicu onog što je istraživao. Edison je, kao rijetko koji naučnik i pronalazač, bio i inventor, i pronalazač sredstava i metoda kako to proizvesti i provjeriti u laboratoriji, pa zatim i primijenti u stvarnom životu. On je u sebi objedinjavao sve poslove cijelog eksperimentalnog laboratorija. Na ovaj način kod njega se nije postavljala dilema ili problem povezanosti teorije i prakse, već se to kod njega prožimalao i nije moglo jedno bez drugoga. Praksa je kod njega „vukla” naprijed njegov naučni i pronalazački rad, a s druge strane, primjena novootkrivenih znanja i izuma u praksi unapređivala je teorijsku osnovu, i obratno, praksa i primjena unapređivli su teorijsku nauku i teorijsku zasnovanost. Kod Edisona nisu postojale granice između fundamentalnih i primijenjenih nauka. To se prožimalo, jer je bilo objedinjeno u jednoj ličnosti. On je bio i izumitelj fundamentalnih principa, ali i onaj koji ih primjenjuje i provjerava u praksi. Teorija i praksa su bili objedinjeni u jednoj ličnosti što je rijetka pojava u svijetu nauke... Edison ništa nije prepuštao slučaju i nikad se nije oslanjao na sreću. To nije bio njegov stil rada. On se nikad nije upuštao u neku stvar i neki ogled, a da nije prije toga sve proračunao i svjesno isplanirao kako se to treba izvesti. Najčešće se služio eksperimentom za provjeru svojih hipoteza. Uzimao je u obzir i činjenice koje nisu išle u prilog njegovim početnim hipotezama što je karakteristika samo velikih naučnika Eksperimentalni metod je koristio kako bi provjerio vrijednost svojih teorijskih pristupa. Posjedovao je veoma široko znanje i to iz više različitih naučnih oblasti: fizike, hemije, biologije, zoologije, nauke o čovjeku itd. Veoma se dobro snalazio i u astronomiji. I njegovo znanje iz istorije i politike bilo je veoma

široko, a i njegovo interesovanje za umjetnost, takođe, iznad prosječnog., naročito za arhitekturu starih Grka i Rimljana. Raspolagao je i veoma dobrim osjećanjem za liniju i oblik Imao je i veliki smisao za humor i na svoj račun, ali i na račun drugih i tome se smejao slatko. Raspolagao je velikim brojem anegdota i priča koje su mogle da izraze naročiti humor raznih rasa i naroda.

Edison je rođen 11. februara 1847. i bio je najmlađi od sedmero djece u porodici. Njegovi preci su došli iz Holandije, otprilike jedno stoljeće prije njegova rođenja. Kada su engleske kolonije u Sjevernoj Americi započele pobunu i rat za nezavisnost i odvajanje od engleske krune, njegov djed Džon Edison je bio na strani engleske kraljevine. Na kraju, kada su pobunjenici pobijedili i kolonije stekle nezavisnost, on je morao da bježi u Kanadu gdje je odanost engleskoj kraljevini bila još uvijek snažna. Zbog svoje vjernosti engleskoj kruni je čak dobio veliki zemljišni posjed i počeo da se bavi zemljoradnjom. Uprvo tada za vrijeme boravka tu u Kanadi rodio se Edisonov otac Samuel gdje je odrastao, naslijedio očevo imanje i počeo se baviti trgovinom. Ali, i on je uskoro morao da bježi nazad u SAD zbog optužbe da se pridružio jednom političkom pokretu koji je zagovarao da se nasilno sprovedu neke agrarne reforme. Nastanio se u američkoj državi Ohajo mjestu zvanom Milen. U to vrijeme u ekonomskom pogledu Milen je bio dosta razvijeno mjesto i trgovački centar cijele okoline. Edisonov otac se tu pokazao kao odličan poduzetnik i trgovac. Stvorio je malu radionicu za izradu krovnih daščica, jer je tada bila velika potražnja za njima. Na taj način je Edisonov otac Samuel stvorio lijepo imanje. Upravo nekako u to vrijeme i u tom mjestu rodio se mali Tom koji će kasnije postati slavni pronalazač Tomas Alva Edison. Mali Edison je prvih svojih sedam godina proveo u rodnom jestu Milenu. Kao dijete on je bio dosta nježnog zdravlja, ali sa veoma velikom radoznalošću. Sve ga je interesovalo i još kao dijete je postao neumorni istraživač i onaj koji se ne plaši novina i rizika od nepoznatog. Nastojao je da otkrije suštinu stvari i način na koji one funkcionišu. Interesovalo ga je sve što se dešava u njegovoj okolini. Sam je tražio da zagleda

u stvari, da ih opipa svojom rukom i da se sam uvjeri kako se rastavljaju, sastavljaju i čemu služe. Bio je neumorni istraživač svoje okoline kako bi zadovoljio svoju radoznalost i neutoljivu žeđ za znanjem. Sve ga je to često vodilo i u neprilike, pa mu je nekoliko puta zbog toga i život bio u opasnosti. Tako je jednom želio da otkrije koliko je neki kanal ili rijeka u njegovm mjestu duboka, pa se udaljio od obale i umalo se nije udavio u rijeci i na jedvite jade se ponovo vratio na obalu. Mnogi u njegovom mjestu, pa i sami njegovi roditelji, su ovu njegovu veliku radoznalost i žeđ za saznanjem proglasili kao prestupničko ponašanje.

Nakon što je u Milenu i okolini bila izgrađena prava željeznička pruga, mjesto je počelo da ozbiljnije zaostaje, jer su druga veća mjesta, do kojih se moglo doći željeznicom, preuzela vodeću ulogu u trgovini i razvoju. Kada je malom Edisonu bilo sedam godina njegovi roditelji su se preselili u Port Huron u Mičigenu gdje su ponovo razvili velike poslove i počeli da žive dobro. Tu je mali Edison pošao i u školu koju je brzo i napustio, jer mu nije odgovarao način rada u školi i njena kruta organizacija i disciplina. Već nakon tri mjeseca napustio je školu zbog slabog uspjeha. Učitelj nije mogao zapaziti nikakav dar kod malog Edisona, a bio je i vrlo nezadovoljan njegovim ponašanjem, jer nije pratio nastavu i bio je neposlušan. U školi su ga često nazivali i glupakom. Sve je to bio dovoljan razlog da ga njegovi roditelji više ne šalju u školu. Njegova majka Nensi, koja je i sama po obrazovanju bila učiteljica, je bolje poznavala svoje dijete nego iko drugi i primijetila je kod njega radoznalost i živahan duh. Čvrsto je vjerovala da njen sin nije glupak i da pod njenom pažnjom i pomoći može puno više naučiti nego u školi. Imala je dovoljno strpljenja da malom Edisonu pokuša naći odgovore na njegova mnogobrojan pitanja i tako uvidjela da njeno dijete ima velike sposobnosti brzog shvatanja i pamćenja, a i veliku radoznalost i neutoljivu žeđ za saznanjem. Ona je primijetila da se mali Edison nije mnogo interesovao za školske knjige, ali je rado proučavao istoriju, a volio je da čita i knjige koje govore o prirodi i prirodnim pojavama. Već sa devet godina čitao je knjige iz eksperimentalne

fizike koje su bile pisane za znatno starije uzraste. Čak je počeo da sam izvodi i neke jednostavnije eksperimente za koje je imao ili mogao pribaviti sredstva za njihovo izvođenje. Novac koji je dobivao od roditelja kao džeperac, nije trošio na provod i slatkiše, već je kupovao razne alate koji su mu bili potrebni za izvođenje raznih eksperimenata iz fizike, posebno eksperimentalne fizike. Sve ga je interesovalo: razne mašine i drugi akustički i optički uređaji, telegraf, hemijske analize itd. U podrumu roditeljske kuće već je bio načinio pravu malu hemijsku laboratoriju sa stotinama flaša i flašica razne sadržine, koje su bile brižljivo poredane na policama. Što god je bio pročitao u nekom priručniku za fiziku ili hemiju, odmah je to želio izvesti sam u svojoj laboratoriji. Roditelji, posebno majka, i nisu baš puno bili oduševljeni ovim njegovim sklonostima. Plašili su se da im sin izvođenjem tih hemijskih i drugih eksperimenata ne napravi neku veliku nevolju i glupost, pa su mu jedno vrijeme zabranili bavljenje tim aktivnostima. U svojoj studiji o Edisonu S. Bokšan piše: „Svoju prvu laboratoriju Edison je mnogo voleo. Ona ga je stalno privlačila. U njoj je počeo da misli svojom glavom i da radi po svojim metodama. Često je provodio i po čitave dana na pojedinim eksperimentima... Najveći problem za malog Edisona bilo je pitanje kako da dođe do sredstava da bi mogao kupovati razne materijale i hemijske smjese za svoju laboratoriju. Sve je to bilo dosta skupo, a po mišljenju njegove majke i sasvim nepotrebno. Zato nije mogao očekivati da će od oca dobiti uvijek onoliko novca koliko mu je trebalo. Otac mu je bio preduzimljiv trgovac, pa je želeo da mu se i sin posveti trgovini. Odmah je osetio da će veliko interesovanje malog Tome za razne eksperimente probuditi u detetu želju da trgovanjem i sam dođe do potrebnih sredstava, ako mu ih ne stavlja redovno na raspolaganje. To se pokazalo kao tačno. Mali Toma se nije dugo predomišljao. Prvo je počeo da prodaje na trgu u Port Huronu povrće sa farme svoga oca. Robu je sam donosio svakog dana na trg kolima iz firme svoga oca i sam je prodavao. To je bio dosta zamoran posao, a zarada je bila sasvim mala. Osim toga gubio je dosta vremena, tako da je morao da zanemaruje svoje eksperimente. Zato se reši da se

posveti pozivu koji je obećavao znatno veću zaradu... U to vreme u velikim gradovima izlazile su novine, koje su deca prodavala po manjim mestima. Edison zatraži od uprave željeznice dozvolu da na pruži između Port Hurona i Detroita prodaje detroitske novine. Tada mu je bilo jedva dvanaest godina, ali mali Edison nije bio više dete nego mladić koji je znao da iskoristi svoj trgovački talenat. Posao nije bio baš lak. Željeznička pruga između Port Hurona i Detroita bila je dugačka nekih sto kilometara, a taj put trebalo je prevaliti svakog dana dva puta. Vozovi su tada putovali sporo, te je mali prodavac novina provodio nekih desetak časova u vozu, a ostalo vreme u Detroitu, gde je ručavao i nabavljao novine. Sve to nije bilo teško za Edisona. Na svim usputnim stanicama nalazio je dosta kupaca i bio je srećan kad je dockan uveče stizao kući sa lepom zaradom. Vremenom je razmišljao kako da olakša sebi posao i poveća prihode. Kao sjajan trgovac ubrzo je došao na zamisao da će mnogo više moći zaraditi, ako zaposli i svoje drugove. Na toj pruži saobraćali su i putnički vozovi, i Edison dođe na pomisao da osim novina prodaje i druge stvari kao duvan, slatkiše i životne namirnice, jer je verovao da će ovakvom robom moći praviti dobre poslove. Što je zamislio odmah je i ostvario. Jednog mladića zaposlio je na železnici da mu prodaje ove stvari, a u Port Huronu otvorio je dve male prodavnice, u kojima je zaposlio druga dva svoja druga. Oni su prodavali novine i namirnice koje je proizvodio Edisonov otac na svom imanju.”

Tako organizovan posao je bio veoma unosan i Edison je zarađivao dovoljno novca da je mogao ulagati ne samo u proširenje posla već i u svoju istraživačku laboratoriju čiji je dio prenio i u jedan vagon voza kako bi mu uvijek bila blizu i pri ruci kad god bi mu pala na um neka ideja da je i eksperimentalno provjeri. Zamislimo samo kako je opasno bilo imati laboratoriju, sa puno bočica i zapaljivih hemijskih smjesa u putničkom vozu. Dovoljno je bilo da se voz samo jače zatrese ili naglo uspori kretanje ili da naglo zakoči i da se sve te bočice polupaju i nastane eksplozija sa tragičnim posljedicama. U takve rizike se upuštao naš mali istraživač samo da bi zadovoljio svoju orgomnu radoznalost i

ogromnu želju za učenjem i novim saznanjima. Upuštao se u rizike i nije se plašio novina i nepoznatog, već ga je to sve više i sve jače i privlačilo. Zato je Edison sve više odvajao novca od svoje zarade kako bi u Detroitu kupio bolje i kvalitetnije sprave i smjese potrebne za rad u svojoj laboratoriji. Sve je išlo dobro, uhodano i uporedo; i posao i rad u laboratoriji. Naravno da je ova sva ogromna aktivnost brinula njegove roditelje, posebno majku. Ali Edison je bio srećan i za njega ništa nije bilo teško sve dok je mogao da zadovolji svoju težnju za akcijom i zarađivao dovoljno novca kako bi što bolje mogao opremiti svoju istraživačku laboratoriju. Posao trgovačkog putnika u vozovima je cvjetao i postojala je neprekidna sve veća i veća potražnja za novinama, slatkišima, namirnicama i povrćem sa farme njegova oca. Tako je to sve teklo skoro više od dvije godine kad je iznenada izbio građanski rat. Vijesti su se što prije slale telegrafom u mjesta gdje postoji telegrafski sistem. Tada Edison odlučio da vijesti koje su stizale telegrafom odmah štampa kao novine u tim mjestima i distribuirao novine i u mjesta gdje nema telegrafa. Sva ta ratna događanja interesovala su svakog građanina i svako je želio da kupi novine koje su upravo donosile najnovije vijesti o građanskom ratu između Sjevera i Juga. Novine su se toliko dobro prodavale da Edison nikako nije mogao da obezbijedi dovoljno primjeraka koliko se moglo prodati. Edisonu je bio jasan pravi uzrok ovog iznenadnog uspjeha. Dobro je znao da važne vijesti izazivaju radoznalost publike i da je najvažnija stvar te vijesti dostaviti publici na najbrži način. Telegrafski aparat bio je vrlo pogodno sredstvo za ove svrhe. Telegrafske linije bile su tada uvedene u Americi već na svim željeznicama, a postojale su i mnoge privatne linije. Ovo sredstvo moglo se, dakle, iskoristiti. Ali, trebalo je još nešto. Prenosjenjem novina iz Detroita gubilo se mnogo vremena. To je trebalo izbjeći, ali kako? Možda izdavanjem jednog lista, koji bi on sam štampao u vozu? Ova misao nije davala Edisonu mira. Bila je toliko primamljiva, da je se nije mogao otarasiti, iako je odmah shvatio da je tu imao da se bori sa velikim teškoćama, jer je ovakav posao pretpostavljao veća novčana

sredstva i nekoliko dobrih saradnika U vozu je imao dovoljno vremena da sastavlja i piše članke za svoje novine. Nije više imao toliko vremena da provodi u svojoj laboratoriji, ali je zato zarađivao znatno više novaca nego ranije. On je bio i pisac, i urednik, i štampar i prodavac svojih novina... Novinarski posao nije umanjio ni Edisonovo interesovanje za eksperimente. Njegov istraživački duh nije mirovao. Čim je uvidio da je telegraf izvanredno sredstvo za za novinarske i druge svrhe, riješio je da se поближе upozna sa konstrukcijom i radom telegrafskih aparata. Odmah je nabavio razne stručne knjige i sam po njima izradio pojedine delove, sastavi i predajni i prijemni aparat, podigne sa jednim drugom između njihove dvije kuće jednu telegrafsku liniju, koju je iskoristio za vežbanje u brzom davanju i primanju telegrafskih znakova. Ni ovo nije mogao da vrši danju, već samo noću, kada se vraćao kući sa svakodnevnog posla. Ali to za njega nije bio nikakav problem, jer je odlazio kasno na spavanje i znao je da samo ima izbor da otkida vrijeme od svog sna za odmor kako bi završio sve poslove. Iz svega ovoga se vidi da je on već kao petnaestogodišnji mladić bio i pisac, i trgovac, i izdavač novina, telegrafist i eksperimentator. Pored svega toga, morao je da nadgleda i zaposlene koji su radili sa njim i za njega, pisao članke i vijesti za svoje novine i sam ih prodavao, i što je još čudnije nekako je nalazio i vremena da čita knjige i vrši svakodnevne eksperimente u svojoj improvizovanoj laboratoriji u poštanskom vagonu voza.... Prema već navedenoj Bokšanovoj studiji negdje polovinom 1862. desi mu se jedan nesrećan slučaj u improvizovanoj laboratoriji u poštanskom vagonu. Jednom prilikom kada je voz jurio velikom brzinom na nekom mjestu gde je pruga bila prilično zapuštena, zatrese se vagon u kome se nalazila njegova laboratorija., i sa jedne police padne na pod vagona veći komad fosfora. Fosfor se zapali i izazove u vagonu požar. Edison je uspio ugasiti požar brzo i zato nije bilo neke veće štete, ali se konduktar bio uplašio da bi, ako bi se to slučajno ponovo desilo, mogla nastati i veća šteta, te na prvoj sljedećoj stanici izbacila iz voza Edisona i njegov prtljag, laboratoriju,

štampariju i ostale stvari. Govorilo se da je Edison tada dobio i batine. Posebno se pokazao kao koban kondukterov šamar, od koga je Edison navodno podobro ogluvio. Kasnije je Edison pisao u svojoj autobiografiji da je tačno da je od rane mladosti imao slabijih sluh, ali da to nije bilo od šamara i tuče kad je izbio požar u vozu, jer ni tuče ni šamara nije ni bilo. S druge strane se kaže ova blaga naglupost pokazala i kao nešto dobro, jer mu je pomagala da ne primjećuje i ne čuje neke druge zvučne draži iz svoje okoline (sitna kuckanja i pucketanja aparata sa kojima su radili ostali tehničari u njegovoj laboratoriji) te se mogao potpuno koncentrisati na problem koji je sam ispitivao kao što je rad na usavršavanju telegrafa, zvučnika, magnetofona i slično. I ne samo to, govorio je da mu je ta blaga naglupost sačuvala i živce, jer nije primjećivao one silne i neprijatne šumove i zvukove iz neposredne okoline. Dakle, Edisonu je sve išlo na ruku, čak je i svoje nedostatke znao da pretvori u svoje prednosti. Koliko god je bio vješt i sposoban trgovac i dobar pisac i organizator, bio je još bolji pronalazač i naučnik i to je znao da razvije kod sebe do najvećeg mogućeg nivoa.

Nesumnjivo da je Edison bio darovita osoba i da je upornim radom još više usavršio i umnožio svoje darove i u tom pogledu, može se reći, da je bio i perfekcionista. Upravo, biti darovit i perfekcionista je nešto što iziskuje dugotrajan i naporan rad, nešto što iziskuje neprekidno samoizgrađivanje, usavršavanje i samopotvrđivanje, neprekidan rad na izgrađivanju samog sebe. Samo oni koji vjeruju u svoje sposobnosti neće žaliti napora i truda da ostvare svoje ciljeve. Sve što je Edison radio, upravo govori i o tome. Bukvalno je oduzimao vrijeme od svog spavanja i odmora kako bi pročitao knjigu ili izvodio eksperimente u svojoj laboratoriji kako bi unaprijedio svoje znanje i ostvario svoje ciljeve. Naravno, što je cilj udaljeniji i teži to će biti više ne samo rada i truda, već i više strepnji i frustracija. Vidjeli smo da kad se mladi Edison susretao sa ovakvim izazovima i ovakvim strepnjama i frustracijama, on nije gubio ni nadu ni strpljenje, niti padao u očajanje, već je pojačanim naporima prevazilazio teškoće koje su

ga čekale na njegovom putu slavnog pronalazača. Od početka svog pronalazačkog rada znao da su greške, lutanja i neuspjesi sastavni dio samog procesa učenja i samousavršavanja ako se žele dosegnuti visine koje su rezervisane za one najsposobnije i najupornije. Znao je od početka, da se bez upornog rada i samousavršavanja neće postići krajnji cilj koji je sebi postavio, ma koliko bile velike njegove sposobnosti. Sam je vrlo rano shvatio da su greške, lutanja i neuspjesi sastavni dio procesa učenja i da je sve to nužno kao sastavni dio puta do uspjeha. I sam je često svojim saradnicima govorio da nas svaki pokušaj, ma kako on bio pogrešan i neuspješan, ustvari vodi ka uspjehu i sve bliže cilju. Poznata je i ova istinita anegdota iz njego-vog života kada je danima radio u svojoj laboratoriji na otkriću sijalice (ista anegdota bi se mogla ispričati i za našeg genijalnog Nikolu Teslu) kada je eksperi-mentalno provjeravao kvalitet i trajnost 1500 vlakana (niti žice) za sijalicu kako bi dobio onu nit koja je i najkvalitetnija i najtrajnija. Dakle, imao je strpljenja da neprekidnim radom bez prestanka i odmora strpljivo provjeri 1500 takvih niti da bi dobio onu pravu i najbolju. Nakon njegovog posljednjeg eksperimentalnog poku-šaja (provjere posljednje nitit) njegov nestrpljivi i zajedljivi asistent ga je upitao:

„Gospodine Edison, kako se osjećate nakon izvedenih 1500 pogrešnih pokušaja?”

Slavni naučnik mu je samo mirno odgovorio:

„Ne, to nisu bile greške. Kroz sve ovo smo puno naučili. Sada znamo kojih 1499 vlakana (žičanih niti) nisu dobri za sijalicu”.

Ovim je Edison pokazao da su i uspjesi i neuspjesi sastavni dio rješenja nekog zadatka, pa i života u cjelini. Edison je bio ovdje model mladima (kao što bi to trebali biti i roditelji i nastavnici i svi oni koji rade sa mladima) kako treba prihvatiti sebe i kad se griješi i kad se ne uspije u nečemu i da ne okrivljuju sebe ako se i doživi neuspjeh već da prikupe nove snage i ulaganjem dodatnog napora i usavršavanja pokušaju ostvariti svoje ciljeve koje su sebi postavili. Edison je odličan primjer i model za mlade koji pokušavaju da

ostvare svoje ciljeve svojim radom i zalaganjem kao i toga da se ne treba stidjeti svojih grešaka ako su one učinjene iz najboljih namjera i u želji da se postigne što bolji rezultat u nekoj oblasti. Na ovaj način djeca i mladi uče da su i greške i neuspjesi sastavni dio života. Možda bi trebalo usvojiti baš ovakav stav kao što ga je imao Edison, a to je da se na neuspjehe i greške ne gleda uvijek kao na nešto sramotno i uvijek negativno. I ova naprijed ispričana anegdota iz života slavnog pronalazača Edisona nam sugerise da je bolje i ne govoriti o greškama i neuspjesima kao takvim, već je bolje koristiti izraz *iskustva u učenju*. Pouka bi mogla ovdje biti sljedeća: Važno je i za mlade i za odrasle da se uče iz svojih grešaka, tj. da uvide gdje se griješilo i ne odustajati lako od svojih ciljeva i na prvom koraku kad se doživi neuspjeh, već prikupiti nove snage za nove pokušaje. I ova priča o slavnom naučniku i pronalazaču govori da se dosta može naučiti iz vlastitih grešaka samo ako se to shvati kako treba i tome pristupi na adekvatan način. Biti sposoban ili učiti se tome da se uvide vlastite greške je velika stvar, jer nas i to sve više približava uspjehu. To je kao kad kažemo: *Kad radimo nešto pogrešno, mi ujedno učimo da to radimo ispravno*. Iz svega ovoga je vidljivo da je isto tako važna podrška mladima od strane roditelja, nastavnika i vršnjaka. Kroz ovakav rad i ovakve pokušaje mladi bolje upoznaju sebe, svoje jače i slabije strane da bi znali kako postupati u izazovnim situacijama.

Pronalaskom sijalice, Edison je odmah bio svjestan koliko će mu to materijalne dobiti donijeti, pa je odmah pristupio podizanju fabrika za pojedine aparate i dijelove, za sijalice, prekidače, kablove, strujomjere, dinamo-mašine, razvodna postrojenja i sve što je trebalo za električnu centralu i razvodnu mrežu. Prijavio je svoje patente u velikom broju razvijenijih država i počeo da podiže električne centrale i razvodne mreže u Americi i u Evropi. O svemu ovome S. Bokšan kaže:

„To pokazuje izvanredne njegove sposobnosti da postavlja i rešava ovako velike probleme. Edison nije bio samo naučnik, već u prvom redu veliki pronalazač i praktičar koji je smatrao za

potrebno da rezultate naučnih istraživanja odmah pretvori u delo sposobno za rad i da ga iskoristi za industrijske i trgovačke ciljeve i učini pristupačnim svetu. Cio tadašnji njegov život pokazuje koliko mu je duh bio trgovački i praktičan, i sa koliko je energije nastojao da rezultate svojih istraživanja pretvori u komercijalno delo. On je duboko osećao da je industrija pozvana da izvrši čitav preokret u životu čovečanstva, ali je dobro znao da sam čovek tu ništa ne može učiniti ako nema odlične i odane pomagače. Zato nalazimo kod njega na radu veliki broj inženjera i naučnika, odličnih mehaničara i radnika, koje je stavio u službu svojih ideja i planova. Više nije želeo da prodaje svoje pronalaskе i patente, već je tražio sredstva da ih sam ostvari i iskoristi. U svojoj ličnosti ujedinio je i nauku i tehniku, stavljao nauku u službu tehnike i obratno, i sve to u cilju da stvori upotrebljive pronalaskе za električno osvetljenje na industrijskoj osnovi... Kada je 1904. godine priređena izložba Edisonovih pronalazaka u Njujorku prilikom 25-godišnjice pronalaska sijalice, Američki institut elektro-inženjera na predlog Edisonovih prijatelja i saradnika doneo je značajnu odluku da se ustanovi „*Edisonova zlatana medalja*”- u cilju da se doslovno nabroje i proslave dela, postignuta za četvrt stoljeća u tehnici električnog osvetljenja, koje je neprolazno identifikovano sa imenom Tomasa A. Edisona, i da ona u daljim stoljećima posluži kao častan podstrek naučnicima, inženjerima i zanatlijama da u svopjim delima postižu i održavaju visoki standard savršenstva, postavljen od ovog slavnog čoveka, čije će ime živeti dokle god bude postojala čovečija inteligencija u svetu.” Ovu medalju su među prvima dobili slavni naučnici kao što su Tesla, Bel, Vestinghaus, Pupin, Miliken, Kulidž itd. Proslavljena je i pedesetogodišnjica Edisonovog pronalaska sijalice i to cijelom svijetu, a ne samo Sjedinjenim Američkim Državama. Sve novine i stručni i naučni časopisi su bili posvećeni tom događaju. U Americi su takve manifestacije trajale više mjeseci. Bilo je to 29. oktobra 1929. godine i Edisonu su tada bile 83 godine. I tada je bio još uvijek svjež i pun energije, Napori raznih manifestacija i proslava nisu ga zamorili. Osećao se i svjež i zadovoljan. Kada su se, u

njegovu čast, sijalice ugasile na dva minuta, pomislio je na prve uspjehe od prije pedeset godina i na 45 časova, koje je probdio dok se prva njegova sijalica nije ugasila kako bi mogao vidjeti koliko je moglo izdržati vlakno (žičana nit) koju je odabrao za sijalicu. Pomislio je i na svojih 1500 pokušja različitih niti dok nije dobio onu pravu i najbolju nit za sijalicu. Kad je u tome uspio prije pedeset godina znao je samouvjereno da će sijalica osvojiti svijet, što se pokazalo i ovom proslavom posvećenoj njemu u čast i njegovom pronalasku – sijalici i električnom osvjetljenju. Poslednje godine svoga života provodio je uglavnom u krugu svoje porodice i svojih prijatelja poštovan i cijenjen od svih za svoja postignuća na polju pronalazaštva. Imao je neku veliku energiju za rad do kraja života, mada više nije morao raditi. Ipak kako su ga godine više sustizale trebalo mu je i više odmora pa i spavanja, kao da je njegova priroda težila da nadoknadi ono što je Edison u mladosti propustio. Vidjeli smo da je u mladosti radio čitave dane i noć bez odmora i spavanja. Sada kad je uradio sve što je mogao i materijalno obezbijedio svoju porodicu mogao je više da nađe vremena da uživa u muzici i čitanju lijepe književnosti. Posebno je volio da čita Šekspira koga je veoma cijenio kao pisca i nekog ko je imao mnogo genijalnih ideja. Edison je za Šekspira govorio da bi on bio izvanredan pronalazač i stvaralac i da bi mogao objasniti mnoge tajne prirode samo da se time bavio. Sam Edison je smatrao da ljudi poznaju samo jedan milioniti dio prirode, a sve ostalo je nepoznata i čeka neka druga stoljeća i neke druge genijalne još nerođene ljude da to otkrivaju i objašnjavaju. Govorio je da jedino ono što je sigurno je to da u prirodi vlada na svakom koraku jedan veliki razum, koji upravlja vasionom. Često je volio da vodi ovakve filozofske razgovore i u svojoj laboratoriji gdje su dolazili njegovi prijatelji i radoznali svijet da vide kako već ostarjeli naučnik radi. Svi su dolazili da vide genijalnog naučnika i odaju mu priznanje za sve što je uradio na polju tehnike i sve što je učinio za dobrobit čovječanstva.

Edison je bio višestruko darovit i imao je iznadprosječne sposobnosti u nekoliko oblasti: fizici, hemiji, biologiji, umjetnosti

itd. Takođe je imao veoma razvijene socijalne i verbalno-lingvističke sposobnosti. Veoma rano, još kao dijete, pokazivao je izvanredno veliku istrajnost i radoznalost kao i sposobnost zapažanja. Nije se plašio novina i njegovu pažnju je privlačilo sve što je nepoznato. Želio je da upozna stvari oko sebe i način na koji one funkcionišu. Najčešće se služio eksperimentom kao glavnim metodom i sredstvom da provjeri svoje početne hipoteze i zaključke o nekoj pojavi ili događaju. Metod eksperimentisanja i otkrivanja nepoznatog bili su najvažnija sredstav njegovog saznavanja svijeta koji ga okružuje. Baš zbog toga što je mnogo radio i eksperimentisao neke njegove kolege su smatrali da su njegovi pronalasci više rezultat velikog rada i upornosti, a manje rezultat njegove darovitosti i genijalnosti. Ovo i nije tako daleko od istine, imajući u vidu da je Edison zaista ima veliki smisao za kombinaciju i sintezu već ranijih otkrića od strane drugih naučnika i pronalazača. Tako na primjer, do pronalaska mikrofona i sijalice doveli su ga dugogodišnji bezuspješni pokušaji njegovih prethodnika koji najčešće nisu imali dovoljno sredstava za skupe laboratorijske eksperimente. Edison je svojim radom i svojim smislom za preduzetništvo imao dovoljno sredstava da sebi opremi jednu od najboljih i najskupljih laboratorija u to vrijeme. Na taj način je sebi obezbijedio najbolje uslove za testiranje svojih hipoteza i izvođenje veoma skupih eksperimenata. Ali, i pored toga, neki njegovi savremenici u toj oblasti, nikada nisu govorili o Edisonu kao genijalnom naučniku, već samo kao o jednom darovitom pronalazaču koji je ima smisla da praktično primijeni ono što su drugi otkrili u nauci. Govorilo se da od skoro 1200 Edisonovih patenata ili pronalazaka, samo je jedan imao karakteristike genijalnog ili imaginativnog otkrića, a to je pronalazak fonografa ili magnetofona, a svi ostali njegovi pronalasci su samo vješta kombinacija onoga što su drugi ranije već otkrili, ali ostavili kao nedovršeno ili neprovjereno. Možda njegova stvaralačka intuicija nije došla do izražaja baž zbog toga što je njegova pažnja uvijek bila usmjerena kako da se nešto odmah primijeni i iskoristi u praktične svrhe za poboljšanje

životnih uslova sredine u kojoj se živi i za dobrobit cijele ljudske zajednice. Imao je nevjerovatan smisao i dar za praktičnu upotrebljivost svojih znanja

Izgleda da je njegov praktični duh potiskivao u pozadinu fundamentalne naučne probleme, a u prvi plan stavljao probleme od praktične koristi za svakodnevni život ljudi. Kao što sebe nije štedio u poslu, takav odnos je imao i prema drugima. Nije trpio ljenost i neodgovornost kod svojih mnogobrojnih radnika i saradnika, te se znao i jako naljutiti na njih kad bi zatajili u poslu ili uradili nešto pogrešno itd. Inače u svakodnevnom životu i javnosti bio je dosta skroman i umjeren u svemu jelu, piću, oblačenju itd. Jedino što je pio mnogo crne kafe, jer je smatrao da ga to drži dugo budnim i svježim da radi do duboko u noć. Tako je bilo do kraja života.

Već se bližio njegov osamdeset peti rođendan kad jednog dana osjeti umor i bol u plućima. Morao je da legne u krevet. Edison koji nikad u životu nije bio bolestan i koji u mladosti ni noću najčešće nije spavao u krevetu, već bi se nakratko odmorio za svojim radnim stolom i nastavljao rad, bio je sada nedjeljama vezan za postelju zbog teške upale pluća. Osjećao je da mu se bliži kraj, ali se ničega nije plašio, pa ni smrti. Bio je smiren i zadovoljan životom koji je proživio. Takva smirenost i zadovoljstvo i jeste karakteristika samoostavarenih ljudi, koji su zadovoljni svojim životom koji su proveli i učinili ga korisnim ne samo za svoju porodicu već i za čitav ljudski rod. Sam je dosta živio, a djela njegova živjeće vječno. Kada je pao u komu i kada više nije dolazio svijesti, Amerika i cio svijet su znali da se veliki naučnik, pronalazač i dobrotvor nalazi na samrti. Tako je i bilo. Edison je umro u 85. godini života 18. oktobra 1931. godine.

III DIO

NASTANAK GOVORA I PISMA POJAVA ŠTAMPANIH KNJIGA

NASTANAK GOVORA I PISMA

Biološka evolucija je stvorila neke primitivne oblike psihičkog života, kao što su instinkti kod svih živih bića. Ali, samo biološki razvoj ne bi mogao biti dovoljan za pojavu čovjeka i njegovih složenih psihičkih funkcija (viši kognitivni procesi i verbalna komunikacija) da se nisu pojavili i drugi faktori, kao što su rad, društvo i govor. Danas nauka tvrdi da je presudan faktor da se od davnog čovjekovog pretka (prvo čovjekoliko biće) razvije ljudsko biće, bio rad. Ali da bi se to dogodilo, da bi se rad pojavio i bio moguć - morali su se ostvariti i organski preduslovi, a to je postepeno oslobađanje prednjih udova od aktivnosti kretanja, kako bi služili kao sredstvo rada, tj. kao ruke koje su sposobne ne samo za baratanje predmetima, već i za pravljenje novih predmeta i njihovo korištenje u svakodnevnom životu kao sredstava za rad. Zato se danas i kaže da je čovjek proizvod i bioloških i socijalnih (društvenih) okolnosti ili faktora.

I za čovjekova pretka se zna da je i on živio u većim grupama, koje bi se mogle nazvati i socijalne grupe. Takav život je podsticao razvoj komunikacije među članovima grupa. U početku je to bila samo vizuelna (gestovi) i zvukovna (krikovi, zvižduci, mumlanje itd.) komunikacija. Čovjekovi preci da bi preživjeli morali su razviti efikasan lov na životinje i to je bilo moguće ostvariti jedino loveći u većim grupama. I upravo taj lov u većim grupama (taj društveni rad) i jeste bio presudan za pojavu komunikacije među članovima grupe. Dakle, taj odlazak grupe u lov je zahtijevao nekakvu koordinaciju i organizaciju toga lova, kako bi on bio uspješniji, a za to je bila potrebna neka vrsta komunikacije među članovima grupe. Od uspješnosti lova zavisio je i opstanak grupe. To znači da su se lakše održavale i brže množile one grupe koje su uspješnije lovile plijen i brže sakupljale plodove. To su bile samo one grupe kod kojih je unutrašnja socijalna (društvena) povezanost bila čvršća, kod kojih su se već bili pojavili elementi organizacije i kod kojih je komunikacija među članovima bila razvijena.

Naučnici pretpostavljaju da je do najvećeg preokreta došlo kada se naš daleki predak lovac pretvorio u čovjeka u pravom smislu riječi. Bilo je to onda kada se to biće prestalo bojati vatre i počelo je

održavati. Taj dvonožac kasnije doznaje i to kako se ulovljene životinje mogu pripitomiti i po potrebi razmnožavati. Tako se javlja stočarstvo. Kasnije otkriva da rasuto sjeme biljaka daje nove biljke, tj. da se i biljke mogu uzgajati. Tako to uspravno biće postaje i ratar. Dakle, osim lova, to uspravno biće se počelo baviti i stočarstvom i zemljoradnjom. Jednom riječju, počinje *raditi*.

Radom su prednji udovi postali još bolje prilagođeni baratanju predmetima. Čovjek je počeo praviti alate i njima se služiti, a njegovi su se prednji udovi pretvorili u ruke. Radom se utiče aktivno na prirodu. I upravo mijenjajući svoju okolinu, čovjek je počinje i spoznavati, a time počinje primati i prerađivati mnogo više informacija. Na taj način počinje i intenzivniji razvoj kore velikog mozga u kojoj se informacije registruju i obrađuju.

Kako vidimo, od samog početka čovjekov je rad socijalne prirode, tj. ljudi uvijek rade u grupama. Da bi rad bio uspješan ljudi moraju međusobno obavljati komunikaciju. Budući da su ruke bile zauzete radom, pa se njima nije moglo gestikulirati (vizuelno), komunikacija se morala razvijati u pravcu zvukovnog sporazumijevanja. Tako se pojavljuje usmeni govor koji se sastoji od riječi, a riječi su simboli (nazivi) za pojedine predmete, bića ili događaje. Pojava govorne komunikacije takođe pospješuje razvoj moždane kore. S vremenom se čovjek izvještio da komunicira i sam sa sobom pomoću unutrašnjeg govora (govor u sebi) i iz te unutrašnje samokomunikacije razvilo se *mišljenje*. Mi danas znamo kako je tekao razvoj ljudske zajednice dalje; kako su se razvili zanati, trgovina i kako je ljudska zajednica postajala sve veća i složenija, pa se i način komunikacije mijenjao i usavršavao, tj. otkriveno je pismo itd. Ipak, nešto se nije nimalo mijenjalo. Naime, i danas se i u ovim razvijenim ljudskim zajednicama djeca rađaju manje-više isto onako kakva su bila i djeca našeg davnog pretka, tj. pračovjeka-lovca. Ona razvojna dostignuća što su ih ljudi stekli svojom radnom aktivnošću, kroz istoriju svog postojanja, kao što su govor, mišljenje i razne druge vještine i sposobnosti - ne prenose se nasljeđem na djecu. Mi samo posjedujemo biološki potencijal ili predispozicije da se te funkcije razviju. Dakle, kulturna ili stečena (civilizacijska) čovjekova dostignuća ne ulaze u čovjekovo biološko nasljeđe. Zato da bi se od tek rođenog djeteta razvio zreo odrastao čovjek, ono mora u prvom

dijelu svog života usvojiti sva kulturna i radna dostignuća što su ih s mukom stekle brojne generacije naših predaka. To se postiže zahvaljujući djelovanju jednog od najvažnijih faktora – *učenja*. Svako dijete uči vještine hodanja, govora, pisanja, čitanja, razvija svoje intelektualne i društvene vještine itd.

Ljudsko biće dolazi na svijet sa određenim biološkim potencijalima. To biološko nasljeđe (mozak, živci i drugi organi) čine biološku osnovu čovjekovog psihičkog života. Međutim, da bi od tek rođene ljudske bebe postao čovjek, pored biološkog nasljeđa potrebna je i socijalna sredina, govor, učenje, aktivnost i iskustvo. Upravo faktori učenja uz sadejstvo socijalnih faktora (porodica, vršnjaci, škola) omogućuju ljudskom biću, iako se ono rađa kao najbеспomoćnije od svih bića na zemlji, da za vrlo kratko vrijeme svojim sposobnostima učenja prevaziđe sve druge vrste živih bića. Život u društvenoj zajednici, govor, rad i učenje su najvažniji faktori razvoja ljudske vrste.

Zato je i pitanje vaspitljivosti ljudskih sposobnosti jedno od najvažnijih u razvoju i životu čovjeka, jer se na taj način posredno traži odgovor i na druga pitanja: šta ima odlučujuću ulogu u razvoju sposobnosti - nasljeđe ili sredina? Međutim, danas se te jednostrane hipoteze o odlučujućoj ulozi nasljeđa ili sredine u razvoju inteligencije sve više napuštaju, jer se došlo do saznanja da taj odnos sredinskih i nasljednih činilaca nije jednostran. Jer, da bi se mogla razviti određena sposobnost za to moraju postojati unutrašnji uslovi kao opšta osnova (nasljedne dispozicije) na kojoj se razvijaju određene grupne i specifične sposobnosti pod uticajem aktivnosti ličnosti i drugih spoljnih uslova. Čini se, ipak, da bismo mogli za početak prihvatiti Hebovu (D. Hebb - poznati kanadski psiholog, koji je proučavao efekte ranog učenja na razvoj percepcije) hipotezu o odnosu i ulozi nasljeđa i sredine u razvoju inteligencije, kad kaže da u povoljnim sredinskim uslovima gornju granicu razvoja inteligencije određuje nasljeđe, a u nepovoljnim to čini sredina.

Stotine i stotine hiljada godina trebale su proći dok je prvobitni čovjek naučio i stekao mogućnost da drugom čovjeku saopšti svoju misao, ne vizuelnom gestikulacijom i glasom, već da svoju poruku izrazi slikom ili pismom koje može putovati kroz vrijeme (i u budućnost i u prošlost) i kroz prostor hiljadama i hiljadama kilometara

daleko. Pronalazak slike i pisma kao sredstva komunikacije je oslobodio čovjeka od zarobljenništva konkretne sredine. Slikom, govorom i pismom čovjek je sada mogao da putuje kroz vrijeme (i u prošlost i u budućnost, hiljadama godina unazad i hiljadama godina unaprijed) i kroz prostor (hiljadama i hiljadama kilometara daleka mjesta i zemlje). Kako su izgledali ti prvi počeci korištenja tih simboličkih funkcija u komunikaciji? Možemo li negdje danas pronaći te prve početke prenošenja poruka, ne pismom već preko konkretnih predmeta ili slika tih predmeta (komunikacija na konkretnom nivou) što će kasnije kroz hiljade i hiljade godina prerasti i razviti se u komunikaciju na simboličkom nivou (govor i pismo). I danas neka nomadska plemena u Africi i Aziji (kod nas to još uvijek čine i pojedine zajednice Roma) u svom stalnom kretanju, još uvijek, da bi označili svojim saplemenicima smjer kretanja na raskrscima (kroz velika prostranstva, da se ne bi izgubili i da bi se znalo kuda je ko otišao i u kom smjeru) koriste kamenje različite veličine, postavljaju grane ili štapove u smjeru kojim su putem ili stazom otišli itd. I to je jedan od načina kako da jedan čovjek saopšti drugom čovjeku svoju misao na posredan način, iako samo na konkretnom nivou, putem konkretnih predmeta (prvi signalni sistem). Saopštavanje svoje misli na apstraktnom ili simboličkom nivou putem riječi (govora i pisma - drugi signalni sistem), jer riječi, bilo napisane ili izgovorene, i nisu ništa drugo nego signali signala, svijet zamišljenog, gdje se do konkretne stvarnosti dolazi posredno i na apstraktnom nivou. Potreba da se svoja misao saopšti i nekom drugom, još u vrijeme dok su prvi ljudi hodali šumama i počinjali organizovano loviti i sakupljati šumske plodove u grupama, povećavala je i napor i potrebu čovjeka za savršenijom i boljom komunikacijom i interakcijom među pripadnicima tih grupa ili između različitih grupa međusobno. Većina naučnika koja se bavi tim problemom danas smatra da su "*slikovni jezici*", gdje se predmeti crtaju i tako saopštava vlastita misao, vjerovatno stariji i nastali su prije svih riječi i bilo kojeg govora ili jezika.

POJAVA ŠTAMPANIH KNJIGA

Mnogo vremena je bilo potrebno da prođe dok su ljudi spoznali da ljudski um po svojoj prirodi nije sposoban da mnoge stvari i informacije pamti dugo vremena, pogotovo one stvari i one informacije koje nisu logički organizovane i uključene u neku već postojeću logičku cjelinu. Međutim, ljudski rod se upravo razvijao i u tom pravcu, tj. da je bilo potrebno zapamtiti neke informacije koje nam nisu više potrebne trenutno, ali ih je važno sačuvati i za neko buduće vrijeme (bilo zbog ponovnog korištenja ili nastavka od onog dokle se stiglo u prošlosti, kao što i svako društvo i civilizacija polazi od dosegnutog stepena razvoja svojih predaka). Potrebno je, dakle, sačuvati te informacije i "ostaviti (zapisati) poruku" zbog drugih budućih pokoljenja koja će tako moći znati šta su radili njihovi preci i kako su živjeli. Sve to je gonilo naše pretke da traže i pronalaze nove mogućnosti da bi svoje misli i poruke sačuvali od zaborava, da se "zapišu" kako bi se to danas kazalo. Ali kao što je proteklo hiljade i hiljade godina dok se javila ta želja i potreba "da se nešto zapiše", protećiće i još mnogo više vremena dok ljudsko društvo stigne do tog nivoa razvoja da može ostvariti i prve korake u zapisivanju tih poruka i svojih misli, kako bi se one sačuvale od zaborava i još više ostvarile svoju funkciju prenošenja poruke i kroz prostor i kroz vrijeme. Još su stari Rimljani i Grci govorili: "Misao izgovorena riječima bježi i odlijeće, a zapisano ostaje, kao dokument, kao živi svjedok." Da je to tako govori nam i sama istorija da narodi koji nisu imali pismo i nisu ostavili pisane dokumente, pali su u zaborav. Jer, kao što su *govor* i *jezik (jezici)* način neposredne komunikacije među živim ljudima, onda se za *pismo* može kazati da je to način komunikacije među ljudima, koji ne žive u neposrednom kontaktu, ili da su odvojeni prostorom ili vremenom. Ono, tj. *pismo*, dakle ne povezuje samo ljude jedne epohe, nego povezuje i generacije s generacijama, epohe s epohama i predaje kulturna dostignuća narednim i budućim potomcima i generacijama. Na taj način pismo predstavlja najvažnije sredstvo i instrument kulturnog razvitka čovječanstva. Njemački istoričar i paleograf Viktor Gardthause (1843-1925) doslovno i kaže: "Čovjek se od životinje i razlikuje po jeziku ili govoru, a kulturn

čovjek od varvarina po pismu. Ali jezik je samo preduslov, a pismo je nosilac kulture. Jezik je tekovina prvobitnih kultura, a pismo tekovina već visokorazvijenih civilizacija." A naš velikan i tvorac srpske nauke o jeziku, Vuk Stefanović Karadžić (1787-1864) kaže: *"Što god su ljudi na ovom svijetu izmislili, ništa se ne može usporediti s pismom; to je nauka koja da gotovo prevazilazi ljudski um."*

Pismo kojim se danas svi kulturni narodi služe za bilježenje izgovorenih riječi ili samih zamisli, sastavljeno je od raznih znakova koje nazivamo slovima. Svako od tih slova ima svoje tačno značenje, kojim se obično označava jedan glas ljudskog izgovora, mada se kod nekih naroda pojedini glasovi bilježe i sa dva ili više slova. Vijekovi i vijekovi su protekli u nastojanjima naučnika da se bar približno utvrdi porijeklo pisma i vrijeme njegova nastanka. Tragovi tih naučnih istraživanja vode čak i preko 6000 godina unazad, tj. oko 4000 godina prije Hrista. Naime, utvrđeno je da većina poznatih alfabeta potiče od Feničanskog alfabeta. Najstarije slovensko pismo *glagoljica* nastalo je u drugoj polovini devetog vijeka, zahvaljujući apostolskom radu Ćirila i Metodija. Prvo se koristila kod Slovena u Moravskoj i na cijelom Balkanu i sve crkvene i bogoslužne knjige pisane su tim pismom. Kasnije je glagoljica potiskivana sve praktičnijom ćirilicom, a kasnije i latinicom.

Ali, kome zaista pripada zasluga i slava za pronalazak štamparije i prvu odštampanu knjigu? Prema našem autoru i istraživaču N. Pijanoviću (1937) izgleda da je u Kini već u IX vijeku bilo poznato štampanje. Međutim, znatno stariji i znatno češći način umnožavanja spisa i knjiga vršen je kaligrafskim prepisivanjem sadržaja i precrtavanjem slika. To je posebno rađeno na dvorovima vladara i velmoža, gdje je stalno bilo uposlono na desetine, pa i stotine najizvježbanijih prepisivača, kaligrafa. Ali i u vrijeme prije Hrista, a naročito poslije osvajanja Aleksandra Velikog, postojalo je umnožavanje i trgovina prepisivanom literaturom u Aleksandriji u Egiptu, kasnije u Rimskom carstvu itd. Poslije raspada Rimskog carstva, u mnogim pokrajinama, posebno onim rubnim predjelima carstva, vlast je prešla u ruke monaškog sveštenstva. Vođeni najviše vjerskim razlozima i namjerom da omuguće širenje prvenstveno samo hrišćanskih crkvenih i bogoslužnih knjiga, oni su brižljivo istraživali sve zaostatke starih, rimskih i grčkih, paganskih rukopisa i uništavali

ih. Tako su i nestali ili se izgubili i mnogi značajni originalni rukopisi i prepisi starih rimskih i grčkih mudraca. Zato je u tom periodu bilo dominantno umnožavanje i prepisivanje samo bogoslužnih i crkvenih knjiga u manastirima. Kaluđeri su te prepisivane knjige kasnije nosili na svojim putovanjima i prodavali ih crkvama i imućnijim pojedincima. U našem narodu, u tom pogledu sveštenstvo je odigralo značajnu ulogu u očuvanju naše tradicije i kulture, naročito imajući u vidu da smo dugo živjeli pod stranim zavojevačima. Jedan od naših najstarijih pisanih, a ujedno i najljepših spomenika iz srednjeg vijeka, doba Nemanjićke Srbije, jeste *Miroslavljevo jevanđelje*. Jedan od pisaca je bio i dijak Gligorije između 1169. i 1197. godine, za Nemanjina brata humskog kneza Miroslava.

Tek od 1440. godine, štampanje će postati češći način umnožavanja knjiga i potpuno zamijeniti prepisivanje kad se usavrše štamparije sa pokretnim slovima. Još uvijek se vode rasprave o tome kome pripadaju zasluge i slava za pronalazak pokretnih slova i presa za štampanje. To je teško pitanje, jer na mnogim prvim štampanim knjigama tog vremena nije stavljana godina izdanja, a često nije naznačavano gdje je knjiga štampana. Na drugim knjigama, opet iz računa, stavljane su znatno ranije godine izdanja i štampe, pa i proizvoljno porijeklo odakle potiče original, na osnovu koga je vršeno štampanje. Zato je danas, nakon toliko proteklih vijekova teško utvrditi istinu. Prva poznata knjiga sa tačnim navodom štamparije i godine u kojoj je štampana, jeste *Psaltir*, štampana u Majncu 1457. godine. Pitanje kome pripada izum pokretnih slova, bar što se tiče evropskog kontinenta još naučno nije potpuno riješeno. Neki smatraju da je taj izum ipak, ranije nastao u Kini, pa je nekako stigao i na evropske prostore prilikom mongolskih osvajanja Rusije i drugih evropskih zemalja. Danas, ipak, preovlađuje mišljenje, da Johanu Gutenbergu pripada zasluga za otkriće pokretnih slova i štampanje prvih knjiga (oko 1440.) u Njemačkoj. Isto tako preovlađuje mišljenje da je on do ovog velikog otkrića došao samostalno i nezavisno, i ne znajući za postojanje takvog izuma (izrezivanja i livenja pojedinačnih slova) i u Kini. Iako se tajna štampanja strogo čuvala, uskoro će se pojaviti prve štamparije u Italiji, Francuskoj, Holandiji, Danskoj, Španiji, Poljskoj, Ugarskoj, Češkoj. Štampanija je osnovana u Beču

1482, a u Carigradu 1490. U Rusiji je prva štamparija osnovana u Moskvi 1563. godine.

Već pomenuti naš autor i istraživač N. Pijuković (1937) u svom djelu *Štamparstvo u teoriji i praksi*, isitće da je godine 1495. osnovan prva štamparija na slovenskom jugu, u Crnoj Gori. Nju je osnovao Đurađ Crnojević u Obodu, tadašnjoj prestonici Crnojevića. Treba imati u vidu da se štamparstvo pojavilo u Evropi u srednjem vijeku i da su srednjovjekovni evropski vladari bili apsolutni vladari nad svojim narodom. Jedini stalež koji je u to vrijeme imao znatne privilegije bilo je sveštenstvo. Neki od tih srednjovjekovnih vladara koji su uviđali da bi im štamparstvo moglo koristiti i dozvoljavali su da ono zaživi u njihovoj zemlji, ali u većini slučajeva taj izum je bio neželjeni gost. Važno je imati na umu i činjenicu da kad se štamparstvo pojavilo, da je ono u početku služilo samo za umnožavanje knjiga, jer se novine još nisu bile pojavile. Imajući u vidu da je prije pojave Gutenbergove štamparije, na evropskom tlu preovladavalo umnožavanje ckvenih knjiga, normalno je da su se time najviše bavili kaluderi. Zato su u pojavi štamparije, kaluderi u početku vidjeli sredstvo koje će ih potpuno zamijeniti i preoteti im unosan posao, ili kraće kazano učiniti ih nepotrebnim u tom pogledu. Iz tih razloga je u srednjovjekovnim zemljama sveštenstvo " (.....) otpočelo borbu protiv štampara kao bezbožnika i ljudi koji su đavolu prodali dušu, jer po njegovim uputama vrše štampanje đavoljim spravama. Narod su ubjeđivali da je štampanje knjiga od Boga prokletu i ko ga u svoju kuću unosi, on unosi i svoju nesreću, jer će prokletstvo progoniti i njega i ceo njegov rod. U onim vremenima, kada je narod živo u tami punog neznanja, kada se verovalo u postojanje veštica, vampira i sličnih sujeverica, nije nikakvo čudo što je lakoverni narod verovao da su i štampari nečastivi duhovi, kojih se treba kloniti. Ali i mnogi tadašnji vladari i njihovi savjetnici su sve činili da štampanje knjiga zabrane ili spreče, jer su u tome videli opasno oružje, koje će narod naučiti pismenosti i knjigom probuditi svest čoveka, pobuniti ga protiv Boga i crkve, tadašnje vlasti i države, a i njih lišiti neograničene moći i gospodstva.....Ima jedno veličanstveno mesto u romanu 'Bogorodičina crkva u Parizu' kada arhiđakon Klod Frolo razgovara sa kraljem Lujem XI i kad na kraju kaže, pokazujući levom rukom crkvu, a desnu pruživši na štampanu knjigu: 'Avaj ovo će ubiti ono.'

Objašnjavajući ovaj uzvik svoga junaka, Viktor Igo između ostalog veli da to beše 'strah sveštenstva od jednog novog činioca, štampe, užas crkvenog sluge koga je bila zasenila svetlost štampe Gutenbergove'." Međutim kod nas je to bilo dosta drukčije i različito od onoga kako je to vidio veliki Viktor Igo. U našem narodu štamparstvo se javilo veoma rano, ranije nego u ostalim slovenskim zemljama, upravo zahvaljujući sveštenstvu koje je uvijek bilo uz narod i sa narodom u očuvanju naše kulture, uprkos nesrećne sudbine kroz koju smo prošli.

U doba nastanka štampe ona je najprije služila umnožavanju bogoslužnih knjiga. Na taj način knjige su postale znatno jeftinije od onih rukom pisanih, a time i narodu pristupačnije. Tako se povećavala i sklonost i želja naroda za pismenošću. Da nije bilo pisama, bilo bi nemoguće zapisati istoriju čovječanstva. Ovdje još jednom moramo ponoviti ono što je naš velikan i tvorac srpske nauke o jeziku, Vuk Stefanović Karadžić kazao: "Što god su ljudi na ovom svijetu izmislili, ništa se ne može usporediti s pismom, to je nauka koja da gotovo prevazilazi ljudski um."

Jer, da nije bilo toga izuma, kako bi rimska, germanska, i mitologije drevnih naroda istoka Grka, Persijanaca, Kineza i Indusa, bila zapisana u prvim knjigama. U tim knjigama su zapisana i skrivena predanja Kelta i kultovi Slovena zapisani prvo na brezovim korama. U vrijeme Aleksandra Makedonskog za pisanje se koristilo palmino lišće, platno i lipova kora. Asirci i Vavilonci su pisali na glinenim pločicama. I mnogi izvori govore da su Sloveni kao i Egipćani "urezivali" na uglaćanom drvetu ili njegovoj kori i tako se sporazumijevali. I do danas su sačuvani pojedini dijelovi tih "urezanih zapisa". Ipak, smatra se da tek sa preradom egipatske biljke *papirusa* počinje prava istorija knjige. I to će tako trajati vijekovima i vijekovima, sve do srednjeg vijeka. Tek u jedanaestom vijeku papirus će potisnuti *pergament*, tj. materijal od presovane kože. Nešto kasnije pojaviće se papir u vrijeme prve prave štampane knjige, kada je pronađena i štamparija. Kinezima, izgleda, pripadaju zasluge za otkriće papira i njegovog pravljenja i proizvodnje. Njihovu tajnu o proizvodnji papira su nekako prvo doznali Arapi, a potom i Evropljani. Sve do

pojave Gutenbergove štamparije (1440) knjiga se prepisivala i umnožavala rukom i često se veoma lijepo ukrašavala. U našem narodu je među najpoznatijima takvim knjigama - *Miroslavljevo jevanđelje*. I ova činjenica upućuje na to da se i kod našeg, kao i kod drugih slovenskih naroda, pojava pismenosti i pojava prvih knjiga može dovesti u najužu vezu sa primanjem hrišćanstva. Imajući to u vidu možemo kazati da je hrišćanstvo puno dalo našem narodu, kao i drugim narodima, ne samo u vjerskom, već i u graditeljskom, prosvjetnom, kulturnom i svakom drugom pogledu. Ali primanje hrišćanstva kod nas, kao i kod drugih slovenskih naroda nije išlo lako i brzo. Trajalo je to preko dvjesto godina.

Vizantija i neki srpski kneževi, koji su joj se sve više približavali s ciljem da im Vizantija pomogne da se održe ili prisvoje još više vlasti, uvidjeli su da hrišćansko učenje može da bude primljeno u slovenskom narodu, samo ako bude propovijedano na slovenskom jeziku, i ako u rukovodstvo crkve uđu domaći ljudi. Zato vizantijska država pristupa osmišljenoj i bolje organizovanoj misionarskoj djelatnosti, na čijem se čelu nalaze Sveta braća Ćirilo i Metodije sa svojim učenicima. V. Stanojević o tome kaže:

"Tek sa njihovim dolaskom i pojavom slovenske pismenosti, hrišćanstvo će se među Slovenima brže širiti i hvatati dublje korene. Sve više se javljaju pismeni ljudi iz naroda koji prepisuju svete knjige, propovedaju i počinju da žive hrišćanski. Svete knjige sa naukom Hristovom dolaze u ruke sve većeg broja pismenih Srba, ulaze u njihove domove i čitaju se sa ljubavlju. Tako se postepeno razvija i želja da se živi prema jevanđeljskoj nauci i želja da se ona praktikuje i ispunjava. Sve češće se pojavljuju u našem srpskom stanovništvu oduševljeni i vatreni hrišćani koji toplinom svoje istinske hrišćanske duše i propovedima jevanđelja privlače sve veći broj novih i iskrenih vernika. Tako je pojava slovenske pismenosti omogućila širenje jevanđeljske nauke u svim južnoslovenskim oblastima i stvarala nove veroučitelje, nove misionarske centre i nove hrišćane. Primanjem hrišćanstva, započeo je i pravi duhovni preporod našeg naroda. Najpobožniji i

najvatreniji ljubitelji Hristovog učenja među Srbima su počeli razmišljati i o monaštvu kao najistinskijem obliku vere i ljubavi u Boga. Ideje o monaštvu kod nas, dolazile su sa Istoka. Dakle, i češća pojava monaštva bila je uslovljena pojavom prve slovenske pismenosti, koja je pobožnom svetu pružila na razumljivom jeziku ne samo sveštene i bogoslužne knjige, nego i žitija svetih otaca koja su čitaocima prikazivala živote podvižnika, i to lepim i toplim stilom što je još više rasplamsavalo pravoslavnu veru. Ovakva dela podsticala su vernike da i sami žive u duhu hrišćanskih načela. Monaštvo se širilo, i manastiri su nicali u svim oblastima u kojima su živeli Sloveni. Tako se u Ljetopisu popa Dukljanina pominje krajinski manastir Svete Prečiste u kome je sahranjen Sv. Jovan Vladimir, i gde se nakon toga zamonašila njegova udovica Kosara-Teodora. U to vreme nastaju i najstarija i najlepša ostvarenja naše književnosti: *Žitija sv. Ćirila i Metodija*, *Žitija sv. Klimenta i Nauma*, i *Žitija sv. Jovana Vladimira*. *Miroslavljevo jevanđelje* je najlepši i najraskošni spomenik naše pismenosti. Njega je krajem dvanaestog veka prepisao za humskog kneza Miroslava, neki Varsalameon, a Grigorije Dijak ukrasio predivnim minijaturama i prepisao dve poslednje strane. Rano su zapisane i legende o životu i podvizima prvih isposnika sv. Jovana Rilskog, sv. Prohora Pčinjskog, sv. Gavrila Lesnovskog, sv. Jovana Bigorskog, sv. Joakima Osogovskog i drugih. Iz žitija ovih isposnika doznajemo kako su oni svojim životom i radom doprineli učvršćivanju hrišćanstva u našem narodu. Naši stari *isposnici i pustinjaci udaljavali su se od sveta, ali je i svet išao za njima*. Njihova moralna veličina i narodna ljubav prema njima uslovlili su nastanak mnogih manastira koji su kao kule pravoslavlja imali ogroman značaj za učvršćivanje hrišćanstva u našem narodu."

KORIŠTENI IZVORI: Slijedeći pisci i njihova djela bili su koristan izvor za pisanje ovog kazivanja: Aristotel, T. Autexiera, V. Frankl, P. Finci, E. Fink, Sv. Sava, Domentijan, Teodosije, V. Jerotić, M. Tasić, E. Loze, A. Bloom, F. Dostojevski, N. Berđajev, B. Paskal, D. Bogdanović, M. Kašanin, N. Velimirović, J. Popović, LJ. Simović, A. Deroko, M. Medić, D. Kašić, R. Petrović, V. Popović, R. Kvašček, G. Olport, A. Maslov, R. Bigović, M. Crnjanski, O. Đukić, S. Čeranić, M. Marjanović, B. Ehrman, S. Mileusnić, S. Simić, M. Marković, M. Ostrogorski, E. Spektorski, K. Jung, V. Stanojević, E. Velborn, S. Braun, J. Musset, Časopisi "Svetigora" i "Bogoslovlje", B. Đukić, L. Milin, L. Kolakovski, M. Živanović, B. Paskal, L. Goldman, L. Foerbah, B. Graham, V. Jerotić, M. Baigent i sarad. (R. Leigh i H. Lincoln), Z. Kosidovski, P. Holbah, N. Kazancakis, F. Šaf, L. Tolstoj, D. Braun, G. Vajt, B. Jovanović, K. Dabrovski, R. Petrović, N. Suzić, J. Ilijev, R. Radić, R. Gruse, J. Ferluga, Z. Kulundžić, N. Pijuković, I. Furlan, P. P. Njegoš, M. Selimović, A. Loma, R. Mihaljčić, V. Popović, J. Striković, B. Kovačević, N. Velimirović, Š. Bodler, E. From, A. Buha, D. Mirjanić, K. Atanasijević, M. Drinić, R. Kerović, P. Stojaković, S. Škondrić, V. Frankl, K. Hagberg, M. Tasić, V. Popović, R. Katel, S. Cvajg, A. Milinković, Autorski tim: Biljana Panić-Babić i drugi. (*O pesničkoj umetnosti, Tajna zla, Nečujni vapaj za smislom, Ishodište pitanja, Osnovni fenomeni ljudskog postojanja, Svet Novog zaveta, God and Man, Braća Karamazovi, Sabrana dela, Misli, Istorija stare srpske knjiženosti, Srpska književnost srednjeg veka, Ljubostinski stoslov i Prolog, Dvanaest žitija, Povratak Svetom Savi, Sveta Gora, Zaveštanja Stefana Nemanje, Istorija srpske crkve, Filozofija utehe, O duši i bogovima, Psihologija stvaralaštva, Sklop i razvoj ličnosti, Motivacija, Časopis Svetigora, Crkva i društvo, Na izvorima vere, Sveti Sava, Sfinga civilizacija, Normalan razvoj ličnosti i patološka uplitanja, Racerov kod, Pogrešno citiranje Isusa, Svetinje Kosova i Metohije, Srpska književnost srednjeg veka, Stopama Hristovim, Istorija Vizantije, Hrišćanstvo i kultura, Psihološki tipovi, Tragedija genija, Povratak na početak, Hrišćanstvo, Svet*

Biblije Jedan Bog - Sveta Trojica, Naučno opravdanje religije, Bog nam ništa nije dužan, Filozofski triptih, Misli, Skriveni bog, Čovek i bog, Mir s Bogom, Samo dela ljubavi ostaju, The Messianic Legacy, Biblijske legende, Razgolićeno hrišćanstvo, Poslednje iskušenje, Isus Hristos, Vaskrsenje, Davinčijev kod, Želja svih vekova i Dela apostola, Etika Hristova mača, Teorija pozitivne dezintegracije, Filozofija utehe, Emocije, Ateizam ili hrišćanstvo, Strah u poznoj Vizantiji, Krstaška epopeja, Krstaški pohodi, Knjiga o knjizi, Štamparstvo u teoriji i praksi, Psihologija učenja, Gorski vijenac, Luča mikrokozma, Derviš i smrt, Tvrđava, Prakosovo, Junaci kosovske legende, O duši i bogovima, Putevima Njegoševe psihoanalize, Njegoš - život i djelo, Religija Njegoševa, Cvijeće zla, Bjekstvo od slobode, Filozofski aspekti globalizacije, Životni put Mihajla Pupina Idvorskog, Meditacije i razmatranja Nauka i metafizika, Istorija filozofije, Iskupljenje, Darovitost i kreativnost, Logoterapija i potraga za smislom, Karl Linnaeus najuticajniji naučnik u istoriji, Nečujni vapaj za smislom, Karl Linnaeus-najuticajniji naučnik u istoriji, Naučna analiza ličnosti, Srpski velikani nauke, Jučerašnji svijet, Tesla: pronalazač za treći milenijum). Banja Luka: Znamenite žene u istoriji grada).

BILJEŠKA O AUTORU

PETAR STOJAKOVIĆ-je rođen 1945.godine. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, a postdiplomske studije završio na Filozofskog fakulteta u Beogradu. Doktorsku disertaciju odbranio je na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 1980. Skoro čitav svoj radni vijek proveo je radeći na univezitetu i to 18 godina kao asistent, docent i vanredni profesor, a 25 godina u zvanju redovnog profesora za psihologiju. Do sada je objavio mnoge naučne i stručne radove u oblasti psihologije i to trideset knjiga i preko 150 naučnih i stručnih radova u domaćim i stranim časopisima od kojih se mnogi odnose na psihologiju stvaralaštva. Kao naučni radnik i predavač radio više godina na univerzitetima u inostranstvu gdje je pored ostalog kao profesor po pozivu držao nastavu iz oblasti psihologije darovitosti i kreativnosti, opšte psihologije, pedagoške i školske psihologije itd. Uporedo sa naučno nastavnim radom na univerzitetu bavi se i književnim radom i do sada je objavio dva toma eseja o knjigama i stvaraocima i tri romana. U 2010. godini izabran je za inostranog člana Srpske akademije obrazovanja (SAO).

S A D R Ź A J

I DIO

TRAGANJE ZA SMISLOM I STVARANJE

O TRPLJENJU, TRAGANJU ZA SMISLOM I STVARANJU.....	7
STRADALNIČKI ŽIVOT I KRETIVNOST	29
NADAHNUĆE (INSPIRACIJA) I STVARANJE	38
ARHETIPSKI PREDSTAVE U STVARALAČKOM AKTU	57
KATARZA U UMJETNIČKOM DJELU	76
TALENAT I DUHOVNI DAROVI	87

II DIO

S T V A R A O C I

KARL LINNE	97
NIKOLA TESLA	113
MIHAJLO PUPIN IDVORSKI	140
MARIJA SKLODOVSKA - KIRI	159
LAV NIKOLAJEVIČ TOLSTOJ	172
FJODOR MIHAJLOVIČ DOSTOJEVSKI	195
TOMAS ALVA EDISON	222

III DIO

NASTANAK GOVORA I PISMA	241
POJAVA ŠTAMPANIH KNJIGA	245
BILJEŠKA O AUTORU	254

